

Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu

Elmi-praktik konfransın materialları

Şamaxı 5 iyun 2015-ci il

Baş redaktor: Ziyad Səmədzadə, i.e.d., prof.,AMEA-nın həqiqi üzvü

Elmi redaktorlar: Akif Musayev, i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü

Ələkbər Məmmədov, h.e.d., prof.

Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu
Elmi-praktik konfrans
Şamaxı 5 iyun 2015-ci il

Konfransın plenar iclası

Sessiya 1. İqtisadi inkişaf və vergi siyasəti

İstiqamətlər:

- Vergi siyasəti və iqtisadi stimullaşdırma
- İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi
- Aktiv vergi siyasəti və vergi mexanizmləri
- Davamlı inkişafda maliyyə-vergi amillərinin rolu
- Vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi
- Regional inkişafda vergi siyasətinin xüsusiyyətləri

Sessiya 2. Sosial inkişaf və vergitutma

İstiqamətlər:

- Sosial-iqtisadi bərabərsizliklərin tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu
- Sosial-əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində vergi nəzərəti
- Korparativ sosial məsuliyyət və vergi öhdəlikləri
- Vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi yolları
- Vergi sistemində hüquqi problemlər
- Vergitutmada könüllülük prinsipi və partnyorluq

MÜNDƏRİCAT

Ön söz..... 12

KONFRANSIN PLENAR İCLASI

Ziyad Səmədzadə

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin İqtisadi Siyasət Komitəsinin sədri, akademik

Plenar iclasda giriş məruzə 15

Vaqif Fərzəliyev

Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü

Plenar iclasda edilən salamlama 18

Ədalət Muradov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rektoru i.e.d., professor

Plenar iclasda edilən salamlama 20

Xanhüseyn Kazımlı

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı i.e.d., professor

Plenar iclasda edilən salamlama 22

Ələkbər Məmmədov

Beynəlxalq münasibətlər, vergi ödəyicilərinə xidmət və tədris sahələri üzrə nazirin müşaviri

Plenar iclasda edilən salamlama 23

Akif Musayev

Vergi siyasəti məsələləri üzrə nazirin müşaviri i.e.d., professor,

AMEA-nın müxbir üzvü

Plenar iclasda əsas məruzə 26

Nazim Müzəffərli

AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru, i.e.d., prof.

Potensial müqayisəli üstünlük sahələri və vergi siyasətinin strateji prioritetləri

Plenar iclasda əsas məruzə 36

Vilayət Vəliyev

İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun direktoru, i.e.d., professor

Davamlı inkişaf üçün vergilərin təsir effektlərinin qiymətləndirilməsi

Plenar iclasda əsas məruzə 44

I SESSIYA
İQTİSADI İNKİŞAF VƏ VERGİ SİYASƏTİ

Qəzənfər Süleymanov, Rafiq Qarayev

Rəqabətə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi yolları 55

Rasim Həsənov, Amal Həsənlı

Fiskal tənzimlənmənin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi 58

Yadulla Həsənlı

İqtisadiyyatın dayanıqlılığının vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi 61

Ceyhun Yusifov

Azərbaycanın davamlı inkişafı sistemində vergi təhlükəsizliyinin rolu 63

M.M.Bağirov, F.D.Bağirov

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində pul-kredit siyasətinin rolu və bank gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi 66

Rəna Sultanova

Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin vergidən yayınma problemləri 68

Ramiz Isgəndərov

İnnovasiyalı iqtisadi modelə keçiddə vergi siyasətinin əsas istiqamətləri 71

İlqar Seyfullayev

İnnovasiyalar əsasında inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri 74

Pərviz Rzayev

Davamlı və dinamik inkişafı reallaşdıran vergi siyasətinin strateji istiqamətləri 77

İmran Qarayev

Vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirinin müasir problemləri79

Ədalət Əsədov

Kiçik və orta xidmət sahibkarlığının davamlı inkişafında maliyyə-vergi amillərinin rolu 81

Zahid Rzayev

Biznes mühitinin formalaşmasında vergi siyasətinin rolu84

Rövşən Kərimov

Azərbaycanda su ehtiyatlarından davamlı istifadə və suvarma suyunun ödənişliliyi 86

Fazil Vahidov, Tahir Ağayev

Davamlı inkişafın vergi siyasətində rolu 89

Aqil Əsədov	
Xidmət sahələrinin davamlı inkişafında vergi amilinin rolu	92
Əyyub Kərimov	
Davamlı inkişaf və vergi vərdişlərinin formalaşmasında təhsilin rolu	93
Yətər Əliyeva, Rəşad Şamilov	
Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində vergi sisteminin rolu	95
Emin Qəribli	
İnnovasiyalı inkişafa stimül yaradan investisiya vergi krediti	98
P.V.Zeynalov, N.P. Aşurbəyli-Hüseynova	
İnvestisiya fəaliyyəti və vergitutma ilə bağlı iqtisadi- hüquqi əsaslar	99
İ.M.Rzayev	
Vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları, sosial-iqtisadi inkişafda vergi amilinin rolu	101
Allahyar Muradov	
İnnovasiyalı iqtisadi inkişafın vergi tənzimlənməsi	103
Elsevər Kərimov	
İstehsalın stimullaşdırılmasında vergilərin rolu	106
Anar Hüseynov	
Büdcə-vergi siyasətinin inkişaf perspektivləri	108
Zöhrab Paşayev	
Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	110
Təranə Kərimova	
İnvestisiya potensialının reallaşdırılmasının maliyyə mexanizminin təhlili	113
Ramiz Məhərrəmov	
Vergi risklərinin risk sistemləri təsnifatında yeri	116
Xaliq Yahudov	
Müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vergitutma aspektləri	121
Fərhad Mikayılov	
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin roluna dair bəzi məsələlər....	124
Xanım Ağayeva	
Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının nəzəri əsasları	127

Natavan Feyziyeva Risklərin idarə edilməsi mexanizmləri	129
Müşviq Əmirov Azərbaycan Respublikasında enerji sektorunun vergi tənzimlənməsi məsələləri	132
Elşad İbrahimov Xərclər-buraxılış modelinin GAMS-da işlənməsi.....	136
Samirə Məmmədova Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin formalaşmasının xüsusiyyətləri.....	138
Şəfa Bağirova Xarici investisiyanın inkişafında vergi sisteminin rolu	140
Rəşad Şamilov Müəssisələrdə vergi uçotunun təkmilləşdirilməsi.....	143
Südəbə Haşimova Davamlı inkişaf şəraitində təhsilin sosial funksiyası haqqında bəzi mülahizələr.....	145
Turac Musayev, Səbuhi Mənsimov Azərbaycanın statistik verilənlərinə əsasən gəlirin xalis ixracata təsirinin ekonometrik analizi.....	147
Xalid Kərimov Azərbaycanda yüksək texnologiyaların inkişafı məsələləri	149
Orxan Bağirov, Kamal Bağirov Maliyyə təhlükəsizliyi və onun müasir vəziyyəti	152
Yaşar Dəmirov Büdcə-vergi mexanizmi vergi siyasətinin əsası kimi	153
Seymur Məmmədov Əlavə dəyər vergisinin iqtisadi mahiyyəti və nəzəri əsasları	158
Vüqar Gülməmmədov Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafında kiçik sahibkarlığın rolu.....	161
İ.A. Aslanzadə Milli İqtisadiyyatın innovasiya tipli inkişafa keçidi problemləri.....	164
N.Ə. Rəhimova Yeni iqtisadi şəraitdə sənaye siyasəti və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi yolları.....	167

Фархад Рахманов

Механизм государственного регулирования и контроля рыночных процессов в сфере услуг ..170

Вугар Багирли

Конституционные основы налоговой политики Азербайджанской Республики172

Э.Г.Оруджев, Н.С.Айюбова

Об особенностях налогообложения в регионах Азербайджана.....174

II SESSIYA
SOSIAL İNKİŞAF VƏ VERGİTUTMA

Ələkbər Məmmədov

Könüllü əmələtmanın yüksəldilməsində vergi mədəniyyəti və vergi əxlaqının rolu 177

Фуад Мамедов

Культурологический взгляд на совершенствование налоговой культуры
в Азербайджане184

Zahid Məmmədov

Fiksal siyasətinin prioritet istiqamətləri 189

Yaşar Kəlbəliyev

Torpağın və mülkiyyətin vergitutma problemləri barədə190

Çingiz İsmayilov

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu 196

Mirəli Kazımov

Uğurlu vergi siyasəti davami milli iqtisadiyyatın sosial sektorunun inkişafının
mühüm amillərindən biridir 198

Sakit Hüseynov

Davamlı inkişaf və islamda vergi məsələləri201

Tanrıverdi Paşayev

Azərbaycan regionlarının dinamik inkişafında vergi qoyma mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri203

Aliş Qasımov

Qüvvədə olan Əmək Qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələləri212

Tofiq Mustafazadə

Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda vergi sistemi	219
Afət Mirzəyeva	
Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində vergi dövrü, hesabat dövrü və verginin ödənilməsi müddətinin hüquqi cəhətdən müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti	221
Şaiq Xəlilov	
Gəlir və mənfəət vergisi baxımından elektron ticarətin təhlili	224
Qalib Tanrıverdiyev	
Davamlı iqtisadi inkişafda vergi borclarının azaldılmasının dövlət və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri	227
Bala Əli Rəcəbov	
Vergi dərəcələrinin dəyişməsinin effektləri	231
A.M. Mustafayev, M.V. Vəliyev, I.M. Bayramov	
Təsərrüfat təfəkkürünün psixologiyası : vergi aspektləri	232
Rövşən Cavadov	
Davamlı inkişafın bəzi məsələləri	234
Mahir Zeynalov	
Sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolu	236
Hörmət Cavadova, Natəvan Nəcəfova	
Davamlı inkişaf şəraitində vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi	238
Lalə Rəhimli	
Vergi hüquq münasibətlərinin konstitusion tənzimlənməsi baxımından vergi siyasətinin inkişafı	240
Zamin Hüseynov, Elşad Hacıyev, Elçin Səmədli	
Regional klasterlərin inkişafında vergi siyasətinin rolu	244
Zakir Zeynalov	
Bank əməliyyatlarından vergitutma sahəsində beynəlxalq təcrübə	246
Səyyad Ağayev	
Əlavə dəyər vergisi ödəyicilərinin borc göstəricisinin paylanması analizini	248
Təhminə Əliyeva	
Maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və məzmununa elmi-nəzəri yanaşmaların tədqiqi.....	250
Üzeyir Şəfiyev	
Vergilər və dövlətin sosial siyasəti.....	252

Sərvər Abbasov	
Maliyyə menecmenti kontekstində mühasibat uçotunun təşkili.....	256
Həmid Həmidov, Fuad Əliyev	
Vergi tutulan gəlirin (mənfəətin) əks etdirilməsi üçün tətbiq edilən metodlar	258
Gülsüm Məmmədova	
Azərbaycanda vergi yükünün dinamikasının təhlili	260
Mehriban Əliyeva	
Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması məqsədləri üçün uçot siyasətinin alternativ üsullarından istifadə edilməsi	264
Kamil Səlimov	
Azərbaycanın vergi sisteminin sosial-iqtisadi aspektlərinin yaxşılaşdırılmasının bəzi məsələləri	267
Zahir Babayev	
Davamlı inkişafa kölgə iqtisadiyyatının mənfi təsiri və onun qarşısının alınmasının beynəlxalq-hüquqi və nəzəri aspektləri	268
Azər Mustafayev	
Vergi ödənişlərindən yayınma hallarına qarşı mübarizənin aktual problemləri	270
Rəşad Əhmədov	
Aqrar sektorun maliyyə təminatının yüksəldilməsində vergi güzəştlərinin rolu.....	273
Gülnaz Rəsulova	
Davamlı inkişaf strategiyasının sosial aspektləri.....	276
Rəvan Axundov	
Elektron kommersiya subyektlərində vergitutmanın tətbiqi xüsusiyyətləri.....	281
Yaşar Dəmirov	
Vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri məsələləri.....	285
Elvin Maqsudov	
Vergi hüquq pozuntusu zamanı vergi məsuliyyətinin qanunvericilik aktları baxımından təsbiti və tətbiqi növbəliliyinin gözlənilməsi	287
Fəriz Yadigarov	
Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	290

Mustafa Hübətov	
Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları.....	292
Rəşad İbrahimov	
Vergitutmada könüllülük prinsipi və partnyorluq.....	294
Tofiq Hübətov	
Əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində vergi nəzarəti	297
Aynur Süleymanova	
Optimal vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi vergi mexanizminin əsas vasitələrindən biri kimi	299
Rəşadət Yaqublu	
Cəmiyyətin davamlı inkişafında vergilərin sosial əhəmiyyəti	302
Рауф Салаев	
Налоговые риски и управление ими	303
Севда Мамедова	
Налогообложение как один из основных источников финансирования Здравоохранения	308

KONFRANSIN YEKUNU

Beynəlxalq münasibətlər, vergi ödəyicilərinə xidmət və tədris sahələri üzrə nazirin müşaviri Ələkbər Məmmədovun çıxışı	311
---	-----

Ön söz

Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında, ölkələr arasında inteqrasiya meyillərinin gücləndiyi, sosial-iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişləndiyi bir şəraitdə davamlı inkişaf konsepsiyasının müxtəlif prizmalar çərçivəsində təhlili istər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əsaslandığı ictimai və iqtisadi quruluşundan asılı olmayaraq hər bir dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindən biri ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsindən ibarətdir. Davamlı inkişaf konsepsiyası, bir tərəfdən gələcək nəslin tələblərinin ödənilməsi üçün təbii resurslardan səmərəli istifadə edilməsini nəzərdə tutursa, digər tərəfdən insan kapitalının inkişafını, innovasiyaları, yeni ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqini, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsini ön plana çəkir.

XX əsrin son onilliyində meydana gəlmiş davamlı inkişaf konsepsiyası müasir dövrdə bilavasitə insan inkişafına doğru istiqamətlənmiş ən müasir inkişaf modellərindən biridir. Bu konsepsiya inkişafın bütün aspektlərini - iqtisadi artım, investisiya, texnologiyalar, infrastruktur, beynəlxalq ticarət, sosial müdafiə, məşğulluq, vergi siyasəti və insan inkişafı ilə bağlı digər sahələri özündə cəmləşdirir. Davamlı inkişaf strategiyasında elə bir inkişaf modeli nəzərdə tutulur ki, bu bir tərəfdən müvafiq sosial iqtisadi siyasətlə tənzimlənməli, digər tərəfdən isə gələcək nəslin inkişafı üçün zəmin yaratmalıdır.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinin təhlili göstərir ki, iqtisadi artımın davamlı xarakter daşması üçün digər sosial-iqtisadi tənzimləmə üsulları ilə yanaşı vergi siyasəti də xüsusi rol oynayır

200-ə yaxın nümayəndənin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin üzvlərinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi və müxbir üzvlərinin, ali təhsil və elm müəssisələrinin rəhbərlərinin, tanınmış elm adamları və mütəxəssislərinin, Vergilər Nazirliyi yanında Tədris-metodiki Şuranın üzvlərinin, Vergilər Nazirliyinin əməkdaşlarının, eləcə də sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələrinin iştirakı ilə “Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu” mövzusunda keçirilən elmi-praktik konfransda plenar iclas və 2 sessiya (“İqtisadi inkişaf və vergi siyasəti” və “Sosial inkişaf və vergitutma” mövzularında) təşkil edilmişdir. Konfransda təqdim edilən çıxışları aşağıdakı istiqamətlər üzrə qruplaşdırmaq olar:

- Davamlı inkişafın vergi tənzimlənməsinin obyektivi olaraq mahiyyətinin və onun iqtisadi, sosial və ekoloji xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- Vergi sisteminin davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından təkmilləşdirilməsinin iqtisadi, hüquqi və sosial cəhətlərinin müəyyən edilməsi;
- Vergi siyasətinin regionların tarazlı inkişafına təsiri;

- Vergi inzibatçılığının rəqabət mühitinə təsiri və vergidən yayınma problemlərinin müəyyən edilməsi;
- Vergi mədəniyyətinin sosial-psixoloji aspektləri və onun yüksəldilməsi yollarının müəyyən edilməsi.

Aparılmış müzakirələrin, nümayiş etdirilən təqdimatların və tezislərin təhlili vergi siyasətinin qarşısında duran və davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə bağlı olan problemləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- davamlı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə stimullaşdırıcı vergi siyasətinin müəyyən edilməsinin nəzəri-metodoloji məsələləri;
- davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsi mexanizmləri vasitəsi ilə (pul-kredit siyasəti, texniki və ekoloji siyasət, sosial siyasət, vergi siyasəti və s.) sistemliliyin təmin edilməsi və optimal variantın seçilməsi;
- vergi tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin səmərəliliyinin və nəticəliliyinin qiymətləndirilməsində informativ və metodoloji məhdudiyyətlər;
- vergi ödəmə ənənələrinin təkamül (formalaşmanın uzunmüddətliyi) xarakteri ilə sürətlə inkişaf edən vergi sisteminin müasir tələbləri arasındakı mövcud problemlər;
- vergi inzibatçılığının informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi nəticəsində artan imkanları ilə vergi ödəyicilərinin bu imkanlardan istifadə motivasiyaları arasında uyğunsuzluqların təhlili və s.

Konfransda qeyd edilən nəzəri və praktiki problemlərin həlli və davamlı inkişafı dəstəkləyən vergi siyasətinin formalaşdırılması məqsədilə irəli sürülən ideya və təkliflər əsasən aşağıdakı istiqamətləri əhatə etmişdir:

- iqtisadiyyatın vergi yükünün istehsaldan istehlaka yönəldilməsi;
- davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün prioritet sahələrin və onların xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə dair tədqiqatların aparılması əsasında müvafiq stimullaşdırıcı vergi siyasətinin işlənməsi;
- davamlı inkişafın dövlət tənzimlənməsində sistemliliyin (ayrı-ayrı tənzimləmə vasitələri arasında məqsədyönlü əlaqələndirmə) daha da gücləndirilməsi üçün müvafiq proqramların hazırlanması;
- bilik tutumlu xidmət sahələrinin stimullaşdırılması;
- qeyri-neft sektorunun artım templəri ilə bu sektordan vergi daxilolmaları arasında asılılığın müəyyən edilməsi üzrə tədqiqatların aparılması;
- vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin və nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq metodların hazırlanması və həmin metodların informasiya bazasının yaradılması üzrə tədqiqatların aparılması;

- əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində aparılan məlumatlandırma, maarifləndirmə və təbliğat işlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün sosioloji və psixoloji tədqiqatların aparılması və s.

Şübhəsiz ki, konfransda aparılan elmi müzakirələr və çıxışlar vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasında və onun iqtisadi artımın davamlı şəkildə stimullaşdırılması istiqamətində inkişafının təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Ələkbər Məmmədov

Beynəlxalq münasibətlər,
vergi ödəyicilərinə xidmət və
tədris sahələri üzrə nazirin müşaviri

Ziyad Səmədzadə

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin İqtisadi Siyasət Komitəsinin sədri, akademik (Plenar iclasda giriş məruzə)

Çox hörmətli konfrans iştirakçıları!

Çox dəyərli alimlərimiz, uzun illər Azərbaycan iqtisadiyyatında fədakarcasına çalışan əmək adamları, dövlət və media nümayəndələri!

Çox sevinirəm ki, Azərbaycanın qədim məkanlarından biri olan Şirvan torpağında – Şamaxıda yerləşən Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzində “Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu” mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilir.

Bu konfransda iqtisad elminin, eyni zamanda fundamental elmlərin görkəmli nümayəndələri, akademiklər, professorlar, elmlər doktorları, doktorantlar, magistrələr, tələbələr, Vergilər Nazirliyinin əməkdaşları iştirak edirlər. Belə bir möhtəşəm konfrans artıq Azərbaycanın regionunda keçirilir. Bu onu göstərir ki, ölkədə aparılan quruculuq işləri yalnız mərkəzdə deyil, onun regionlarında da uğurla həyata keçirilir.

Azərbaycan xalqı bir neçə gündən sonra dünyanın müxtəlif ölkələrindən Azərbaycana gələcək dövlət xadimlərini, idmançıları, turistləri və müxtəlif peşə sahiblərini qarşılayacaqlar. I Avropa Oyunlarının açılışı ərəfəsində keçirilən bu elmi-praktik konfrans bir daha göstərir ki, bizim xalqımız zəhməti çox sevir, yaradır, qurur və beynəlxalq səviyyəli tədbirləri həyata keçirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının əldə edilən uğurları, nailiyyətləri və bu nailiyyətlərin beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsi bir daha təsdiqləyir ki, əsas ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan müstəqil dövlətimizin uğurları ölkəmizin prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük müvəffəqiyyətlə davam etdirilir. Yəqin ki, konfrans prosesində statistik məlumatlara istinad ediləcək, müvafiq təhlillər aparılacaqdır. Onu da qeyd etmək istərdim ki, bu bir tarixi faktdır ki, iqtisadçıların təşkil etdiyi elmi-praktik konfransda digər elmlərin də görkəmli nümayəndələri iştirak edir. Bu, o deməkdir ki, vergi mədəniyyəti amilinin rolu yalnız konkret bir sahədə deyil, cəmiyyət səviyyəsində ardıcıl olaraq artır.

Azərbaycanın iqtisadi uğurlarının əldə edilməsində vergi siyasəti çox mühüm bir rol oynamışdır. Vergi siyasəti düzgün olmasaydı, biz bu günkü maliyyə ehtiyatlarına malik ola bilməzdik. 10-15 il bundan əvvəl biz bu səviyyəli elmi-praktiki konfransı regionlarda təşkil edə bilməzdik. Arzu etsək də belə, onun keçirilməsi mümkün olmazdı. Çünki, Azərbaycanda inflyasiyanın dördreqəmli olması, böhran hallarının, qeyri stabilliyin hökm sürməsi, yoxsulluğun səviyyəsinin yüksək, əhalinin maddi rifahının qeyri-qənaətbəxş olması vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə imkan vermirdi. Biz həmin illərdə ancaq vergi siyasətinin necə başlanılması, hansı istiqamətdə qurulması üzərində düşündük.

Xatırlayırınsınızsa, ulu öndər 1998-1999-ci illərdə Baş Vergi Xidməti Müfəttişliyinin rəhbərinə sual verəndə ki, biz bu il pensiyaları ödəyə biləcəyik, yoxsa yox, onda cavab qeyri-müəyyən olmuşdu. Çünki, vergi proqnozlarının yerinə yetirilməsi böyük sual altında idi. Yəni o illər vergi siyasətimiz yox idi köhnədən qalmış sistem fəaliyyət göstərirdi.

Çox qısa zaman kəsiyində dövlət başçısının tapşırığı ilə müstəqil Azərbaycanın vergi sistemi, vergi siyasəti formalaşdı. Bu siyasətin uğurlarını biz hər il hiss edirik. Hər il şahidi oluruq ki, vergi siyasəti necə məhsuldar və səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Mən, Milli Məclisin komitə rəhbəri, millət vəkili olaraq onu deyə bilərəm ki, başqa ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda büdcə proqnozlarının yerinə yetirilməsində, büdcə gəlirlərinin doldurulmasında, maliyyə resurslarının formalaşmasında heç bir problem olmamışdı. Vergi siyasətinin əsaslı şəkildə həyata keçirilməsi, kadr potensialının düzgün yerləşdirilməsi, onun təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, təkmilləşdirilməsi bu uğurların əldə edilməsinə imkan vermişdir.

Bu gün həyata keçirilən vergi siyasəti ölkənin iqtisadiyyatının güclənməsində və qüdrətlənməsində, onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində böyük rola malikdir. Dünyanın ən qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrinin nümayəndələri belə Azərbaycanın regionunda yaradılmış belə bir sistemin olmasına təəccüb edirlər. Onu deyə bilərəm ki, Vergilər Nazirliyi ölkənin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində böyük rol oynayır. Vergilər Nazirliyi tərəfindən müasir texnologiyaların tətbiqinə geniş yer ayrılır, daimi yeniləşmə, kadrların təkmilləşdirilməsi prosesi gedir. Eyni zamanda vergi sistemində müntəzəm olaraq təkmilləşdirmə prosesi aparılır. Çünki Azərbaycan iqtisadiyyatı şaxələnir, dünyaya inteqrasiya olunur. Dünyada baş verən böhran prosesləri milli iqtisadiyyata təsir göstərir. Ona görə bu siyasətdə uduzmamaq üçün belə təkmilləşdirmə prosesləri aparılmalıdır.

Azərbaycanda müstəqil vergi orqanının yaradılması bizi bir çox iqtisadi bəlalardan xilas etdi, iqtisadi siyasətimizin, maliyyə imkanlarımızın ardıcıl olaraq yerinə yetirilməsini təmin etdi. Mən, buna görə Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyinə öz təşəkkürümü bildirirəm. Eyni zamanda, bu kontekstdə, mən, iqtisadçı alimlərimizin də əməyini xüsusilə qeyd etmək istərdim. Məhz onların gərgin əməyi nəticəsində Vergi Məcəlləsi, müasir vergi qanunvericiliyi və onun elmi əsasları yaradıldı. Bu işlərin həyata keçirilməsində hal-hazırda Vergilər Nazirliyində çalışan alimlərimizin də rolunu qeyd etmək istərdim.

Keçmiş sovetlər dövründə Azərbaycanda vergi sistemində həsr olunmuş heç bir dissertasiya işi belə müdafiə edilməmişdir. Ancaq akademik Əbdülkərim Əlizadə tərəfindən Azərbaycanın XIII-XIV əsrlərdə sosial-iqtisadi inkişafı və siyasi tarixi yazılmışdır. Bu əsərdə vergi siyasəti ilə bağlı məsələlərə baxılmışdır. Həmin illərdə akademik Əlisöhbət Sumbatzadə, Mahmud İsmayılov və digər alimlərimiz tərəfindən də bu mövzulara toxunulmuşdur.

Mən öz təşəkkürümü bildirirəm ki, Vergi Muzeyində bu tarixi aspektlərə geniş yer verilmişdir. Vergi siyasəti ilə bağlı Osmanlı İmperiyası dövründə, Əmir Teymurun dövründə, Bəyazitin dövründə

türk dünyasında çox işlər görülmüşdür. Mən vaxtınızı çox almaq istəməzdim və giriş çıxışının sonunda qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycandakı müasir vergi sistemi dünyəvi tələblərə, milli maraqlara, həm də beynəlxalq təcrübəyə cavab verir. Vergi Məcəlləsinin təkmilləşməsi üzrə müzakirələr aparılır, dissertasiyalar müdafiə edilir və artıq tədris prosesində tətbiq edilir. Millətin iqtisadi mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün vergi mədəniyyəti olmalıdır. Vergi mədəniyyətini bilmədən, biz bu günkü işləri görə bilməzdik. Mən Sizə təşəkkür edirəm. Sizin davamçılarınız var və bu işlər ardıcıl şəkildə davam etdirilir. Biz Sizinlə müzakirələr aparır təkliflərinizi dəstəkləyir və gələcəkdə dəstəkləməkdə davam edəcəyik.

Mən Tədris Mərkəzinin belə fəaliyyətinə görə Sizə təşəkkürümü bildirirəm. Çox sevinirəm ki, konfransda Azərbaycanın dəyərli insanları, görkəmli alimləri bir araya toplanıblar. Bu konfransda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 6 akademiki iştirak edir. Bu insanlar müxtəlif elm sahələrində artıq sözünü demiş nəhəng insanlardır. Onlar millətin fəxridir. Bu alimlər geologiya sahəsində qazıntılar aparır, ekspedisiyaya gedir, fiziki və kimyəvi təcrübələr qurur, böyük işlər görürlər. Bütün bunların əsasında iqtisadiyyat, maliyyə təminatı durur. Azərbaycanda innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın qurulması, elm tutumlu, az enerji tutumlu, az su tutumlu, az kapital tutumlu texnologiyaların gətirilməsi üçün alimlərimiz tərəfindən çox işlər görülməlidir. Vergi siyasəti baxımından bu sahələrin inkişafına böyük güzəştlər verilmişdir.

Mən konfransın işinə uğurlar arzulayıram, bu gün konfransda Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün çox vacib məsələlər araşdırılacaqdır.

Vaqif Fərzəliyev
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü
(Plenar iclasda edilən salamlama)

Hörmətli sədarət!

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hamıya məlumdur ki, hər bir ölkənin inkişafı 3 əsas dayaq üzərində dayanmışdır: elm, təhsil və istehsal. Ona görə də hər bir dövlət bu 3 əsas amilin bir vəhdət halına salınması istiqamətində fəaliyyət göstərir. Müxtəlif elm sahələrinin nümayəndələri hal-hazırda bizim konfransda bir araya toplaşdılar. Hörmətli akademik Ziyad Səmədzadənin qeyd etdiyi kimi, onların birgə əməyi Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin edilməsində böyük rol oynayır. Bu konfransda kimyaçılar, fiziklər, geoloqlar və digər sahələrin nümayəndələri iştirak edirlər. Bu bir növ simvoldur və eyni zamanda labüddür. Çünki bütün sahələrin nümayəndələri Azərbaycanın davamlı inkişafını təmin etmək üçün öz töhfələrini verirlər. Əgər istehsal sahələri bilavasitə gəlir gətirirsə, elm sahələri dolay şəkildə gəlirlərin yaranmasını stimullaşdırır. Elmin və təhsilin inkişafı isə Azərbaycanda büdcə tərəfindən maliyyələşdirilir. Ona görə büdcənin imkanlarının, gəlirlərinin artırılması elmin və təhsilin inkişafına kömək edir.

Bu konfrans mənə elə gəlir ki, Tədris Mərkəzində keçirilən ilk konfransdır. Mən çox sevindirəm ki, konfransda vergi siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılması barədə danışılır. Bu istər nəzəri, istərsə də praktiki cəhətdən çox vacib məsələdir. Konfrans göstərir ki, vergi siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılması nə qədər önəmli xarakter daşıyır. Siyasəti və sistemi yaratmaq mümkündür, lakin real praktikada onun həyata keçirilməsi üçün yüksək ixtisaslı kadrlar, insan resursları lazımdır.

Biz, Vergi Muzeyi və Tədris Mərkəzinin fəaliyyəti ilə tanış olduqdan sonra əmin olduq ki, Vergilər Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən vergi siyasəti nə qədər doğru istiqamətdədir və gələcəkdə də uğurla həyata keçirəcəkdir.

Qeyd etdirdiyi kimi, bir çox ölkələr İOTA təşkilatına üzv olmadığı halda, Azərbaycan bu təşkilatın üzvüdür.

Vergilər Nazirliyi daimi olaraq beynəlxalq təcrübəni öyrənir və onun tətbiq edilməsi ilə bağlı əməli fəaliyyət göstərir. Biz qloballaşma dövründə yaşayırıq. Əgər biz qlobal dünya iqtisadiyyatına daxil olmuşuqsa, Azərbaycanı ulu öndərimiz Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı, möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev dünyada tanıdırsa, deməli, biz də öz növbəmizdə inkişafımızın nailiyyətlərini qabarıq şəkildə nümayiş etdirməliyik.

Mən, AMEA-nın üzvü kimi, burada əyləşən həmkarlarım adından qeyd etmək istərdim ki, bu konfrans bizim məsuliyyətimizi artırır və davamlı inkişafı təmin etmək üçün öz töhvəmizi verməyə sövq edir.

Biz burada Tədris Mərkəzinin müəllim heyəti ilə tanış olduq. Çox sevindirici haldır ki, burada belə yüksək ixtisaslı müəllimlər çalışır. Bütün bunlar isə gələcəkdə davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün əsas amildir.

Mən, bir daha AMEA adından Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyinə iştirakımıza görə təşəkkürümüzü bildirir və konfransın işində uğurlar arzulayırıq.

Ədalət Muradov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rektoru i.e.d., professor
(Plenar iclasda edilən salamlama)

İlk öncə bizi dəvət etdiyinizə görə bu konfransın təşkilatçılarna öz təşəkkürümü bildirirəm. Mən 2 əsas məsələ haqqında qısaca fikir söyləmək istəyirəm:

- 1) Konfransın mövzusu;
- 2) Konfransın keçirildiyi yer haqqında

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə etdiyi uğurların əsası ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan strategiya ilə bağlıdır. Bu siyasətin möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi davamlı inkişafımızın daha dinamik olmasını təmin etmişdir.

Konfransın bu günkü mövzusu Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı olması baxımından xüsusilə vacibdir. Ən azı ona görə ki, ulu öndər Heydər Əliyevin dediyi kimi, biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik.

Vergilər müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin ən güclü və əsas alətlərindən biridir. Vergilərin ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri baxımından rolunu araşdırmaq üçün bir neçə əsas məqamlara diqqət yetirmək istərdim.

Sırf makro-iqtisadi kontekstdən yanaşsaq, məcmu tələbin struktur elementi kimi dövlət xərcləri olduqca böyük rol oynayır. Dövlət xərcləri isə ilk növbədə dövlətin topladığı gəlirlərin həcmi ilə müəyyən edilir. Dövlətin gəlirlərinin əsas mənbəyi isə, vergi və vergi daxilolmalarıdır. Başqa sözlə desək, məcmu tələbi stimullaşdırmaq üçün dövlət daha çox pul xərcləməlidir.

Deməli, daha çox pul qazanmalı və müvafiq olaraq daha çox vergi toplamalıdır. Digər tərəfdən, vergilər təklifin stimullaşdırılması baxımından önəm təşkil edir. İstehsalın səviyyəsini qaldırmaq üçün vergi dərəcələrinin aşağı salınması tələb edilir. Bu baxımdan, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması sosial-iqtisadi inkişaf baxımından ön plana çıxır. Məcmu tələb və təklifin tarazlığı potensial istehsal səviyyəsinə yaxın bir nöqtədə baş verdiyi zaman, vergi siyasətinin uğurundan danışmaq olar.

Bu gün Azərbaycanın ÜDM-un faktiki istehsal həcmi və ÜDM-in potensial istehsal həcmi müqayisə etsək, görərik ki, Azərbaycanın reallığı onun potensialına yaxındır. Yəni, bu dolayısı yolla vergi siyasətinin nə qədər doğru olmasını göstərir. Vergi siyasətinin iqtisadi inkişafın davamlılığı baxımından ikinci önəmi ondan irəli gəlir ki, yenə də məcmu tələbin ən vacib elementlərindən biri olan investisiya çıxışıdır. Xüsusilə, daxili investisiyalar. Özəl daxili investisiyaların stimullaşdırılması üçün isə investisiya yatırma biləcək ev təsərrüfatlarının bilavasitə sərəncamında qalan gəlirləri, yəni topladıkları vəsaitlər yüksək olmalıdır. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatının müstəqillik illərində yatırılan investisiyaların həcminə və strukturuna diqqət yetirsək görərik ki, vergi siyasəti investisiya yatırımlarını stimullaşdırmalıdır. Bu illərdə ümumi investisiyaların həcmi 200 mlrd dollardan çox olmuşdur. Başqa sözlə, məcmu tələbə təşviqedicə təsir göstərmişdir.

Vergi siyasəti, xüsusilə, iqtisadiyyatda mühərrik rolunu oynayan kiçik və özəl sahibkarlığın inkişafı baxımından önəmlidir. Yenə də biz, ÜDM-un strukturuna nəzər yetisək, görərik ki, onun 80%-dən çoxu özəl sektorun payına düşür. Biz yeni açılan müəssisələrin dinamikasına baxsaq görərik ki, burada da vergi siyasəti xüsusi ilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Bütövlükdə, dediklərimi yekunlaşdıraraq, onu qeyd etmək istərdim ki, mövzu olduqca aktualdır və həm də vaxtında seçilmiş bir mövzudur.

Dünyada global çaxnaşmaların səngimədiyi bir dövrdə Azərbaycanın dünya neft bazarında qiymətlərin kəskin şəkildə aşağı düşdüyü bir zamanda sosial-iqtisadi inkişafının davamlılığı məsələləri həqiqətən də aktualdır.

Mən Vergilər Nazirliyinin belə bir uğurlu mövzu seçməsi və bu möhtəşəm konfransın keçirilməsi münasibətilə təbrik edirəm.

2-ci məsələ isə konfransın keçirildiyi yer ilə bağlıdır.

Burada təlim və tədris üçün ideal bir şərait yaradılmışdır və mən düşünürəm ki, bu yalnız Vergilər Nazirliyinin yox, bütün Azərbaycanın tədris və təhsili üçün yaradılmış bir şəraitdir. Əminəm ki, yaradılmış bu gözəl mühitdən Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti də istifadə etmək hüququna malik olacaqdır.

Biz istərdik ki, birgə tədbirlərimizi Sizinlə birlikdə burada keçirək və bu yaradılmış mühitdən birgə faydalanaq. Həmçinin istərdik ki, burada yay məktəbləri təşkil edilsin və ADİU-nin müəllimləri burada keçirilən təlimlərə müəllim qismində cəlb edilsinlər. Bu, mənim həm xahişim və eyni zamanda da tələbimdir.

Sonda, mən bir daha konfransın təşkilatçılarını təbrik edir və konfransın fəaliyyətində uğurlar arzulayıram.

Xanhüseyn Kazımlı
Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı i.e.d., professor
(Plenar iclasda edilən salamlama)

Əziz dostlar!

Hörmətli tədbir iştirakçıları!

Hörmətli xanımlar və cənablar, media işçiləri, konfransın təşkilatçıları!

Sizin hamınızı salamlayır və belə gözəl məkanda bu tədbirin keçirilməsi və eyni zamanda təşkilatçıların bizi bura dəvət etməsi münasibətilə təbrik edirəm.

Hörmətli konfrans iştirakçıları, 5-10 il bundan əvvəl biz bu ərazidən keçəndə belə bir möhtəşəm binanın burada tikilməsini heç cür təsəvvür edə bilməzdik. Azərbaycanın bütün regionlarında tərəqqi gedir. Bu tədbirlərin keçirilməsi üçün Azərbaycanın bir çox regionlarında Qəbələdə və hətta cəhbə bölgəsinə yaxın olan Horadizdə də belə bir şərait vardır. Bu ilk növbədə, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin zəhmətinin, səyinin gərgin əməyinin, möhkəm iradəsinin, xalqına, elinə, obasına olan münasibətinin və məhəbbətinin nəticəsidir.

Azərbaycan hal-hazırda qüdrətli bir dövlətə çevrilib və eyni zamanda ədalətli cəmiyyətə də çevrilmək əzmindədir. Azərbaycan varlı vətəndaşlar diyarına çevrilən bir ölkədir. Məndən əvvəlki çıxışlarda qeyd edildiyi kimi, dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi, siyasi, ideoloji böhranlara baxmayaraq, Azərbaycanda davamlı inkişaf prosesi gedir və bu gözəl məkanda ona həsr olunmuş belə bir möhtəşəm elmi-praktik konfrans keçirilir.

Bu, bizim fəxrimiz, nailiyyətimiz və baş ucalığımızdır. Sağ olun və konfransın iştirakçılarına uğurlar arzulayıram!

Ələkbər Məmmədov
Beynəlxalq münasibətlər, vergi ödəyicilərinə xidmət və tədris sahələri üzrə nazirin
müşaviri
(Plenar iclasda edilən salamlama)

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

İcazə verin, Sizi Azərbaycan Respublikasının vergilər naziri cənab Fazil Məmmədovun adından I Avropa Oyunları ərəfəsində, Vergilər Nazirliyinin təşəbbüsü ilə “Azərbaycanın davamlı inkişafında vergi siyasətinin rolu” mövzusunda təşkil edilən elmi-praktik konfransın iştirakçılarını salamlayım və uğurlar arzulayım.

Bildiyiniz kimi, hazırda Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığının təmin edilməsi və yetkin bazar iqtisadiyyatının qurulması istiqamətində sistemli işlər aparılır. Təmali Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş strateji xəttin bu günkü böyük uğurları düşünülmüş və sistemli şəkildə reallaşdırılmaqda olan dövlət siyasətinin nəticəsidir. Azərbaycanın hazırkı sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi ona inkişafın keyfiyyətcə yeni mərhələsinə qədəm qoyması üçün böyük imkanlar yaradır. 2012-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanmış “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası məhz həmin imkanlardan səmərəli istifadə yollarını və inkişafın davamlılığının təmin edilməsi üçün strateji hədəfləri müəyyən edən proqram xarakteri daşıyır.

Konsepsiyada qeyd olunan hədəflərə çatmaq üçün ölkəmizin vergi sistemi qarşısında tənzimləmə məsələlərində aktiv vergi siyasətinə keçidin təmin edilməsi, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması kimi vəzifələr qoyulmuşdur.

Göstərilən vəzifələrin icra edilməsi üçün Vergilər Nazirliyində “Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Plan” hazırlanmışdır. Bu strategiyada vergi qanunvericiliyinin və vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, vergi inzibətçiliğinin səmərəliliyinin artırılması, vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergi borclarının alınması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və digər istiqamətlər üzrə 22 strateji hədəf müəyyən edilmişdir. Elmə söykənən və sistemli araşdırmalar əsasında müəyyən edilən bu hədəflər həyata keçirilən vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün yeni elmi araşdırmaların aparılmasına, əsaslandırılmış nəzəri və tətbiqi xarakterli ideyalara böyük zərurət yaradır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “Vergilər Nazirliyində toplanan təcrübə çox qiymətlidir. Nazirlik müasir əsaslarla idarə olunur, burada müasir menecment tətbiq edilir, dünya praktikası öyrənilir.”

Müasir vergi sisteminin qurulması vergi orqanlarının əməkdaşları qarşısında müasir dünyagörüşünə, peşəkar biliklərə və yüksək intellektual səviyyəyə, eləcə də informasiya axınında çevik istiqamət tapmaq və ünsiyyət qurmaq qabiliyyətinə malik olmaq kimi tələblər qoyur.

Vergi orqanı əməkdaşlarının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması üçün Vergilər Nazirliyində İnsan resurslarının inkişaf Konsepsiyasına uyğun olaraq tədris konsepsiyası hazırlanmışdır. Vergilər Nazirliyi sistemində kadrların peşə hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində işlər əsasən Nazirliyin Tədris Mərkəzində və digər struktur vahidlərində həyata keçirilir.

Vergilər Nazirliyində həyata keçirilən təhsil prosesinin sistemliliyinin, kifayətliliyinin, nəticəliliyinin və səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədilə Təhsilin İdarəedilməsi Sistemi formalaşdırılmışdır.

Vergilər Nazirliyi çərçivəsində sistemli təlim proseslərinin aparılmasına 2003-cü ildən başlanmış, vergi orqanlarının əməkdaşlarının təlim proseslərinə cəlb edilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. 2014-cü ildə vergi orqanlarının əməkdaşlarının 63%-i təlim prosesləri ilə əhatə olunmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2010-cü ildə vergi orqanlarının əməkdaşlarının 26%-i təlimlərə cəlb olunmuşdur.

Vergilər Nazirliyində mütərəqqi təlim prosesləri ilə yanaşı vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun strateji hədəflərinə nail olunması istiqamətində elmi tədqiqatlara xüsusi yer verilir. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair elmi tədqiqatların aparılması Nazirliyin Tədris Mərkəzinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biridir. Son dövrlərdə vergilərin investisiya mühitinə təsiri və müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin vergi stimullaşdırılması, gəlirlərin bərabərsizliyi və rifahın tənzimlənməsi, kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi kimi mühüm məsələlər Vergilər Nazirliyində aparılan elmi tədqiqatların əsas obyektinə olmuşdur.

Ölkəmizin vergi sisteminin qarşısında dayanan hədəflər iştirakçısı olduğumuz elmi-praktik konfransın mövzusunun müasir dövrün reallıqları ilə, eləcə də perspektiv vəzifələrlə həmahəng olduğunu göstərir. Bu baxımdan, akademik mühitin təmsilçilərinin vergilərin davamlı sosial-iqtisadi inkişafa və iqtisadiyyatın innovativ inkişafının stimullaşdırılmasına təsiri, eləcə də vergi mədəniyyətinin formalaşması barədə fikirləri, ideyaları və konseptual yanaşmaları Vergilər Nazirliyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Fikrimcə, respublikanın ali təhsil müəssisələri ilə təhsil və elm sahəsində əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulması, eləcə də Vergilər Nazirliyində aparılan təlim proseslərində və elmi tədqiqatlarda onların böyük elm və təhsil potensialından istifadə imkanlarının yaradılması həm Vergilər Nazirliyinin, həm də ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində keyfiyyətə daha yüksək nəticələrin əldə edilməsi üçün yaxşı zəmin yarada bilər.

Vergi sisteminin nəzəri və praktiki əsaslarına müxtəlif prizmalı baxışların təmin edilməsi məqsədilə bu günkü elmi-praktik konfransa iqtisad elminin təmsilçiləri ilə yanaşı digər humanitar və dəqiq elm sahələrinin mütəxəssisləri də dəvət edilmişdir. Əminəm ki, konfrans vergi sisteminə dair yeni nəzəri və praktiki ideyalarla, elmi yanaşmalarla zəngin olacaq, paylaşacağımız elmi nəticələr ölkəmizdə aparılmaqda olan vergi siyasətinin və bütövlükdə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün faydalı olacaqdır.

Bu mötəbər və şərəfli işinizdə Sizə uğurlar arzulayıram.

Akif Musayev
Vergi siyasəti məsələləri üzrə nazirin müşaviri
i.e.d., professor, AMEA-nın müxbir üzvü,
(Plenar iclasda əsas məruzə)

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra ötən dövr ərzində Azərbaycan xalqının ümummilliyet lideri Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafı və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyası sahəsində çox böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə ondan ibarətdir ki, bu dövrdə ölkəmizdə aparılan müstəqil dövlət quruculuğu prosesində iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin edən iqtisadi islahatların və inkişafın mahiyyət etibarını ilə yeni bir model – Azərbaycan modeli yaranmışdır.

Ümumiyyətlə, davamlı inkişaf terminin dünya iqtisadiyyatında gündəmə gəlməsi XX əsrin sonlarında Roma klubunun yaranması dövrünə təsadüf edir. Roma klubunun işlərində “dinamik artım” konsepsiyası, “üzvi artım” konsepsiyası və “dinamik tarazlıq” konsepsiyaları mühüm yer tutmuşdur. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq ekoloji problemlər kəskin sürətdə gərginləşdi. Cəmiyyətin artan tələbləri ilə biosferanın nisbətən məhdud imkanları arasındakı ziddiyyətin insanın sonrakı varlığını təhlükə altına alması daha aydın duyulmağa başlamışdır. Odur ki, bəşəriyyətin ekoloji cəhətdən təhlükəli inkişafı məsələsi elmi axtarışın və ümumilikdə ictimai şüurun ön planına keçmişdir.

Məhz BMT-nin ətraf mühit və inkişaf üzrə 1992-ci ildə Rio de-Janeyroda keçirilən konfransı bu problematikanın dərk olunma səviyyəsinin vacib göstəricisinə çevrildi. Bu konfransda müasir cəmiyyətin davamlı inkişafa keçmə strategiyası (konsepsiyası) qəbul edildi. “Davamlı inkişaf” termini ingiliscə “sustainable development” terminin tərcüməsi kimi qəbul edilmişdir.

“Davamlı inkişaf” termininin ilk və daha çox istinad olunan məzmunu ətraf mühit və inkişaf üzrə Ümumdünya komissiyası (Brundtland Q.X. komissiyası) tərəfindən təklif olunmuşdur. Komissiya “davamlı cəmiyyət” olaraq, “bu günkü nəslin ehtiyaclarını təmin etməklə gələcək nəsli öz ehtiyaclarını təmin etməkdən məhrum etməyən” cəmiyyəti adlandırır. 1990-cı ildə təsis edilmiş Beynəlxalq davamlı inkişaf institutu (İİSD, Vinnipeq, Kanada, prezident Artur Xanson) davamlı inkişafa aşağıdakı tərif vermişdir: “Davamlı inkişaf vahid ətraf mühit, iqtisadi səmərəlilik və xalqların rifahının birliyini ifadə edir”.

Daha geniş mənada davamlı inkişaf anlayışını aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Davamlı inkişaf dəyişikliklər prosesi olub, burada təbii ehtiyatların istismarı, investisiya (sərmayə) qoyuluşlarının istiqaməti elmi-texniki tərəqqinin səmti, şəxsiyyətin inkişafı və quruluş

dəyişiklikləri bir-biri ilə uzlaşmış halda insan tələbat və istəklərinin təmini üçün bu günkü və gələcək potensialı möhkəmlədir.

Beləliklə, davamlı inkişaf strategiyasının mənası bəşəriyyətin qeyri- müəyyən uzun müddət var olması şərtlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bunun üçün insanların tələbatının elə şəkildə təmin olunması nəzərdə tutulur ki, bu biosferanın deqradasiyasına, gələcək nəsillərin maraqlarının sıxışdırılmasına gətirib çıxarmasın.

Hazırda qloballaşan dünyada digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də inkişaf edən inteqrasiya proseslərinin genişlənməsi və bazar münasibətlərinin davamlı inkişafı şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi mexanizminin əsasını təşkil edir. Ölkənin bütün təsərrüfat kompleksinin effektiv fəaliyyəti vergi sisteminin nə dərəcədə düzgün və səmərəli təşkil olunmasından bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan vergi mexanizminin mövcud iqtisadi vəziyyətin tələblərinə çevik şəkildə uyğunlaşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Lakin bununla yanaşı vergi sisteminin təşkili zamanı bir sıra beynəlxalq təşkilatların vergitutma ilə bağlı tələblərinin də nəzərə alınması zərurəti meydana çıxır.

Bu sahədə son illər görülmüş işlər vergi sisteminin sürətli inkişafını təmin etməklə yanaşı nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında ölkəmizin reytinginə müsbət təsir göstərmişdir. Ümumiyyətlə ölkələrin vergi sistemlərinin təşkilinin nə dərəcədə önəm daşmasını bir çox beynəlxalq təşkilatların reyting hesabatlarında nəzərə alınan parametrlərdən də görmək mümkündür. Buna misal olaraq Dünya Bankı Qrupuna daxil olan Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının (İFC) “Doing Business” hesabatını, yaxud KOF Elmi Tədqiqat İnstitutunun Qloballaşma indeksini göstərmək olar (Sürix (İsveçrə) şəhərində Konjunkturforschungsstelle Elmi Tədqiqat İnstitutu).

Sahibkarlığı inkişaf etdirmək, əlverişli biznes və investisiya mühiti yaratmaqla daxili və xarici investisiyaları cəlb etmək, qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq bu mərhələdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda sahibkarlar təbəqəsi formalaşmış, özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu daha da artmışdır.

Təkcə son 10 il ərzində Azərbaycanda ümumi daxili məhsul 4,7 dəfə, qeyri-neft sektoru üzrə isə 5,9 dəfə artmışdır. Ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 35 dəfə artaraq 50 milyard dollara çatmışdır. Həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində əhalinin rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmış, gəlirləri 4,8 dəfə artmış, 1,2 milyon iş yeri açılmışdır. Bu dövrdə yoxsulluğun səviyyəsi 5 faizə, işsizliyin səviyyəsi isə 4,9 faizə qədər azalmışdır.

Ölkədə azad sahibkarlığın inkişafına və iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının həcmiminin artmasına əlverişli şəraitin yaradılmasında dünya standartlarının tələblərinə cavab verən Vergi Məcəlləsinin tətbiqinin böyük rolu olmuşdur. Müqayisə üçün göstərmək olar ki, 1995-2000-ci illərdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmi 11 milyard dollar olduğu təqdirdə, Vergi

Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra 2000-2014-cü illərdə bu göstərici 12 dəfə artaraq 132 milyard dollar təşkil etmişdir.

Vergi Məcəlləsi MDB məkanında son qəbul edilmiş VM olduğuna görə əvvəl qəbul edilmiş Vergi Məcəllələrində yol verilmiş nöqsanlar təkrarlanmamışdır.

Vergi Məcəlləsinə qədər olan dövrlərdə vergitutma sahəsində qəbul edilmiş çoxsaylı normativ aktlar Azərbaycanın vergi sistemini tam şəkildə yox, onun ayrı-ayrı sahələrini əhatə edirdi. Vergi qanunvericiliyində mövcud olan boşluqlar istər vergi ödəyicilərinin, istərsə də vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətində çətinliklər yaradırdı.

Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il noyabrın 6-da keçirilmiş geniş iclasında Ulu Öndər Heydər Əliyev Vergi Məcəlləsinin qısa müddətdə hazırlanması və qəbul edilməsi ilə əlaqədar hökumətə müvafiq tapşırıqlar verdi.

Verilmiş tapşırığa əsasən 2000-ci ilin iyul ayında geniş müzakirələrdən sonra Milli Məclis tərəfindən Vergi Məcəlləsi qəbul edilmiş və 1 yanvar 2001-ci il tarixdən qüvvəyə minmişdir.

Vergi sisteminin vahid normativ-hüquqi bazasını təşkil edən Vergi Məcəlləsinin tətbiqi nəticəsində vergi qanunvericiliyində olan boşluqlar, ziddiyyətlər və pərakəndəlik aradan qaldırılmaqla vergilərin sayı 14-dən 9-a endirilmiş, vergilərin dərəcələri, tətbiq olunan maliyyə sanksiyalarının məbləğləri aşağı salınmış və vergi ödəyicilərinin hüquqları genişləndirilmişdir.

Ötən dövr ərzində sahibkarlığın inkişafı və iqtisadiyyata investisiya qoyuluşları üçün daha əlverişli mühitin yaradılması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi, vergi inzibətçiliyinin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq vergi qanunvericiliyinə inteqrasiya ilə bağlı Vergi Məcəlləsində çoxsaylı dəyişikliklər edilmişdir.

Vergilərin iqtisadi fəallığa uzunmüddətli stimullaşdırıcı təsirini təmin etmək, investisiyaları təşviq etmək, müəssisələrin istifadəsində qalan maliyyə vəsaitlərini artırmaq məqsədilə ötən 10 il ərzində mənfəət vergisinin dərəcəsi mərhələlərlə aşağı salınaraq, 2003-cü ildə 27 faizdən 25 faizə, 2004-cü ildə 24 faizə, 2006-cı ildə 22 faizə 2010-cu ildən isə 20 faizə endirilmişdir.

Əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və maddi təminatının yaxşılaşdırılması məqsədilə fiziki şəxslərin 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb olunan aylıq gəlirlərinin maksimum həddi 2006-cı ildə 600 manatdan 1000 manata, 2008-ci ilin əvvəlindən 2000 manata, 2013-cü il yanvarın 1-dən isə 2500 manatadək artırılmışdır. 2010-cu il yanvarın 1-dən fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcəsinin maksimal həddi 35 faizdən 30 faizə, 2013-cü ilin yanvar ayının 1-dən 25 faizə endirilmişdir.

Fərdi sahibkarlar üçün gəlir vergisinin və hüquqi şəxslər üçün mənfəət vergisinin dərəcələrinin bərabərləşdirilməsi və vergi yükünün aşağı salınması məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üçün gəlir vergisinin dərəcəsi 20 faizə endirilərək hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi ilə eyniləşdirilmişdir.

Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, onların vergitutma mexanizmini asanlaşdırmaq məqsədilə 2001-ci ildən sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi Bakı şəhəri üçün 4 faiz, regionlar və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində isə 2 faiz müəyyənləşdirilmişdir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş son dəyişikliklərdə vergi ödəyicilərinin risklərinin minimallaşdırılması, vergi münasibətlərinin partnyorluq prinsipləri əsasında qurulması üçün vergi orqanları ilə partnyorluq sazişinin bağlanması barədə vergi ödəyicilərinə hüquq verilmiş, innovativ sahibkarlığın stimullaşdırılması məqsədilə sənaye və texnologiyalar parklarının fəaliyyəti ilə bağlı mənfəət, gəlir, əmlak, torpaq vergiləri və ƏDV üzrə bir sıra güzəşt və azadolmalar müəyyən olunmuşdur.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) hüquqi və fiziki şəxslərin bu fəaliyyəti vergilərdən 1 yanvar 2014-cü il tarixədək ayrı-ayrı qanunlarla, 1 yanvar 2014-cü il tarixdən isə Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklərə əsasən 5 il müddətinə azad edilmişdir (torpaq vergisi istisna olmaqla).

ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmalı olan vergi ödəyicilərinin müəyyən edilməsində hüquqi və fiziki şəxslər arasında mövcud olan fərqli yanaşma aradan qaldırılmış (120000 manat dövrüyyə), ƏDV-nin hesablanması və əvəzləşdirilməsinin vahid prinsip əsasında həyata keçirilməsi istiqamətində Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması məqsədilə yerli istehsalda bütün məmulatlarına tətbiq edilən aksizin advalor qaydada hesablanmasından spesifik qaydada hesablanmasına keçilmiş, Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal olunan içməli spirtə, pivə və spirtli içkilərə, bütün məmulatlarına tətbiq olunan aksiz dərəcələri artırılmışdır.

Vergilər Nazirliyində aparılan struktur islahatları nəticəsində:

- Vergi orqanlarının 2 pilləli (mərkəz və ərazi) funksional əsasda fəaliyyət göstərən idarəetmə strukturu formalaşdırılmış, nazirliyin mərkəzi aparatında funksional sahələr üzrə baş idarə və idarələr yaradılmışdır (2001-ci il);

- Vergilər Nazirliyi yanında İri vergi ödəyiciləri ilə iş üzrə Departament yaradılmış (2001-ci il), Departament 2007-ci ildə Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamenti adlandırılmışdır;

- Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamenti yaradılmışdır (2001-ci il);

- Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi yaradılmışdır (2002-ci il);

- respublikanın bütün ərazisində rayon və şəhər vergi orqanları (ümmilikdə 62 vergi orqanı) ləğv edilmiş, onların əvəzində hər biri bir neçə rayon və şəhəri əhatə edən 12 Ərazi Vergilər İdarəsi yaradılmışdır (2002-ci il);

- Bakı şəhəri üzrə isə 3 filialdan ibarət olan və Bakı şəhərinin 11 rayonunu əhatə edən Bakı şəhəri Vergilər Departamenti təşkil edilmişdir (2002-ci il);

- bir sıra Ərazi Vergilər İdarələri ləğv edilərək onların bazasında müvafiq Ərazi Vergilər Departamentləri (2, 11 və 12 sayılı ƏVD) yaradılmışdır (2013-cü il).

Elektronlaşma və vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində

- “E-hökumət”in yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində 2006-cı ildən başlayaraq vergi xidmətində Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi (**AVİS**) tətbiq olunmuşdur;

- **Elektron bəyannamələrin** tətbiqinə başlanılmışdır (2007-ci il). Bununla əlaqədar e-taxes.gov.az - İnternet Vergi İdarəsi yaradılmışdır. Hazırda ƏDV ödəyicilərinin 99,8%-i, digər vergi ödəyicilərinin isə 90%-dən çoxu vergi bəyannamələrini elektron formada təqdim edirlər.

- **ƏDV depozit hesabı** (2008-ci il) və **elektron vergi-hesab fakturaları** (2010-cu il) tətbiq olunur. ƏDV üzrə vahid depozit hesabının tətbiqinə başlanılması nəticəsində 2008-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə ƏDV daxil olması 76,3 % artmışdır.

- Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatı “**bir pəncərə**” prinsipi üzrə aparılır (2008-ci il). Bu prinsip üzrə qeydiyyatın aparılması sahibkarlıq sektoruna marağı gücləndirmiş və biznesin inkişafına təkan vermişdir. 1 yanvar 2015-ci ilədək birpəncərə prinsipi ilə 421136 sahibkarlıq subyekti qeydə alınmışdır ki, bunlardan da 39179-u kommersiya hüquqi şəxslər, 381957-i isə fərdi sahibkarlardır.

- Vergilər Nazirliyində “Elektron hökumət” layihəsi çərçivəsində vətəndaşlar, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında elektron sənəd mübadiləsinə imkan verən “**onlayn kargüzarlıq**” sistemi işə salınmışdır. Bu sistem AVİS vasitəsilə nazirliyin daxili kargüzarlıq sisteminə inteqrasiya olunmuşdur. İstifadəçilər internetlə göndərdikləri sənədin vergi orqanı daxilində hərəkətini real-vaxt (“on-line”) rejimində izləyə və icraçı ilə birbaşa telefon əlaqəsi yarada bilər.

- **Fərdi sahibkarların** vergi orqanlarına gəlmədən **real vaxt (onlayn) rejimində qeydiyyat** sistemi tətbiq olunmuş (2011-ci il) və yerli **hüquqi şəxslərin (MMC) dövlət qeydiyyatının elektron qaydada** aparılmasına başlanılmışdır (2012-ci il). Fərdi sahibkarların onlayn rejimdə qeydiyyatına başlanıldığı tarixdən 2015-ci il 1 yanvar tarixə qədər e-qeydiyyat sistemi vasitəsilə 82726 fiziki şəxs vergi uçotuna alınmışdır ki, bu da həmin dövrdə qeydiyyata alınmış fiziki şəxslərin 34,7 faizini təşkil etmişdir.

- Niderland Krallığının Vergi Administrasiyası ilə birlikdə “Kompüter əsaslı audit sistemi sahəsində Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinə dəstəyin göstərilməsi” adlı Tvinning layihəsi (**e-audit**) həyata keçirilmişdir (2011-2013-cü illər). Layihənin reallaşdırılması ölkəmizdə iri müəssisələrin audit yoxlamaları sahəsində Nazirliyin müvafiq strukturlarının texnoloji, metodiki,

analitik və insan resursları baxımından təkmilləşdirilməsinə, E-bəyannamələrin tətbiqi ilə yanaşı iri və orta müəssisələrin mühasibat uçotlarının elektron formatda aparılmasına və E-auditin tətbiqinə imkan yaratmışdır.

- **Banklar və digər kredit təşkilatları ilə vergi orqanları arasında inteqrasiyanın təşkili** məqsədilə vergi orqanları ilə bank idarələri arasında “on-line” rejimində məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

- Vergilərin **elektron qaydada ödənişinin** aparılması sisteminin tətbiqinə başlanılmışdır (2012-ci il). Nəticədə 2014-cü il ərzində elektron ödənişlərin sayı 1179810, məbləği isə 314 milyon 112 min manat təşkil etmişdir;

- İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, göstərilən elektron xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, eləcə də hüquqi və fiziki şəxslərə sertifikat xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı 2013-cü ilin may ayından Vergilər Nazirliyinin ASAN Sertifikat Xidmətləri Mərkəzi (ASXM) fəaliyyətə başlamışdır. 2013-cü ilin may ayından etibarən vətəndaşlar tərəfindən “ASAN İmza” sertifikatı xidmətləri üzrə 75130 müraciət olmuş, ümumilikdə 145288 “**ASAN İmza**” sertifikatı verilmişdir. 2014-cü ilin ərzində isə “ASAN İmza” sertifikat xidmətləri üzrə 63238 müraciət daxil olmuş və 122714 “ASAN İmza” sertifikatı verilmişdir.

Vergi potensialının müəyyən edilməsi, vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsinin hesablanması, vergi güzəşti və azadolmalarının səmərəliliyinin müəyyən edilməsi, habelə vergi daxilolmalarının iqtisadi-riyazi modelləşdirmənin tətbiqi yolu ilə proqnozlaşdırılması məqsədilə AVİS-də Strateji Araşdırmalar modulunun yaradılmasına zərurət yaranmışdır.

Strateji Araşdırmalar modulu özündə müvafiq modellərin qiymətləndirilməsi və onların hesablanması üçün “Məlumat Bazası” və “Matris Analizi” “Modelləşdirmə” və “Vergi güzəştləri” alt-modullarını əks etdirir. Ümumilikdə bu modullar vergi daxilolmaları üzrə proqnoz tapşırıqlarının iqtisadi əsaslandırılmasını təmin etməklə yanaşı, vergitutma sahəsində iqtisadi-riyazi modelləşdirmənin daha geniş tətbiqinə imkan yaradır.

- **Vergi ödəyicilərinin geniş kütlələrinin** maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması məqsədilə Vergilər Nazirliyinin Azərbaycan, rus və ingilis dillərində rəsmi internet sahifəsi www.taxes.gov.az yaradılmış (2002-ci il), vergi qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı verilən sualların operativ qaydada cavablandırılması üçün “195” pulsuz telefon məlumat xidməti təşkil olunmuşdur (2003-cü il). Əhalinin, o cümlədən sahibkarların suallarının operativ və keyfiyyətli cavablandırılması, şikayətlərinin, habelə təkliflərinin qəbulu məqsədilə Vergilər, İqtisadiyyat və Sənaye, Maliyyə, Ədliyyə, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliklərini, Dövlət Gömrük Komitəsini və Dövlət Sosial Müdafiə Fondunu əhatə edən 195 Çağrı Mərkəzi 2015-ci il 4 fevral tarixdən fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda onun xidmətlərindən istifadə etmək üçün birbaşa 195 nömrəsinə zəng edərək,

səsli menyunun köməkliyi ilə və ya müvafiq düymələrdən birini seçərək birbaşa həmin dövlət qurumlarına müraciət edilə bilər.

- Regionlarda Vergi ödəyicilərinə Xidmət Mərkəzləri (*ümmumi say - 54*) yaradılmışdır (2007-ci ildən);

- **“Vergi Dostları”** şəbəkələri yaradılmışdır (2012-ci il);

- Vergi ödəyicilərinin və onların filial, nümayəndəlik və digər təsərrüfat subyektlərinin **fəaliyyətinin dayandırılması barədə ərizələrinin elektron formada** internet üzərindən vergi orqanlarına təqdim edilməsi, vergi ödəyicilərinin **qeydiyyatının “on-line” rejimində aparılması** üçün müvafiq proqram təminatı hazırlanaraq istifadəyə verilmişdir.

- “Elektron hökumət” çərçivəsində vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən **60** adda elektron xidmət təsdiq olunmuş və hazırda həmin elektron xidmətlərin **58-i** istifadəyə verilmişdir.

- “Doing Business-2015” hesabatına görə Azərbaycan mövqeyini daha da yaxşılaşdıraraq dünya ölkələri arasında biznesə başlama (“Starting business”) indikatoruna görə **12-ci** yerdə, vergilərin hesablanması və ödənilməsi (“Paying taxes”) indikatoruna görə isə **33-cü** yerdə qərarlaşmışdır.

- **“Elektron bələdiyyə” layihəsi çərçivəsində** Vergilər Nazirliyi tərəfindən ilkin olaraq 11 bələdiyyədə “Bələdiyyə Vergi İnformasiya Sistemi BVİS” proqram təminatı qurularaq onun vasitəsilə yerli (bələdiyyə) vergilərin ödəyiciləri olan fiziki şəxslərin, habelə yerli (bələdiyyə) vergi və ödənişlərin elektron qaydada uçotunun aparılmasına başlanılmışdır. Hazırda pilot layihə uğurla başa çatdırılmış və BVİS-nin tətbiqi barədə müraciətlər daxil olduqca digər bələdiyyələrdə də bu sistemin qurulması işləri davam etdirilir.

Kadr hazırlığı və tədris sahəsində (Tədris Mərkəzi haqqında məlumat)

Vergilər Nazirliyi sistemində işə qəbul prosesi şəffaflaşdırılaraq vergi xidmətinə əməkdaşların cəlb olunması test üsulu ilə keçirilən müsabiqə vasitəsilə həyata keçirilməkdədir (2005-ci il).

Namizədlərin sənədlərinin qəbulu elektron formada internet vasitəsilə həyata keçirilir (2008-ci il).

Vergi əməkdaşlarının ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlığın həyata keçirilməsi məqsədilə 2002-ci ildə Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi yaradılmışdır.

Vergi sistemində kadr hazırlığının səviyyəsinin artırılması, ixtisasartırma kurslarının müasir şəraitdə təşkili məqsədilə Şamaxı rayonunda Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin yeni korpusunun açılışı olmuşdur (2011-ci il). Yeni korpusda müasir tələblərə cavab verən tədris kabinetləri, konfrans zalları, müasir kitabxana, idman zalları, yataqxana və yeməcxana təlim heyətinin və dinləyicilərin istifadəsindədir.

Tədris Mərkəzi tədris müəssisəsi statuslu elm və təhsil ocağı olmaqla dövlət vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsini və ixtisaslarının artırılmasını, habelə vergi siyasətinə dair elmi tədqiqatların aparılmasını təmin edir. Tədris Mərkəzi Vergilər Nazirliyinin

strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurum hesab olunur. Tədris Mərkəzinin əməkdaşlarının sayı 29 nəfərdən ibarətdir.

Tədris Mərkəzi:

- vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsini, yenidən hazırlanmasını və ixtisaslarının artırılmasını həyata keçirir;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqlarının qorunmasını təmin etmək məqsədi ilə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi orqanlarının muasir metodoloji bazasının yaradılması sahəsində elmi tədqiqatlar aparır;

- mərkəzin dinləyicilərinin vergilərin muxtəlif sahələri üzrə əvvəllər qazanılmış biliklərinin, habelə mövcud qanunvericiliyə edilən dəyişiklik və əlavələr üzrə biliklərinin elmi, nəzəri və praktiki baxımdan təkmilləşdirilməsini təmin edir;

- təhsilin yekunlarına görə dinləyicilərin peşəkar biliklərini və işguzar keyfiyyətlərini qiymətləndirir, bunun əsasında onların sonrakı istifadəsi üzrə tövsiyələr hazırlayır;

- tədris planlarını işləyib hazırlayır və təsdiq edilmək üçün Azərbaycan Respublikasının vergilər nazirinə təqdim edir;

- tədris prosesini yüksək səviyyədə, mövcud standartlara uyğun təşkil edir;

- tədris, elmi-tədqiqat işləri və digər fəaliyyətlərin planlaşdırılmasını və təşkilini həyata keçirir.

Vergilər Nazirliyinin Tədris Konsepsiyasına uyğun olaraq, təlimlərin keyfiyyətinin artırılması və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər nəticəsində vergi orqanı əməkdaşlarının 2012-ci ildə 32,2%-i, 2013-cü ildə 54,7%-i, 2014-cü ildə isə 63,7%-i təlim proseslərinə cəlb edilmiş, il ərzində bir vergi işçisinə düşən təlim günlərinin sayı 2012-ci ildə 3,6 adam-gün, 2013-cü ildə 4,7 adam-gün, 2014-cü ildə isə 8,6 adam-gün (ötən ilə nisbətən 83% artım) olmuşdur.

Vergi siyasətinin perspektiv inkişaf istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilədək dövr üçün perspektiv inkişaf hədəf və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və onların gerçəkləşdirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş **“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasından** və onun təsdiq edilməsi barədə Fərmandan irəli gələrək Vergilər Nazirliyində **“Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Plan”** və **“2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin İnkişafı Strategiyası”** hazırlanıb təsdiq edilmiş və onun icrası ciddi nəzarətə götürülmüşdür.

Strategiyanın əsas məqsədləri:

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə və ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması;

- passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçidin təmin edilməsi;
- qeyri-neft sektorunun, innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına əlverişli mühitin formalaşması;
- vergi inzibatçılığının və nəzarətinin daha da təkmilləşdirilməsi (e-auditin tətbiqi, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması, e-kommersiyaya vergi nəzarətinin təşkili, vergi borclarının alınması mexanizminin təkmilləşdirilməsi, bəyannamələrin əvvəlcədən doldurulma sisteminin tətbiqi, transfer qiymətqoyma mexanizminin yaradılması, ümumi bəyannamə sisteminə keçidə hazırlıq və s.);
- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında münasibətlərin parnyorluq prinsipi əsasında qurulması;
- vergi ödəyicilərinə xidmət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi;
- beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

Passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçid iqtisadiyyatda baş verən proseslərin tənzimlənməsində, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında və iqtisadiyyatın konkret sahələrinin inkişafında vergi alətlərindən, o cümlədən vergi güzəştləri və azadolmalarından, vergi dərəcələrindən geniş və səmərəli şəkildə istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Aktiv vergi siyasətinin əsas prinsiplərinin gözlənilməsi məqsədilə vergi dərəcələrinin azaldılması hesabına vergi yükünün aşağı salınması zamanı təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan əlavə vəsaitlər təkrar istehsalın genişləndirilməsinə yönəldilməlidir.

İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində vergi yükünün iqtisadiyyatın sektorları, iqtisadi agentlərin ayrı-ayrı kateqoriyaları üzrə paylanılmasının rasionallıq mexanizminin hazırlanaraq tətbiq olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan vergi yükünün tədricən istehsaldan istehlaka keçirilməsi ilə istehsal, istehlak və istehsal amillərinin qiymətlərinin müvazinətliyinin təmin olunmasına nail olmaq mümkündür.

Eyni zamanda, aktiv vergi siyasəti müasir mərhələdə inkişaf aləti (resursu) olmaqla yanaşı, verginin fiskal funksiyalarını saxlamaqla, həm də məqsədlilik funksiyasını, yəni innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması funksiyasını icra edəcəkdir.

İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçilməsi, bu məqsədlə azad (xüsusi) texnoloji iqtisadi zonaların yaradılması, innovasiya və bilik iqtisadiyyatının inkişafının stimullaşdırılmasının zəruriliyini nəzərə alaraq aktiv vergi siyasəti və modernləşdirmənin üstün prinsiplərinin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

Aktiv vergi siyasətinin aparılmasında ikililik, yəni duallıq prinsipi mövcuddur. Vergi siyasətini həyata keçirən subyektlər-insanlar eyni zamanda onun əsas məqsədinə və obyektinə çevrilirlər. Aktiv vergi siyasətinin əsas məqsədi son nəticədə iqtisadi inkişafın təmin edilməsindən, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən, onun maddi rifahının yaxşılaşdırılmasından, cəmiyyətin müxtəlif

təbəqələri arasında sosial partnyorluq prinsipinin formalaşdırılmasından, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılmasından və daha yüksək modern inkişaf mərhələsinə daxil olmasının təmin edilməsindən ibarətdir.

Nazim Müzəffərli
AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun direktoru
i.e.d., prof.
(Plenar iclasda əsas məruzə)

**Potensial Müqayisəli Üstünlük Sahələri və
Vergi Siyasətinin Strateji Prioritetləri**

Davamlı iqtisadi inkişaf haqqında

Konfransın ümumi mövzusu “davamlı inkişaf”la bağlı olduğu üçün əvvəlcə bu problemin bəzi nəzəri cəhətlərinə münasibət bildirmək istərdim.

Yaxşı məlumdur ki, hər bir dövlət sürətli iqtisadi inkişafa nail olmağa və bu zəmində öz vətəndaşlarının rifahını yüksəltməyə can atır. Ən azı belə demək mümkündür ki, bütün dövlətlər bunları özlərinin əsas məqsədi elan edir. Son illərin bu məsələyə gətirdiyi əsas yeniliklərdən biri odur ki, indi iqtisadi inkişafın keyfiyyətini səciyyələndirərkən “davamlı iqtisadi inkişaf” anlayışından geniş istifadə olunur. Diqqətinizə təqdim edəcəyim fikirləri, vergi siyasətinin stimullaşdırıcı potensialının iqtisadiyyatın səbatlı, dayanıqlı və davamlı inkişafına təsirlərini düzgün dəyərləndirmək baxımından da, bu anlayışın mahiyyətini şərh etməkdə fayda var.

İqtisadi ədəbiyyatda davamlı inkişafıla bağlı hamılıqla qəbul edilən bir tərif yoxdur. Ekoloqlar, sosioloqlar, iqtisadçılar və siyasətçilər “davamlı inkişaf” konsepsiyasına müxtəlif aspektlərdən yanaşırlar. Hazırda ən çox istifadə olunan tərif BMT qurumlarının verdiyidir. Bu tərifə əsasən, davamlı inkişaf – təbii resursların zaman içində, indi və gələcək arasında, daha dəqiqi – indiki və gələcək nəsillər arasında düzgün paylaşdırılması üzərində qurulan iqtisadi inkişafdır. Başqa sözlə, davamlı iqtisadi inkişaf yalnız bir halda təmin edilir: indiki nəsil təbii resurslardan elə istifadə etməlidir ki, gələcək nəsillərə də “pay” qalsın, gələcəkdə iqtisadi inkişaf təbii resurslarsız qalmasın.

Bu yanaşma qlobal miqyasda (bütövlükdə dünya üçün), mahiyyət etibarilə, düzgündür. Başqa planetlərdən resurs “idxalı” hələ ki ancaq fantastika ədəbiyyatının mövzusu ola bilər. Ayrıca götürülmüş bir dövlət, xüsusilə Azərbaycan kimi nisbətən kiçik bir dövlət üçün BMT-nin yanaşması yanlışdır və iqtisadi siyasət onun üzərində qurulsaydı, mənfi nəticələrə gətirib çıxarar.

Təminatlı iqtisadi inkişaf haqqında

2008-ci ilin qlobal maliyyə böhranı sübuta yetirdi ki, bir çox ölkələrin nisbətən uzun bir zaman kəsiyində nümayiş etdirdiyi stabil yüksək iqtisadi artım templəri əslində inkişafın təminatlı olmasına heç də həmişə dəlalət etmir. Elə iqtisadi və sosial “xəstəliklər” var ki, iqtisadi artımı – bəlli bir

vaxtadək heç bir zahiri təhlükə görünməsə də – dayandıra, yaxud ən azı kəskin sürətdə səngidə bilir. Bu “xəstəliklər” həm daxili (ölkənin öz inkişaf qanunauyğunluqları ilə şərtlənən), həm də xarici (kənar dünyadan gəlmiş) ola bilər. Qlobal böhran iqtisadi inkişafın uzunömürlüyü haqqında böhranaqədərki təsəvvürlərin yanlışlığını ortaya çıxardı. Və göstərdi ki, iqtisadi inkişaf eyni zamanda həm makroiqtisadi göstəricilərin artım dinamikasında stabilliyi, həm xarici və daxili risklərin mənfi təsirlərindən müdafiəni, həm də ictimai rifahın aramsız olaraq yüksəlməsini ehtiva edir. Belə üçxassəli inkişafı *təminatlı iqtisadi inkişaf* adlandırmaq olar.

İqtisadi inkişafı üç şərt daxilində təminatlı saymaq olar:

- a) iqtisadiyyat öz miqyasının və potensialının, cari xarici və daxili ictimai-siyasi şəraitin imkan verdiyi maksimal sürətlə, sabit templərlə artıb böyüyür – bunu “səbatlı inkişaf” adlandırmaq;
- b) iqtisadiyyat kənar mənfi təsirlərə yetərinə effektiv müqavimət görtərmək qabiliyyətinə malikdir – bunu “dayanıqlı inkişaf” adlandırmaq;
- c) iqtisadiyyat yalnız cari inkişaf məqsədlərinə deyil, həm də gələcək inkişaf imkanlarını kifayət qədər yüksək səviyyədə saxlamağa (ilk növbədə təbii resursları və onlardan qazandığı gəlirləri indi ilə gələcək arasında paylaşdırmaq baxımından) hədəflənir – bunu da “davamlı inkişaf” adlandırmaq.

Təminatlı iqtisadi inkişafın qısa tərfi belədir: iqtisadi inkişaf o halda təminatlı sayıla bilər ki, səbatlıdır, dayanıqlıdır və davamlıdır.

İki yanaşmanın müqayisəsi

BMT-nin tərfinə əsaslanaraq, belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycan öz təbii resurslarından (ilk növbədə neft və qaz ehtiyatlarından) tam deyil, qismən istifadə etməli, bunların bir hissəsini konservasiya edib gələcək üçün saxlamalıdır. “Məsələyə belə yanaşmanın hər hansı elmi əsası varmı?” sualının cavabı ciddi mübahisələrin obyektinə ola bilər.

Birincisi, əgər saxlamalıdırsa, hansı qismini? Neçə faizini? Bu bölgünü hansı meyarlar əsasında aparmaq lazımdır? Və ümumiyyətlə, belə meyarlar mövcuddurmu? Bu suallara cavab tapmayana qədər “davamlı inkişaf”a mövcud baxışlar mənasız kimi görünür.

İkincisi, “gələcək” dedikdə hansı dövrün nəzərdə tutulduğu aydın deyil. “Gələcək” anlayışı son dərəcə qeyri-müəyyəndir. Tutaq ki, əgər 300 illik gələcək nəzərdə tutulursa, mükəllimə, ümumiyyətlə, mənasızlaşır. Güman etmək olar ki, sonrakı nəslin “resurs payı” müzakirə olunarkən söhbət ən azı 25-30 illik gələcəkdən gedir. Amma elmin, texnika və texnologiyaların, xüsusilə alternativ mənbələr əsasında enerji istehsalı texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi indiki dövrdə proqnoz vermək belə,

çatındır ki, 25-30 ildən sonra neft və qaz əsas enerji mənbəyi olaraq qalacaqmı, yoxsa bu mənada öz əhəmiyyətini tamamilə itirəcək. O vaxtlar neftdən hansı sahələrdə istifadə ediləcəyi, ona tələbin nə səviyyədə olacağı, onun qiyməti çox çətinliklə proqnozlaşdırıla bilər, bəlkə də heç bilmir. Bu qəbil proqnozlar yalnız prosesin təqribi konturları haqqında verilə bilər.

Və beləliklə, Azərbaycan kimi ölkələr dilemma ilə üzləşir, iki yoldan birini seçməli olur. Birinci halda ölkə öz neft-qaz resurslarını qənaətlə istismar etməklə onların bir hissəsini gələcək nəsillər üçün toxunulmaz saxlamalıdır. İkinci halda isə neft-qaz resurslarından tam şəkildə istifadə edərək, əldə olunan gəlirləri pul və ya başqa fiətlər (məsələn, səhm paketləri) formasında saxlamalı, potensial müqayisəli üstünlük sahələrinin inkişafına yönəltməlidir. Bu yollardan hansı daha səmərəlidir? Sadə iqtisadi məntiqlə yanaşsaq, bu sualın cavabı belədir ki, hansında gəlir, mənfəət çoxdursa, o yolla getmək lazımdır. Əslində isə bu, cavab deyil, daha bir sualdır və özü də – nə birinci, nə də ikinci yolun gəlir-çıxarını dəqiq hesablamaq mümkün olmadığına görə – cavabını tapmaq son dərəcə müşkül olan bir sualdır.

Maddi istehsalın iqtisadiyyatdakı rolu ilə bağlı konservatizm

Müasir anlamda iqtisad elmi yarandığı vaxtdan etibarən həmişə “sərvətin mənbəyi nədir?” sualına cavab tapmağa çalışmışdır. XVII əsrdə merkantilistlər (T.Mən, A.Monkretyen) düşünürdülər ki, milli sərvətin mənbəyi xarici ticarətdir; bu və digər ölkə (daha doğrusu, onun müəssisələri) nə qədər çox satıb (ixrac edib) az alsalar (idxal etsələr), ölkənin varidatı (qızıl-valyuta ehtiyatları) bir o qədər böyüyər. Zaman keçdikcə önə bu sadə fikir keçdi ki, nəyisə satmaq üçün onu əvvəlcə istehsal etmək lazımdır. O dövrdə (XVIII əsrdə) iqtisadiyyatın dominant sahəsi kənd təsərrüfatı olduğu üçün iqtisadçılar (fiziokratlar – F.Kene, A.Tyurqo, V.Mirabo) milli sərvətin mənbəyini torpaq və əməkdə “axtarmağa” başladılar. Cəmiyyətin sonrakı inkişaf mərhələsində (XVIII-XIX əsrlərdə) sənaye öz əhəmiyyətinə görə kənd təsərrüfatı ilə bərabərləşdi və iqtisadi nəzəriyyənin klassik məktəbi (V.Petti, A.Smit, D.Rikardo) bütövlükdə maddi istehsalı ictimai sərvətin mənbəyi elan etdi.

Bu fikri K.Marks və onun ardıcılıları da bölüşürdülər. K.Marks geniş təkrar istehsal çərçivəsində reallaşma şərtlərini təhlil edərək, belə bir qənaətə də gəldi ki, milli istehsalın getdikcə böyüməsi üçün istehsal vasitələri istehsalı istehlak malları istehsalından üstün sürətlə artmalıdır. V.Lenin isə bir qədər də “irəli getdi” və dedi ki, maddi istehsalın ən sürətlə artan bölməsi istehsal vasitələri istehsalı üçün istehsal vasitələri istehsalı olmalıdır. Marksistlər və leninçilər milli sərvətin əsas mənbəyi kimi sənayeni görürdülər, amma bu təkcə sənayenin artan əhəmiyyəti ilə deyil, həm də siyasi motivlərlə bağlı idi. Onlar düşünürdülər ki, burjuaziyanın “qəbirqazanı” məhz proletariat – sənayedə çalışan fəhlələr olacaqdır.

Milli sərvətin mənbəyinin maddi istehsal olması haqqındakı müddəa ətalət üzrə bu gün də yaşamaqdadır. Azərbaycan iqtisadçılarının böyük əksəriyyəti, israrla, bu müddəanı dəstəkləməkdə, öz tədqiqatlarında ona əsaslanmaqda davam etməkdədir. 70 illik sovet dövrünü və həmin dövrdə bu müddəanın az qala aksiom səviyyəsinə qaldırıldığını nəzərə aldıqda bunlar başadüşüləndir. İndinin özündə də Azərbaycanın iqtisadçılarının və, ələlxüsus, iqtisadiyyat mövzularında yazıb-danışmağı sevən qeyri-iqtisadçılarımızın çoxu belə düşünür ki, Azərbaycan iqtisadiyyatını irəli aparmaqdan ötrü ilk növbədə maddi istehsalı gücləndirib-genişləndirmək lazımdır.

Prioritet sahələr və müqayisəli üstünlük sahələri

Aydın məsələdir ki, heç bir ölkə ona lazım olan (əhalisinin və müəssisələrinin istehlak etdiyi) bütün növ məhsulları istehsal etmək iqtidarında deyil. İstehsal amilləri dünyada qeyri-bərabər paylanıb, ölkələr fərqli coğrafi şəraitə, təbii resurslara, insan potensialına, inkişaf səviyyəsinə malikdir və onların iqtisadi imkanları arasında dərin fərqlər var. Odur ki, hər bir inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkə müəyyən sahələri seçib həmin sahələrdə ixtisaslaşmağa çalışır.

Azərbaycan iqtisadi ədəbiyyatında, eləcə də rəsmi dövlət sənədlərində “prioritet iqtisadi sahələr” və “müqayisəli üstünlük sahələri” terminləri tez-tez işlədilir. Bunlar yaxın, bəzən hətta üst-üstə düşən, amma hər halda müxtəlif anlayışlardır. Dövlətin əsas iqtisadi vəzifəsi əhalinin maddi rifahının təmin edilməsi olduğundan bu məqsədin reallaşmasına aparan istənilən fəaliyyət sahəsi dövlət üçün prioritet ola bilər. Milli sərvətin artırılmasına, iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasına, mənfi ekoloji təsirlərin azaldılmasına yönəldilən hər bir iqtisadi fəaliyyət sahəsi əhalinin rifah halının yaxşılaşmasında mühüm rol oynadığından prioritet sayıla bilər. Prioritet iqtisadi sahələr global çağırışlarla, regional və lokal problemlərlə bağlı olaraq dövlətin vacib hesab etdiyi sahələrdir.

Müqayisəli üstünlük sahələri isə o sahələrdir ki, onların məhsulları dünya bazarında (və ya regional bazarlarda) bəlli bir mövqeyə malikdir və ya malik ola bilər. Bütün müqayisəli üstünlük sahələri həm də prioritet sahələrdir, amma bütün prioritet sahələr potensial müqayisəli üstünlük sahələri deyil.

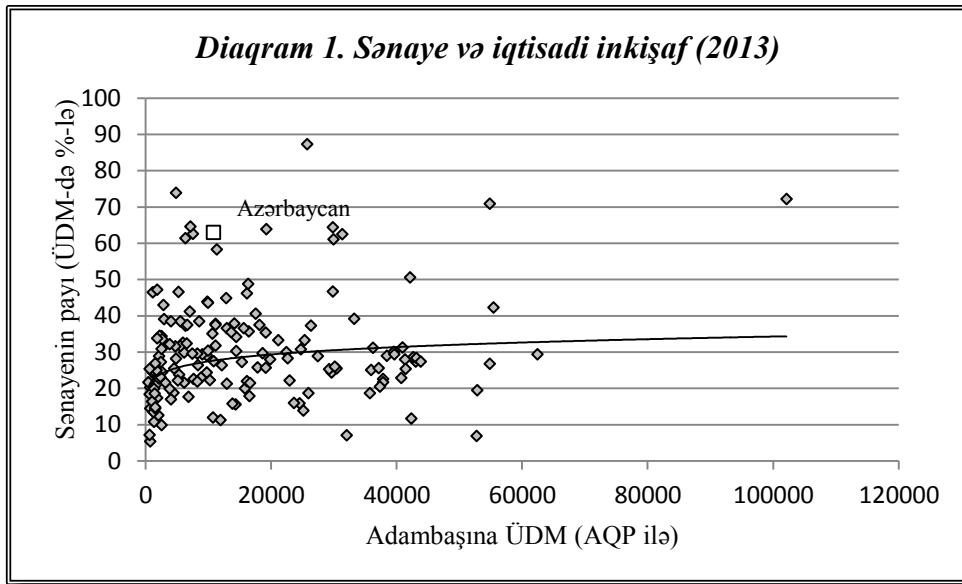
Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində (xüsusilə də qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının gücləndirilməsi baxımından) potensial müqayisəli üstünlük sahələrinin düzgün, elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə seçilməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Biz Azərbaycan iqtisadiyyatının müqayisəli üstünlüklərə malik ola biləcəyi bazar segmentlərini (“rəflərini”) dəqiq və birmənalı müəyyənləşdirməliyik. Bu zaman sadə bir iqtisadi qanunauyğunluq göz önündə tutulmalıdır: müqayisəli üstünlük sahələri o sahələrdir ki, beynəlxalq bazarda (ilk növbədə sıx inteqrasiya əlaqələrinə malik olduğumuz ölkələrin bazarlarında) bu sahələrin məhsulları – digər parametrlərin təxmini bərabərliyi şərti ilə – qiymət üstünlüyünə malik olur.

Strateji baxımdan, müqayisəli üstünlük sahələri həmişə iqtisadi siyasətin fokusunda saxlanmalıdır. Yəni vergi siyasəti, gömrük siyasəti, investisiya siyasəti və bütövlükdə iqtisadi siyasət potensial müqayisəli üstünlük sahələrinin inkişafına hədəflənməlidir.

Azərbaycanın müqayisəli üstünlük sahələrini harada axtarmaq lazımdır: sənayedə, kənd təsərrüfatında, yoxsa xidmətlər sektorunda?

Bu suala cavab vermək üçün ilkin şərt – sənaye, kənd təsərrüfatı və xidmət sektorunun hər birinin artımı ilə ümumi iqtisadi inkişaf arasındakı korrelyativ asılılıqları araşdırmaqdır. İqtisadi artımı səciyyələndirən əsas göstərici kimi adambaşına ÜDM-dən istifadə edilə bilər.

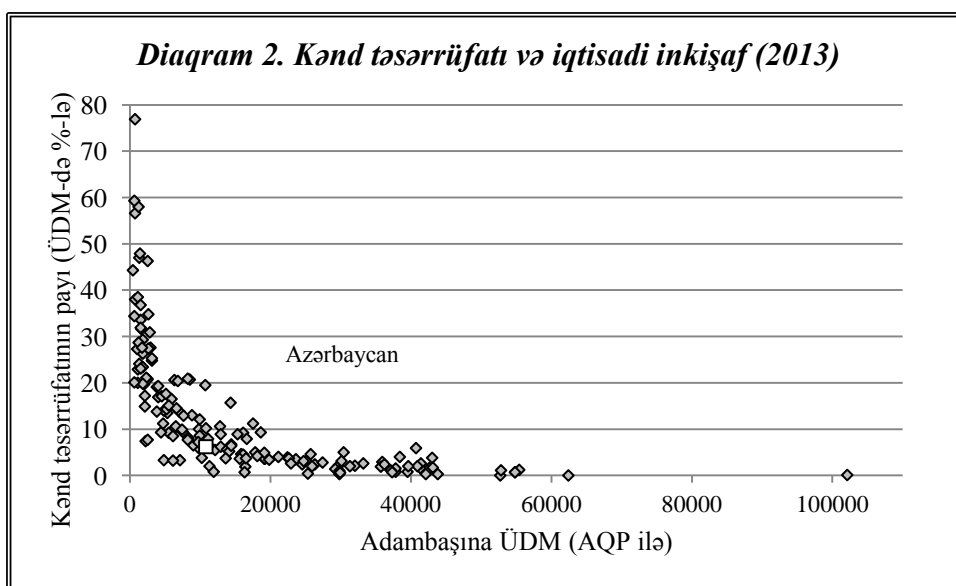
Sənayedən başlayaq (*Diaqram 1*).

Diaqramdan görüldüyü kimi, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələlərində sənayenin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi kifayət qədər sürətlə yüksəlir, amma sonra (adambaşına ÜDM 35-40 min beynəlxalq dollara çatanda) artım sənəyir və 30-35% səviyyəsində stabilləşir. Bu, dünya trendidir. Azərbaycanda sənayenin ÜDM-dəki payı tədrici trend xəttinin göstərdiyindən (belə də demək olar ki, adambaşına ÜDM-in bu səviyyəsində "olmalı olduğundan") daha yüksəkdir və bu, əlbəttə, neft sektorunun da sənayenin tərkibinə daxil olması ilə bağlıdır. Sənayenin iqtisadiyyatda böyük paya malik olmasına baxmayaraq, adambaşına ÜDM üzrə yüksək göstəricilərə nail olmuş ölkələr də var. Əksər hallarda bunlar da təbii resurslar ixrac edən dövlətlərdir. Məsələn, Ekvatorial Qvineyada adambaşına ÜDM 25700 beynəlxalq dollar, sənayenin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi 87,3%, Omanda müvafiq surətdə 29800 b.d. və 64,4%, Səudiyyə Ərəbistanında – 31300 b.d. və 62,5%, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində – 29900 b.d. və 61,1%, Qətərdə isə – 102100 b.d. və 72,2%-dir.

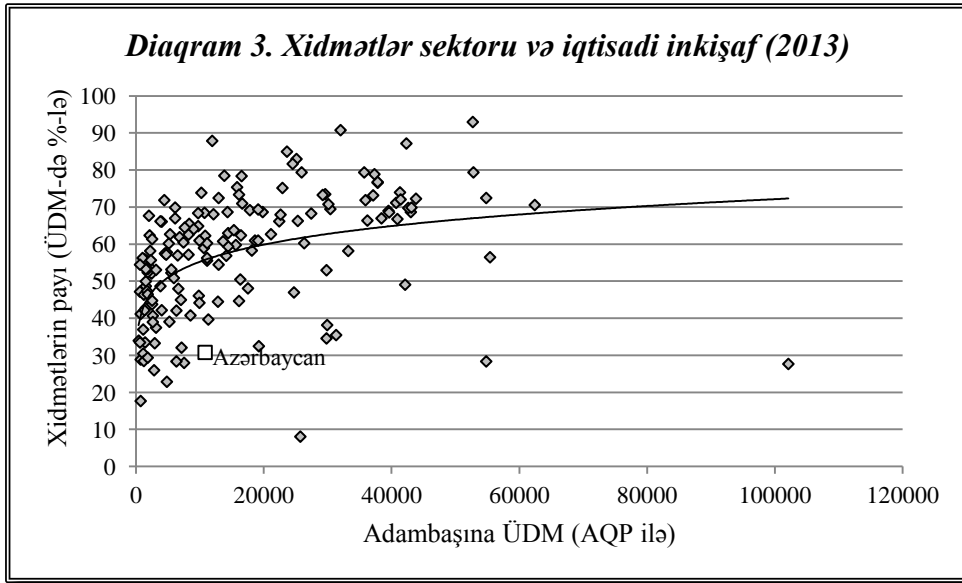
Diaqramı başqa cür də “oxumaq” mümkündür: əgər hansısa ölkə qeyri-resurs iqtisadiyyatının inkişafı sayəsində zənginləşib varlı (başqa sözlə, inkişaf etmiş) dövlətlər sırasına keçmək istəyirsə, sənayenin ÜDM-dəki payını 30-40% arasında saxlamağa çalışmalıdır. Amma, təbii ki, sənayenin inkişafını məhdudlaşdırmaq yolu ilə yox, digər sahələri üstün templə artırmaq yolu ilə.

Kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişafa töhfəsi ilə bağlı qanunauyğunluq sənayedən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir (*Diaqram 2*).

Burada ölkələrin yerləşməsi o qədər qanunauyğundur ki, heç trend xəttini çəkməyə ehtiyac yoxdur. Açıq-aşkar görünür ki, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələlərində kənd təsərrüfatının ÜDM-dəki payı nə qədər yüksək olsa da, sonrakı mərhələlərdə kəskin sürətdə azalır və cəmi bir neçə faiz səviyyəsində stabilləşir. Azərbaycan dünya trendi üzərindədir, yəni adambaşına ÜDM 10,8 min beynəlxalq dollar olan bir ölkədə kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatda 6,2%-lik bir paya malik olması tamamilə normaldır.

İndi isə xidmət sektorunun xüsusi çəkisinin artımı ilə iqtisadi inkişaf arasındakı asılılığa nəzər yetirək(*Diaqram 3*).

Diaqramdan görüldüyü kimi, adambaşına ÜDM-lə ölçülən iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə xidmət sektorunun iqtisadiyyatdakı payı arasında düz mütənasib asılılıq mövcuddur.

Diaqramdakı tədrici trend əyrisini “aşağı çəkən” ölkələr neft ixrac edənlərdir. Qətərdə adambaşına ÜDM, artıq qeyd edildiyi kimi, 102 min beynəlxalq dollardan çoxdur, xidmət sektorunun ÜDM-də xüsusi çəkisi isə cəmi 27,7%-dir. Bu göstəricilər Bruneydə, müvafiq olaraq, 54800 b.d. və 28,4%, Ekvatorial Qvineyada 25700 b.d. və 8,1%, Bəhreində 29800 b.d. və 53%, Qabonda 19200 b.d. və 32,5%, Səudiyyə Ərəbistanında – 31300 b.d. və 35,5%-dir. Azərbaycan da trend xəttindən aşağıda yerləşir.

Trend xəttini “yuxarı qaldıran” ölkələrə gəlincə, bunlar Honkonq (52700 b.d. və 93%), ABŞ (52800 b.d. və 79,4%), Britaniya Virgin adaları (42300 b.d. və 87,2%), Baham adaları (32000 b.d. və 90,8%), Yunanıstan (23600 b.d. və 85%) və bir çox başqa ölkələrdir. Həm birinci, həm ikinci qrupa daxil olan ölkələr zəngin ölkələrdir. Fərq ondadır ki, birincilərin sərvətinin mənbəyi təbii resurslardır (əsasən neft ixracıdır), ikincilərinki isə qeyri-resurs iqtisadiyyatıdır. Əksər inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında xidmət sektorunun ÜDM-dəki payı 65-80% arasındadır (Avstraliya – 68,7%, Avstriya – 69,8%, Belçika – 76,6%, Kanada – 69,9%, Danimarka – 76,8%, Fransa – 79,4%, Almaniya – 69,0%, İrlandiya – 74,0%, İtaliya – 73,5%, Yaponiya – 73,2%, Hollandiya – 72,1%, Sinqapur – 70,6%, İspaniya – 70,8%, İsveçrə – 72,5%, Böyük Britaniya – 78,9%). Avropa İttifaqının toplam ÜDM-ində xidmət sektorunun xüsusi çəkisi 72,8%, dünya ÜDM-ində isə 63,6%-dir.

Adambaşına ÜDM və xidmət sektorunun iqtisadiyyatdakı payı arasındakı asılılığı da iki cür təsvir etmək olar. Birincisi odur ki, ölkə iqtisadi cəhətdən inkişaf etdikcə xidmət sektorunun iqtisadiyyatdakı payı artır. İkincisi və bizim üçün daha mühüm olanı isə odur ki, hansısa ölkə iqtisadi

cəhətdən inkişaf etmək istəyirsə (yüksək gəlirli dövlətlər sıyahısına düşmək istəyirsə), əsas diqqətini xidmətlər sektorunun üstün templərlə artmasına yönəltməlidir. *Struktur siyasətinin strateji prioriteti qismində xidmətləri, bunların arasında isə intellekt-tutumlu (bilik-tutumlu) xidmətləri seçən ölkələr yaxın onilliklərdə daha uğurla inkişaf edəcək və daha güclü iqtisadiyyat quracaqlar.*

Azərbaycanın strateji seçimi və onun vergi siyasəti ilə dəstəklənməsi

Bizim dövlətimiz bu seçimi əslində artıq etmişdir. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında ölkənin potensial müqayisəli üstünlük sahələri ilə bağlı konkret müddəalar əksini tapmışdır. Bu sahələrə aşağıdakılar aid edilmişdir:

- A. İnformasiya-telekommunikasiya texnologiyaları,
- B. Turizm,
- C. Dövlətlərarası nəqliyyat daşımaçılığı.

Konsepsiyanın fəlsəfəsinə görə, məhz bu üç sahə Azərbaycanın potensial müqayisəli üstünlük sahələridir. Dərhal diqqət çəkir ki, bunların üçü də xidmət sektoruna aiddir və deməli, dövlət, xidmət sahələrinin üstün inkişafını artıq öz strateji hədəfi elan etmişdir. Bu o deməkdir ki, *indi bütün iqtisadi tənzimləmə alətləri, o cümlədən vergi siyasəti bu sahələrin inkişafını sürətləndirməyə hədəflənməlidir.*

Bu sahədə ölkəmizin idarəetmə qurumları qarşısında ciddi vəzifələr durur. Məsələn, məlumdur ki, hazırda Azərbaycanın vergi siyasəti “Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında fərqləndirilən sahələrin yox, kənd təsərrüfatının inkişafını stimullaşdırır. Kənd təsərrüfatı vergilərdən az qala tamamilən azaddır. Bu siyasət, şübhəsiz ki, əsassız deyil. Ölkə əhalisinin təqribən yarısı kənd yerlərində yaşayır, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və satışı onların əsas qazanc mənbəyidir. Üstəlik, Azərbaycan belə bir hədəf də güdür ki, özü-özünü əsas ərzaq məhsulları təmin etsin. Bu səbəblərə görə, kənd təsərrüfatının dinamik inkişafı Azərbaycan üçün, heç şübhəsiz ki, son dərəcə vacibdir. Bununla belə, həmişə xatırlamaq lazımdır ki, ***bizim strateji məqsədimiz aqrar ölkəyə çevrilmək deyil, müasir postindustrial iqtisadiyyat qurmaqdır.***

Vilayət Məmməd oğlu Vəliyev

*İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun direktoru, i.e.d., professor
(Plenar iclasda əsas məruzə)*

Davamlı İnkişaf Üçün Vergilərin Təsir Effektlərinin Qiymətləndirilməsi

Giriş

Ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisinin daha da artırılması, rəqabətqabiliyyətli mühitin formalaşdırılması, regionların potensialından səmərəli istifadə edilməsi əsasında iqtisadi sahədə neft-qaz sektorundan asılılığı tədricən azaltmaq və innovasiyalı inkişaf modelinə keçməyin əsas hədəfləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasında verilmişdir. Bu tədbirlərin yekun nəticəsi ölkəmizdə vergi həcmının artmasını şərtləndirməklə büdcə gəlirlərin artımının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bununla regionların, iqtisadi sahələrin və özəl sektorun sürətli inkişafını, sosial rifahın təmin olunması və ekoloji tarazlığın qorunmasını qarşılayan səmərəli vergi mühitinin yaradılması baxımından vergi yükünün optimallaşdırılması və bu istiqamətdə siyasət qərarlarının qəbuluna imkan verən metodoloji bazanın formalaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Vergilərin təsir effektlərinin qiymətləndirilməsinin əsas xüsusiyyətləri

İlk dəfə 1987-ci ildə ətraf mühit və inkişafa dair Beynəlxalq Komissiya tərəfindən istifadə edilən “davamlı inkişaf” anlayışı gələcək nəsillərin tələbatlarını ödəmək imkanları daxilində cari tələbatların ödənilməsinə ehtiva edir. BMT-nin 1992-ci il Rio de Janeyro konfransında qəbul edilmiş "XXI əsrin gündəliyi" sənədi dünya ölkələrinə iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri əhatə edən davamlı inkişaf konsepsiyasını hazırlamağa imkan verir. Bu onu göstərir ki, ölkə üzrə davamlı inkişafın təmin olunması iqtisadi, sosial və ekoloji sahələri özündə birləşdirən kompleks işlərin yerinə yetirilməsini şərtləndirir ki, bu da vergi gəlirlərinin rolu və təsirini nəzərə almaq üçün ən əsas məsələdir. OECD-nin 2014-cü il inkişaf hesabatında [6] qeyd olunur ki, vergi gəlirləri davamlı inkişaf üçün bir mühərrikdir (Tax revenues as a motor for sustainable development). Doğrudan da, vergilərin təsirinin qiymətləndirilməsi əsasən dövlət gəlirlərinin formalaşması aspektini əhatə edirsə də, digər tərəfdən heç də bundan az əhəmiyyət kəsb etməyən ölkənin mövcud olan bütün subyektlərini əhatə edən kompleks münasibətlər sistemi formalaşdırır.

Təbii olaraq inkişaf istiqamətində dövlət səmərəli vergi sistemi tətbiq etməklə məcmu vergi gəlirlərini artırmağa maraqlıdır. Buna paralel olaraq vergi ödəyiciləri mənfəətini (gəlirlərini) artırmaqla yanaşı əlavə olaraq “mümkün güzəştlər” istəyir. Bununla, dövlət və vergi ödəyiciləri

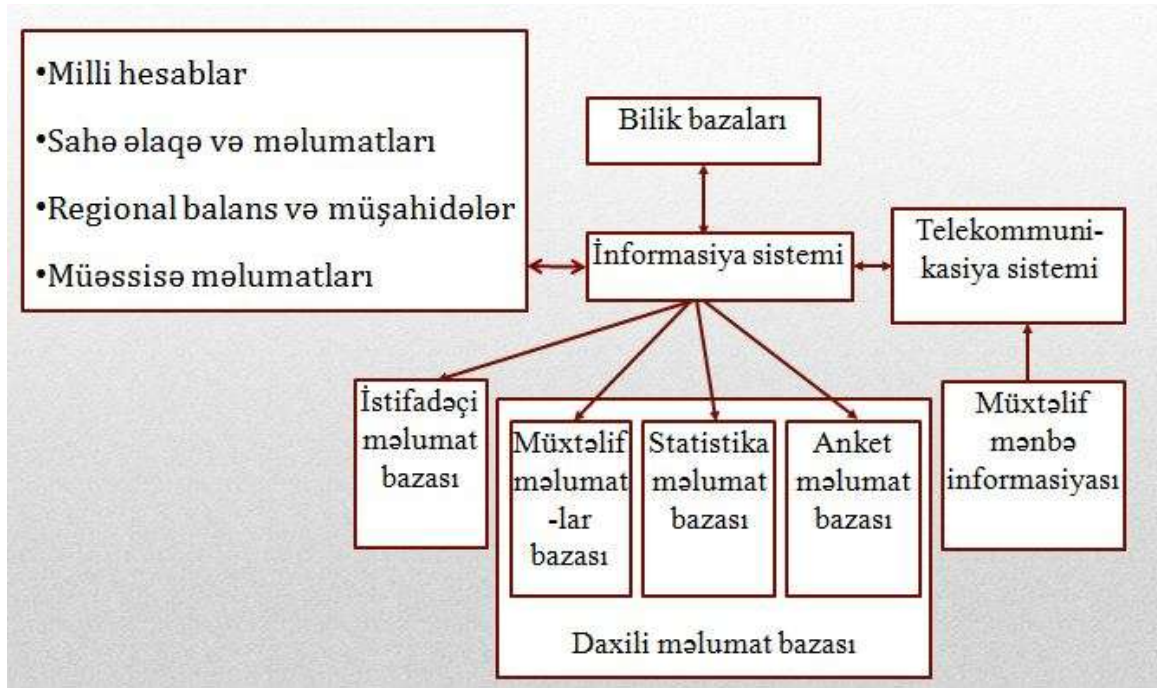
arasında münasibətlər sistemi yaranır ki, bu da ölkənin davamlı-dayanıqlı inkişafı üçün çox mühüm amildir.

Vergi gəlirlərinin formalaşması prosesində dövlət orqanları və vergi ödəyicilərinin münasibətlərindən əhəmiyyətli məlumatlar formalaşır. Belə ki, vergi ödəyiciləri dövrü olaraq hazırlanan hesabatlar dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilərək emal edilir, icmallaşdırılır və istifadəyə verilir. Bunun nəticəsində ölkə üzrə mikro, sahə, regional və makro göstəricilər formalaşdırılır ki, bu göstəricilər sistemi davamlı inkişaf üçün vergi effektlərini tədqiq etməkdə böyük imkanlar yaradır. Bu eyni zamanda mikro, sahə, regional və makro səviyyələrdə davamlı inkişafın bütün komponentləri üzrə kompleks qiymətləndirmə aparmağa və əhəmiyyətli siyasət qərarlarının hazırlanmasına imkan verir.

Davamlı inkişafa vergilərin təsir effektlərinin qiymətləndirilməsi qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə etməklə müəyyən edilir. Bununla davamlı inkişafa vergilərin təsir effektlərinin qiymətləndirilməsi baxılan dövrdən çox asılıdır.

Eyni zamanda, mükəmməl məlumat bazası, analitik vasitə - modellər, üsullar, peşəkar mütəxəssislər elmi əsaslandırılmış siyasət qərarlarının hazırlanması üçün çox vacibdir.

Qeyd olunduğu kimi, formalaşmış milli hesablar sistemi, sahələrarası balans, regional, sahə və mikro göstəricilər sistemi davamlı inkişaf üçün vergi effektlərini tədqiq etməkdə böyük imkanlar yaradır. Ümumilikdə məlumatlar bazasını aşağıdakı sxem vasitəsilə vermək olar (sxem 1).

Səkil 1. Məlumat bazaları.

Vergilərin təsir effektlərinin qiymətləndirilməsi modelləri

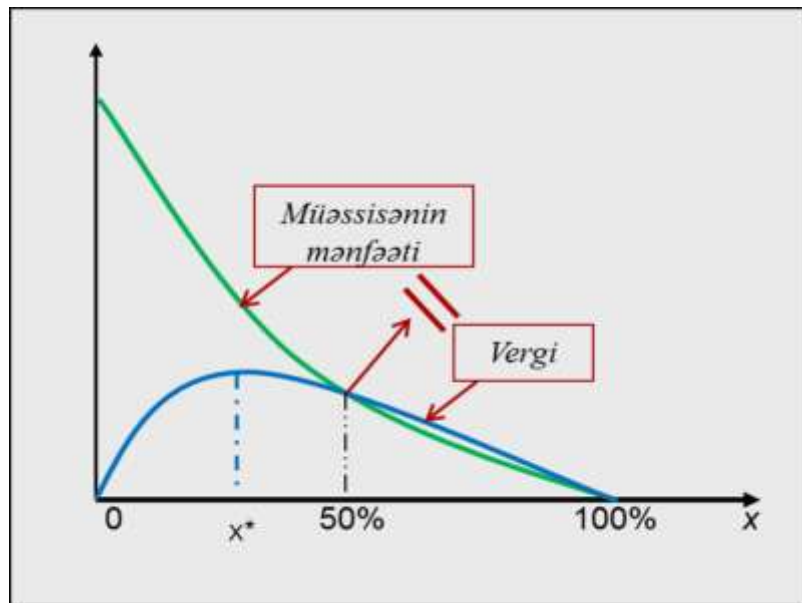
Müəssisələrin mənfəət vergisinin optimallaşdırılması. Müəssisələr üzrə mənfəət vergilərinin optimal dərəcələrinin müəyyən edilməsi əsas önəm verilən məsələlərdəndir. Burada iqtisadiyyatın

ayrı-ayrı sahələrinə məxsus müəssisələrin mənfəət vergisinin təsirinin təhlili və müəyyən edilməsi üsulunun işlənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və [5, 10, 11]-də ətraflı tədqiq edilmişdir.

Müəssisələrin mənfəət vergisinin optimal dərəcəsinin müəyyən edilməsi müəyyən edilmiş zaman kəsiyində balans mənfəətində ödənilən mənfəət vergisinin maksimallığı prinsipi əsasında müəyyən edilir. Belə ki, mənfəətdən tutulan verginin dərəcəsinin (x) artıb və ya azalması baxılan şəraitdə müəssisənin investisiya imkanlarını müəyyən edir. Bununla da, müəssisələrin gəlir və istehsal xərc arasında mənfəətdən tutulan verginin dərəcəsi asılı olaraq mənfəət vergisinin kəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilir ki, bu da müəssisələr üzrə vergiyə cəlb edilən mənfəətdən effektiv vergi səviyyələrini müəyyən etməyə imkan verir.

Məşhur amerika iqtisadçısı Laffer müxtəlif ölkələrin statistik verilənlərini ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmişdir ki, vergi yükləri ilə dövlət gəlirləri arasında əlaqəni xarakterizə edən əyri qövs şəklindədir və bu vergi dərəcələrinin azaldılmasını istehsalın yüksəlişi ilə stimullaşdırmağın mümkünlüyünü göstərir və beləliklə, vergi bazasının genişlənməsinə səbəb olur. Başqa sözlə desək, nisbətən aşağı vergi dərəcələrində dövlət daha çox mənfəət əldə edir, belə ki, yüksək vergilər istehsalı boğur və müəssisəni dövriyyə vasitələrindən və investisiyalardan məhrum edir. Müəssisələrinin vergi yüklərinin optimallaşdırılması məsələsi məhz bu prinsip əsas götürülməklə müəyyən edilir, belə ki, baxılan zaman kəsiyində vergi dərəcəsi asılı olaraq müəssisənin faizlə hesablanmış gəlirlərinin büdcəyə vergi ödəmələrinin ümumi həcmi maksimumlaşdırılması tələb olunur.

Müəssisə üçün mənfəət vergisinin optimallaşdırma $[0,1]$ parçasında vergi dərəcəsi asılı olaraq proqnoz dövründə dövlətin büdcə gəlirləri özünün maksimum qiymətini alır və yenidən sıfıra qədər azalır (şəkil 3).

Şəkil 2. Müəssisənin mənfəətinin və büdcə gəlirlərinin vergi dərəcəsi asılılığı

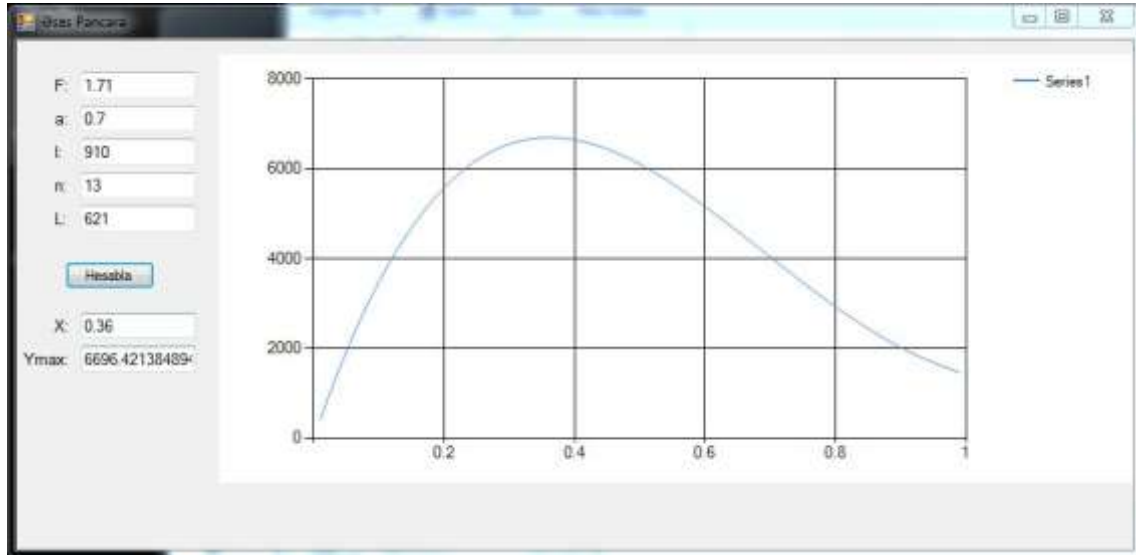
Bununla alınan nəticələr göstərir ki, vergi dərəcəsiindən asılı olaraq mənfəət vergisinin dəyişməsi Laffer əyrisi ilə ifadə olunan qanunauyğunluğa tamamilə müvafiqdir.

Buradan görünür ki, müəssisənin mənfəəti ilə və dövlətə vergi daxilolmalarını xarakterizə edən əyriyənin 50%-li vergi dərəcəsiində kəsişir və bu nöqtədə dövlətin mənfəəti müəssisənin təmiz gəlirinə bərabər olur. Eyni zamanda optimal vergi dərəcəsinə müvafiq nöqtə heç vaxt müəssisənin mənfəəti funksiyası ilə dövlətin gəlirləri funksiyasının kəsişmə nöqtəsinə çatmır. Bu onu göstərir ki, mənfəət vergisinin optimal səviyyəsi 50%-dən çox ola bilməz.

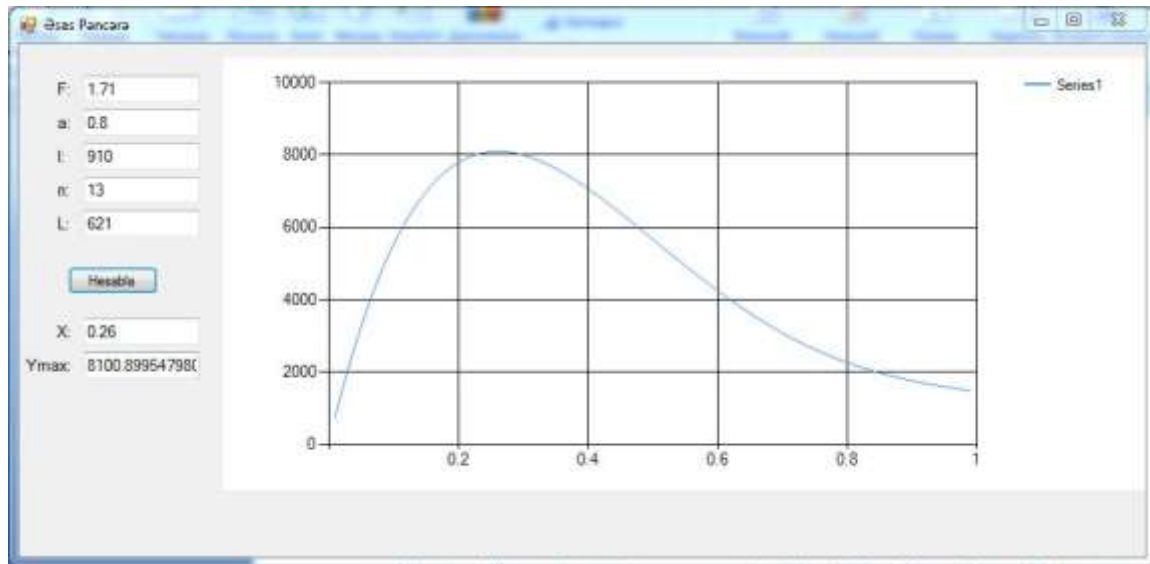
Müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə birbaşa vergilərin optimallaşdırılması. İqtisadi sahələr üzrə birbaşa vergi dərəcələrinin hesablanması sahə üzrə məhsul buraxılışı nəzərə alınmaqla ekonometrik qiymətləndirilir. Kobb-Duqlas istehsal funksiyası ($Y = F \cdot I^\alpha \cdot L^\beta$) şəklində ümumi buraxılışın (Y) ekonometrik qiymətləndirilməsi üçün tənliyə izahedici dəyişənlər kimi əsas kapitalla investisiyalar (I), əmək ödənişləri (L) daxil edilmişdir. α ($\beta=1-\alpha$) – modelin parametrləri, n – baxılan zaman aralığında illərin sayıdır.

Kobb-Duqlas funksiyası Eviews proqram paketinin köməyi ilə 1997-2013-ci illəri əks etdirən statistik məlumatlar əsasında reallaşdırılmış, α – nın müxtəlif qiymətlərində mənfəət vergisinin optimal dərəcəsinin müəyyən edilməsi və büdcə daxilolmalarının dəyişməsi üçün işləri yerinə yetirilmişdir.

Qeyd edək ki, Laffer prinsipi ilə mənfəət vergisinin qiymətləndirilməsi məsələsi Microsoft Excel proqram paketində empirik olaraq işlənmiş, vizual hesablama proqramı hazırlanmışdır. Proqram vasitəsi ilə α – nın müxtəlif giriş verilənlərinə uyğun olaraq müvafiq qiymətləndirmələr aparılmışdır.

Şəkil 3. $\alpha=0.7$ olduqda, $x=36\%$ olacaqdır

Şəkil 4. $\alpha=0.8$ olduqda, $x=26\%$ olacaqdır

Aparılmış qiymətləndirmələr göstərir ki, α –nın müəyyən qiymətində illərin sayını artırıdığca x – vergi dərəcəsi $(1-\alpha)$ qiymətinə yaxınlaşır. Digər tərəfdən, qurulmuş modeldən görünür ki, mənfəətin formalaşmasında qısa müddətli dövr ərzində təbii resurs və investisiya əsas rol oynasa da, uzunmüddətli dövrdə iş əmək, yəni insan kapitalının inkişafından asılıdır.

“Input output modelləri. Dayanıqlı inkişaf üçün vergi təsirlərinin qiymətləndirilməsi üçün məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balansını özündə əks etdirən və bütün iqtisadiyyatda tam tarazlığa nail olmanı təmin edən “input-output” modellərinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Makroiqtisadi ziddiyyətlərin böhransız həlli yolu ilə daha yüksək iqtisadi tarazlığın təmin olunmasında “input-output” tipli modellər daha klassik və fundamental modellər hesab olunur. Bu tip modellərin ölkəmiz üçün İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu tərəfindən aşağıdakı modifikasiyalarda tətbiq üçün istifadəyə tam hazırlanmışdır [1, 4, 12]:

1. Xərc-buraxılış modeli
 - ✓ Birbaşa xərclər modeli
 - ✓ Tam xərclər modeli
2. Tarazlı qiymətlər modeli
 - ✓ Qiymət modeli
 - ✓ Əlavə dəyər norması modeli
3. Əmək balansı modeli
4. Kapital balansı modeli
5. Regional sahələrarası balanslar

Sosial hesablar matrisinin (Social Accounting Matrix-SAM) multiplikator modelləri. Sosial hesablar matrisi (SAM) ölkəmizin bütün iqtisadi göstəricilərini bir cədvəldə təqdim edə bilir. SHM bir növ balansların balansı kimi çıxış edir. 2011-ci ilin məlumatları əsasında İqtisadi İslahatlar Elmi

Tədqiqat İnstitutu tərəfindən hazırlanmış SAM 19 fəaliyyət sahəsini və 5 iqtisadi agenti özündə əks etdirməklə 47 müxtəlif balansı 7 blokda birləşdirir. SAM bütün makroiqtisadi göstəriciləri vahid cədvəldə balanslaşdıraraq təqdim edən cədvəldir, bir sözlə SAM – ölkənin iqtisadi təqdimatıdır.

	Fəaliyyətlər	Əmtəələr	Faktorlar	Ev təsərrüfatları	Ekzogen ünsürlər	Cəm
Fəaliyyətlər		Ölkə daxilində				Ölkə daxili məhsula tələb
Əmtəələr	Aralıq istehlak və aralıq tələb			Ev təsərrüfatlarının xərcləri	Yığım, dövlət xərclər, ixrac	Məcmu məhsula tələb
Faktorlar	Əlavə dəyər					Məcmu faktor gəlirləri
Ev təsərrüfatları			Ev təsərrüfatlarının gəlirləri			Ev təsərrüfatlarının məcmu gəlirləri
Ekzogen ünsürlər		Məhsula vergilər və idxal		Ev təsərrüfatlarının qənaəti		Məcmu ekzogen tələb
Cəm	Ölkə daxilində məhsul təklifi	Məcmu məhsul təklifi	Ev təsərrüfatlarının məcmu gəlirləri	Ev təsərrüfatlarının məcmu xərcləri	Məcmu ekzogen təklif	Yekun

Şəkil 5. Sosial hesablar matrisi

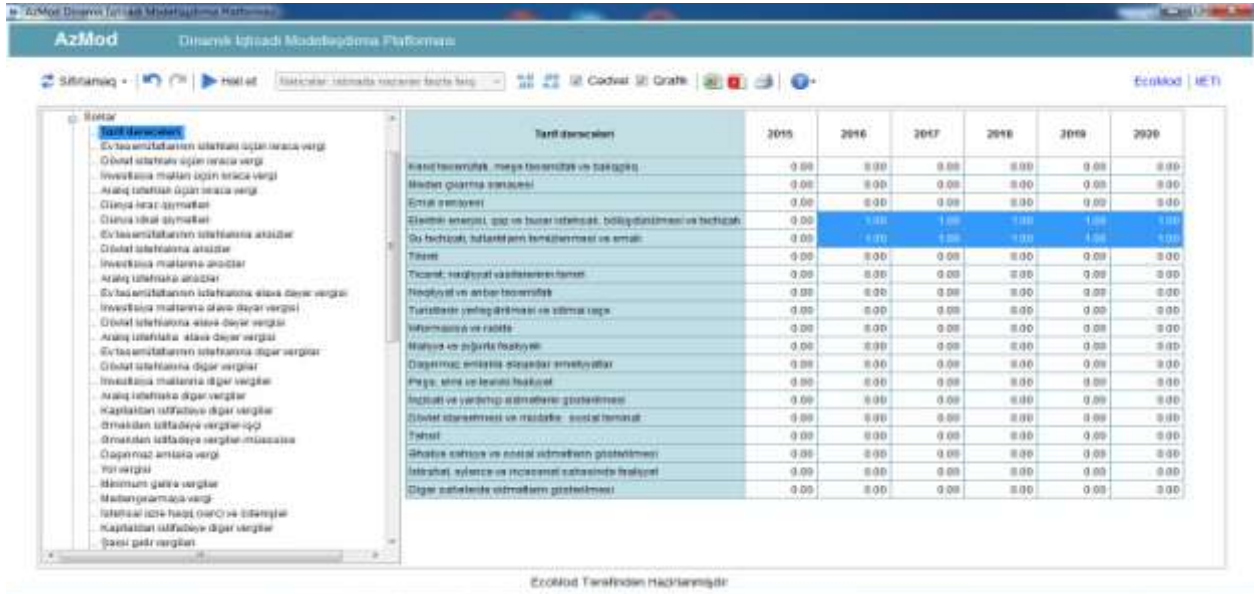
Milli hesablar sistemi, məhsul istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası balansı isə SHM-nin əsas informasiya bazasını təşkil edir ki, burada əsas məqsəd məhsula məcmu tələb və təklifi sahələr üzrə ayrıca hesablaması təşkil edir. Bu əsasda tərtib edilmiş SAM-ın əsasında aşağıdakı multiplikativ modellər qurulmuşdur [3, 7, 8, 9]:

- ✓ Genişləndirilmiş SAM multiplikator modelləri
- ✓ Məhdud SAM multiplikator modelləri

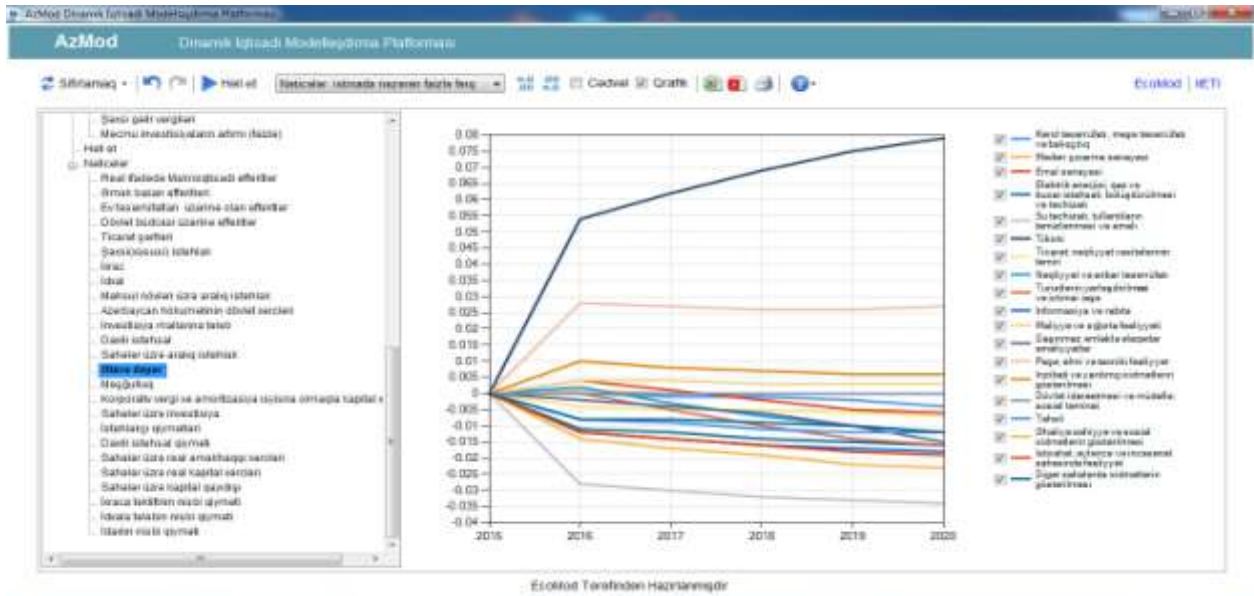
Qurulmuş multiplikativ modellər əsasında seçilmiş ssenarilər əsasında çoxvariantlı vergi simulyasiyaları etməklə müvafiq qərar qəbul etmədə bir sıra imkanlar yaradır. Bunun nəticəsində, məsələn, ekzogen ünsürlər kimi investisiya, dövlət xərcləri, ixracın stimullaşdırılması, idxalın və məhsula vergilərin tənzimlənməsi yolu ilə rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması siyasəti yürüdülməyə model vasitəsilə adekvat nəticələr almaq mümkündür.

Azərbaycan Ümumi Tarazlıq Modeli (AzMod). AzMod müvafiq ssenarilər üzrə vergi simulyasiyalarını aparmağa imkan verən və özündən əvvəlki bütün nəzəriyyələri sintez edib birləşdirən müasir və mükəmməl proqram təminatıdır. Hazırda AzMod qədər mükəmməl nəzəri bazaya və əhatəliliyə və dəqiqliyə bərabər iqtisadi proqram paketi mövcud deyildir. Bu model artıq İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu tərəfindən yekun olaraq 2011-ci ilin SAM-ı əsasında ölkəmizdə qurulmuş və genişləndirilməkdədir. AzMod Hesablanan Ümumi Tarazlıq (CGE)

modellərdədir, 3-5 və daha çox müddətdə iqtisadiyyatın tarazlı inkişafının təsirlərinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilir. “AzMod” modeli xüsusi vergi bloku əlavə edilməklə 8 blokda daha da genişləndirilmişdir. Gələcəkdə bütün növ iqtisadi ssenarilərin [2] reallaşdırılması məqsədilə 7 blokun hər biri daha təfərrüatlı olmaqla genişləndirilə bilər. Bununla da vergi, büdcə, maliyyə, investisiya, məşğulluq, yoxsulluq və sairə kimi mühüm makroiqtisadi sahələrin ssenarilər əsasında proqnozlaşdırılması imkanları yarana bilər.

Şəkil 6. Azmod vasitəsilə vergi simulyasiyası (uyğun şokun seçilməsi)

Şəkil 7. AzMod vasitəsilə vergi simulyasiyası (nəticələrin təhlili)

“AzMod” modeli ekonometrik model hesab edilmir, çünki orada uyğunlaşdırılmış davranış tənlikləri yoxdur. Model makroiqtisadi eyniliklərlə yanaşı, faydalılıq və istehsal funksiyalarından büdcə məhdudiyəti və sıfır mənfəət şərtlərindən istifadəni nəzərə aldığından bir növ neoklassik sintez nəzəriyyəsinə söykənir. Modelin Varlas tipli olmasına baxmayaraq, burada həm Kobb-Duqlas,

həm Leontyev tipli istehsal funksiyaları, həm də Arminqton faydalılıq funksiyasından istifadə edilərək bütün sahələrarası əlaqələr nəzərə alınır. Modeldən alınmış nəticələr 19 sahə üzrə ayrılıqda qiymətləndirməyə imkan verir. Modelin işlənilib hazırlanaraq başa çatdırılması çox zəhmət tələb edən mürəkkəb elmi-praktik fəaliyyət tələb etmişdir.

Nəticə və təkliflər

Ehtiyacları dəyərləndirmək

- Siyasət üçün daha yaxşı qərarlar lazımdır, yaxşı qərarların isə daha yaxşı modellərə ehtiyacı vardır;
- Qiymətləndirmək üçün modellərdən istifadə etmək mütləqdir, bunun üçün modellər güclü alətdir;
- Modellərin qurulması və tətbiqi üçün mükəmməl statistika lazımdır, əhatəli statistika modelinin əhəmiyyətini artırır;
- Modelləşdirmə uzunmüddətli bir işdir. Burada insan resursları və komanda işi çox önəmlidir;
- Modelləri müntəzəm olaraq nəzərdən keçirmək və yeniləmək lazımdır. Təkmilləşmə modellərin lazımlılığını təmin edir.

Modellərə qoyulan tələblər

- Bütün məsələləri əhatə edə biləcək universal model mövcud deyildir;
- Bir modelin çox sayda məsələlərə faydalı olmasını tələb etmək doğru olmazdı;
- Konkret sinif məsələlərini həll edə bilən müxtəlif modellər mövcuddur;
- Modellər süni şəkildə genişləndirilə və ya qısaldıla bilməz;
- Qarşıya qoyulan kompleks məsələləri bir-biri ilə əlaqəli olan modellər sistemi həll edə bilər.

Ssenarilərin işlənilməsi

- Siyasət qərarlarının hazırlandığı üstün istiqamətlər üzrə ssenari, ideya və ya təkliflərin verilməsi;
- Ssenarilərin işlənilməsi və buna müvafiq araşdırmaların aparılması;
- Ssenarilərə müvafiq simulyasiyaların aparılması;
- Siyasət qərarlarının hazırlanması işləri aparılmalıdır.

Ssenarilər işləmədən modeldən istifadə doğru olmayan, modelin vaciblik çəkisini azaldan səhv yönümlü tətbiqə yol açar, modelin əhəmiyyətinə xələl gətirər.

Siyasət qərarının işlənməsi təminatının yaradılması

- İnstitusional və maliyyə təminatı yaradılmalı;
- Məlumatlar bazası hazırlanmalı;
- Modellər sistemi yaradılmalı;
- Kadr təminatı formalaşmalı;
- Koordinasiya axtarılmalı;
- Qərar qəbulu mexanizmi işlənilməlidir.

Siyasət qərarlarının işlənməsi üçün müvafiq təminatlar tam çeşiddə işlənilməzsə və ya mövcud olmazsa, onda model yaratma prosesində natamamlıq əmələ gələr, həm nəticələrin əhatəliliyi, həm də istifadəçilərin istənilən səviyyədə istifadə etməsinə lazımı səviyyədə imkan yaratmaz.

Ədəbiyyat

1. Mehdiyev M.M. “SAS (RAS) metodu və 2009-cu ilin xərc-buraxılış əmsallarının yenilənməsi”.//İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun Elmi Əsərlər Topplusu. IX buraxılış. 2009, səh. 222-232.
2. Mehdiyev M.M. “İqtisadi siyasət ssenarilərinin simulyasiyasının təşkili”.//İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun Elmi Əsərlər Topplusu. XI buraxılış. 2011,səh. 126-128.
3. Vəliyev V.M, Mehdiyev M.M. “Sosial hesablar matrisi və iqtisadiyyatda multiplikativ effektlərin hesablanması modeli”.//İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun Elmi Əsərlər Topplusu. XII buraxılış. 2012,səh. 236-265.
4. Mehdiyev M.M. “Regionların sahələrarası balans modelinin tərtibi problemləri”.// Journal of Qafqaz University. Economics and Administration. 2013, № 2, Volume 1,səh.255-264.
5. Laffer Arthur. The Laffer curve: Past, Present, and Future [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.heritage.org/research/Taxes/bg1765.cfm>.
6. Gregory De Paepe and Ben Dickinson, Development Co-operation Directorate and Centre for Tax Policy and Administration, OECD, <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4314031ec011.pdf>, Development Co-operation Report 2014, Mobilising Resources for Sustainable Development, Part I, Chapter 7.
7. Valiyev V.M, Mehdiyev M.M, Suleymanov A.S, Alakbarov E.E, Musayev.R.R, Nagoibaeva E, Zakharova N. “Principal Features of Building Social Accounts Matrix and Improving Statistical

Database for ECO-countries”// Chinese Business Review, Volume 13, № 10. October 2014. (Serial Number 136), səh. 611-634.

8. Valiyev V.M, Mehdiyev M.M. “Compilation of Social Accounts Matrix and estimation of general multiplier for Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyz Republic”. EcoMod2013, International Conference on Economic Modeling , July 1-3, Prague, Czech Republic

9. Valiyev V.M, Mehdiyev M.M, Suleymanov A.S, Alakbarov E.E, Musayev.R.R, Nagoibaeva E, Zakharova N. “Principal Features of Building Social Accounts Matrix and Improving Statistical Database for ECO-countries”. ECO-2013-1st International Conference on Energy, Regional Integration, and Socio-Economic Development, September 5-6, Baku,Azerbaijan

10. В.М. Валиев «Принятие решений в процессе освоения углеводородных ресурсов в условиях неопределенности и риска», Баку – 2004, стр.75-90.

11. В.М.Валиев. Экономико-математическая модель оптимизации налоговой нагрузки предприятий нефтегазового комплекса. 2-я международная научно-практическая конференции молодых ученых, Алматы, 2002, с. 191-195.

12. Mehdiyev M.M. “Расчет общего мультипликатора на основе матрицы социальных счетов Азербайджана и применение общего мультипликатора для оценки мультипликативных эффектов в сельском хозяйстве”// Вестник Кыргызского экономического университета им. М.Рыскулбекова. 2013, №3(26),Сəh. 33-39.

I Sessiya

İqtisadi inkişaf və vergi siyasəti

İstiqamətlər:

- Vergi siyasəti və iqtisadi stimullaşdırma
- İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi
- Aktiv vergi siyasəti və vergi mexanizmləri
- Davamlı inkişafda maliyyə-vergi amillərinin rolu
- Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi
- Regional inkişafda vergi siyasətinin xüsusiyyətləri

i.e.d., prof. Qəzənfər Süleymanov
Doktorant Qarayev Rafiq
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası

Rəqabətə davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi yolları

İqtisadi ədəbiyyatlarda göstərilir ki, rəqabət dedikdə hər hansı bir sahə üzrə eyni məqsədə çatmaq uğrunda maraqlı ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslər arasında rəqabət başa düşülür. Müəssisələr bu məqsədə istehlakçıların rəqabətini qazanmaqla nail ola bilirlər. Bu məqsəd onun əmələgəlmə vaxtından əvvəl başlayaraq bazarın inkişafına yönəlməsinə baxmayaraq, rəqabət mübarizəsinin bir qədər bütöv hərəkətverici qüvvəsinin nəzəri əsaslarına yalnız XVIII əsrdə rast gəlinir. Bunda Klassik Siyasi iqtisadiyyatın xidməti böyük olmuşdur. O, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin də rəqabətini əhatə edir və yalnız subyektiv səbəblərlə məhdudlaşır. Bu zaman klassik məktəblər əməkdə qiymət rəqabətinə əsas diqqət ayırırlar.

A.Smit birinci dəfə sübut etdi ki, rəqabət mənfəət normasını tənzimləyir, əməyin və kapitalın optimal bölgüsünə gətirib çıxarır. O, şəxsi maraqları, iqtisadi səmərəni tənzimləməlidir. A.Smit müəyyən etdi ki, rəqabət bazarda “görünməyən əl” ilə bazar mexanizminin avtomatik tənzimlənməsidir.

Mövcud əks qüvvələrin bazarda istənilən zərərli aktivliyi cəmiyyətin maraqlarına xidmət etmir. A.Smit qiymət rəqabəti misalında bir sıra inandırıcı müddəalar sübut etdi, hansı ki, bunlar tələbatın maksimal səviyyədə ödənilməsində əsas postulatlar kimi qəbul edildi. Onlara birinci növbədə o anlayışlar aid edilir ki, bazarda ayrı-ayrı istehsalçıların məcmu bazar qiymətini müəyyənləşdirir, ayrı-ayrılıqda hər bir istehlakçı qiymətə tabe olur. Qiymət isə özü bütün tək-tək reaksiyaların məcmusuna tabe olur. Beləliklə, təkin istəyi və məqsədindən asılı olmayaraq, nəticə təmin olunmur.

Bundan başqa, bu müddəalardan bəlli olur ki, bazar iqtisadiyyatı kollektiv istəklə idarə olunmur, yeganə ideyaya tabe olmur, ancaq ciddi qaydalara əməl olunmasını tələb edir. Bununla yanaşı bazarda sərbəst rəqabət faktoru istehsalatın bütün sahələrində bu faktorları tənzimləyir və bununla vəsaitlərin bütün sahələr arasında optimal bölgüsünü təmin edir.

Baxmayaraq ki, A.Smitin optimallığa çatmağa mane olan bazar mexanizmi konkret elementlərə baxmır, o həqiqətən qiymət tənzimlənməsində rəqabətin əhəmiyyəti sahəsində ilk addımlar atmışdır:

1. Nəzəriyyənin əsası rəqabətli qiymət rəqabəti anlayışını yarışma kimi ifadə etdi, yüksək qiymət (təklif azaldıqda) və aşağı qiymət (təklif artdıqda)
2. Çoxsaylı satıcılar da daxil olmaqla, istifadə olunan vəsaitlərin mobilliyi effektiv rəqabət şəraitinin əsasını müəyyən etdi;
3. İlk dəfə göstərdi ki, rəqabət mənfəət normasının tənzimlənməsinə, sahələr arasında əməyin və kapitalın bölgüsünün optimallaşmasına gətirib çıxarır;

4. Baş verən rəqabətin modellərini işlədi və nəzəri olaraq sübut etdi ki, rəqabət şəraitində maksimum tələbatı müəyyən etmək olar;
5. Müasir rəqabət şəraitində vəsaitlərin optimal bölgüsü nəzəriyyəsinin işlənməsi sahəsində əsaslı addım atdı.

D.Rikardonun baxışlarına görə qiymətin rəqabət mübarizəsi əsasında yalnız tələb və təklifin təsiri nəticəsində formalaşması prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Bütün iştirakçılar qiymət və istehsalın həcmi barədə məlumat aldıqdan sonra onlar aktiv fəaliyyətdən kənarlaşdırılır. Müvəqqəti faktor və risklər bu modelin əlamətləri hesab edilmir. Firmalar istehsal və satış xərclərini azaltmaq, qiymət-keyfiyyət matrisləri əsasında istehsalın xırda ləngimələri və məhsul satışı sahəsində qərarlar qəbul edirlər. Qiymət balansının müəyyən edilməsində rəqabət həlledici rol oynayır. Nəzəri abstraksiya D.Rikardoya kömək etdi ki, mükəmməl rəqabət şəraitində artım probleminin uzunmüddətli həlli, marjinal məhsuldarlıq əsasında dəyər və paylaşma nəzəriyyəsinə haqq qazandırsın. Tam məşğulluq şəraitində tarazlıq üçün “bazar qanunu” tədqiqatların ümumiləşdirilməsi elementi oldu.

Bu mənada A.Marşalın Neoklassik anlayışını xüsusi əhəmiyyətli hesab etmək olar. Klassiklərin əsas mövqelərini inkişaf etdirərək o, mükəmməl (təmiz) rəqabətin köməyiylə bazarda avtomatik balans yaradılması mexanizmini və mojaritar əhəmiyyətlik və mojaritar məhsuldarlıq qanunlarını daha dəqiq əsaslandırmışdır. Lakin A.Marşall çox dərinə getmişdir. Onlara ilk dəfə təmiz rəqabətin modelinin “şərtliliyi”ni tənqid etmişdilər. Bazarda qismən və uzunmüddətli sabit balansın təhlilinin işlənilməsi nəzəriyyəsi, həmçinin texnologiyanın inkişafı və istehlak üstünlükləri sayəsində müqayisəli qiymətlərin müəyyən edilməsi yeni rəqabət nəzəriyyəsi modelinin inhisarçı nəzəriyyəsi modelinin yaranmasına səbəb oldu.

F.A.Xayek özünün “İndividualizm və iqtisadi ardıcılıq” kitabında daha birmənalı ifadə etmişdir: “Diqqətə almaq lazımdır ki, dövlət quruluşu artıq mövcuddur, və rəqabət artıq mövcud sistemdə baş verir. Əgər mükəmməl rəqabət modeli real dövlətdə mövcud olsaydı onun bütün sferalarda fəaliyyətinə məhdudiyyətlər olmazdı. Ancaq faktiki olaraq mümkün deyil, necə ki, dövlətlər tərəfindən məhdudiyyətlər vacibdir.

P.Sratın “Rəqabət şərti ilə gəlirin əldə edilməsi” işinin ortaya çıxması qeyri-ənənəvi məktəblərin qarşdurması əhatəsi və yeni yaranan istiqamətlər qiymət əmələgəlmə ətrafında fikir mübadilələrinə səbəb olmuşdur.

Müəllif inandırıcı sübut etdi ki, böyük müəssisələr istehsalın əhatəsinin genişləndirilməsindən əlavə üstünlüklər əldə edəcək, hansı ki, onlar onu ancaq təmiz rəqabət mexanizmini pozmaqla qiymət əmələgəlməyə birbaşa təsir etməklə həyata keçirə bilər.

D.Robinson və E.Çembermnanın işləri inhisar şəraitində qiymət yaranmasının xarakteri və qeyri-qiymət rəqabətinin yaranması haqqında debatları təşkil edib. Klassik və qeyri-klassik məktəblərin

inhisarın təsviri ilə bağlı əsas çatışmazlıqları tədqiqat zamanı uzunmüddətli tarazlıqda qiymətin əlaqələndirici roluna çox vaxt ayrılması ilə bağlı idi.

Beləliklə, XX əsrin ortalarında rəqabətin mövcudluğu barədə ümumi təsəvvür formalaşdı və dörd klassik model onun hərəkətverici qüvvəsi kimi özünü göstərdi: mükəmməl(təmiz) rəqabət, inhisarçı rəqabət, oliqopolistik rəqabət, təmiz rəqabət .

Bəzən qiymətin səviyyəsini qısamüddətli vaxt intervalında yüksək gəlir əldə etməyə imkan verən səviyyədə müəyyən etmək əvəzinə inhisarçılar qiyməti bir qədər aşağı müəyyən edə bilirlər. Bu halda gəlir orta səviyyədə öz ölçüsündə olacaq, potensial rəqiblər üçün cəlbedici olmayacaq. Limitləşdirilmiş qiymətləndirmə o vaxt tətbiq olunur ki, inhisarçının vahid xərclərdə mümkün rəqiblərindən ciddi üstünlüyü olur və yalnız bazara çıxışı çətinləşdirmək məqsədilə gəlirləri qısamüddətli məhdudlaşdırır.

Təqdim olunan dəlillər belə bir ehtimala əsaslanır ki, inhisarçılar bütün məhsulu istehlakçılara bir qiymətə təqdim edir. Ancaq təcrübədə tez-tez bazar seqmentlərinin tələbin müxtəlif qiymət elastikliyinə münasibətində qiymət ayrışeçkiliyi tətbiq olunur. Daha yüksək qiymət seqmentləri elastik olmayan tələblərə, bir qədər yüksək qiymət seqmentləri elastik olan tələblərə müəyyən edilir. Qiymət ayrışeçkiliyi müxtəlif istehsalçılara fərdi yanaşmanın nəticəsindən asılı olmayaraq əlavə dəyərin cəlb olunmasına imkan verir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, təqdim olunan nəzəri modellər şübhəsiz inkişaf və dəqiqləşdirmələr tələb edir. Bazar strukturu konkret modelə nə qədər yaxın olarsa, orada rəqabət mexanizminin özünün təsviri daha aydın görünəcək. Lakin bu o anlama gəlmir ki, rəqabət modelinin təqdim olunan dörd modeli ilə real bazarın bütün müxtəlifliyini, çətinliklərini təsvir etmək olar. Rəqabət modellərinin üstünlüklərindən və çatışmazlıqları barədə münasibətlərinin inkişafının konkret tarixi etapları, bazarın iqtisadi özəlliyi və rəqabət təcrübəsi baxımından fikir söyləmək vacibdir.

Rasim Həsənov, ADİU, professor

Amal Həsənli, ADİU doktorant

Fiskal tənzimlənmənin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi

1. Milli iqtisadiyyatda resurslardan səmərəli istifadə və yaradılan gəlirlərin ədalətli bölgüsü əhalinin rifah halının yüksəldilməsinin əsas şərtlərindəndir. Bu baxımdan, dövlət iqtisadi resursların və gəlirlərin yenidən bölgüsünə təsir göstərərək əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə çalışmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı gəlirlərin və istehlakın həcminə görə insanlar arasında bərabərsizliyin yüksək səviyyəsinə gətirə bilər. Səmərəliliklə ədalətlik arasındakı ziddiyyət isə bu şəraitdə cəmiyyətin qarşılaşdığı ən vacib məsələlərdən biridir. Ona görə də, səmərəlilik və ədalət arasında ziddiyyət və gəlirlərin bölgüsü problemi cəmiyyət tarixinin ən böyük problemlərindən biri olmuşdur. Belə ki, cəmiyyətin bir sıra ictimai ehtiyaclarının bazar prinsiplərinə əsaslanaraq ödənilməsi imkanları məhduddur. Buna görə də, ictimai nemətlərin istehsalı sahələrinin yaradılmasına investisiya qoyan dövlətin investisiya qoyuluşları haqqında qərarları maliyyə səmərəliliyinin deyil, sosial səmərəliliyin qiymətləndirilməsi əsasında verilir. Deməli, ədalət prinsiplərinin təmin olunması baxımından dövlətin iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsi zəruridir.

2. Dövlət iqtisadi resursların yerləşməsi və gəlirlərin yenidən bölgüsünə büdcə-vergi siyasəti ilə təsir göstərir. Belə ki, vergilər istehsal xərclərini formalaşdıran amil kimi iqtisadi resursların ayrı-ayrı sahələrdə istifadə səviyyəsinə təsir göstərir. Büdcə xərcləri isə bilavasitə yenidən bölgü mexanizmi kimi çıxış edir. Vergiqoymanın üç xüsusiyyəti iqtisadi artım və makroiqtisadi tarazlıq baxımından əhəmiyyətlidir. Birincisi, vergilərin iqtisadi subyektlərin stimullarına təsir dərəcəsi və müddəti yüksək olduqda, onlar istehlakçıların, istehsalçıların və işçilərin davranışına təsir göstərməklə iqtisadi səmərəliliyi azalda bilər. İkincisi, vergiqoymanın əhalinin gəlirlərinə bölüşdürücü təsiri iqtisadi səmərəlilik baxımından xərclərin yaranmasına səbəb olsa da, ədalət və ya əhəmiyyətli ölçüdə müəyyən edilməli olan bərabərlik məsələlərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Üçüncüsü, vergiqoyma qaydalarının praktiki tətbiqi və ona əməl olunması ilə bağlı yaranan xərclər iqtisadi səmərəliliyə və vergi sisteminin ədalətliliyi haqqında cəmiyyətdə formalaşan rəylərə təsir göstərir.

Vergi sistemi yüksək gəlir qazananları daha yüksək vergiyə cəlb etməklə yanaşı, gəlirləri yüksək səviyyədə saxlamaq üçün zəruri stimulu da təmin etməlidir. Bu zaman vergilərin həcmi məcmu tələbə, sərvətin bölüşdürülməsinə və məcmu təklifə təsir göstərir. Vergilərin səviyyəsi, onların strukturu iqtisadi subyektlərin davranışlarına təsir edən əsas amillərdən biri olur. Belə ki, dövlət vergilərin strukturunu dəyişməklə məcmu tələbin, məcmu istehlakın, milli qənaətin və investisiya xərclərinin həcminə təsir göstərir. Bununla yanaşı, ayrı-ayrı fəaliyyətlərə vergi yükünün artırılması, iqtisadi subyektlərin davranışlarına və iqtisadi artıma mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda nəzərə almaq vacibdir ki, vergilərin səviyyəsinin tez-tez dəyişməsinin mənfi effekti onun sabit qalmasına nisbətən böyükdür.

Belə ki, iqtisadiyyat vergi dəyişmələrinə ani olaraq uyğunlaşmır. Bunun üçün müəyyən bir dövr tələb olunur ki, nəticədə vergilərin dəyişməsi ölkədə formalaşmış tarazlığın pozulmasına səbəb ola bilər.

3. Dövlətin xərc və vergiqoyma sahəsində siyasətini əhatə edərək fiskal siyasət, iqtisadi artım və sosial inkişafa müxtəlif kanallarla təsir göstərə bilər. Bu kanal həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səviyyəni əhatə edir. Makroiqtisadi baxımdan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ehtiyatlı büdcə siyasəti, yəni büdcə kəsrinin və dövlət borcunun aşağı saxlanması iqtisadi artımın əsas alətlərindən hesab edilir. Fiskal siyasət vergilərin səviyyəsi və strukturu, dövlət xərclərinin həcmi və strukturu və dövlət kəsrinin səviyyəsi vasitəsilə bazarlarda tarazlığa və ölkədə iqtisadi artıma təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Bununla belə, *fiskal siyasətin əsas çatışmayan cəhətlərindən biri onun kifayət qədər çevik olmamasıdır*. Bu amil fiskal siyasətdən makroiqtisadi tənzimləmə vasitəsi kimi istifadə edilməsi imkanlarını nisbətən məhdudlaşdırır. Bununla yanaşı, ölkədə gəlirlərin əhəmiyyətli hissəsinin dövlət büdcəsi vasitəsilə bölüşdürülməsi onun iqtisadi parametrlərə təsirinin araşdırılmasını zəruri edir. Məsələn, M.Firidmenin fərziyyəsinə əsasən inflyasiyanın dəyişkənliyi iqtisadi artıma zərərli təsir göstərir. Fiskal siyasət isə inflyasiyaya dövlət büdcəsinin kəsrinin artması, həm də fiskal şoklar vasitəsilə təsir göstərir. Rikardo ekvivalentliyinə əsasən dövlət büdcəsinin xərclərinin maliyyələşdirilməsi baxımından vergilərin səviyyəsinin artırılması ilə borclanma ekvivalentdir. Belə ki, vergilərin səviyyəsinin sabit qalması şəraitində borclanma hesabına büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi, gələcəkdə bu borcların vergilər hesabına ödənilməsinə zəruri edəcəkdir.

Keyns nəzəriyyəsinə əsasən ölkədə makroiqtisadi tarazlıq tam məşğulluq səviyyəsinə çatmadan da mümkündür. *Bu nəzəriyyəyə əsasən xərclər hesabına inflyasiya, əsasən tam məşğulluq səviyyəsindən sonra baş verir*. Keyns və onun tərəfdarları hesab edirdilər ki, ölkə iqtisadiyyatında avtonom xərclərin azalması multiplikativ təsire malikdir. Yəni qənaətə marjinal meyillilik əmsalının tərsi olan multiplikatorun təsiri nəticəsində avtonom xərclərin dəyişməsi tələbin həcmi dəfələrlə dəyişə bilər. Buna görə də, dövlət tələbin həcmi tənzimləməlidir.

Eyni zamanda, nəzərə alınmalıdır ki, büdcənin cari xərclərinin dəyişməsi daxili tələbin tənzimlənməsi baxımından əhəmiyyətli olsa da, iqtisadi artım baxımından xərclərin investisiya tutumunun mühüm əhəmiyyəti vardır. Məlum olduğu kimi, fiskal siyasət iqtisadi parametrlərə qısa və uzunmüddətli dövrlərdə fərqli təsir göstərir. Belə ki, iqtisadi durğunluq dövründə stimullaşdırıcı fiskal siyasət iqtisadi artım üçün əlverişli şərait yaradır. Xüsusilə, vergilərin azaldılmasına nisbətən dövlət satınalmalarının həcmi artırılması tələbə daha güclü təsir göstərir. Bununla yanaşı, fiskal siyasətin iqtisadi artıma uzunmüddətli təsiri əsasən büdcənin əsaslı xərcləri ilə formalaşır.

4. Makroiqtisadi tarazlığı təmin etmək və iqtisadi artıma nail olmaq üçün fiskal və monetar siyasətlərin əlaqələndirilməsi zəruridir. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bu siyasət alətlərinin təsiri bir nəticə ilə məhdudlaşmır. Ona görə də belə əlaqələndirmənin hədəflərin müəyyən edilməsi mərhələsində həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Belə ki, fiskal orqanının iqtisadi artım tempini

yüksəltmək üzrə tədbirləri inflyasiya səviyyəsinin artımına, monetar orqanların qiymətlərin sabit saxlanmasına yönəldilmiş tədbirləri isə iqtisadi artım tempinin məhdudlaşmasına səbəb olursa, belə hal cəmiyyətin malik olduğu məhdud iqtisadi resursların səmərəsiz istifadəsinə səbəb ola bilər. Fiskal siyasətlə monetar siyasətin əlaqələndirilməsi əsasən iki istiqamətdə həyata keçirilir. Bunlardan birincisi, dövlət borcunun və inflyasiya səviyyəsinin dayanıqlılığı problemi ilə bağlı, ikincisi isə fiskal və monetar siyasət alətlərinin bir-birlərini strateji baxımdan tamamlamaları ilə əlaqədardır. Belə ki, hökumət və mərkəzi bank məcmu tələbə təsir göstərməklə buraxılışın stimullaşdırılması və inflyasiyanın məhdudlaşdırılması məqsədləri arasında kompromis seçimlə bağlı problemi həll edirlər. Son illərin məlumatları əsasında aparılmış hesablamalar göstərmişdir ki, ölkədə Peçman indikatoru 67,8-ə bərabər olmuşdur. Bu da ölkədə qeyd edilən dövrdə orta hesabla daxili tələbin 1 manat artımının təqribən 67,8 qəpik qeyri-neft ÜDM-i yaratdığını göstərir.

5. Qeyd edilənlərlə yanaşı, neftə əsaslanan iqtisadiyyatda sərəncamda qalan gəlirlərin əsas hissəsinin dövlətin sərəncamında olması şəraitində dövlət büdcəsi qeyri-neft sektoruna əlavə resursların cəlb edilməsi vasitəsinə çevrilir. Bu baxımdan, neft gəlirlərinin dövlət büdcəsi vasitəsilə qeyri-neft sektoruna yönəldilən hissəsinin həcmnin artım tempi iqtisadi artımda mühüm rol oynaya bilər. Son illərdə Azərbaycanda tələbin həcmnin formalaşmasında dövlət büdcəsinin xərclərinin rolu artmış və onun iqtisadi artımda rolu yüksəlmişdir. Bununla yanaşı, büdcə gəlirlərinin dinamikası və strukturu onun iqtisadi parametrlərə təsirinin məhdud olduğunu göstərir. Belə ki, qeyri-neft büdcə gəlirlərinin həcmnin qeyri-neft dövlət büdcəsində payının az olması büdcənin «qurulmuş stabilləşdirici» funksiyasını məhdudlaşdırır. Azərbaycanda 2000-2013-cü illər üzrə büdcənin qeyri-neft gəlirləri və qeyri-neft ÜDM-i əsasında Peçman indikatoru 0,19-a, Vergilər Nazirliyinin topladığı qeyri-neft vergiləri üzrə isə 0,13-ə bərabər olmuşdur. *Bu onu göstərir ki, qeyri-neft ÜDM-nin artımı ilə vergi gəlirlərinin artımı arasında əlaqə zəif olmuşdur.* Belə hal ölkədə dövlət büdcəsinin tsiklik kənarlaşmalarda məhdud stabilləşdirici rola malik olduğunu göstərir. 2000-2013-cü illərin məlumatları əsasında aparılmış hesablamalar göstərir ki, qeyri-neft ÜDM-inin 1 manat artması vergi gəlirlərinin təqribən 0,2 manat artmasına səbəb olur ki, bu da dövlət büdcəsinin iqtisadiyyatda tsiklik kənarlaşmalara təsirini məhdudlaşdırır. Bundan başqa, qeyri-neft ÜDM-nin artımı ilə dövlət büdcəsinin qeyri-neft gəlirlərinin artımı arasında əlaqə illər üzrə dəyişkən olmuşdur.

Yadulla Həsənlı,
İqtisad elmləri doktoru, professor.
AMEA İdarəetmə Sistemləri İnstitutu,
laboratoriya müdiri

İqtisadiyyatın dayanıqlılığının vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi

Məlumdur ki, fiskal (vergi-büdcə) siyasət, monetar (pul-kredit) siyasət ilə yanaşı makroiqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir. Vergi siyasətinin səmərəliliyinin iqtisadiyyatın davamlı inkişafında rolu xeyli böyükdür. Belə ki, dövlət vergilər vasitəsi ilə üzərinə düşən bir çox funksiyaları (iqtisadi tənzimləmə və sabillik, gəlirlərin yenidən bölgüsü, ehtiyatların yenidən bölgüsü, və s.) yerinə yetirir.

XX sərın 30-cu illərində dünyada baş verən böyük iqtisadi depressiya yeni iqtisadi nəzəriyyənin- Keyns nəzəriyyəsinin yaranmasına təkan verdi. Digər iqtisadi nəzəriyyələrdən (klassik, monetarizm) fərqli olaraq Keyns nəzəriyyəsində vergi-büdcə siyasətinə üstünlük verilir. Bu nəzəriyyədə dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rolunun xeyli genişləndirilməsi əsaslandırılmış və sosial siyasət dövlətin funksiyasına çevrilmişdir. Hazırda müasir bazar münasibətləri sistemində elə bir dövlət tapılmaz ki, onun sosial funksiyası olmasın. İnzibati-amirlik sistemindən fərqli olaraq bazar münasibətləri sistemində dövlət öz üzərinə düşən iqtisadi funksiyalarını vergilər vasitəsi ilə həyata keçirir.

Vergi siyasətində vergilər iki yerə birbaşa (məsələn, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, sadələşdirilmiş vergi) və dolaylı vergilərə (məsələn, şəxsi gəlir vergisi, mənfəət vergisi) ayrılır. Hər bir vergi hesablanma və tutulma mexanizmlərinin fərqliliyi ilə yanaşı müəyyən funksiyalara malikdir. Məsələn, mənfəət vergisi daha çox fiskal funksiyanı həyata keçirirsə (yəni dövlət büdcəsinə pul vəsatlərinin artırılması), əlavə dəyər vergisi daha çox iqtisadiyyata nəzarətin həyata keçirilməsi funksiyasını yerinə yetirir.

Azərbaycanın geosiyasi cəhətdən yerləşmə məkanı, təbii sərvətlərlə, xüsusi ilə karbohidrogen resursları ilə zəngin olması və iqtisadiyyatın digər özəllikləri onun sosial-iqtisadi inkişaf modelinə fərqli cəhətlərlə yanaşılmasını tələb edir. Bu ilk növbədə neft və qeyri-neft sektorlarının qarşılıqlı əlaqələri, neft gəlirləri və onun səmərəli istifadə olunması problemləri ilə əlaqədardır.

2014-cü ilin son aylarından neftin dünya qiymətlərinin düşməsi ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına, o cümlədən dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarına müəyyən təsirləri olmuşdur. Bu təsirlərin təhlili və qiymətləndirilməsində “Xərclər-buraxılış” üsulundan istifadə edilə bilər. Belə ki, “Xərclər-buraxılış” üsulu iqtisadiyyatın dayanıqlılığını qiymətləndirməyə imkan verir. Bu

daha çox iqtisadiyyatın sahələrarası əlaqələrini xarakterizə edən birbaşa, dolayı və tam xərclər əmsallarının təhlili ilə əlaqədardır.

Azərbaycanda neft sektorunun əlavə dəyəri ölkənin əlavə dəyərinin 42,4%-i, təşkil edir. Neft sektorunda istehsal edilən məhsul buraxılışının cəmi 7-8 faizi həcmində pul vəsati aralıq məhsullara, başqa sözlə digər sahələrdən məhsul alışına sərf edilir. Ümumiyyətlə, son məhsulun və əlavə dəyərin məhsul buraxılışındakı payının çox olması, iqtisadiyyatın gəlirlilik səviyyəsini yüksəltmə də, onun dayanıqlılığını aşağı salır. Diqqətlə nəzər salsaq görərik ki, baş verən maliyyə-iqtisadi böhranlar zamanı məhz həmin iqtisadi fəaliyyət sahələri daha çox sarsıntıya məruz qalır. Bu baxımdan iqtisadi fəaliyyət sahəsinin birbaşa xərclər əmsallarının vahiddən xeyli aşağı olması vergi daxilolmalarının multiplikativ effektini aşağı salır.

$$\Delta VER = vy * B * \Delta X$$

Burada, ΔVER - vergidaxilolmalarının dəyişməsi, B – tam xərclər və ya multiplikator matrisi, ΔX - məhsul buraxılışının dəyişməsi, vy - vergi yüküdür.

Məlumdur ki, vergi yükü toplanmış vergilərin istehsal olunmuş məhsula nisbəti kimi müəyyən olunur.

$$vy = \frac{VER}{X}$$

İşdə neftin qiymətlərinin dəyişməsinin sahələrin əlavə dəyərlərinə, əlavə dəyərin dəyişməsinin məhsul buraxılışının həcmində dəyişməsinə təsiri müəyyənləşdirilməklə iqtisadiyyatın dayanıqlılıq səviyyəsi qiymətləndirilmişdir. Nəhayət, iqtisadiyyatın dayanıqlılığının vergi daxilolmalarına təsiri təhlil edilmişdir.

i.f.d Ceyhun Yusifov

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin rəisi

Azərbaycanın davamlı inkişafı sistemində vergi təhlükəsizliyinin rolu

Bəşəriyyətin texnogen inkişaf tipinin gətirdiyi təhlükələr və problemlər qlobal birliyin prinsipinə yeni inkişaf tipinə keçidin zəruriliyi haqqında məsələnin qoyuluşunu gündəmə gətirmişdir ki, bu da “davamlı inkişaf” adını almışdır. Davamlı inkişaf konsepsiyası – üç əsas: iqtisadi, sosial və ekoloji baxışın birləşməsi nəticəsində meydana gələn sosial-iqtisadi və ekoloji inkişafın təkamülü əsasında təbii tarixi prosesin müasir istiqamətinin, onun insan həyatının keyfiyyətinin təmin edilməsinə yönəlməsinin təzahürüdür.

Məlumdur ki, bu zaman təhlükəsizliyin təmin edilməməsi şəraitində hər cür insan fəaliyyəti məqsədsiz olur. Lakin təhlükəsizlik özü-özlüyündə, təcrid olunmuş halda, ümumi insan fəaliyyətindən kənarında mövcud deyil. O, məqsədi həyatı və inkişafı təmin etmək olan cəmiyyət həyatının bütün tərəfləri ilə sıx bağlıdır. “İnkişaf” və “təhlükəsizlik” kateqoriyalarının bir-birindən prinsiplial fərqli olduğuna baxmayaraq, onlar insanların həyat fəaliyyətlərindəki roluna görə tamamilə bərabərhüquqludur. Davamlı inkişaf və təhlükəsizlik kateqoriyaları arasında ümumi cəhət ondan ibarətdir ki, təhlükəsizlik davamlı inkişafın üzvi atributudur. Halbuki, sonuncu birincidən xeyli genişdir, bu iki anlayış bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Təhlükəsizlik olmadan davamlı inkişaf da olmaz, tam təhlükəsizlik isə yalnız davamlı inkişaf zamanı meydana gəlir.

Davamlı inkişaf modelində istifadə olunan təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yanaşma bu təminatın sistemli görüntüsündən irəli gəlir ki, bu da adıçəkilən inkişaf tipinə keçid zamanı formalaşır. Burada davamlı inkişafın ekoloji, iqtisadi və sosial trendləri vahid tamda birləşir, eyni zamanda təhlükəsizlik təmin edilməklə yeni, bütöv fəaliyyət sistemi yaranır. Müasir inkişaf modeli üçün davamlı inkişafa keçid prosesinə təsir göstərən ekoloji, iqtisadi və sosial təhlükəsizlik prioriteti xarakterikdir.

Azərbaycanın davamlı inkişafı (Dİ) sahəsində dövlət siyasətinin əsası 2008-ci ildə qəbul edilmiş və respublika Prezidentinin 15 sentyabr 2008-ci il tarixli fərmanı ilə qüvvəyə minmiş “Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nda qoyulmuşdur. Bu kimi proqram birinci deyil: əvvəllər 2003-cü ildən 2010-cu ilə qədər Azərbaycan Respublikasının ekoloji və sosial davamlı inkişafı üzrə Milli proqram, həmçinin, 2003-2005-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı (SPRED) qüvvədə olmuşdur.

Adıçəkilən proqramlarda vurğulanır ki, onların qəbulu və reallaşması 2000-ci ildə Nyu-Yorkda BMT-nin sammitində Minilliyin Deklarasiyasında qəbul edilmiş öhdəliklərlə bağlıdır. Bu öhdəliklərə Azərbaycan adından respublika prezidenti Heydər Əliyev imza atmışdır. Azərbaycanın davamlı inkişafı konsepsiyasının ayrı-ayrı aspektləri bir sıra proqram və qanun sənədlərində ifadə edilmiş və reallaşmışdır. Enerji resursları sahəsində onlara 2010-2015-ci illər üçün yanacaq və energetika

kompleksinin inkişaf proqramı, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi üzrə dövlət proqramı (2004-cü il) aiddir. Ekoloji məsələlər hissəsində ətraf mühit üzrə (2006-2010) dövlət proqramı (“The Comprehensive Action Plan about the improvement of ecological situation in the Republic of Azerbaijan for 2006-2010 years”) reallaşmışdır. 2009-cu ildə isə ətraf mühit sahəsində Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə yaxın fəaliyyət planı qəbul edilmişdir. Burada məsələn, ətraf mühitin vəziyyəti və çirklənmənin aradan qaldırılması haqqında informasiyaya giriş haqqında qanunlar qüvvəyə minmişdir.

Ayrı-ayrı özəl problemlərin həlli üzrə tədbirlərə “İçməli suyun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında”, “2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası əhalisinin ərzaqla təmin edilməsi proqramı”nı, “2008-2016-cı illərdə iqtisadiyyatın turizm sektorunun inkişafı üzrə dövlət proqramı”nı, “2007-2010-cu illərdə işədüzlənmə üzrə strategiyanın reallaşdırılmasının dövlət proqramı”nı, “2007-2012-ci illərdə peşə təhsilinin inkişafı üzrə dövlət proqramı”nı, repatriasiya üzrə proqramları, təhsil sahəsinin inkişaf layihəsini, 2005-2007-ci illərdə məktəblərin informasiya texnologiyalarına girişinin genişləndirilməsi proqramını, təhsilin informatizasiyası dövlət proqramını və Bakı şəhərinin sürətli inkişafı üzrə fəaliyyət planını aid etmək olar.

Ölkə iqtisadiyyatının tarazlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi, əhalinin sosial rifah halının yüksəldilməsi, həmçinin, sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi əlaqəyə və qarşılıqlı razılığa nailolma yolu ilə keyfiyyətə yeni inkişaf modelinin formalaşması, bütün istiqamətlərdə cəmiyyətin tərəqqisinin sürətlənməsi Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur. Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2011-ci il 1862 nömrəli Sərəncamına əsasən, müvafiq dövlət orqanlarının, elmi təşkilatların və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin iştirakı ilə, həmçinin, ölkədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla məhsuldar əməkdaşlıq şəraitində “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası işlənib hazırlanmışdır. Konsepsiya demokratik prinsiplərə riayət edilməklə açıq müzakirəyə qoyulmuş və yekun sənəd maraqlı tərəflərin, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının və vətəndaşların çoxsaylı rəy və təklifləri nəzərə alınmaqla tərtib edilmişdir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası ölkə həyatının bütün sahələrində inkişaf siyasətinin əsas strateji məqsədlərini əhatə edir və onun həyata keçirilməsi məqsədli dövlət proqramları vasitəsilə gerçəkləşəcəkdir. Bu Proqramın maliyyə mənbələri Dövlət büdcəsi, Dövlət Neft Fondu, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və digər qeyri-büdcə fondlarıdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, sosial xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı xərclərin maliyyələşdirilməsi büdcəyə vergi və yığımlar şəklində daxil olan, yəni təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərinin bir hissəsinin dövlət təsiri yolu ilə alınması vasitəsilə həyata keçirilir, dövlətin sosial və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədlərinə nail olunur.

İqtisadi təhlükəsizliyin mühüm elementlərindən biri dövlətin maliyyə təhlükəsizliyidir, belə ki, maliyyə sistemi ölkənin bütün iqtisadiyyatının mühüm hissəsindən ibarət olub, onun hər bir sahəsini

bilavasitə müəyyən edir. Məlum olduğu kimi, dövlətin maliyyə təhlükəsizliyi sistemi aşağıdakı təsnifatı nəzərdə tutur:

- ❖ Dövlət büdcəsinin təhlükəsiz vəziyyəti
- ❖ Vergi təhlükəsizliyi
- ❖ Daxili və xarici dövlət borclarının təhlükəsiz vəziyyəti
- ❖ Pul dövriyyəsi sisteminin təhlükəsizliyi
- ❖ Bank-kredit sisteminin təhlükəsiz vəziyyəti
- ❖ Qızıl-valyuta ehtiyatlarının təhlükəsiz vəziyyəti

Yuxarda göstərilən bütün elementlər bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir, hər bir element isə ümumi sistemin altsistemidir. Vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sistemi dedikdə iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə vergi təhdidlərinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırılması və aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş hüquqi, təşkilati-inzibati, maddi-texniki və digər vasitələrin məcmusu nəzərdə tutulur. Buna görə də, vergi münasibətlərinin iştirakçılarının – dövləti, biznes nümayəndələrini və cəmiyyəti - vergi təhlükəsizliyi sistemi çərçivəsində bütöv sosial strukturlar kimi qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət kontekstində tədqiq edilməsi daha yaxşı nəticələr verə bilər. Belə inteqrasiya-sistem yanaşma çərçivəsində alınan nəticələr vergi təhlükəsizliyini sosial-iqtisadi kateqoriya olaraq prinsip və elementlərinin vəhdəti çərçivəsində xarakterizə etmək olar.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, davamlı inkişafa keçid dövlət təhlükəsizliyinin hər cəhətdən təmin edilməsini nəzərdə tutur, ümumi təhlükəsizlik isə, artıq qeyd edildiyi kimi, həmçinin, ölkənin davamlı inkişafı yolunda gerçəkləşir. Ümumi təhlükəsizliyin və davamlı inkişafın sıx qarşılıqlı əlaqəsi bir çox onilliklər üçün Azərbaycanın uğurlu inkişafını müəyyən edir.

1. <http://www.president.az>
2. State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development in the Republic of Azerbaijan for 2008-2015. [Electronic resource] URL: <http://www.cled.az/pdf/others/Azerbaijan%20Poverty%20Program%20for%202008-2015.pdf>
3. Yusifov C.R. (2013). “Azərbaycanın vergi təhlükəsizliyinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyində rolu”, Azərbaycanın vergi jurnalı, №1, s. 97-108.
4. Yusifov C.R. (2014). “Vergitutma nəzəriyyələrində ədalətlik, bərabərlik və qanunilik prinsiplərinin təkamülü”, Azərbaycanın vergi jurnalı, №3, s. 43-56.
5. Yusifov C.R. (2015). “Azərbaycan Respublikasının vergi təhlükəsizliyinin elmi paradıqmaları və prinsipləri”, Azərbaycanın vergi jurnalı, №1, s. 127-138.

AzDİU-nin "Bank işi" kafedrası
i.e.d., prof. M.M.Bağirov
"Bank işi" kafedrasının dissertantı
F.D.Bağirov.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində pul- kredit siyasətinin rolu və bank gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi

Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı şəraitində pul - kredit sistemində radikal islahatlar aparılmış və bank infrastrukturlarının hüquqi-iqtisadi bazasının möhkəmləndirilməsində ciddi addımlar atılmışdır. Cəmiyyətin inkişaf tarixində pul - kredit sisteminin normal fəaliyyəti təmin edilərsə, onda yüksək və sürətli sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən danışmaq mümkündür. Hal-hazırda kredit sistemi bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədar olaraq dövlətin işləyib hazırladığı iqtisadi inkişaf strategiyasının yerinə yetirilməsinə xidmət edir və bu məqsədlə səmərəli pul-kredit siyasəti həyata keçirilir.

XXI əsrə siyasi və iqtisadi cəhətdən stabil və dinamik inkişafda olan ölkə kimi daxil olan Azərbaycan öz milli iqtisadiyyatının formalaşması üçün səmərəli pul –kredit sistemi həyata keçirir. Makroiqtisadi sabitliyin əldə olunmasında çevik pul –kredit sisteminin səmərəli fəaliyyəti aparılması həlledici rol oynayır. Mərkəzi Bank makroiqtisadi idarəetmənin və pul siyasətinin institusional bazasının inkişafı istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət göstərir. Mərkəzi Bankın Pul Siyasəti və Maliyyə Sabitliyi Komitəsi (PSMSK) öz fəaliyyətini iqtisadi situasiyanı operativ izləyərək xarici və daxili amillərin hərtərəfli təhlilini aparır və ona yönəlik adekvat siyasət qərarları qəbul edir. Mərkəzi Bankda pul siyasəti mexanizminin post böhran dövrünün çağırışlarına uyğunlaşdırılması və beynəlxalq standartizasiyası istiqamətində təkmilləşdirmə işləri davam edir. Yeni qlobal çağırışlara adekvat pul siyasəti dizaynının formalaşdırılması çərçivəsində pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin yeni strategiyası formalaşmağa başlanılmışdır. Bu yeni konsepsiyada qlobal böhranın üzə çıxardığı boşluqlar, post böhran dövründə pul siyasəti və kontr-tsiklik makroprudensial tənzimləmə çərçivəsi öz əksini tapmışdır.

Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi mexanizmində kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi probleminin tədqiqi, bank əməliyyatlarının idarə olunmasına nəzarət sisteminin gücləndirilməsi yollarının araşdırılması, bank gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın yenidən qurulması prosesinin davam etdirilməsi və onun səmərəliliyinin artırılması kimi məsələlər iqtisad elmi tərəfindən bu və ya digər səviyyədə araşdırılmışdır.

İnteqrasiya proseslərinin reallığına görə qeyd etməliyə ki, Avropa Birliyinin xüsusi direktivi ilə üzv ölkələrdə bank əmanətləri üzrə gəlirlər 2005-ci ildə 15%-li dərəcələrlə vergiyə cəlb edilirlər. Direktiv 2008-ci ildən bu dərəcələrin 20%-ə, 2011-ci ildən 35%-ə qədər artırılmasını nəzərdə tutur. Avropa Birliyi daxilində reallaşması nəzərdə tutulan bu tədbirlərin iqtisadi mahiyyəti bəllidir. Məsələ

vergitutma sistemində bərabərliyi, neytrallığı təmin etməyə – hər bir gəliri eyni dərəcə ilə vergiyə cəlb etməyə bağlıdır.

Şübhəsiz ki, Avropa Birliyinin faiz gəlirləri üzrə standartlarının Azərbaycanın bank sektoruna köçürülməsi mümkün deyil. Amma uzunmüddətli perspektivdə vergitutmanın təməl prinsiplərinə və inteqrasiya proseslərinin yaradacağı yeni reallıqlara da göz yummaq olmaz. Nəzərə alınmalıdır ki, artıq Azərbaycan banklarında 6,39 mlrd. əmanət saxlanır. Aydınır ki, bu depozitlər üzrə ödənilən faizlər bir çox hallarda vergiyə cəlb edilən başqa gəlirlərdən - əmək haqlarından, mükafatlardan və s.-dən yüksək olur. Bu və başqa cəhətlərə görə perspektivdə faiz gəlirlərinə vergi güzəştlərinin ləğvi və eyni zamanda bu gəlirlərdən gəlir vergisinin aşağı dərəcəsi ilə vergitutma məqsədəuyğun hesab oluna bilər. Qanunvericiliyin göstərilən istiqamətdə təkmilləşməsi vacib sayılmalıdır.

Xarici maliyyələşmə mənbələri – kredit və səhm buraxılışı hesabına maliyyələşmə arasındakı vergi fərqlərinin azaldılması mövcud qanunverici reallıqların qorunmasını və ya bir sıra xarici ölkələrdə istifadə edilən digər bir üsulun - imputasiya sisteminin tətbiqini tələb edir. Yəni məsələ dividend ödənişlərinin vergidən azad edilməsi müddətinin artırılması ilə də, səhmdarın gəlir vergisi üzrə öhdəliyini korporasiyanın mənfəət vergisinə müvafiq azaltmasına imkan verən hüquqi əsaslarla da həll oluna bilər. İkinci həll – imputasiya sistemi təkcə səhm maliyyələşməsi ilə bank krediti maliyyələşməsi arasındakı fərqlərin azaldılması baxımından maraqlı deyil. Biz bilirik ki, banklar korporativ sektora aiddir və bankın səhmdarları da potensial olaraq ikiqat vergitutmaya məruz qalırlar. Böyük Britaniya, Fransa, Kanada, İtaliya, Finlandiya və s. ölkələrdə son zamanlara qədər tətbiq olunan imputasiya sistemi ikiqat vergitutmanın zərərini minimallaşdırmağa yönəlib.

Azərbaycanın bank sisteminin inkişaf strategiyasının əsasını sərbəst maliyyə ehtiyatlarının mobilizasiyası, maliyyə ehtiyatlarının investisiya şəklində real sektora transformasiyası və daha effektiv paylaşdırılması təşkil edir. Bunun üçün bank sisteminin özünün keyfiyyətcə yeni inkişafına, müasir bank texnologiyalarının tətbiqinə, təkmil və sabit qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasına və s. islahatlara ehtiyac var. Bu baxımdan bank sisteminin inkişafına bilavasitə təsir edən vergitutma mexanizmi və nəzarət funksiyalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra işlər həyata keçirilməlidir.

Sultanova Rəna Polad qızı
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun
şöbə müdiri. e.d., prof.

Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin vergidən yayınma problemləri

Hazırda Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin ödəmə qabiliyyəti potensialının artırılması vergitutma baxımından əhəmiyyət kəsb edir və maliyyə baxımından onların əsas göstəricisi kimi çıxış edir. Ödəmə qabiliyyəti dedikdə, ilk növbədə maliyyə resurslarının əlverişli, faydalı, səmərəli yerləşdirilməsi və istifadəsi başa düşülür. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə bəzi sənaye müəssisələrinin öz öhdəliklərinə görə ödəmə qabiliyyətinin məhdudluğu ilə bağlı müxtəlif səbəblərə görə yaranmış vəziyyətlə üzləşirlər. Belə ki, iqtisadi subyektlər arasında pul öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsi, əsasən də onun tərəfdaşı qarşısında götürülən öhdəliyin ödənilməsi deməkdir.

Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin səmərəliliyinin artırılması, innovasiyaların ardıcıl olaraq tətbiqinin həyata keçirilməsi, rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının təşkili, istehsalatda dünya standartlarının (Avropa və Türkiyə) tətbiqi müəssisələrin ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə təkan verəcək. Məhz, bu istiqamətdə görülən işlər müəssisələrin fəaliyyətinin genişlənməsinə, bank risklərinin azaldılmasına və vaxtında kreditlərin ödənilməsinə şərait yaradacaq.

Bu gün Azərbaycanda manatın məzənnəsinin dollara nisbətən aşağı düşməsi, qiymət artımının müşahidə olunması, öz növbəsində, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir, tələb və təklif arasında böyük fərqlərin yaranmasına səbəb olur. Bütün bunlar sənaye müəssisələrinin istehsal etdiyi məhsulun realizə olunmasında çətinliklər yaradır.

Sənaye müəssisələrinin ödəniş qabiliyyəti maliyyə resursları ilə təmin olunur və onlar tərəfindən mövcud olan borcların müəyyən olunmuş vaxtda müntəzəm olaraq ödənilməsi ilə xarakterizə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə müəssisələrin vergidən yayınma problemləri bilavasitə, onların büdcəyə olan borcları ilə bağlıdır. Aparılan tədqiqat göstərir ki, əksər borclu müəssisələr vergi ödənişindən yayınırlar. Məhz, mövcud olan vergi borcu müəssisələri vergi qanunvericiliyində olan pozuntulara məcbur edir. Belə ki, müəssisələrin büdcəyə vergidən yayınma borclarının təhlil edilməsi onların vergidən yayınma probleminin əsas səbəblərinin müəyyən edilməsinə köməklik göstərir.

XX əsrin 50-ci illərində Almaniya Federativ Respublikasının sosioloq alimi Q. Şmolders vergidən yayınmanın səbəblərini araşdıraraq, onun fiskal sosiologiyanın əsasını təşkil etdiyini vurğulayıb [2, səh. 1]. O, burada vergidən yayınmanın aşağıdakı səbəblərini göstərmişdir:

- təsərrüfat subyektlərinin səmərəsiz fəaliyyəti, daxili və xarici istehsalatın artım templərinin olmaması, iflasa uğrama təhlükəsi;

- iqtisadiyyatın səmərəlilik göstəricilərinin vergi təzyiqi ilə qeyri-tarazlılığı;

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda ölkədə sənaye müəssisələri tərəfindən vergidən yayınmada inzibati “güc”metodlarının tətbiqi, öz növbəsində, vergi ödəməsi sahəsində proseslərin səmərəli idarə olunmasında təsərrüfat hüququ halqalarının itirilməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan təsərrüfat fəaliyyətində yoxlamaların fiskal istiqaməti güclənir. Bütün bunlar Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində müvafiq dəyişiklərin edilməsini zəruri edir.

Son illərdə “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2012-ci il 21 dekabr tarixli Qanununa əsasən Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər 2013-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir. Bu qanuna əsasən dəyişiklik və əlavələr son dövrdə Vergi Məcəlləsinə edilmiş ən çoxsaylı dəyişikliklər paketi hesab olunur. Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 63 maddəsinə 131 bənd üzrə 176 əlavə və dəyişiklik edilmişdir ki, bu da ümumilikdə Məcəllənin müddələrinin 30%-nə dəyişiklik olunması deməkdir [1, səh. 1].

Vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişikliklər bir tərəfdən global iqtisadiyyata inteqrasiyanın təmin olunmasına, digər tərəfdən isə ölkənin ortamüddətli hədəflərinə istiqamətlənmiş məqsədlərə xidmət edir və beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmışdır. Bütövlükdə, edilən dəyişikliklər 4 qrupa bölünmüşdür və onlar aşağıdakılardır:

- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi;
- vergi ödəyicilərinin mənafelərinin qorunması;
- vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi;
- vergi nəzarətinin gücləndirilməsi.

Ölkədə ilk dəfə olaraq, vergi tərəfdaşlığı sazişi – vergi orqanı ilə ödəyici arasında risklərin minimallaşdırılması məqsədi ilə könüllü şəkildə bağlanmış niyyət razılaşmasıdır. Tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulması heç bir halda vergi öhdəliklərinin azaldılmasını və verginin itirilməsini nəzərdə tutmur.

Yuxarıda qeyd olunanlar gələcəkdə vergi ödəyicisinin vergidən yayınma risklərini minimallaşdırmaqla onların əlavə maliyyə itkilərinin qarşısını alacaqdır. Eyni zamanda, vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında yaranan mübahisələrin minimuma endirilməsi və onların həllinə çəkilən inzibatçılıq xərclərinin aşağı salınması təmin ediləcəkdir.

Dəyişikliklərə əsasən, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 30 faizdən 25 faizə endirilmiş, aylıq və illik gəlirlərin 14 faiz dərəcə ilə vergiyə cəlb edilən məbləğləri müvafiq olaraq 2000 manatdan 2500 manatadək və 24000 manatdan 30000 manata qədər qaldırılmışdır.

Vergi Məcəlləsinin son dəyişikliklərində qanunvericiliklə sahibkarlıq subyektlərinə vergi güzəştləri əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır. Belə ki, hazırda vergilər maliyyə sisteminin bir hissəsi olaraq dövlətin iqtisadi tənzimlənmə alətlərindən biridir və dövlət vergi ödəyicilərinə vergi güzəştlərini verərkən öz tənzimləyici rolu ilə ölkədə gedən iqtisadi proseslərə təsirini göstərir.

Bu gün Azərbaycanın neft amilindən asılılığının azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin olunması əsas götürülür. Belə ki, sənayenin innovasiyalı inkişafının sürətləndirilməsində "Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasına müvafiq olaraq əsas hədəflərdən biri kimi ölkədə sənaye sahəsində texnoparkların yaradılması və inkişaf etdirilməsi götürülür. Sumqayıt şəhərində Kimya Sənaye Parkı, Yüksək Texnologiyalar Parkı və Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması bu istiqamətdə atılmış ilk addımlardandır. Bu baxımdan orta və uzunmüddətli perspektivdə texnoparkların inkişafını stimullaşdırmaq üçün ölkənin vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parklarında çalışan fiziki və hüquqi şəxslərə, eləcə də parkların idarəedici təşkilat və operatorlarına gəlir, mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə 7 illik vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərəcək, yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalının təşkilində və yeni iş yerlərinin yaradılmasına geniş imkanlar yaradacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə 480 mindən çox vergi ödəyicisi qeydiyyatdadır ki, onlardan da 19 mindən çoxu əlavə dəyər vergisi ödəyicisidir.

Beləliklə, Azərbaycanda Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər vergi ödəyicilərinin mənafeələrinin qorunmasına, onların hüquqlarının artırılmasına, həm də vergidən yayınma risklərinin minimallaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcək. Bütün bunlar yaxın gələcəkdə ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafının təmin olunmasında stimullaşdırıcı rol oynayacaq.

i.e.d., professor Ramiz İsgəndərov
Azərbaycan Texniki Universiteti,
“Sənaye iqtisadiyyatı və menecment”
kafedrasının müdiri

İnnovasiyalı iqtisadi modelə keçiddə vergi siyasətinin əsas istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun dəstəyi ilə “Azərbaycan Respublikasında davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təhlili və ekonometrik modelləşdirmə vasitəsi ilə qiymətləndirilməsi” mövzusunda apardığımız tədqiqat zamanı əldə etdiyimiz nəticələri diqqətinizə təqdim etmək istərdim. Ölkənin inkişafı çoxtərəfli və çoxaspektli bir prosesdir və adətən, sosial və iqtisadi məqsədlər nöqtəyi-nəzərindən araşdırılır. Hətta iqtisadi inkişafdan danışıqda belə, onu sosial inkişafdan ayırmaq olmur. Sosial-iqtisadi göstəricilər bloku bu və ya digər ölkənin iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən əsas makroiqtisadi göstəricilər arasında kifayət qədər mühüm yer tutur. Əhalinin həyat səviyyəsinə iqtisadi islahatların təsirinin nəticələrini qiymətləndirmə vasitəsi kimi müxtəlif makroiqtisadi və sosial göstəricilərdən istifadə edilir.

Sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığı dedikdə elə bir inkişaf prosesi nəzərdə tutulur ki, cari zamanın tələblərini ödəyərək, gələcək nəsillərin maraqlarına ziyan vurulmur. Bizim ölkəmizdə bu inkişafa keçmək üçün “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf” adlı dövlət proqramı qəbul edilmişdir.

İqtisadi aspekt baxımından, qeyd etmək lazımdır ki, sosial-iqtisadi inkişafın məqsədləri bilavasitə iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti və milli xüsusiyyətlərlə sıx əlaqədardır. İlk növbədə iqtisadi göstəricilər arasında Ümumi daxili məhsul (ÜDM) və onun adambaşına düşən həcmi xüsusi yer tutur.

Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-nin artım tempi kifayət qədər yüksəkdir və bu da iqtisadi artımın son illərdə davamlı xarakter daşdığını göstərir. Belə ki 2013-cü ildə ÜDM-nin həcmi 58182 mln. manat təşkil edərək 2000-ci il ilə müqayisədə 12 dəfə artmışdır. Adambaşına düşən ÜDM-nin həcmi 2013-cü ildə 6258,3 manat təşkil edərək 2000-ci il ilə müqayisədə 10 dəfədən çox artmışdır.

Həmçinin 2013-cü ildə ümumi investisiyaların həcmi 21974,2 mln. manat təşkil etmişdir, bu isə 1995-ci il ilə müqayisədə 45,7 və 2000-ci il ilə müqayisədə isə 17 dəfədən çox olmuşdur.

Bildiyimiz ki, investisiyaların həcmnin ÜDM-ə nisbəti mühüm göstəricilərdən biridir və 90-cı illərin ortalarında bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə bu 20-25% təşkil etmişdir. Bu nisbət optimal göstəricidir. Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə bu nisbət hətta 30-35% təşkil etmişdir. Təhlil göstərir ki, Azərbaycanda həmin göstərici optimal nisbətdən daha yüksəkdir. İntestisiyaların ən yüksək payı 2003-2005-ci illərə təsadüf edir. Bu dövrdə investisiyalar, müvafiq olaraq, 59,5%; 68,2%; 53,8% təşkil etmişdir.

2003-2013-cü illərdə ciddi dəyişikliklərə məruz qalan iqtisadi göstəricilər arasında əhalinin gəlirləri və xərcləri haqqında məlumat mühüm yer tutur. Belə ki, 2003-2013-cü illərdə əhalinin gəlirləri 9,3, xərcləri isə 8,6 dəfədən çox artmışdır. Ölkə üzrə orta nominal əmək haqqı da bu dövrdə 10 dəfədən çox artıb.

Sosial inkişaf ilk növbədə demografik göstəricilərlə xarakterizə edilir: əhalinin sayı, təbii artım, doğum və ölüm əmsalları, ana ölümü və 1 yaşınadək uşaq ölümü əmsalları, ömür uzunluğu və s. İlk məlumatlara əsasən 2013-cü ilin əvvəllərində ölkə əhalisinin sayı 9 milyon 356,5 min nəfər, o cümlədən, 53%-ni şəhər, 47%-ni kənd sakinləri təşkil etmişdir. Əhalinin təbii artımı 2013-cü ildə 118288 nəfər təşkil etmişdir, bu isə 2000-ci il ilə müqayisədə 1,68 dəfə artım ilə müşahidə olunub.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təhlili və ekonometrik modelləşdirmə vasitəsi ilə qiymətləndirilməsi onu göstərir ki, son 10 ildə respublikamız sosial-iqtisadi inkişafıba bağlı ciddi nailiyyətlərə imza atmışdır.

Qeyd olunan imkanların realizə olunması və bugünkü reallıqların nəzərə alınması vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin konseptual əsaslarından biri kimi qəbul oluna bilər. Keçən dövr ərzində Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər, vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi, vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi, vergi mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, şəffaf vergitutma mexanizmlərinin geniş tətbiqi kimi tədbirlər zəruri xarakter daşıyaraq vergi sisteminin aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə təkmilləşməsində böyük əhəmiyyətə malik olmuşlar:

- ✓ dövlət büdcəsinə vergi daxilomaların artımı;
- ✓ sahibkarlar üçün vergitutma baxımından bərabər şəraitin təmin olunması;
- ✓ vergi sisteminin tənzimləyici funksiyasının gücləndirilməsi;
- ✓ iqtisadiyyatın vergi yükünün azaldılması;
- ✓ vergi qanunvericiliyi ilə digər normativ-hüquqi aktlar arasında uyğunsuzluqların aradan qaldırılması və s.

Aparılan islahatlar müxtəlif istiqamətli olaraq vergi sisteminin ayrı-ayrı elementlərinin təkmilləşdirilməsinə gətirsə də, vergilərin iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində və innovasiyalı iqtisadi sistemin dəstəklənməsi istiqamətində müəyyən çətinliklər hələ də qalmaqdadır.

Ölkədə müəssisələri innovativ inkişafa meyilləndirən və bəzən də vadar edən iqtisadi mühitin formalaşdırılması dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi qəbul oluna bilər. Vergi sistemi iqtisadi artımın stimullaşdırılması mexanizminin əsas hissələrindən biri olaraq sahibkarlığın və innovasiyaların inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi nəzəriyyələrə görə vergilərin müəssisələrin investisiya qərarlarına təsiri birmənalıdır. Mikroiqtiadiyyat səviyyəsində aparılmış tədqiqatların bu istiqamətdə daha güclü effektləri üzə çıxarmasına baxmayaraq, vergilərin investisiyalara təsiri məsələsi ilə bağlı fərqli fikirlərə də rast gəlmək olur.

İqtisad elmində mövcud olan əsas nəzəri baxışlara diqqət yetirsək görürük ki, bu nəzəriyyələrdə sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlir vergisi və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin fiskal funksiyasının mövqeyi onun tənzimləyici funksiyasının mövqeyi ilə müqayisədə xeyli zəifdir. Belə halın yaranması onunla əsaslandırılır ki, mənfəət (gəlir) bazar iqtisadiyyatı sistemində sahibkarların əsas hərəkətverici motivi, iqtisadi resursların istehsalə cəlb olunması və bölgüsünə ən güclü təsir göstərən amil hesab olunur. Deməli, mənfəətdən vergitutmanın xüsusiyyətləri də investisiya proseslərinə, kapital qoyuluşlarının istiqamətlərinə və strukturuna bilavasitə təsir göstərəcək.

Ölkəmizin sənaye müəssisələrində amortizasiya potensialından istifadə səviyyəsi son illərdə bir qədər artmışdır. Ümidverici artım meyillərinin mövcudluğu ilə bərabər amortizasiya potensialından istifadə səviyyəsinin hələ də aşağı səviyyədə olması, amortizasiya üzrə vergi güzəştlərindən istifadə olunmaması müəssisələrin amortizasiya siyasətində obyektiv və subyektiv xarakterli problemlərin qalmasını göstərir.

Vergi Məcəlləsinin mənfəət vergisi ilə bağlı müddələrinin innovasiya risklərinə təsirinin tədqiqi göstərir ki, mövcud vergitutma mexanizminin amortizasiya mexanizmi istisna olmaqla bütün elementləri müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu kontekstdə vergi siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları təklif etmək olar:

- Vergi sisteminin rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi (yeni texnika və texnologiya şəklində xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün);
- Investisiyaların dəstəklənməsi;
- İnnovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Qeyd olunan strateji məqsədlərə nail olmaq üçün taktiki planda aşağıdakı vəzifələrin həllini məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- ✓ innovasiyalar üçün seçilmiş prioritet sahələrdə birbaşa və dolaylı vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılması;
- ✓ istehsal müəssisələrinə sürətləndirilmiş amortizasiya mexanizmindən istifadə hüququnun verilməsi;
- ✓ emal sənayesində şəxsi vəsaitlər hesabına innovasiyalara yönəldilən məbləğlərin vergitutma məqsədləri üçün gəlirdən çıxılması;
- ✓ innovasiya müəssisələri üçün vergi tətillərinin tətbiqi;
- ✓ innovasiya ilə bağlı fəaliyyətə ƏDV üzrə “sıfır” dərəcənin tətbiqi və s.

Qeyd: Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir- Qrand №EİF-2013-9-(15) 46/44/5

i.f.d., dosent İlqar Seyfullayev
Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Tədris Mərkəzinin təhsil işləri üzrə rəis müavini

İnnovasiyalar əsasında inkişafın vergi tənzimlənməsi məsələləri

Ölkəmizdə həyata keçirilməkdə olan uğurlu iqtisadi islahatlar iqtisadi sistemin tənzimlənməsinin bazarın mexanizmlərinin əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına gətirmişdir. Əlbəttə, təkamül xarakterli bazar mexanizmlərinin belə qısa müddət ərzində təkmil səviyyəyə çatdırılması sadəcə olaraq mümkün deyil. Ölkəmizdə rəqabət mühitinin, alıcıların seçmə imkanları və qabiliyyətlərinin, sahibkarlıq mədəniyyətinin və digər belə amillərin inkişafı ilə bağlı obyektiv çətinliklərin mövcudluğu iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən bazar mexanizmlərinin keyfiyyətində də təzahür olunur. Belə vəziyyətdə dövlətin inkişafın zəncirvari reaksiyasını yaradacaq “impuls”un mənbəyi və müvafiq “mühit”i formalaşdıracaq əsas institusional qurum kimi fəallığı zərurətə çevrilir. Müəssisələrin innovasiya fəallığını stimullaşdıran mexanizmlərin gücləndirilməsi ilə yanaşı, bu sahədə vergilərin tənzimləmə funksiyasının rolunu artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məqsədli və ünvanlı xarakter daşımali olan vergi tənzimlənməsinin təsir obyektinin seçilməsi tənzimlənmənin səmərəliliyinin mühüm amilidir. Tənzimləmə obyektinin seçilməsi üçün onun iqtisadi sistemin məqsədi baxımından prioritetliyi və iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin səviyyəsi, tənzimləmə nəticəsində obyektə baş verəcək dəyişikliklərin proqnozu, bu dəyişikliklərin iqtisadi sistemə təsir ehtimalları əsas seçmə meyarları kimi qəbul oluna bilər.

Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün tənzimləmə xərcləri (*dövlət büdcəsinə çatmalı olan, lakin vergi güzəştləri şəklində vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan vəsait*) ilə tənzimləmə nəticəsində əldə olunan əlavə dəyərin müqayisəsi aparılmalıdır. Belə müqayisə həmin xərclərin və əlavə dəyərin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq metodiki və informasiya təminatının işlənməsi zərurətini yaradır.

Vergi tənzimlənməsinin bazar mexanizmləri və dövlətin iqtisadi sistemə digər təsir tədbirləri ilə əlaqələndirilmiş şəkildə tətbiqi tənzimlənmənin ümumi səmərəliliyinin artırılması üçün zəruridir.

Vergi güzəştləri faktiki olaraq dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin qanuni əsaslarla vergi ödəyicilərinin sərəncamında saxlanılmasıdır, yəni onları büdcə xərci kimi qəbul etmək olar. Belə büdcə xərclərinin səmərəli olması üçün onların məqsədyönlü, ünvanlı və hesabatlı olması zəruridir. Qeyd olunan vəzifələrin icrası isə vergi güzəştlərindən istifadənin nəticələri üzrə müvafiq informasiya sisteminin yaradılmasını tələb edir.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin və məqsədyönlülüyünün tədqiqi güzəştlərin təqdim edilmə praktikasının dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi, məhdudlaşdırılması, differensiasiyası və ya daha da genişləndirilməsi barədə qərarların qəbulu üçün çox əhəmiyyətli informasiyanı təqdim edə bilər.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin tədqiqi üzrə işlənəcək metodikaların və yaradılacaq informasiya sistemlərinin aprobeşiyasını həyata keçirmək üçün bir və ya bir neçə vergi güzəşti növü üzrə pilot layihələrin həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğun nəticələr verə bilər.

Vergi Məcəlləsinin mənfəət vergisi ilə bağlı müddələrinin innovasiya risklərinə təsirinin tədqiqi göstərir ki, mövcud vergitutma mexanizminin amortizasiya mexanizmi istisna olmaqla bütün elementləri müəssisələrin innovasiya fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır.

Müəssisələrin bu istiqamətdə mövcud olan vergi güzəştlərindən lazımi səviyyədə istifadə etməməsi faktı isə ölkəmizdə innovasiya fəallığının zəifliyini vergitutma səbəbləri ilə əlaqələndirməyə imkan vermir.

Vergi daxilolmalarının dövlətin cəmiyyətdə, xüsusilə sosial sahədə və iqtisadi sistemin tənzimlənməsində rolunun səviyyəsi ilə əlaqələndirilməsi və vergi yükünün bu mövqedən çıxış etməklə müəyyən edilməsi daha məqsədəuyğun yanaşma hesab olunur. Beləliklə, iqtisadi sistemin vergi alətləri ilə stimullaşdırılması vergi ödəyicilərinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təkan verən vergi güzəştləri, vergi bazasının genişləndirilməsi və zəruri hallarda vergi dərəcələrinin artırılması ilə də həyata keçirilə bilər.

Innovasiya fəaliyyətində mühüm rol oynayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi sənaye mülkiyyəti obyektlərinin - qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya qaydalarında aşağıdakı dəyişikliklərin edilməsi məqsədəuyğun ola bilər:

- istismar müddəti məlum olmayan ixtiralar, sənaye nümunələri və faydalı modellər kimi qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya normalalarının əsaslı şəkildə artırılması;
- qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyasının xüsusi uçotunun aparılması və amortizasiya ayırmalarının aidiyyəti üzrə istifadəsindən asılı olaraq gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi və s.

Mənfəət vergisi üzrə vergitutma bazasının müəyyən edilməsi zamanı innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı investisiyaların (elmi-tədqiqat və layihə-konstruktor xərcləri, qeyri-maddi aktivlərin yaradılması və istifadəsi xərcləri, yeni investisiyalarla bağlı zərərlərin növbəti illərə keçirilmiş məbləğlərinin və s.) uçotunun aparılması və sahələr üzrə ümumiləşdirilməsi bu istiqamətdə verilən vergi güzəştlərindən istifadə səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə və müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin işlənməsi üçün məlumat bazasının hazırlanmasına imkan yarada bilər.

Amortizasiya ayırmalarının Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində müəyyən olunmuş normaları və hesablanma metodikası əsas vəsaitlərin nəinki genişləndirilmiş, hətta sadə təkrar istehsalının tam maliyyə təminatını verə bilmir. Azərbaycanın sənaye müəssisələrində əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşlarında və amortizasiya potensialında əsaslı artımın müşahidə olunmasına baxmayaraq, sahibkarlıq subyektləri amortizasiya siyasətlərində Vergi Məcəlləsinin verdiyi imkanlardan aşağı səviyyədə istifadə edirlər. Sənaye müəssisələrində texnoloji innovasiyalarla bağlı

maşın və avadanlıqların alınması üzrə fəallığın aşağı səviyyədə olması isə innovasiya yönümlü investisiyalara meyilliliyin az olmasını göstərir.

Qüvvədə olan Vergi Məcəlləsində və Milli Mühasibat Standartlarında amortizasiya ayırmalarının istifadəsinin uçotu barədə heç bir tələb qoyulmur. Müstəqilliyimizin ilk illərində müəssisələrə amortizasiya ayırmalarından istifadədə sərbəstliyin verilməsini bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün çətinlikləri, kəskin maliyyə çatışmazlığı və iri həcmli qarşılıqlı ödəməmələrin mövcudluğu ilə izah etmək olardı. Hazırda isə ölkəmizdəki iqtisadi vəziyyəti bütün sahələrdə inkişafın yüksək templəri, makroiqtisadi dayanıqlılıq, yüksək səviyyəli infrastrukturun mövcudluğu, müəssisələr arasında qarşılıqlı münasibətlərdə bazar prinsiplərinin üstünlüyünün təmin olunması və digər belə uğurlu göstəricilərlə xarakterizə etmək olar. Bütün bunlar göstərir ki, müəssisələrin amortizasiya ayırmalarından istifadəsinin dövlət tənzimlənməsinin təmin olunmasının, amortizasiya ayırmalarının gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi kimi güzəştin nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq uçotun tətbiqinin vaxtı çatmışdır.

Amortizasiya siyasətinin vergi tənzimlənməsində ilk dövrlər üçün aşağıdakı differensiasiya istiqamətləri təkil edilə bilər:

- neft və qeyri-neft sektoruna aid sahələr üzrə;
- neft-kimya və digər emal sahələri üzrə;
- elmi-texniki fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan əsas vəsaitlər üzrə;
- innovasiya fəaliyyətində istifadə olunan əsas vəsaitlər üzrə;
- enerjiyə qənaət edən maşın və avadanlıqlar (*siyahısı və istehsalda real nəticələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş*) üzrə və s.

Açıq, qeyri-xətti və mürəkkəb sistem olan bazar iqtisadiyyatı daim tarazlığa doğru meyillənir. Lakin onun təbiəti, daxili və kənar amillərin müxtəlif istiqamətə və gücə malik olan impulsları iqtisadi sistemin tarazlıq vəziyyətinin aniliyini - qısa müddətliliyini şərtləndirir. İqtisadi sistemin rəqabət (*təbii seçmə*) mexanizmi, köhnə ilə yeninin daimi mübarizəsi kimi təzahür olunan daxili ziddiyyətləri onun tarazlıq vəziyyətini inkar edir. Bu mexanizmlərin mövcudluğu iqtisadi sistemin daimi mütəhərrikiyini, dəyişkənliyini şərtləndirir, onların yoxluğu isə iqtisadi sistemin keyfiyyətə dəyişməsinə və qapalı sistemə çevrilməsinə gətirir.

Mövcud məhsulların istehsalının təsərrüfat mexanizmi maya dəyərini minimuma gətirməklə alıcıların ödədikləri ƏDV məbləğlərini də azaldır. Həyat dövrünün “bazara daxil olma” mərhələsində olan yeni məhsulların istehsalında isə həm “miqyas effekti”ndən, həm də “təcrübə effekti”ndən istifadə imkanları mövcud deyil. Qeyd olunan səbəblər yeni məhsulların maya dəyərinin, qiymətinin və alıcının ödəməli olduğu ƏDV məbləğinin mövcud məhsulların müvafiq göstəricilərindən yüksək olmasını şərtləndirir və yeni məhsulun köhnə üzərində üstünlüyünü məhdudlaşdırır. Beləliklə, ƏDV bazarda köhnə ilə yeninin mübarizəsində yeniliyə əlavə maneələr yaradır.

Aparılan tədqiqatlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovasiya ilə bağlı investisiya fəaliyyətini vergitutma baxımından digər iqtisadi fəaliyyət növlərindən fərqləndirilməsi zəruridir və bu fəaliyyətdə həm istehsal amillərinin alınmasında, həm də malların satışı, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi üçün ƏDV üzrə 0(sıfır) dərəcənin tətbiqi yeniliyin dəstəklənməsində daha səmərəli güzəşt hesab oluna bilər.

Rzayev Pərviz Qafar oğlu
i.f.d. Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin
kafedra müdiri

Davamlı və dinamik inkişafı reallaşdıran vergi siyasətinin strateji istiqamətləri

Bu gün qlobal elmyüklü məhsullar bazarı olduqca yüksək tempdə inkişaf edir. Beynəlxalq əmək bölgüsünün formalaşması ölkələrə imkan verir ki, onlar resursları daha inkişaf etmiş potensiala malik olan elm və texnologiyalar istiqamətində cəmləşdirdinsinlər.

İqtisadi inkişafın və insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinin əsas mənbələri olan fiziki kapital və təbii ehtiyatlar tədricən öz yerini elmi biliklərə və informasiya resurslarına verir. Təsadüfi deyil ki hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində texnologiyalarda, elektron avadanlıqlarda, əmtəələrdə reallaşdırılan biliklərin ÜDM-dəki payı 70-80 faiz həddindədir. Dünya üzrə yaradılan ÜDM-in təqribən 80 faizi inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Ekspertlər belə vəziyyətin yaranmasının əsas səbəblərindən biri kimi intellektual potensialın bu ölkələrdə cəmləşməsini göstərirlər. Bu ölkələrdə milli sərvətin 60-80-faizini insan kapitalının təşkil etməsi də elmin inkişafının, başqa sözlə bilik iqtisadiyyatının təzahürüdür. Artıq belə bir düşüncə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində öz aprobasiyasını tapıb ki, “biliklər iqtisadiyyatının əsası innovasiyadır”.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı dünyada sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlardandır. Ekspertlərin rəyinə görə, Azərbaycan hazırda iqtisadiyyatın sənaye inkişafı fazasına daxil olmuşdur. Biz növbəti mərhələ, sənaye cəmiyyəti haqqında fikirləşməliyik - bu, innovasiyaların və texnologiyaların inkişafı dövrüdür.

Bu gün ölkəmizdə aparılan iqtisadi siyasətin kökündə modernləşdirmə siyasəti dayanır. Bu siyasət iqtisadiyyatın diversifikasiyası istiqamətində iqtisadi tələblərə cavab verən iqtisadi inkişafın Azərbaycan modelinin formalaşmasına xidmət edir.

Formalaşmaqda olan iqtisadi inkişafın Azərbaycan modelinin spesifik xüsusiyyətlərini rasionallıq, səmərəlilik, çoxşaxəlilik, sosialyönümlülük prinsipləri təşkil edir. Müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf modelinin başlıca hədəfi ölkəmizin davamlı, dayanıqlı, hərtərəfli inkişafını təmin etməkdir. Müasir dünya təcrübəsi göstərir ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı bazarı yüksək texnologiya və biliklə təchiz etmək bacarığı ilə mümkün olur.

Güclü biznes və investisiya mühiti olmadan dayanıqlı inkişaf baş verə bilməz. Aydındır ki, iqtisadi siyasətin parametrlərinin formalaşdırılması istiqamətində uğurlu vergi siyasəti həyata keçirilir. İqtisadi inkişaf siyasətini reallaşdıran Azərbaycanın uğurlu vergi siyasəti regionda səmərəli və rəqabətli iqtisadi siyasət aparılmasına zəmin yaratmışdır.

İnvestisiya fəaliyyətini həyata keçirən vergi ödəyicilərinə vergi güzəştləri verilməklə onların üzərinə düşən vergi yükü nisbətən azaldılır və bunun nəticəsində kapital qoyuluşları üçün sərbəst maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması təmin edilir. Həmin istiqamətdə dəyərli tədqiqatların aparılması istisna edilmir.

Qeyd etdiyimiz mühüm əhəmiyyətli iqtisadi tədbirlər və eləcə də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi məsələlər vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin qorunması, monetar və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması kimi istiqamətləri özündə cəmləşdirir.

Vergi dərəcələrinin strukturunun optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər investisiya və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılmasına kömək edir. Burada diqqət vergitutmanın tənzimləyici və fiskal funksiyalarının uzlaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Dövlət innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edir. Bu tənzimləmədə səmərəli vergi mexanizmlərinin tətbiqi mühüm rol oynayır. Tənzimləmədə vergi dərəcələrinin aşağı salınması, vergi növlərinin sayının azaldılması (*ixtisarı*) və vergi güzəştlərinin tətbiqi məsələləri nəzərdə tutulur. İnnovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sistemində vergilər mühüm rol oynayır. Bu baxımdan innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin vergi mexanizminin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və prioritet istiqamətlərinin təhlili bu gün olduqca aktual bir məsələdir.

İqtisadi sistemin rəqabət qabiliyyətinin daha da artırılması məqsədilə aktiv vergi siyasətinə keçidin zəruriliyi nəzərə alınmalı, tədricən passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçid təmin edilməlidir. Bu prinsip istehsal sahələrinin vergi yükünün ağırlığının tədricən istehlak üzərinə qoyulmasını nəzərdə tutur. Özəl sektorda resursların yerləşdirilməsinə dövlətin müdaxiləsinin minimallaşdırılmasını nəzərdə tutan vergi siyasəti passiv vergi siyasətidir. Bu çərçivədə vergi

güzəştlərinin əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması, nominal vergi dərəcələrinin müəyyən qədər azaldılması nəzərdə tutulur.

Aktiv vergi siyasəti vergi siyasətinə yeni yanaşma olub, təkrar istehsalın genişləndirilməsini, müasir texnologiyalardan istifadəni, innovativ layihələrin reallaşdırılmasını, kapitalın və əmək resurslarının məhsuldarlığının yüksəldilməsini, biznes mühitinin daha da sağlamlaşdırılmasını təmin etməlidir.

Aktiv vergi siyasətinin reallaşdırılması yolu ilə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial partnyorluq prinsipinin formalaşdırılması, cəmiyyətin modern inkişaf mərhələsinə keçidinin təmin olunması nəzərdə tutulur.

Deməli, rəşional və səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədmüvafiqdir (nəzərə alınmalıdır):

- ölkənin uzunmüddətli strateji inkişaf planlarının uğurla reallaşdırılmasının əsas şərtlərindən biri olan vergi sisteminin sabitliyinin və proqnozlaşdırıla bilən olmasının təmin edilməsi;
- iqtisadiyyatın strukturunun formalaşmasında, innovasiyaların dəstəklənməsi siyasətində vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması;
- vergi sistemi və inzibatçılığının rəqabətqabiliyyətli olması;
- vergi sisteminin və inzibatçılığının biznesin iştirakçıları üçün maksimal dərəcədə əlverişli olması.

Qeyd olunanlar həm vergi sisteminin optimallaşdırılması, iqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun və vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılması, həm də praktiki tövsiyələrin hazırlanması ilə əlaqədar olan məsələlərə xüsusi aktualıq verir.

i.e.f.d., İmran Əliyər oğlu Qarayev
Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi

Vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirinin müasir problemləri

Müasir iqtisadi nəzəriyyənin fundamental problemlərindən biri iqtisadi artımın təmin edilməsindən ibarətdir. Davamlı iqtisadi artım bir tərəfdən iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafının, makroiqtisadi stabilliyin təmin edilməsində, digər tərəfdən isə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsində, onun maddi rifahının yaxşılaşmasında əsas rol oynayır. Ölkənin iqtisadi artımı müxtəlif xarakterli amillərdən asılıdır. Bu amillər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- ölkəyə qoyulan investisiyaların dinamikası və strukturu;
- ölkənin iqtisadi modernləşdirilməsi və innovativ inkişaf potensialı;
- sahibkarlığın mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri;
- əmək ehtiyatlarının strukturu və onun iqtisadi inkişaf tendensiyalarına uyğunluğu;
- sosial-iqtisadi infrastrukturun səviyyəsi;

- əmək bazarının çevikliyi və mobilliyi;
- sosial kapitalın, institusional mühitin iqtisadi inkişaf baxımından üstünlükləri;
- əsas ticarət partnyorlarının iqtisadi inkişaf templəri;
- rəqabət qabiliyyətli mühitin formalaşma səviyyəsi.

Göründüyü kimi, iqtisadi artıma təsir edən amillər müxtəlif olmaqla demək olar ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin bütün sahələrini əhatə edir. Bu amillərin formalaşmasında və son nəticədə iqtisadi artıma təsir dərəcəsində vergi sistemi xüsusi rol oynayır. Müxtəlif vergi növlərinin və vergi dərəcələrinin tətbiqi, vergi inzibatçılığının keyfiyyəti, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirmə dərəcəsi bilavasitə iqtisadi artıma təsir göstərir. İqtisadi ədəbiyyatda bu problemlər daimi diqqət mərkəzində olmaqla çoxlu sayda tədqiqatlardan ibarətdir [1,2,3,4,8,9].

Hal-hazırda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində baş verən maliyyə böhranı, dövlət büdcəsinin kəsirlərinin artması vergi siyasəti vasitəsi ilə iqtisadi artıma təsir etmə imkanlarını aktual bir məsələyə çevirmişdir. Ölkədə həyata keçirilən vergi siyasəti birbaşa olaraq vergitutma bazasına və gəlirlərin köçürülməsinə təsir edir. Müasir qloballaşan dünyada iqtisadi artımın əsas göstəricisi olan ÜDM-in formalaşmasında ölkədə fəaliyyət göstərən multi-milli korporasiyalar, beynəlxalq şirkətlər və holdinqlər əhəmiyyətli rol oynayır. Yalnız o faktı qeyd etmək olar ki, hal-hazırda dünyada həyata keçirilən beynəlxalq ticarət əlaqələrinin 80%-i multi-milli korporasiyalar tərəfindən həyata keçirilir. Həmin şirkətlərin müxtəlif vergi dərəcələrinə malik ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi onların gəlirlərinin artırılması məqsədilə vergilərin minimuma endirilməsi məsələsini real surətdə həyata keçirilməsinə imkan verir ki, nəticədə külli miqdarda vəsait dövlət büdcəsindən yayındırılır.

Vergi siyasətinin seçim istiqamətləri

Vergitutma iqtisadiyyatının əsas prinsiplərinə görə iqtisadi artımı stimullaşdıran vergi siyasəti aşağıdakı ümumi cəhətləri özündə birləşdirməlidir:

- iqtisadiyyatın vergi yükünün aşağı salınması;
- vergi yükünün gəlirdən istehlaka və əmlaka keçirilməsi;
- aşağı vergi dərəcələrini tətbiq etməklə, vergitutma bazasının genişləndirilməsi.

Lakin vergi siyasətinin iqtisadi artıma təsir mexanizmlərinin araşdırılması sahəsində uzun illər boyu aparılan beynəlxalq təcrübə sübut edir ki, bu ümumi cəhətlər hər bir ölkədə müxtəlif təsir dərəcəsinə malik olmuşdur. Məsələn, vergi yükünün istehsaldan istehlaka və əmlaka keçirilməsi ancaq yüksək və mükəmməl iqtisadi islahatlar apardıqdan sonra gözlənilən nəticələri verə bilər. Daşınmaz əmlak vergisinin dərəcəsinin artırılması ev təsərrüfatlarının əmlakdan azad olunmasını stimullaşdırır və nəticədə onun satışından əldə olunan vəsaitin investisiyalar istiqamətində yönəldilməsinə şərait yaranır. Bu zaman əldə olunan vəsaitlər daha mobil xarakter daşdığına görə qısa müddətdə mənfəət verən sahələrə yönəldilməklə iqtisadi artımı stimullaşdırır. Lakin daşınmaz əmlak vergisi yükünün

artırılması əhalinin daşınmaz əmlak satışını stimullaşdırmaqla bu sahədə olan tələbi azaldır və sonrakı dövrdə yenidən əmlak qiymətlərinin artmasına gətirə bilər.

Hər hansı bir ölkədə iqtisadi artımı stimullaşdıran aktiv vergi siyasətinin səmərəliliyi mövcud vergi sistemi ilə yanaşı iqtisadiyyatın cari vəziyyətindən də əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məsələn, əmək ehtiyatlarının yüksək olduğu ölkələrdəki gəlir vergisi siyasəti əhalinin qocalması problemi ilə üzləşən ölkələrdən fərqlidir. Son zamanlar maliyyə böhranı baş verən ölkələrin böyük əksəriyyətində əhalinin əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı olan təbəqəsinin payı kifayət qədər yüksəkdir. Bu isə gəlir vergisi siyasətinin formalşmasında demoqrafik yük əmsallarının nəzərə alınması zərurətini yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. “Vergilər və vergitutma” dərslik, Bakı 2010, 508 səhifə
2. Musayev A.F. “Moderləşdirmə və aktiv vergi siyasəti” Azərbaycanın vergi jurnalı, 2012 № 6
3. Musayev A.F. “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri” Bakı. 2004
4. Musayev A.F., Qarayev İ.Ə. “Sosial siyasət və iqtisadi inkişaf” Azərbaycanın vergi jurnalı 2013 № 1
5. Musayev A.F., Qarayev İ.Ə. “Elektron kommertiya və vergitutma” Azərbaycanın vergi jurnalı 2013 № 2
6. Тарасов В.Ф., Владыка М.В., Сапрыкина Т.В., Семькина Л.Н. Налоги и налогообложение. Учебник, Москва, 2012
7. Алиев Б.Х. Налоги и налогообложение. Учебник Москва 2007
8. OECD (2010) *Tax Policy Reform and Economic Growth*, OECD Tax Policy Studies, No. 20
9. The Journal of Private Enterprise, The Impact of Economic Growth, Tax Policy and Economic Freedom on Income Inequality. 24 (1), 2008, 23-31
10. OECD (2009) *Transver Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrators*.

Ədalət Əsədov

**Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
baş müəllimi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru**

Kiçik və orta xidmət sahibkarlığının davamlı inkişafında maliyyə-vergi amillərinin rolu

Beynəlxalq təcrübədən də aydındır ki, ölkənin davamlı inkişafının mühüm tərkib hissələrindən biri də kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən müasir dövrdə istehsal sferasını, artıq geridə qoymuş xidmət sektorunda da kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı

olduqca önəmlidir. İstər büdcəyə vergi daxilolmalarının artması, istərsə də milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafının təmin olunması baxımından kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı zəruridir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda kiçik və orta sahibkarlığın mahiyyəti və məzmunu barədə müxtəlif fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Yanaşmalardakı fərqliliklərə baxmayaraq, dünya iqtisadiyyatında kiçik müəssisələrin sayı olduqca böyükdür. Məsələn, Hindistanda kiçik müəssisələrin sayı 12 milyondan çox, Yaponiyada isə 9 milyondan çoxdur. Kiçik biznes təkə ABŞ-da milli məhsulun artmasında 50%, yeni iş yerlərinin açılmasında isə 66% paya malikdir. Yaponiyada xarici iqtisadi fəaliyyətin, təqribən yarısı, ixracın 50%-dən çoxu, İtaliyada isə 65%-dən çoxu, məhz kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payına düşür. Həmçinin, Fransa və İtaliyada emal sənayesi məhsulları üzrə ixracın ümumi həcmində kiçik və orta sahibkarlığın xüsusi çəkisi iri müəssisələrlə eynidir. Keçid iqtisadiyyatlı Cənubi Koreyada, inkişaf etməkdə olan Şərqi Asiya ölkələrində isə bu göstərici 40% və daha çoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektləri yüksək texnologiyaya malik elmtutumlu istehsalın inkişafında, yeniliklərin sürətli yayılmasında da olduqca əhəmiyyətli rol oynayır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının göstəricilərinə görə müasir dövrdə Fransa üzrə əhəmiyyətli ixtiraların 30%-i kiçik müəssisələrin payına düşür. O cümlədən, innovativ (yeni) məhsulların yaradılmasında KOS subyektləri İngiltərədə 28%, ABŞ-da 60% paya malikdir, eləcə də ölkə üzrə texniki heyətin 40%-ə yaxını bu subyektlərdə cəmləşmişdir. Hazırda Hindistanda 12 milyon kiçik müəssisə fəaliyyət göstərir ki, ümumi sənaye məhsulunun 50%-ə qədəri bu müəssisələrin payına düşür. Çin Xalq Respublikasında ÜDM-in 60%-i, vergi daxilolmalarının 50%-dən çoxu, yeni iş yerlərinin 75%-i, ölkə üzrə ümumi ixracın 62,8%-i də, məhz KOS subyektlərinin payına düşür.

Bütün bunlar, qlobal məkana sürətlə inteqrasiya edən müstəqil Azərbaycan Respublikasında da KOS subyektlərinin inkişafını bir zərurətə çevirmişdir. Digər sahibkarlıq strukturlarında olduğu kimi, xidmət sahələrində də KOS-ların inkişafında maliyyə-vergi məsələləri xüsusi yer tutur. İlk növbədə, onu qeyd etmək lazımdır ki, KOS-lar nisbətən az maliyyə sərfiyyatı tələb edir, yəni bu sahədə kiçik həcmli maliyyə vəsaitləri ilə də uğur qazanmaq mümkündür. Eyni zamanda, bu sahəyə müəyyən kredit güzəştlərinin verilməsi də mümkündür. KOS-ların fəaliyyətinin təşkili irihəcmli vəsaitlər tələb etmədiyi üçün, bu, istər kredit verən təşkilatlar üçün, istərsə də kredit alan tərəf üçün girov, sənədləşdirmə və s. məsələlər baxımından daha sadədir.

KOS-ların fəaliyyətində əsas amillərdən biri də, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, vergi məsələləri ilə əlaqədardır. Belə ki, Ümummilli lider H.Əliyevin fikirləri ilə ifadə etsək, bazar münasibətləri şəraitində dövlətin əsas dayağı olan vergi xidmət sahələrində KOS-ların inkişafı da olduqca ciddi təsir imkanlarına malikdir. Kiçik və orta xidmət sahibkarlığının inkişafının vergi amili ilə stimullaşdırılması, daha ciddi şəkildə dəstəklənməsi məqsədəuyğun olardı.

Belə ki, bu istiqamətdə qarşıda duran vacib məsələlərdən biri vergi ödəyiciləri olan kiçik və orta xidmət sahibkarlığı subyektlərinin məcburi sosial sığorta ayırmaları ilə bağlıdır. Başqa sözlə desək,

vergi ödəyiciləri arasında sosial sığorta ayırmalarının daha da təkmilləşdirilməsi və müxtəlif istiqamətli fəaliyyətlər arasında sosial ayırmaların daha ədalətli təyini mümkün və zəruridir. Belə ki, hal-hazırda pərakəndə ticarət və nəqliyyat xidməti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri üçün aylıq məcburi sosial sığorta ödənişi 52.50 ($105 \cdot 50\% = 52.50$) manatdır. Bu zaman iri topdan və ya pərakəndə ticarətlə məşğul olan sahibkarla 10-15 m²-lik sahəsi olan ticarət obyektində fəaliyyət göstərən sahibkar arasında heç bir fərq yoxdur. O cümlədən, bir ədəd nəqliyyat vasitəsi ilə göstərilən xidmətlə, daha çox nəqliyyat vasitəsi olan sahibkar arasında fərq yoxdur. Təbii ki, məcburi sosial sığorta ödənişinin belə təyini o qədər də ədalətli hesab edilə bilməz. Digər tərəfdən, xidmət sahələrində də eyni vəziyyətdir və burada da müvafiq təkmilləşdirmələrə ehtiyac vardır. Məsələn, şadlıq evi kimi fəaliyyət göstərən sahibkarla kiçik bir kioskda qutab, dönər satan və yaxud adi çayxana fəaliyyəti göstərən sahibkar arasında da sosial ayırmalar zamanı heç bir fərq yoxdur. Hər iki halda minimum əmək haqqının 20%-i, yəni 21 manat sosial sığorta ayırması tələb edilir. Müstəqil notariuslar, sərbəst mühasiblər və auditorlardan daha çox sosial sığorta haqqı (*ümumi gəlirin 20% məbləğində*) tələb olunur ki, bu da sonda müxtəlif arzuolunmaz hallarla nəticələnir.

Sahibkarlar arasında aparılan şifahi sorğu və müşahidələrdən aydın olur ki, işçilərə verilən əmək haqqlarının düzgün göstərilməməsi, əksər hallarda işəgötürənlə işçi arasında əmək müqaviləsinin bağlanmamasının da başlıca səbəbi, məhz yuxarıda göstərilən sosial ayırmaların həddindən çox olması və vergi ödəyiciləri arasında fərqlərin düzgün müəyyən edilməməsidir. Mövcud qanunlara əsasən işçiyə verilən əmək haqqının 22%-i müəssisənin (*sahibkarın*) əmək haqqı fondundan, 3%-i isə işçidən tutulmalıdır. Nəzərə alsaq ki, ümumilikdə yuxarıda göstərilən 25%-i (22+3) sahibkar özü ödəyir, nəticədə sahibkar ya ümumiyyətlə müqavilə bağlamır, ya da ödənilən məbləğdən aşağı məbləği rəsmiləşdirir ki, nəticədə ikili mühasibatlıq formalaşır. Bütün bunları sahibkarlıq subyektlərində aparılan müşahidələr də bir daha təsdiq edir.

Müşahidələr göstərir ki, istər praktiki, istərsə də nəzəri baxımdan problem və anlaşılmazlıqların yaranmasında tez-tez rast gəlinən səbəblərdən biri də sahibkarlıq subyektlərinin kodlaşdırılması və bunun təsiri ilə yaranan məsələlərdir. Konkret olaraq, sahibkarları narahat edən ciddi məsələlərdən biri də kameral yoxlamalar barədədir. Belə ki, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanı arasında kameral yoxlamalar zamanı yaranan anlaşılmazlıqların əsas səbəblərdən biri də fəaliyyət növlərinin kodlarında olan uyğunsuzluqlardır. Belə ki, vergi orqanı sahibkarın uçota alınmaq üçün müraciət etdiyi zaman göstərdiyi fəaliyyət növünün koduna əsasən vergi ödəyicisinə uyğunsuzluq barədə məktub göndərir. Nəticədə sahibkar müvafiq apelyasiya şöbəsinə müraciət edir və məlum olur ki, o, heç də koda (*misal üçün kod 47760-ixtisaslaşdırılmış mağazalarda güllərin və digər bitkilərin, toxumların, gübrələrin, ev heyvanlarının və ev heyvanları üçün yemlərin satışı*) aid olan fəaliyyətlərin hamısını göstərmir. Aydındır ki, bütün bunlar vaxt itkisi və narazılığa səbəb olur. Bu baxımdan da, vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin növlər üzrə kodlaşdırılması da təkmilləşdirilməli və daha da genişləndirilməlidir. Belə ki,

misal üçün fəaliyyət kodu 47590 olan (*ixtisaslaşdırılmış mağazalarda mebellərin, işıqlandırıcı avadanlıqların və digər məişət cihazlarının satışı*), 10710 (Çörək istehsalı, uzun müddət saxlanıla bilməyən unlu qənnadı məmulatlarının istehsalı), 10720 (suxarı və peçenye istehsalı, uzun müddət saxlanıla bilən unlu qənnadı məmulatlarının istehsalı) və s. sahibkar daha geniş məmulatların satışı ilə məşğul ola bilər. Yalnız kompyuter stolları və ya uşaq çarpayıları satan sahibkarla yuxarıda qeyd edilən kodun verdiyi bütün imkanlardan istifadə edən iri sahibkar arasında fərqin olmaması, təbii ki, ədalətlik prinsipinə uyğun deyildir. Bu cür ziddiyyətli hallar bəzi fəaliyyət növlərinin kodlarında aradan qaldırılsa da, bu sahədə təkmilləşdirici addımlara da ehtiyac vardır.

Bütün bunlarla yanaşı, özəl sektorun inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, vergi qanunvericiliyinin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin aradan qaldırılması istiqamətində ardıcıl qərarların qəbulu və s. kiçik və orta xidmət sahibkarlığının da inkişafı üçün münbit şərait yaradır. Sadəcə xidmət sektoru insanlarla daha çox bağlı olduğu üçün, bu sahədə insanların zövq və tələbatlarından asılı olaraq sürətli dəyişikliklər baş verir. Həyata keçirilən tədbirlərin də bu dəyişikliklərlə uzlaşdırılması zəruridir.

Rzayev Zahid Hüseyn oğlu
Vergilər Nazirliyi, şöbə rəisi,
iqtisadiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Biznes mühitinin formalaşmasında vergi siyasətinin rolu

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasətin nəticələri bütün sahələrdə olduğu kimi biznes fəaliyyətində də özünü büruzə verir. Ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilmiş investisiyaların həcmının artmasını, yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsinə, sahibkarlıq subyektlərinin sayının ilbəl artmasını ölkəmizdə aparılmaqda olan sosial-iqtisadi siyasətin səmərəliliyinin göstəricisi kimi qəbul etmək olar.

İqtisadiyyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafına nail olunmasında, sağlam iqtisadi rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasında, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsində əlverişli biznes mühitinin yaradılması mühüm rol oynayır. İşgüzar biznes mühitinin formalaşdırılmasının əsas şərtlərindən biri də biznes fəaliyyətinə təsir edən amillərin araşdırılması, sahibkarlığa mane olan faktorların müəyyənəşdirilməsi və onların aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Biznes (business) – son nəticədə konkret fəaliyyət növündə bazarın iqtisadi subyektləri arasında həyata keçirilən əmtəələr və xidmətlər mübadiləsi ilə bağlı olan məsələlərin həllinə yönəldilən işdir,

işgüzar fəallıqdır. Biznes fəaliyyəti dedikdə istehlakçıların tələbatının ödənilməsi və mənfəət əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilən işgüzar münasibətlərin məcmusu başa düşülür.

İqtisadi subyekt müəyyən bir mühitdə fəaliyyət göstərir və bu fəaliyyəti həmin mühitin imkan verdiyi çərçivədə həyata keçirir. Bu nöqteyi-nəzərdən iqtisadi fəallığın səviyyəsi biznes mühitindən və ona təsir edən amillərdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Biznes mühiti açıq bir sistem olduğundan daim xarici və daxili amillərin təsirinə məruz qalır. Bu təsirlərin vaxtında düzgün müəyyənləşdirilməsi və dəqiq qiymətləndirilməsi biznes fəaliyyətinin uğurluluğunu şərtləndirən əsas amildir.

Biznes fəaliyyətinə təsir göstərən əsas amillərdən biri də vergi mühitidir. Bu mühit əsasən həyata keçirilən vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələrindən asılı olur. Vergitutma bazasını, vergi dərəcələrini və vergi güzəştlərini təyin etməklə dövlət ictimai maraqlardan çıxış edərək müəyyən bir istiqamətdə sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırmaqla digər sahədə bu fəallığın səviyyəsini aşağı salır. Qəbul edilən iqtisadi qərarların müvəffəqiyyətli olması vergi sisteminin səmərəli fəaliyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Vergi qanunvericiliyinin biznes fəaliyyətini təşviq etməsi iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsinin əsas şərtlərindən biridir.

Əlverişli vergi mühitinin formalaşması xeyli dərəcədə həyata keçirilən vergi siyasətindən və bu siyasətə əsaslanan vergi islahatlarından asılıdır. Respublikamızda həyata keçirilən vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Vergitutma baxımından biznes mühitinin əlverişliliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri vergi yüküdür. Respublikamızda son illər üzrə bu göstəricinin dinamikasına nəzər yetirildikdə müəyyən artım müşahidə olunur. Belə ki, Vergilər Nazirliyi üzrə bu göstəricinin səviyyəsi 2012-ci ildə 11,2 faiz, 2013-cü ildə 11,5 faiz, 2014-cü ildə isə 13,0 faiz təşkil etmişdir. Göründüyü kimi 2012-ci il ilə müqayisədə 2014-cü ildə bu göstəricinin səviyyəsi 1,8 bənd artmışdır. Son illərdə vergi dərəcələrinin artırılması hallarının olmadığını nəzərə alsaq, vergi yükü göstəricisinin dinamikasında müşahidə olunan bu artımı vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi nəzarəti tədbirlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması ilə izah etmək olar.

Hazırda biznes fəallığının yüksəldilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- iqtisadiyyatın bütün sahələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vergi üsullarının təkmilləşdirilməsi;
- dövlət büdcəsinə daxilolmaların təmin edilməsinin səmərəli mənbəyi kimi istehlak vergilərinin fəaliyyət dairəsinin ardıcıl olaraq genişləndirilməsi;

- fiziki şəxslərin və müəssisələrin müvafiq surətdə vergiyə cəlb olunan gəlir və mənfəətlərinin vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin geniş vüsət aldığı müasir şəraitdə fiskal sistemlərin uyğunlaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın fəaliyyətini stimullaşdıran və vergi yükünü azaldan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

Bu məsələlərin uğurla yerinə yetirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanılmasını zəruri edir:

- sosial-iqtisadi vəziyyətdən çıxış edərək özünəməxsus xüsusiyyətlərin nəzərə alınması;
- dövlətin iqtisadiyyata az ağırlı şəkildə müdaxiləsinin formalarının axtarılıb tapılması;

Qeyd olunan prinsiplərdən çıxış edilməsi gözlənilən səmərənin əldə edilməsinin əsas şərtidir.

Rövşən Kərimov

Azərbaycan Universitetinin “Ümumi iqtisadiyyat” kafedrasının baş müəllimi, coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycanda su ehtiyatlarından davamlı istifadə və suvarma suyunun ödənişliliyi

Azərbaycanın davamlı inkişaf siyasətində mühüm yer tutan istiqamətlərdən biri ölkənin təbii ehtiyatlarından, yəni su, torpaq, yanacaq, filiz və s. resurslarından səmərəli istifadə olunmasıdır. Təbii ehtiyatların maddi istehsal prosesinə cəlb edilməsinin düzgün və effektiv təşkili, xüsusən də tükənməz və bərpa oluna bilən resursların mühafizə edilərək davamlı təkrar istehsal prosesinə cəlb olunması və ümumən gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanması ölkəmiz üçün çox vacib əhəmiyyət kəsb edir. İstifadəsinin səmərəli şəkildə, qənaətlə, mühafizə olunaraq təşkilinə ehtiyac duyulan təbii ehtiyatlardan biri də su ehtiyatlarıdır.

Azərbaycan öz coğrafi mövqeyi və ərazisinin təbii şəraiti ilə əlaqədar, su ehtiyatları ilə yaxşı təmin olunmayan ölkələr sırasındadır. Bu isə ölkədə su ehtiyatlarından qənaətlə istifadə olunmanı daha da aktuallaşdırır. Azərbaycanda ətraf mühitin mühafizəsi, davamlı sosial-iqtisadi inkişaf, ekoloji təhlükəsizlik və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə dair 25-ə yaxın milli qanun və ya proqram, o cümlədən su ehtiyatlarının qorunması və istifadəsi problemi ilə birbaşa bağlı olan “Hidrometeorologiyanın İnkişaf Proqramı”, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında”, “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair”, “Yay-qış otlaqlarının, biçənəklərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınmasına dair” və s. qanunlar qəbul olunmuşdur. “Su məəcəlləsi” (1997), “Meliorasiya və irriqasiya haqqında” Qanun (1996), “Su təchizatı və çirkab suları haqqında” Qanun (1999), “Hidrotexniki avadanlıqların təhlükəsizliyi haqqında” Qanun (2002) və digər mühüm dövlət sənədləri

təsdiqlənmişdir. Bunlarla bərabər, Azərbaycan Respublikası təbii su axınlarının mühafizəsi və istifadəsinə dair Helsinki Konvensiyasına (2000), “Su və sağlamlıq” haqqında Protokola (2002), su-bataqlıq sahələrinə dair Ramsar Konvensiyasına və digər beynəlxalq sənədlərə qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində sudan kommunal-məişət məqsədli, sənaye, irriqasiya və s. məqsədlərlə istifadə ödənişlidir. Bu ödənişlilik su təchizatının yaxşılaşdırılmasını, suyun istehlakında səmərəlilik və qənaətcillik prinsiplərinə əməl olunmasını stimullaşdıran amil kimi çıxış edir. Sudan istifadəyə görə vergi ödəyən subyektlər bu qiymətli sərvətdən səmərəli, qənaətlə istifadə olunmasının məsuliyyətini daha yaxşı dərk edirlər.

Sudan istifadədə haqq ödəmək iqtisadi mexanizmin bir elementi kimi bir sıra funksiyaları yerinə yetirir, o cümlədən sudan istifadədə qənaətə həvəs yaradır, su ehtiyatlarının toplanıb saxlanmasını stimullaşdırır, ətraf mühiti mühafizə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi mənbəyini yaradır.

Su ehtiyatlarından istifadəyə görə ödəmələr bir sıra prinsiplərə əsaslanır. Məsələn, daha keyfiyyətli su üçün qiymət yüksək olmalıdır, ödəmənin ölçüsü bazar konyunkturasını (tələb və təklifi) nəzərə almalıdır və s. Daha keyfiyyətli suyun istehsal prosesinə cəlb edilməsi az xərc tələb edir, onun dəyəri az olur, lakin istehlak dəyəri yüksək olur.

Kənd təsərrüfatı Azərbaycanda sudan ən çox istifadə edən sahədir. Onun payına istifadə edilən suyun təxminən 67%-i düşür. İstehsal ehtiyacları üçün istifadə edilən su bütün istehlak edilən suyun 25%-ni təşkil edir. Suvarma məqsədilə istifadə edilən suya görə istifadə haqqının alınması Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilir. Bu qurum respublikada su ehtiyatlarının idarə olunması, istifadəsi və mühafizəsini digər aidiyyəti dövlət orqanları ilə qarşılıqlı şəkildə həyata keçirir. 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Komitəsi yaradılmış, komitə 2004-cü ildən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi adlandırılmış, 2006-cı ilin fevralından isə bütün səhmləri dövlətə məxsus olan Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinə çevrilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında sudan pullu istifadə qaydaları haqqında Əsasnamə” (2006-cı il) və bu Əsasnamənin tərkib hissəsi olan “AR-da sudan istifadə tarifləri” adlı sənəd Meliorasiya və Su Təsərrüfatı (MST) Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin su təsərrüfatı istismar təşkilatları ilə su istehlakçıları (sahibkarlar, aqrar sektorun istehsalçıları, fermerlər, şəhər və kənd bələdiyyələri və s.) arasında sudan pullu istifadə ilə bağlı yaranan qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir.

“Meliorasiya və irriqasiya haqqında” Qanuna görə, Sudan İstifadə edənlər Birliklərinin suvarma suyu ilə təchiz edilməsi MST Cəmiyyətinin su təsərrüfatı istismar təşkilatları ilə ən azı 10 il müddətinə bağlanan saziş əsasında reallaşdırılır. Su mənbələrində su ehtiyatının kifayət qədər olmasından asılı olaraq, veriləcək suyun həcmnin yuxarı və aşağı hədləri bağlanan həmin sazişdə müəyyən edilir. Əkin

növündən və əkinin sahəsindən asılı olaraq tələb olunan suyun həcmi və verilmə qrafikinə dair müvafiq müqavilə əsasında razılaşma əldə olunur.

MST ASC-nə aid olan su təsərrüfatı istismar təşkilatları su mənbələrinin təsdiq edilmiş limitlərinə və sudan istifadə planlarına əsasən, su istehlakçılarının nəzərdə tutulmuş həcmdə və müddətlərdə suyun verilməsini təmin etməlidirlər. Cəmiyyətin su təsərrüfatı istismar təşkilatlarının razılığı olmadan su mənbələrindən suyun özbaşına götürülüb istifadə edilməsi qadağandır.

Ölkədə suyun tarifləri suyun keyfiyyətindən, onun istifadə edilməsi təyinatından (texniki su, suvarma suyu və s.), su təsərrüfatı obyektlərinin texniki səviyyəsindən, suyun götürülmə və nəql edilmə üsullarından və istehsal xərclərinin həcminə təsir edən digər amillərdən asılı olaraq ayrı-ayrı su təsərrüfatı sistemləri üzrə differensiallaşdırılma aparıla bilər. Bələdiyyələrə, müəssisə və təşkilatlara verilən suyun tarifi suyun həcminə görə (kub metr), qış otlaq sahələrinə və öyrüslərə verilən sudan istifadənin tarifi isə su ilə təmin edilmiş sahənin ölçüsünə görə (hektarla) müəyyənləşdirilir.

Sudan istifadənin tarif layihələri MST tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Tarif (qiymət) Şurasına təqdim edilir. Sudan İstifadə edənlər Birlikləri, bələdiyyələr və kənd təsərrüfatı sahəsinə aid olan su istehlakçıları onlara verilən suvarma suyuna görə güzəştli haqq ödəyirlər. Qış otlaq sahələrinə və öyrüslərə verilən suyun tarifləri də güzəştli olur. Sənaye, kommunal-məişət və digər məqsədlər üçün sudan istifadənin tarifləri isə verilən suyun istehsalına çəkilən faktiki xərclər əsasında Azərbaycan Respublikasının Tarif (qiymət) Şurası tərəfindən təsdiq edilir.

Bələdiyyələrin ərazisində su təsərrüfatı obyektində sudan istifadə haqqını bələdiyyələr müəyyənləşdirirlər. Sudan İstifadə edənlər Birliklərinin üzvləri Tarif (qiymət) Şurasının müəyyən etdiyi su tariflərini də nəzərə almaqla, suyun müqavilə əsaslı istifadə haqqını müəyyən edirlər. Sudan istifadə edən xüsusi mülkiyyətçilər üçün sudan istifadə haqqı su obyektlərinin mülkiyyətçiləri ilə həmin su istehlakçıları arasındakı müqavilə əsasında təyin olunur.

İstehlakçılar istifadə etdikləri suya görə dəyərin 30 faizini avans şəklində hər ayın əvvəlində ödəyirlər. Qalan hissə isə növbəti ayın 5-dək ödənilməlidir. Sudan istifadə haqqının su təsərrüfatı istismar idarələrinə natura şəklində ödənilməsinə icazə verilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının “Sudan istifadə Qaydaları” (2014) su təchizatı və kanalizasiya sistemlərindən (sudan) istifadə sahəsində su təchizatı və kanalizasiya müəssisəsi ilə istehlakçı arasında qarşılıqlı münasibətləri və bununla əlaqədar digər məsələləri tənzimləyir.

Beləliklə, suyun davamlı istehlakı bu fəaliyyət üçün müvafiq ödənişlərin edilməsini şərtləndirir. Eyni zamanda, sudan ödənişli istifadə olunması yerüstü su hövzələrinin qorunması və onların antropogen çirklənmədən qorunması şəraitində yerinə yetirilməlidir.

Su ehtiyatlarının qorunmasının və səmərəli istifadəsinin davamlı inkişaf prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi üçün su ehtiyatlarının inkişafı və idarə edilməsi üzrə milli və regional proqramların

reallaşdırılması, ümumi nəzarət əsasında bu ehtiyatlardan səmərəli istifadənin stimullaşdırılması, su ekosistemlərinin fəaliyyətini tənzimləyən müvafiq qanunların təkmilləşdirilməsi zəruri hesab edilir. Bununla bərabər, su çatışmazlığının aradan qaldırılması məqsədilə sənaye və digər obyektlərdə suyun təkrar istifadəsinin genişləndirilməsi vacibdir. Bunun üçün tullantı, kollektor-drenaj, çirkab sularından məqsədyönlü istifadə edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi əhəmiyyətli sayılır.

Fazil Vahidov, Tahir Ağayev

BDU, Sosiologiya kafedrasının dosentləri

Davamlı inkişafın vergi siyasətində rolu

Müasir dünyada müxtəlif istiqamətli dəyişilmə, yeniləşmə və inkişaf prosesləri ilə yanaşı, həm də müəyyən böhranlı situasiyalar özünü göstərir. Bu, əsas etibarilə üç başlıca sahədə təzahür edir. Birincisi, elmi-texniki tərəqqinin yaratdığı imkanlara istinad etməklə insanın təbiəti özünə tabe etmək cəhdləri ətraf mühitin korlanması və dağıdılması kimi faciəli nəticələr törədir ki, bu da insanın bir bioloji növ kimi mövcudluğunu ciddi təhlükə altına alır. İkincisi, hazırda dünya düzəninə əvvəlki sistemi əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilmişdir ki, bu da qarışıqlığa – kəsilməz lokal müharibələrə, münaqişələrə, qlobal məkanda terrorizmin və cinayətkarlığın digər formalarının əl-qol açmasına səbəb olmuşdur. Üçüncüsü, dünya miqyasında demoqrafik kataklizmlərin, iqtisadi siyasi, hərbi və mədəni səciyyəli humanitar fəlakətlərin qarşısının alınması üçün etibarlı tənzimləyici vasitələrin kifayətsizliyidir.

Dünya inkişafının burada qalmaqda olan kəskin sosial bərabərsizlik səbəbindən daha da dərinləşməsi xüsusi qeyd edilməlidir. Bu dərinləşmə müxtəlif parametrlər üzrə aydın müşahidə olunur. Belə ki, XX əsrin sonunda ən zəngin ölkələrdə yaşayan əhəlinin 20%-nin gəlirləri ilə ən kasıb ölkələrin əhəlisinin 20%-nin gəlirləri arasındakı fərq 74:1 nisbətində olmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici 1967-ci ildə 30:1 nisbətində idi. Həmin dövrdə planet əhəlisinin ən zəngin ölkələrdə yaşayan beşdə bir hissəsinə dünya ÜDM-nun 80%-i, ən kasıb ölkələrin beşdə birinə 1 %-i düşürdü; birincilər dünya ixracat bazarının 82%-nə, ikincilər 1%-nə sahiblik edirdilər. Yer kürəsinin 200 ən zəngin adamının məcmu var-dövləti 1994-cü ildən 1998-ci ilə qədərki dövrdə iki dəfədən çox- 440 milyard dollardan 1 trilyon dollara qədər artmış və planet əhəlisinin məcmu gəlirindən 41% artıq olmuşdur. Bu gəlirin təkcə 1%-nin xərclənməsi bütün dünya uşaqlarının ibtidai siniflərdə təhsil almasına kifayət edərdi (bunun üçün 7-8 milyard dollar tələb olunur).¹ BMT-nin ərzaq və kənd təsərrüfatı təşkilatının məlumatlarına əsasən hal-hazırda dünyada aclıq çəkənlərin sayı 500 milyon nəfərə yaxındır ki, bunların 240 milyonu xəstəlik və ölümə məhkumdur. Doyunca yeməməyin müxtəlif səviyyə və

¹ Вах: Юрлов Ф.Н. Социальные издержки глобализации // Социологические исследования. 2001, № 7, с. 18.

formalarından bu gün planetdə 1 milyardan artıq insan əziyyət çəkir.

Bəşəriyyətin ümumi problemlərindən biri də qlobal təhlükə xarakteri almış cinayətkarlıq problemidir. Beynəlxalq terrorizm, narkotik, insan və silah alveri XX əsrin sonuna doğru fəvqəlmillə xarakter almışdır. Bu gün maliyyə ehtiyatlarından idarəçiliyin əsas aləti kimi istifadə edilməsi ciddi təhlükələrlə müşayiət olunur. Maliyyə sahibləri öz maraqlarını önə çəkərək hətta milli iqtisadiyyatların təcrid edilməsinə şərait yaradırlar ki, bu da dünya sivilizasiyasının böhranını dərinləşdirə bilər. Nüvə silahının yayılması dünya üçün daha böyük təhlükə yaradır. Lokal nüvə müharibələrinin mümkünlüyünü əsaslandıran mövqelər çoxalır. Deməli, indiki zamanın mövcud problemlərini bir ölkənin və ya ölkələr qrupunun səyi ilə həll etmək mümkün deyil, onları yalnız dövlətlərin və xalqların qlobal əməkdaşlığı əsasında aradan qaldırmaq olar.

Dünya inkişafının müasir mərhələsində böhran hallarının artması təhlükəsi bəşəriyyəti həmişəkindən daha çox düşündürür. Bunun nəticəsidir ki, son dövrdə davamlı inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu istiqamətdə BMT yanında ətraf mühit və inkişaf üzrə Beynəlxalq komissiyanın (ƏMİBK) "Bizim gələcəyimiz" (1987) adlı məruzəsində davamlı inkişaf konsepsiyasını təklif etməsini ilk uğurlu cəhd kimi qiymətləndirmək olar. Bu konsepsiya BMT-nin 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən ətraf mühit və inkişaf üzrə konfransının materiallarında daha müfəssəl şəkildə işlənmişdir. Konsepsiya XXI əsrdə dövlətlərin beynəlxalq münasibətlərdə davranış kodeksini ifadə edir. Onun əsas ideyası qlobal problemlərin kəskinləşməsi şəraitində insanların ümumi marağına istiqamətlənmək və dünya inkişafının başlıca vəzifələrini müəyyən etməkdir. Davamlı inkişaf konsepsiyasının əvvəlkilərdən əsas fərqi bundadır ki, burada ekoloji problemlər yeni nöqtəyindən, yəni texniki-texnoloji problemlər kimi yox, sosial problemlər kimi təqdim edilir. Bəşəriyyətin gələcək inkişafının əsası kimi sosial inkişaf elan edilir ki, onun da məqsədi məhrumiyətin bütün təzahürlərini aradan qaldırmaqdır. Burada təkcə həyat səviyyəsi, maddi rifah problemləri deyil, insan həyatının bütün sosial aspektləri (təhsil, sağlamlıq, mədəniyyət, informasiya təminatı, məişət və s.) ətraflı işıqlandırılır.

Davamlı inkişafın həyata keçirilməsində kollektiv qlobal idarəetməyə fundamental əhəmiyyət verilir: əvvəla, sosial inkişafın əsas vasitələri kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə bölüşdürmə sisteminə keçidə, sosial tənhalığın bütün formalarının dəf edilməsinə, inteqrasiya və sosial müdafiənin təmin edilməsinə yönələn beynəlxalq siyasətin əsasları müəyyən edilir; ikincisi, qlobal beynəlxalq tərəfdaşlıq ruhunda ümumi əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün bütün dövlətlərin ümumi məsuliyyətinin zəruriliyi xüsusi qeyd olunur.

Davamlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi istiqamətində atılan addımlar öz bəhrəsini verir. Hazırda ölkələrin qlobal əməkdaşlığa əsaslanan tərəfdaşlığının təməli qoyulmaqdadır. Lakin nəzərdə tutulmalıdır ki, bu əməkdaşlıq XX əsrin sonunda meydana çıxan ziddiyyətlərə və dünya səviyyəsində demokratik idarəetməyə mane olan digər proseslərlə vəhdətdə inkişaf edir.

Dünya inkişafının ən güclü subyektləri adətən ümumi əhəmiyyət kəsb edən işlərə öz şəxsi məqsəd və maraqları naminə müraciət edərək, qrup eqoizmi nümayiş etdirirlər. Nəticədə beynəlxalq təşkilatların təyinatına görə qlobal problemlərin həllinə yönəlməli strategiyalar çox vaxt onların ən güclü üzvlərinin – inkişaf etmiş ölkələrinin xeyrinə təshih edilir. Bu şəraitdə ABŞ-ın hegemonluq cəhdlərinin, həyat tərzində qarbləşdirilmə meylinin güclənməsinə cavab olaraq, ayrı-ayrı dövlətlərin etnik, dini və mədəni-sivilizasiya amilləri əsasında təcridolunma meylləri meydana çıxır.

Hazırda dünya inkişafında dərin ziddiyyətli proseslərin mövcud olması onu göstərir ki, onun bütövlüyü nisbi mənaya malikdir. Bəşəriyyət üçün ciddi təhlükə yaradan qlobal sosial problemlərin həlli kollektiv-qlobal idarəetmə yolunda davamlı inkişafın əsas prinsiplərini gecikdirmədən həyata keçirməyi tələb edir. Bunu etmək üçün bəşəriyyətin real imkanları vardır; onların əsasında bütün tərəqqipərvər dünya ictimaiyyətinin beynəlxalq əməkdaşlığa meyllənməsini qeyd etmək olar. Bu meylin inkişafına beynəlxalq təşkilatların, hər şeydən əvvəl, BMT-nin – universal, qlobal, hamı üçün açıq olan, bərabər hüquqluluğa arxalanan, milli dövlətlərin maraqlarına hörmət edən və eyni zamanda bütün bəşəriyyətin rifahı problemlərinin həllini üstün tutan bir təşkilat kimi rolunun gücləndirilməsi kömək edərdi.

Davamlı inkişafın təmin olunması bütün imkanların, o cümlədən iqtisadi imkanların səfərbər edilməsini nəzərdə tutur. İqtisadi imkanlar içərisində vergilər – müxtəlif müəssisə və təşkilatlardan, əhalidən tutulan tədiyyələr (ödəmələr) özünəməxsus yer tutur. Əslində vergilər sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinə uyğun olaraq, milli gəlirin ədalətlə bölüşdürülməsini və yenidən bölüşdürülməsini təmin edən maliyyə münasibətləri formalarından biridir. Vergilərin real vəziyyəti adekvat əks etdirməsi və davamlı inkişafın təmin olunmasına yönəlməsi çox vacib məsələ olub, elmi əsaslara istinad edən siyasi iradə tələb edir, başqa sözlə, fəal, mütərəqqi vergi siyasəti yeridilməlidir. Bunun üçün ölkədə sosial-siyasi, iqtisadi sabitlik olmalıdır ki, vergi siyasəti yetərincə reallaşa bilsin. Hazırda İraqda, Suriyada, Yəməndə və s. ölkələrdəki vəziyyət dediklərimizi əyani surətdə sübut edir. Respublikamızda vergi sistemi getdikcə daha şəffaf əsaslarda fəaliyyət göstərir, dinc quruculuq məqsədlərinə, xalqın maddi və mədəni həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə öz töhfəsini artırmağa çalışır. Zənnimizcə, dövlətimizin vergi siyasəti öz çəvikliyi sayəsində daha differensial səciyyə kəsb edir. Vergi siyasətində vergi qoyulmayan minimum gəlirlərin artırılması və vergi güzəştlərinin genişləndirilməsi meylli də özünü tamamilə doğruldur.

AQIL ƏSƏDOV

AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun şöbə müdiri iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Xidmət sahələrinin davamlı inkişafında vergi amilinin rolu

Müasir dünya iqtisadiyyatının səciyyəvi cəhətlərindən biri də ÜDM-in formalaşması, məşğulluğun təmin olunması və s. kimi makroiqtisadi göstəricilərdə xidmət sahələrinin xüsusi çəkisinin artmasıdır. Mütəxəssislərin fikrincə bunun iki başlıca səbəbi vardır, birincisi, insanların gəlirinin artması fiziki əmtəələrlə bərabər xidmətlərə xərclənən pulların da artmasına imkan verir. İkinci səbəb İKT-nin inkişafının xidmət sektorunun imkanlarını genişləndirməsi və xidmət sektorunun iqtisadi dəyərini artırmasıdır.

Təcrübə göstərir ki, məhz qeyd edilən səbəblərdən, hələ XX əsrin ikinci yarısından etibarən inkişaf etmiş ölkələrdə xidmət sektoru istehsal sektorunu geridə qoymağa başlamışdır. 1980-ci illərdən etibarən isə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verən struktur dəyişikliyi xidmət sektorunun həm ümumi iqtisadiyyatda payının, həm də bazar həcminin sürətlə artmasına gətirib çıxarmışdır. Nəticədə, hal-hazırda dünyanın əksər ölkəsində ümumi daxili məhsulun (ÜDM) formalaşmasında və məşğulluğun təmin edilməsində xidmət sektoru daha böyük paya sahibdir. Məsələn, məlumat üçün qeyd edim ki, ÜDM-in Amerikada 74%-i, Yaponiyada 59%-i, Almaniyada 69,1%-i, Türkiyədə 66%-i, Fransada 77,3%-i, Rusiyada 58,7%-i, Ukraynada 68,4%-i, Qazaxstanda 55%-i və s. xidmət sahələrinin payına düşür. O cümlədən, Estoniyanın ümumdaxili məhsulunun 71%-ni, Litvada 62%-ni xidmət sektoru formalaşdırır. O cümlədən, Latviyada xidmət sferasının aparıcı bir üzvü olan nəqliyyat sektoru, xüsusilə tranzit daşımalar büdcə gəlirlərinin 30%-ni, ümumi ixracın isə 27%-ni təşkil edir.

Xidmət sektorunun bazar payının artması əslində iqtisadiyyatın şaxələnməsini və sahələr üzrə ixtisaslaşmasını da təmin edir. Klassik iqtisadiyyatda sənayeləşmə, fiziki məhsul istehsalı iqtisadiyyatın qan damarı, istehsal edilən əmtəəyə sahib olmaq zənginlik əlaməti sayılırdısa, müasir iqtisadiyyatda eyni fikirlər xidmət sektoru haqqında deyilir. Dövrümüzdə xidmət sektoru perspektiv vəd edən sahə kimi tanınır və dünya iqtisadiyyatının gəlirli sahəsi kimi böyük cəlbediciliyə malikdir.

Müxtəlif sahələri əhatə edən xidmət sektoru həm də əsas inkişaf və rifah göstəricilərindən sayılır. Təsadüfi deyildir ki, Dünya Bankının bir neçə il öncə 132 ölkənin rifah səviyyəsinə görə reytingini müəyyənləşdirən zaman sosial həyatla xidmət sektorunun səviyyəsi arasında əlaqənin olduğu bir daha təsdiqini tapıb. Məlum olub ki, xidmət sektorunda əmək qabiliyyətli əhalinin 60-75%-i çalışır. Xidmət sektorunda bir qayda olaraq istehsal sahələrinə nisbətən daha çox insan üçün iş yerləri yaradılır. Bu baxımdan da, xidmət sahələrinin inkişafı, ölkənin davamlı sosial-iqtisadi tərəqqisində xidmət sahələrinin rolunun artırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir və qarşıda duran başlıca məsələlərdən biri də, Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat-tranzit, turizm və s. xidmət sahələrində mövcud olan potensialdan

tam və səmərəli istifadə etməklə, xidmət sektorunu ÜDM-in və məşğulluğun əsas aparıcı istiqamətinə çevirməkdir.

Aydındır ki, əksər xidmət sahələrinin fəaliyyəti insanların gündəlik həyatı ilə daha çox əlaqədardır və xidmətlərin spesifikliyi ondadır ki, onlar birbaşa təqdim olunan zaman reallaşır. Xidmət və ya servis bir tərəfin digərinə təklif edə biləcəyi, hiss olunmaz və hər hansı bir predmetin əldə edilməsinə gətirib çıxarmayan istənilən fəaliyyətdir. Xidmətlərin duyulmazlığı, saxlanıla bilməməsi və s. kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri, eləcə də bu sahənin insanların zövq və tələbatı ilə ciddi şəkildə bağlılığı xidmət sahələrinin davamlı inkişafında kadr məsələlərinə də ciddi yanaşmağı zəruri edir.

Təbii ki, bu istiqamətdə seçilmiş hədəflərə nail olmaqda mühüm təsiredici amillərdən biri də vergi məsələləri ilə bağlıdır. Bu baxımdan da, xidmət sahələrinin davamlı inkişafında vergi amili olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində və iqtisadi fəaliyyət növlərinin stimullaşdırılmasında vergi dövlətin əsas dayağıdır, onda xidmət sahələrinin davamlı inkişafının təmin olunmasında vergi siyasətinin də üzərinə müəyyən vəzifələrin düşdüyü aydın olar. Ümum-milli lider H.Əliyevin sözləri ilə ifadə etsək: Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik. Bu fikir müasir dövrdə vergi siyasətinin, vergi qanunvericiliyinin əhəmiyyətini, iqtisadiyyatın bu və ya digər sahəsinin inkişafında verginin rolunu ifadə edir. Təbii ki, vergi siyasəti və qanunvericiliyi də büdcəyə ödənişlərin vaxtlı-vaxtında aparılmasını təmin etməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafını da dəstəkləməlidir. Beynəlxalq təcrübədən, eləcə də Azərbaycan Respublikasının mövcud potensial imkanlarından aydın olduğu kimi, müasir dövrdə xidmət sahələrində iqtisadi fəaliyyət daha prioritet əhəmiyyət kəsb edir. Təqdim edilən məruzədə də, bu barədə fikir və mülahizələrin bildirilməsi nəzərdə tutulur.

Əyyub Kərimov

Azərbaycan Texniki Universitetinin

“Fəlsəfə və politologiya” kafedrasının müdiri, dosent

Davamlı inkişaf və vergi vərdişlərinin formalaşmasında təhsilin rolu

1992-ci ildə BMT-nin Rio-de-Janeyrodakı konfrasında bəşəriyyətin tarixi inkişafının nəticələri dünya ölkələrinin əksəriyyətini təmsil edən nümayəndələr tərəfindən müzakirə olunaraq belə bir fikir əsaslandırıldı ki, mövcud inkişaf modelləri və onlara uyğun istehsal və istehlakın xarakteri inkişafın müasir və gələcək tələblərinə cavab vermir. Alternativ model kimi “davamlı inkişafa” keçilməsi zəruridir. Bildirildi ki, indiyə qədər sivilizasiyamızda kortəbii tarixi determinasiya fəaliyyət göstərmişdir ki, o da insan üçün gələcəyi qeyri-müəyyən edir.

Kortəbii determinasiya nəinki cəmiyyətə, həmçinin ətraf mühitə mənəvi və əxlaqi dəyərlərə dağıdıcı, aşındırıcı təsirlərin mənbəyinə çevrilmişdir. Qlobal böhran təzahürləri fonunda təhsil

institunun ənənəvi əsaslarının və prinsiplərinin böhranı təbiidir. Belə bir ümumi təəssürat yaranmışdır ki, təhsil yeniləşdirilməli və bu yeniləşdirilmə sosial- fəlsəfi baxımdan əsaslılığa malik olmalıdır. Təhsil institunun cəmiyyətdəki roluna yenidən baxılmalıdır. Cəmiyyət “fərdi” insan istehsalından yarıdıcı, ümumbəşəri, o cümlədən demokratik dəyərləri mənimsəyən və qoruyan “bütöv” insan istehsalına keçməlidir.

Davamlı və insana yönəldilmiş inkişafın qiymətləndirilməsində və idarə edilməsində istifadə olunan təhsil göstəriciləri biliyə əsaslanan tərəqqinin ən vacib amillərindən biridir. İnsan İnkişafı Əmsalının hesablanması 2 təhsil göstəricisi nəzərə alınır. Birincisi ölkə vətəndaşlarının orta hesabla neçə illik təhsilə malik olmasıdır. İkincisi isə 6-23 yaşlı əhəlinin neçə faizinin təhsil aldığı bildirir. Bu iki göstəricinin əsasında xüsusi düsturla təhsil əmsalı hesablanır.

Müasir təsnifata görə 2 növ savadsızlıq var. Birincisi, ümumi savadsızlıqdır ki, hər hansı fərdin yazıb-oxuya bilməməsini səciyyələndirir. Qəbul olunmuş təsnifata görə ümumi savadsızlıqla yanaşı funksional savadsızlıq anlayışı da mövcuddur. Bu zaman funksional savadı olmayan fərdlər müəyyən yazılı mətnləri oxuya bilsələr də bəzi hallarda onun mahiyyətini dərk etməkdə çətinlik çəkir və yazılı təlimatlardan istifadə edə bilmirlər.

Sivilizasiyanın böhrandan çıxarılmasında, bəşəriyyətin sosial və siyasi rifahının, davamlı inkişafının təmin edilməsində təhsil institutu mühüm və aparıcı rola malikdir. Məhz o, mövcud biliyin akkumulyasiyasında və ötürülməsində əsas mənbə, insanın özünün bəşəriyyətin mövcudluğu üçün zəruri olan müəyyən dəyərlər sistemində tərbiyəsi üçün vasitədir.

Təhsilin məqsədi qeyri-müəyyənlikdə yaşamağa qabil insanlar yetişdirmək deyil, əksinə öz bilik və səyi ilə sosial reallığı dəyişdirməyə, yaxşılaşdırmağa, həmin qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmağa, hadisələrə praktiki şəkildə təsir göstərməyə qabil insanlar yetişdirməkdən ibarətdir. Təhsilin fəlsəfəsindən bəhs edərkən qeyd etmək lazımdır ki, Peter, Popper və Oxir belə bir fikri əsaslandırırlar ki, təhsilə münasibətdə fərdin məqsədləri ilə açıq Cəmiyyətin məqsədlərini konvergeniya etmək zəruridir.

Sivilizasiyanın indiki mərhələsində artıq birmənalı şəkildə qəbul olunur ki, ölkələrin inkişafını onun yeraltı və yerüstü sərvətlərinin həcmi deyil, vətəndaşlarının intellektual potensialı, insan kapitalı müəyyənləşdirir. Tomos Ceffersonun yazdığı kimi əgər millət fikirləşirsə ki, sivilizasiyanın hansı bir mərhələsində həm cahil, həm də azad olmaq mümkündür, onda o heç vaxt olmamış və ola bilməyəcək bir şeyi istəyir .

İnsanlar bu və ya digər yönümə anadangəlmə meyilli ola bilərlər, ancaq axı onlar vergi və onun mahiyyəti, cəmiyyət üçün rolu haqqında bilgi ilə birlikdə doğulurlar. Onlar həyatda qazanılmalı, mənimsənilməli, öyrənilməlidir.

Vətəndaşların öz dövlətini sevməsi, cəmiyyət qarşısında hesabatlı hakimiyyətlər qurmağa səy göstərməsi üçün yavaş-yavaş özlərində vergi ödəmək vərdişləri formalaşdırmağa ehtiyac vardır. Bu

fikir həmçinin aşağıdakı reallıqlardan qaynaqlanır. Belə ki 2013-cü ilin rəsmi məlumatına görə vergidən yayınanlar 3, qismən yayınanlar 27, vergini könüllü ödəyənlər isə 70 faiz təşkil etmişdir. 48 mindən çox vergi ödəyicisi vergi qanunvericiliyini pozmuşdur.

Vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında keyfiyyətə yeni əməkdaşlıq prinsiplərinin yaradılması, həmçinin əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergi ödəmə vərdişlərinin cəmiyyətin normasına çevrilməsinə nail olunmasında təhsilin rolu danılmazdır. Məhz, təhsilli insanlar vergilər haqqında biliklərinin artırılmasında, cəmiyyətdə vergi mədəniyyətinin formalaşdırılmasında, vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin sağlamlaşmasında, vergi sahəsində təbliğat, məlumatlandırma və maarifləndirmə işinin gücləndirilməsində mühüm rol oynaya bilərlər.

Yetər Əliyeva Tuluş qızı
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının
Elmi katibi, i.e.n.

Şamilov Rəşad Fuad oğlu
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasının
doktorantı

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində vergi sisteminin rolu

Dayanıqlı inkişaf iqtisadiyyatını, məhdud təbii resurslar şəraitində insanların və təşkilatların davranışını öyrənən elm sahəsi kimi müəyyən etmək olar. Dayanıqlılıq, iqtisadi sistemin xarici təsirlər zamanı cari vəziyyətini saxlaya və neqativ təzahürlərə müqavimət göstərə bilmək bacarığıdır.

Dayanıqlı inkişaf bazar və dövlət tənzimləməsi arasında müəyyən balansın yaranması halında mümkündür. Bazar, heç də həmişə səmərəli fəaliyyət göstərmir və tarazlıq vəziyyətində olmur. Dövlətin müdaxiləsi bazarın mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün qaçılmaz və zəruri bir alət kimi qəbul edilir.

Hər bir sistem (iqtisadi, maliyyə, büdcə, ekoloji, vergi) özünün dayanıqlılıq və sabitlik meyarlarına malikdir. Prinsip etibarını ilə bu zaman iqtisadi göstəricilərin artımından (milli gəlir, ümumi daxili məhsul mənfəət və s), və ya iqtisadiyyatın və onun sahələrinin inkişafından (texnologiyalar, xammal emalının dərinliyi) söhbət gedir.

Bu problem elmi ədəbiyyatlarda geniş müzakirə olunsada, dayanıqlı inkişafın həvəsləndirilməsi üçün vergi mexanizmlərinin işlənilməsinə kifayət qədər diqqət ayrılmamışdır. İqtisadiyyatın inkişafı üçün yeni konsepsiyaların və nəzəriyyələrin meydana çıxdığı bir şəraitdə bu problem böyük aktualıq daşıyır.

İnstitusional yanaşma baxımından vergi sistemi özündə əsas elementlərin və alt sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmlərini əks etdirir. Vergi sistemi iqtisadi quruluşun ən mühüm institutlarından biridir. Dövlətin yüksək həyat qabiliyyəti üçün vergilər də fasiləsiz olaraq təkmilləşdirilmişdir. Alimlər tərəfindən (C.M.Keyns, K.Marks və digərləri) sübut edilmişdir ki, özünü tənziqləməyə yönələn bazar iqtisadiyyatı mexanizmləri müxtəlif resurs növlərindən sərfəli istifadəni və böhransız artımı təmin etmək bacarığına malik deyillər. Ona görə də, iqtisadiyyatın mərkəzləşdirilmiş tənziqlənməsi və bu prosesdə vergilərin, dövlətin vergi siyasətinin fəal roluna böyük əhəmiyyət verilir. Ölkənin təbii resurslarla zənginliyi innovasiya inkişaf yolunun seçilməsi amili kimi istifadə edilməyə başlandı.

Vergilərdən və rüsumlardan dövlət büdcəsinə daxil olmaların quruluş dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir.

Cədvəlin verilənlərindən görünür ki, dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmaların mütləq həcmi 2005-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə 3 dəfə, 2014-cü ildə təqribən 5 dəfə artmışdır. Eyni zamanda mənfəət vergisi 2005-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə 4 dəfə, təqribən 6.5 dəfə artmışdır. Vergilərin mütləq məbləğinin artması ilə yanaşı onun tərkibi də müəyyən quruluş dəyişikliyinə uğramışdır. ƏDV və mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi xeyli artdığı halda, fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, torpaq və mədən vergilərinin xüsusi çəkiləri azalmışdır.

Cədvəlin verilənləri göstərir ki, Azərbaycan dövlətinin əlində büdcə gəlirlərinin toplanması üçün mövcud kanallar üzrə manevr etmək vasitələri və uyğun vergi tənziqlənməsi mövcuddur.

Cədvəl 1.

Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat¹

<i>Vergi və digər ödənişlər</i>	İllər					
	<i>2005</i>		<i>2010</i>		<i>2014</i>	
	<i>Mln.man</i>	<i>%</i>	<i>Mln.man</i>	<i>%</i>	<i>Mln.man</i>	<i>%</i>
ƏDV	346.0	24.2	1 271.4	29.6	2 048.6	28.8
Aksizlər	121.2	8.5	452.0	10.5	740.2	10.4
Mənfəət vergisi	356.9	25.0	1 429.8	33.3	2 302.8	32.4
Mədən vergisi	53.5	3.7	130.0	3.0	116.1	1.6
Torpaq vergisi	15.2	1.0	35.3	0.8	35.3	0.5
Əmlak vergisi	40.4	2.8	101.8	2.4	141.2	2.0
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319.2	22.4	590.2	13.8	980.2	13.8

Dövlət rüsumu	35. 6	2.5	89. 5	2.1	111. 0	1.6
Yol vergisi	9. 0	0.6	15. 1	0.4	22. 3	0.3
Sadələşdirilmiş vergi	18. 8	1.3	65.5	1.5	153. 3	2.1
Sair daxilolmalar	111. 2	7.8	111. 8	2.6	461. 9	6.5
Cəmi	1 427. 0	100	4 292. 4	100	7 112. 9	100

Ölkə iqtisadiyyatının quruluşunda baş verən dəyişikliklərin, qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının, dövlət və özəl sektor arasında nisbətə təhlili dövlətin vergi sistemindən bir tənzimləyici kimi məharətlə istifadə etdiyini göstərir.

Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf mexanizmlərindən biri vergitutma və vergi nəzarəti institutu olmalıdır. Müasir şəraitdə vergi nəzarəti institutu iqtisadi böhranlar zamanı amortizator rolunu oynamalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, www.taxes.gov.az
- 2.Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (21.12.2012-ci il tarixli ən son dəyişikliklərlə).vn.taxes.gov.az/
- 3.Погорлецкий А.И. Налоговое регулирование в условиях глобального экономического кризиса // Налоговые реформы. Теория и практика / М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. 463 с.

Resume

“On the role of taxation and tax control institutions in implementation of sustainable development strategy Azerbaijan”

Y.Aliyeva, R.Shamilov.

The conditions for the sustainable economic development of Azerbaijan, justified the provisions of that sustainable economic development can be achieved by activation of the financial and tax mechanism.

Резюме:

«Роль налоговой системы в реализации стратегии устойчивого развития Азербайджана»

Е.Алиева, Р.Шамилов.

Рассмотрены условия устойчивого развития экономики Азербайджана, обоснованы положения о том что, устойчивое развитие экономики может быть достигнуто при активизации финансового и налогового механизма.

Qəribli Emin
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin,
Əlavə Təhsil şöbəsinin müdiri i.e.n.

İnnovasiyalı inkişafa stimül yaradan investisiya vergi krediti

Dünyada tətbiq edilən vergi güzəştlərinin bir forması da vergi kreditidir. Müasir mərhələdə vergi krediti özünü iki formada (birbaşa və dolay) büruzə verir.

Vergi krediti - vergilərin ödənilməsinə vergi ili ərzində müəyyən müddətə dəyişdirilməsinə icazə verən hüquqdur. Möhlət hüququndan fərqli olaraq vergi kreditinin alınması üçün əsasların sırası daha kiçikdir. Məsələn, Rusiyada vergi krediti yalnız təbii fəlakət nəticəsində vergi ödəyicisinə zərər dəydikdə, vergini birdəfəyə ödəyi təqdirdə vergi ödəyicisinin iflası uğramaq təhlükəsi olduqda, dövlət sifarişinin yerinə yetirilməsinə görə ödənişin və ya büdcədən ödənişin ləngiməsi zamanı verilir. Vergi kreditinin möhlət və müddətli möhlət hüququ ilə oxşar cəhətləri çox olsa da, onlar fərqlidirlər. Vergi kreditini əldə etmək proseduru mürəkkəbdir, onun alınması üçün zəruri girov təminatı tələb olunur. Vergi krediti daha uzun müddətə, bir çox hallarda isə illik verilir. Bununla yanaşı, vergi krediti üzrə faizlər yüksəkdir. Vergi krediti ona görə kredit adlanır ki, ona hesablanan faiz bank faizinə uyğun gəlir.

İnvestisiya məqsədli vergi kreditinin başlıca fərqləndirici cəhəti onun daha uzun müddətə (1-5 ilə) verilməsidir. İnvestisiya məqsədli vergi kreditlərinin verilməsinin əsasları əvvəlki möhlət hüququndan çox fərqlənir. Bu, müəssisəyə müəyyən edilmiş müddət və hədlər daxilində dövlət büdcəsinə ödəniləcək vergilərin və ödənişlərin azaldılmasına icazə hüququdur. Onun verilməsi əsasları tamamilə fərqlidir. Məsələn, müəssisə region üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sifərişi yerinə yetirir. Yaxud müəssisə yeni texnologiya almış və bu texnologiya ya ətraf mühitə tullantıların azaldılmasına kömək edəcək, ya əlillər üçün yeni iş yerləri açacaq, ya da müəssisəyə təcrübə-konstruksiya işləri aparmağa imkan verəcək. Bu halda dövlət müəssisəyə investisiya məqsədlərinə xidmət edən vergi kreditini almağa icazə verir.

Təhlillər göstərir ki, vergilərin ödənilməsi müddətlərinin dəyişdirilməsi zamanı güzəşt anlamından çıxır və dövlətin sərmayəçi kimi çıxış etməsinə bənzəyir. Bir çox hallarda isə dolay vergi krediti dedikdə diferensiasiya siyasəti (vergitutmada diferensiasiya) nəzərdə tutulur. Odur ki, müasir şəraitdə diferensiasiyaya vergi krediti kimi baxılması iqtisadiyyatın dinamik inkişafı zərurətindən irəli gəlir

Bildiyiniz kimi Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilmə müddətlərinin dəyişdirilməsi ilə bağlı müddəalar mövcuddur. ARVM-nin 85-ci maddəsi iki halda ödəmə müddətinin dəyişdirilməsinə imkan verir. Bunlardan birincisi, təbii fəlakət və ya digər qarşısıalınmaz qüvvə nəticəsində vergi ödəyicisinə zərər dəydikdə (maddə 85.6.1), ikincisi vergini birdəfəyə ödəyi təqdirdə iflası uğramaq təhlükəsi olduqda (maddə 85.6.2) vergi orqanları ödəyiciyə vergilərini ödəməyi vergi ili ərzində 1 aydan 9 ayadək müddətə ləngitməyə icazə verir. Bu hallar üzrə vergi ödəyicisinə faiz hesablanmır. Bu güzəşt Azərbaycan qanunvericiliyində möhlət hüququnun yeganə forması kimi çıxış edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə qeyd etdiyimiz güzəştdən başqa, müddətli möhlət hüququ, vergi kreditləri, investisiya məqsədli vergi kreditləri kimi formalardan istifadə edilir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, həm inkişaf etmiş ölkələrin, həm də inkişafda olan dövlətlərin əksəriyyəti investisiyalı vergi kreditindən geniş istifadə ediblər. Müasir inkişaf mərhələsində investisiya vergi kreditinin tətbiqi aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1) Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması; 2) Müasir texnologiyaların tətbiqi; 3) İstehsal fondların yenilənməsinə; 4) Rəqabət qabiliyyətli istehsal və xidmətlərin göstərilməsinə xidmət edir.

AzDİU Həmkarlar İttifaqının sədri, “Bank işi” kafedrasının müəllimi P.V.Zeynalov

“Bank işi ” kafedrasının müəllimi N.P. Aşurbəyli-Hüseynova

İnvestisiya fəaliyyəti və vergitutma ilə bağlı iqtisadi- hüquqi əsaslar

İnvestisiya dedikdə gəlir götürmək məqsədilə pul vəsaitlərinin uzunmüddətli qoyuluşu nəzərdə tutulur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) investisiyaları 1953, 1968 və 1993-cü illərdə Milli Hesablar Sistemi (System of National Accounts – SNA) içində təsnif etmişdir. 1993-cü ildəki SNA, BM, OECD, IMF, IBRD Avropa Topluluqları Komissiyası tərəfindən müştərək hazırlanmışdır. Bununla rəsmi olaraq dünya miqyasında statistikaların müqayisə edilə biləcək vəziyyətə gəlməsi təmin edilmişdir. 1993-cü ildəki SNA iqtisadi varlıqları maliyyə iqtisadi varlıqlar və qeyri-maliyyə aktivləri olaraq ikiye ayırmışdır.

Maliyyə iqtisadi aktivlər aşağıdakı komponentlərdən təşkil olur: Bono; istiqraz; səhm; qızıl; kassa-bank; avanslar; debet hesabları.

Ümumi olaraq, investisiyaları aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür: etüd-proyekt investisiyaları; yeni investisiyalar; fəaliyyəti davam etdirmə və yeniləmə investisiyaları; ekspansiya investisiyaları; tamamlama və çətin situasiyaları açmaq üçün ekstremal investisiyalar; modernləşdirmə və təkmilləşdirmə investisiyaları; araşdırma-inkişaf etdirmək (research and development R&D) investisiyaları.

İnvestisiyanın təsnifatı seçmiş olduğumuz kriteriyalar əsasında müəyyənləşdirilir. Vəsaitlərin obyektlərə qoyuluşuna görə investisiya real və maliyyə investisiyalarına bölünür. Real investisiya vəsaitin real iqtisadi aktivlərə qoyuluşunun məcmusu kimi çıxış edir: maddi resurslar və qeyri-maddi aktivlər. Maliyyə investisiyası vəsaitlərin müxtəlif maliyyə aktivlərinə qoyuluşunu əks etdirir: qiymətli kağızlar, bank depozitləri və s.

İnvestisiya məqsədlərinə görə birbaşa və portfel investisiyasına ayrılır. Birbaşa investisiya, investisiya qoyulan obyekt üzərində nəzarət və idarəetməni həyata keçirmək məqsədilə müəssisənin nizamnamə kapitalına qoyulan investisiyadır. Portfel investisiya gəlir əldə olunması (investisiya obyektinin bazar qiymətinin artması, dividend, faiz, digər pul ödəmələri) və riskin diversifikasiyası məqsədini daşıyır.

Müddətə görə investisiyalar qısamüddətli, ortamüddətli və uzunmüddətli olur.

İnvestisiyanı resurslar üzərində mülkiyyət formasına görə şəxsi, dövlət, xarici və müştərək investisiyalara bölmək olar.

Regional göstəricilərə görə investisiyalar ölkədaxili və xarici olur. Ölkədaxili investisiya vəsaitin ölkə daxilindəki obyektlərə qoyuluşunu həyata keçirir. Xarici investisiya isə ölkə xaricində həyata keçirilən investisiyadır.

Sahəvi göstəricilərə görə investisiyalar bir-birindən fərqlənir: sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat və rabitə, ticarət və s.

Riskə görə investisiyalar aqressiv, mülayim və konservativ olur. İqtisadi ədəbiyyatda investisiyanın maliyyə mənbəyi təhlil edilərkən daxili və xarici mənbələr qeyd edilir. İnvestisiyanın daxili mənbələrinə bir qayda olaraq daxili mənbələr, həmçinin şirkətin öz vəsaitləri, maliyyə bazarının resursları, əhalinin əmanətləri, büdcə investisiya təxsisatı aid edilir.

Sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin vergi sistemi tərəfindən təşviq edilməsi Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 3-cü maddəsində öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə vergilər haqqında Vergi Məcəlləsi ilə və ona müvafiq olaraq qəbul edilmiş normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş müddələrdən fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin beynəlxalq müqavilələrin müddəaları tətbiq edilir. Məlumdur ki, xarici investisiyaların cəlb edilməsində iqiqat vergitutma məsələləri mühüm yer tutur. Vergi Məcəlləsinin 2-ci maddəsində qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı iqiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında beynəlxalq müqavilə ilə bu bağlanan dövlətin rezidentinə verilən vergi güzəştlərinə və üstünlüklərinə münasibətdə, həmin müqavilə onu bağlamış dövlətin rezidenti olmayan şəxs tərəfindən qeyd edilən güzəştlərin və üstünlüklərin alınması üçün istifadə edilirsə, onda beynəlxalq müqavilələrin müddəaları vergitutmada əsas kimi qəbul olunmur.

Vergi Məcəlləsində vergitutma rejimini müəyyən etmək üçün rezident və qeyri-rezident anlayışlarından istifadə olunur. Məcəllənin 13.2.5-ci maddəsinə görə istər yerli, istərsə də xarici fiziki şəxslər o zaman rezident fiziki şəxs hesab olunur ki, onlar təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərsin, yaxud bir təqvim ili ərzində xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olsunlar. Bu fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xarici ölkədə olma müddəti 182 gündən artıq olmadıqda, onlar Azərbaycan Respublikasının rezidenti sayılır.

Qeyri-rezident kimi vergitutmaya cəlb olunan şəxslər Vergi Məcəlləsinin 13.2.6-cı maddəsində əks olunurlar.

Vergi məəcəlləsinin 97-ci maddəsinə görə, rezident fiziki şəxsin gəlir vergisinə cəlb olunan gəliri onun Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarında əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir. Qeyri-rezident

vergi ödəyicisinin vergi tutulan gəliri isə onun yalnız Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirlərdən ibarətdir.

Rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektinə vergi ili üçün rezidentlərin bütün gəliri ilə həmin dövr üçün Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən ibarət olan vergiyə cəlb edilən gəlirdir. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektinə vergiyə cəlb olunan gəlirdir.

Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident vergi ödəyicisi daimi nümayəndəliyi ilə əlaqədar olan vergiyə cəlb edilən gəlirləri üzrə gəlir vergisinin ödəyicisidir. Daimi nümayəndəlik anlayışı Vergi Məcəlləsinin 19-cu maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu maddəyə görə, Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezident hüquqi şəxs və ya qeyri-rezident fiziki şəxs daimi nümayəndəliyi həmin şəxslərin istənilən 12 ay ərzində Azərbaycan Respublikasında üst-üstə 90 gündən az olmayaraq bilavasitə və ya müvəkkil edilmiş şəxs vasitəsilə tam və ya qismən sahibkarlıq fəaliyyətini keçirdiyi yerdir.

İ.M.Rzayev

“ADİU-nin vergi və vergiqoyma”

kafedrasının dos., i.f.d.,

Vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları, sosial-iqtisadi inkişafda vergi amilinin rolu

Vergi mexanizmləri vasitəsi ilə dövlət gəlirlərinin tənzimlənməsi siyasəti əsasən vergi dərəcəsi və vergi güzəştləri alətlərinin köməyi ilə təmin olunur. Gəlirlərin tənzimlənməsi istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitəsi vergi dərəcələri hesab edilir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün vergi dərəcəsinin əsas rolu ondan ibarətdir ki, müxtəlif növ vergi dərəcələrindən - proporsional, progressiv və regressiv dərəcələrdən istifadə edilir. Onların köməyi ilə təkcə müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin formalaşdırılması həyata keçirilir. Mərkəzləşdirilmiş vergi sistemi vergi dərəcələri hesabına kifayət qədər çevikdir, bu da hər il vergi dərəcələrini müəyyən etməklə ölkədə mövcud olan iqtisadi konyukturaya müvafiq olaraq səmərəli vergi siyasətinin aparılmasına imkan verir.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli vasitələrindən biri vergi güzəştləridir. Bu onunla əlaqədardır ki, tələb olunan şərtlərə cavab verən hər bir fiziki və hüquqi şəxsə vergidən tam və ya qismən azad olma hüququ verilə bilər. Dövlət vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verərkən ilk növbədə vergi tənzimlənməsinin müxtəlif iqtisadi proseslərə təsirini gücləndirir. Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində bəzi növ sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq vergi güzəştlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Daha çox istifadə olunan vergi güzəştlərindən:

- gəlirin, mənfəətin və yaxud digər vergi qoyma obyektinin tam və ya qismən vergidən azad edilməsi;

- aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi;

- ayrı-ayrı sosial qrupların vergiyə cəlb edilməməsi;

- zərərin növbəti illərin mənfəəti hesabına silinməsi və s. göstərmək olar.

Vergitutma bazasının formalaşdırılması da dövlətin vergi siyasətinin əsas vasitəsi sayılır. Müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin artması və azalması bu göstəricidən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafın müvafiq olaraq artması, istehsalın genişləndirilməsi və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün əlavə stimulyə və ya əksinə məhdudiyət yaradır.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti maliyyə vəsaitlərinin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür. Vergi siyasətinin əsas məqsədi və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Dövlətin vergi siyasəti müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Respublikamızda vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;

- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;

- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;

- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmini;

- inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsindən milli- mənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla istifadə olunması;

- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran mütərəqqi vergi sisteminin formalaşdırılması.

Ölkədə aparılan vergi islahatlarının əsas məqsədi yeni istehsal-mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin potensial imkanlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaqdan, onların dinamik inkişafını təmin etməkdən, bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı-2013
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2015.
3. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbiyev, Z.H.Rzayev- Vergilər və vergitutma. Dərslik.2010.
4. Y.A.Kəlbiyev. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı. 2005
5. Y.A.Kəlbiyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.
6. İ.Rzayev. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər.Bakı- 2010.
7. T.Ə.Sadiqov., İ.M.Rzayev Vergi ucotu və auditi. Bakı-2014.
8. İ.Rzayev. Regional maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri və bunun sosial-iqtisadi inkişafa təsiri. Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri 1 saylı, 2010-cu il tarixli.
9. İ.Rzayev. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir vergi siyasətinin strateji istiqamətləri. Azərbaycanın vergi xəbərləri 7 saylı 2009-cu il tarixli.

Allahyar Niyaz oğlu Muradov

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, elmi

işlər üzrə direktor müavini, i.f.d., dos.

İnnovasiyalı iqtisadi inkişafın vergi tənzimlənməsi

İnnovasiyalı iqtisadi inkişafın zəruri məsələlərindən biri də innovasiya prosesinin vergi mexanizmi vasitəsi ilə tənzimlənməsidir. İnkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafında vergi tənzimlənməsi vasitəsilə həyata keçirilən stimullaşdırıcı tədbirlər əhəmiyyətli yer tutur. Bu, innovasiyalı iqtisadi inkişafa nail olan ölkələrdə innovasiya fəallığının yüksəldilməsində mühüm rol oynamışdır. Belə ki, stimullaşdırıcı vergi tənzimlənməsi yolu ilə xüsusi kapitalı rəqabət qabiliyyətli texnologiyaların maliyyələşdirilməsinə cəlb edir və ya müxtəlif üsullarla onları elm, təhsil və elmtutumlu sahələrin inkişafına investisiya yatırmağa maraqlandırır. Ekspertlərin apardığı qiymətləndirmələrə görə tədqiqat və işləmələrə qoyulan 1 dollar kapital, ÜDM-in 9 dollar artmasına təsir göstərir. Müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin əsasında elmin, təhsilin və elmtutumlu istehsal (xidmət) sahələrinin inkişafı dayanır.

Məlumat üçün bildirək ki, əksər ölkələr iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafında birbaşa və dolaylı tənzimləmə metodundan istifadə etməklə böyük tərəqqi yolu keçmişlər. Birbaşa tənzimləmə tədbirləri üsulu ilə dövlət, qayıdışsız və subsidiya formasında və yaxud da, lazım olan geri qaytarılmış avans və ya kredit formasında elm, təhsil, innovasiya yönümlü və elmtutumlu istehsal (xidmət) sahələrinə maliyyə yardımı edir. Bu tədbirlər innovasiya fəallığının yüksəldilməsinə, biliyin inkişafına və innovativ ideyaların qabaqcadan seçilmiş istiqamətdə yönəldilməsi üçün hökumət prioritetlərinin

tərkib hissəsi hesab olunur. Dolayı müdaxilə tədbirləri qanunvericilik və ya məhdudlaşdırılmış xarakterli olmaqla fiziki və hüquqi şəxslərin innovativ ideyanın maliyyələşdirilməsinə, stimullaşdırma şəraitinin yaradılmasına yönəldilmişdir. Burada söhbət təkcə vergi tədbirlərindən deyil, innovativ ideyanın stimullaşdırılmasını maraqlandıran, riskli kapital fondlarının inkişafına nail olmaqla innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini təklif etməyə yönələn bütün müxtəlif növ dövlət zəmanətinin verilməsindən gedir.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə innovasiya siyasəti zamanın tələbindən asılı olaraq müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Belə ki, innovasiya layihələrinin müxtəlif mərhələlərinin birbaşa maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı, müəssisələrin yeniliyə qoyduğu pulun müdafiəsini üzərinə götürən yardım metodundan da istifadə edilir. Hazırda kredit və subsidiya növlü dolayı klassik tədbirlərlə yanaşı birbaşa müdaxilə metodundan istifadə etməklə riskli kapitalın istifadəsi metodu da inkişaf etmişdir.

Əlbəttə bütövlükdə dövlətin innovasiya proseslərini birbaşa stimullaşdırması formasına marağın azalmasına baxmayaraq, onların rolu hələ ki, öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Bununla yanaşı, dövlətin məqsədyönlü müdaxiləsini iki sahəyə bölmək olar. Birinci, innovativ ideyanın reallaşmasına qədər olan dövr. O dövr ki, innovativ ideyanın maliyyələşməsi üçün vəsait axtarılır. İkinci, innovativ ideyanın həyata keçirilməsi dövrü. Bu dövrdə dövlətin stimullaşdırıcı rolu- güzəştli vergi-amortizasiya rejiminin tətbiqinə zərurət yaranır.

Birbaşa dövlət müdaxiləsi tədbirlərinə baxarkən, son illərdə çoxlu dəyişikliklərə məruz qalan iki əsas formanı- subsidiya və krediti xüsusi qeyd etmək lazımdır. Hazırda, klassik subsidiyalarla yanaşı əvəzi ödənilən subsidiya, avans və dolayı subsidiyalardan da istifadə edilir. Digər dəyişən forma kimi, kredit güzəştlərinin dərəcəsinin və ödəniş müddətinin dəyişdirilməsini göstərmək olar.

Hazırda birbaşa dövlət müdaxiləsinin asılılıq şərtləri də bir-birindən fərqlənir və ünvanlılıq prinsipləri üstünlük təşkil edir. Burada ilk növbədə, nə zaman, hansı səviyyədə və hansı müəssisə üçün köməklik göstərməlidir sualına cavab tapılmalıdır. Bundan sonra güzəştlərin tətbiqi ilə bağlı qərarların qəbulunun da çevik mexanizmi qurulmalıdır. Bu fərqli şərtlər müəssisənin fəaliyyət xüsusiyyətləri və imkanları, yaxud da onlara təsir göstərmək şərtləri ilə bağlı ola bilər.

Müasir dövrdə inkişaf etmiş əksər ölkələrdə innovasiya prosesinin dövlət müdafiəsi ilk növbədə ya kiçik ölçülü innovasiya müəssisələrinə, yaxud da yeni yaradılan firmalara göstərilir. İkinci halda dövlət yardımı və ya müdafiəsi elə müəssisələrin innovativ ideyalarının həyata keçirilməsinə göstərilir ki, beynəlxalq tələblərə və standartlara cavab verir. Məhz bu tip innovativ ideyalar böyük və riskli vəsait tələb edir. Sahibkar isə bir çox hallarda bu riskə getmək istəmir.

Məsələn, Yapon hökuməti fundamental tədqiqatlar sahəsində innovativ ideyaların subsidiyalaşmasına daha çox üstünlük verir, İrlandiyada hökumət özünün xüsusi tədqiqat və işləmələr bazasını yaradan müəssisələri genişləndirir, Niderlandda subsidiya elmi işçilərin əmək haqqına

xərclərlə müəyyən edilir, analoji tədbirlər (istifadə formasında bəzi fərqlər olmaqla) Fransada, Belçikada, Almaniyada, İtaliyada, ABŞ-da, Lüksemburqda da həyata keçirilir.

Son illərdə Rusiyada vergi güzəştlərinin tətbiq dairəsi genişləndirilmişdir. Bir çox ölkələr sənaye müəssisələrinin innovasiya fəallığının artırılması üçün bu metoddan istifadə etmişdir. Ancaq təcrübə göstərir ki, vergi stimullaşdırması bəzən rəqabətin yaranmasında daha az effektiv olur. Məsələn, İspaniyada tədqiqat və işləmələrə qoyulan hər 1 dollar xərcin 45 sentinə (45%), Meksikada 40 (40%), Portuqaliyada 35 (35%) vergi güzəşti edilir. Buna baxmayaraq bu ölkələr yüksək texnologiyalar sahəsində böyük nailiyyət əldə edə bilməyib. ABŞ-da isə tədqiqat və işləmələrə qoyulan hər 1 dollar xərcə 7 sent vergi güzəşti tətbiq edilir. Almaniya və Şimali Avropa ölkələrində isə heç bir vergi güzəşti tətbiq edilməsinə baxmayaraq son illərdə yüksək texnologiyalar sürətlə inkişaf edir.

Son illərdə Azərbaycanda da bu sahəyə diqqət və dövlət qayğısı artmaqdadır. **Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində də vergi elmi –tədqiqat, layihə-axtarış, təcrübə konstruktor işlərinə vergi güzəşti tətbiq edilmişdir. Belə ki, Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsində göstərilir ki, “Gəlir götürmək məqsədi ilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla) gəlirdən çıxılır. Bundan başqa Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsinin (Vergi ödəməkdən azad edilmə) 164.1.15. bəndində qeyd olunur ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının infrastrukturunun, istehsal sahələrinin yaradılması və tikintisi, habelə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi məqsədi ilə sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoru tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı vergidən azad edilir. Həmin maddənin 164.1.16. bəndində isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında istehsal sahələrinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında idxal olunan texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı — rezidentin sənaye, yaxud texnologiyalar parklarında qeydiyyatı alındığı tarixdən 7 il müddətinə vergidən azad edilir.**

Bu güzəştlərə baxmayaraq özəl sektorun iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafında rolu olduqca zəifdir. Bu o deməkdir ki, ya özəl sektorun bu sahədə marifləndirilməsi tələb olunan səviyyədən aşağıdır, yaxud da hazırda mövcud olan vergi güzəşti özəl sektorun stimullaşdırılması üçün kifayət etmir. Onların vəsaitləri müəssisənin fəaliyyətinin modernləşməsinə, rəqabətə davamlı məhsul istehsalına kifayət etmir. Lakin təcrübə göstərir ki, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşmasında sahibkarlıq subyektləri əhəmiyyətli rol oynayaraq “elm-istehsal-bazar-istehlak” zəncirində mühüm yer

tuturlar. Məhz bu zəncir ölkə iqtisadiyyatının innovasiyalı inkişafında, biliyin yaranması, mənimsənilməsi və yayılmasında mühüm rol oynayır.

Kərimov Elsevər Nəriman oğlu
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin
“Doktorantura”şöbəsinin müdiri, i.e.n.dosent

İstehsalın stimullaşdırılmasında vergilərin rolu

Məlum olduğu kimi, vergi sistemi bazar iqtisadiyyatının əsas elementlərindən biridir. Sosial-iqtisadi inkişafın prioritetlərinin müəyyən olunmasında və bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsində dövlət yalnız vergilər vasitəsilə iqtisadiyyata təsir edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri, ulu öndər Heydər Əliyev təsadüfi olaraq qeyd etmirdi ki, “Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik”.

Çağdaş dövrümüzdə vergi sisteminin və vergi dərəcələrinin məbləği o qədər vacib və zəruridir ki, əksər ölkələrin konstitusiyasında bununla bağlı xüsusi bənd vardır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 73-cü maddəsində “qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir kəsin borcu” olduğu bildirilir.

Vergilər obyektiv zərurətdir, çünki cəmiyyətin irəliyə doğru hərəkətinin tələbatları ilə şərtlənmişdir. Vergilərin obyektiv zəruriliyini nəzərə alaraq dövlət müvafiq vergi sistemini formalaşdırır, onun strukturunu və ölkənin maliyyə sistemində fəaliyyət mexanizmini təkmilləşdirir.

İqtisadi nəzəriyyədən və vergiyə aid dərslərdən məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatında verginin funksiyalarından biri də məhz onun tənzimləyici xarakterə malik olması ilə əlaqədardır. Bu isə onu göstərir ki, dövlət vergi sistemi vasitəsilə istehsal sahələrinə iqtisadi artımın sürətləndirilməsi üçün zəruri müdaxilələr edir ki, bu da nəticə etibarilə istehsal sahələrinin stimullaşdırılmasına kömək etmiş olur.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi mexanizminin səmərəliliyinin artırılması iki amildən:

1. İqtisadi artım tempindən;
2. Cəmiyyətdə sosial problemlərin həllindən daha çox asılıdır.

Qeyd olunanlar onu göstərir ki, vergi sistemi istehsalın stimullaşdırılması üçün mühüm rol oynayır.

Təcrübə göstərir ki, səmərəli bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergi sistemində daha yüksək xüsusi çəkiyə malik olan hüquqi və fiziki şəxslərdən tutulan vergilərin yüksəkliyi bir sıra Qərb ölkələrində, xüsusilə də ABŞ, Kanada, Almaniya və Fransada daha yüksək olması ilə seçilir

(yəni, istehsalın və sahibkarlığın üstünlüyü daha qabarıq nəzərə çarpır). Həmin ölkələrdə hüquqi və fiziki şəxslərdən tutulan vergilərin xüsusi çəkisi 75%-dən artıq olduğu halda, vasitəli vergilərin xüsusi çəkisi 5%-dən də aşağıdır.

İstehsal olunan məhsulun əlavə dəyərində vergi həcmi 30%-dən yüksək olan müəssisələr, daha çox taktiki vergi tədbirlərinin keçirilməsinə ehtiyac duyur. Bu cür yük sənaye müəssisələrinin tam həcmdə təkrar istehsalat tsiklinin həyata keçirilməsinə imkan vermir. Çünki dövlət büdcəsinə ödəmələr təkcə gəlir hesabına deyil, həm də köhnəlmiş texnologiyaların əvəz edilməsinə ayrılan ehtiyatların, eləcə də ev təsərrüfatı büdcələrindən ciddi tutulmaların hesabına keçirilir. Bununla əlaqədar, iqtisadi inkişaf, elmi-texniki tərəqqi yalnız kənarından əlavə pul ehtiyatlarının cəlb edilməsi şərti ilə mümkün olur. Lakin bazar infrastrukturunun, investisiya iqliminin zəif inkişaf etdiyini nəzərə alaraq, təsərrüfat subyektləri və ev təsərrüfatları tərəfindən investisiyaların cəlb edilməsi, bir qayda olaraq, dövlət hesabına həyata keçirilir. Bunun neqativ nəticəsi- iqtisadiyyatın asimmetrik strukturu və bütün sahələrində dövlətin həddindən artıq böyük rol oynamasıdır. Daha sərbəst işləmək üçün, dövlət məmurlarından asılı olmamaq üçün müəssisə rəhbərləri və sahibkarlar bu günün reallıqlarına cavab verən, vergi yükünün ağırlığına tab gətirə biləcək vergi uçotu və nəzarəti sisteminin yaradılması barəsində ciddi düşünməlidir. Məhz buna görə, taktiki planları hazırlayarkən vergi məsrəflərini mütləq nəzərə almaq lazımdır.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkədə həyata keçirilən islahatlardan asılı olaraq vergi sisteminin prioritet istiqamətləri də dəyişə bilər. 1990-cı illərin əvvəllərində Şərqi Avropa ölkələrində, hazırda isə bir sıra MDB ölkələrinin Vergi Məsələsində çoxsaylı dəyişikliklər həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatının tam olaraq formalaşması və dərinləşməsi üçün, fikrimizcə, hələ çox islahatlar həyata keçirmək lazımdır. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Vergi Məcəlləsində çoxlu dəyişikliklər gələcəkdə də olacaqdır.

Hazırda istehsalın stimullaşdırılmasında vergilərin rolu Azərbaycan Respublikası üçün olduqca aktualdır. Fikrimizcə, bunun üçün ilk növbədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış və beynəlxalq təcrübədə kifayət qədər sınaqdan çıxmış mexanizmə böyük ehtiyac vardır. Fikrimizcə, burada əsas amil kimi istehsalın stimullaşdırılmasında verginin çevikliyi, operativliyi və sadəliyi ön planda olmalıdır. Eyni zamanda, istehsalın stimullaşdırılmasında vergilərin mühüm rollarından biri kimi güzəştlər və imtiyazlar çıxış edə bilər. Burada liberallıq, neytrallıq və ədalətlik ön planda olmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, istehsalın stimullaşdırılması üçün tətbiq edilən vergilər məşğulluğun artırılmasına və cəmiyyətdə sosial problemlərin həllinə də kömək etməlidir.

Fikrimizcə, hazırda ölkəmizdə istehsalın stimullaşdırılması əsas istiqamət kimi nəzərə alınarsa bu zaman istehsalda əsas vergi güzəştləri kimi aşağıdakıların nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı:

- iqtisadi güzəştlər (vergi, qiymətli kağız, kredit, lizinq və dotasiya güzəştləri);
- sosial güzəştlər (sosial müdafiə təminatı, mülkiyyətin zorla əlindən alınmaması, milliləşdirmə);
- hüquqi güzəştlər (ölkədə sahibkarlığın qorunması);
- ideoloji güzəştlər (sahibkarlar üçün neqativ obrazların yaradılmaması);
- kadr hazırlığında köməklik və s.

Eyni zamanda, mütərəqqi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, “İstehsalın stimullaşdırılmasında vergilərin rolunu artırmaq üçün Vergi Məcəlləsinin stabilliyi təmin edilməli, vergi yükünün artırılmaması ilə bağlı ən azı 3 illik xüsusi bənd salınmalı, istehsal müəssisələri üçün Vergi Məcəlləsinin sadəliyi və aydınlığı müəyyən edilməlidir. Fikrimizcə, həyata keçirilən tədbirlər sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü olmalıdır. Belə hal isə ölkə iqtisadiyyatında büdcə gəlirlərinin artırılmasını təmin etməklə yanaşı, həm də milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsində aktiv rola malik olacaqdır. Odur ki, Respublikada istehsalın stimullaşdırılması üçün aparılan islahatlar daha da dərinləşdirilməli və vergi sistemi xüsusi inkişaf edən bir sahəyə çevrilməlidir.

Hüseynov Anar Aktiv Oğlu

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

“Maliyyə” kafedrasının müəllimi, i.ü.f.d.

Büdcə-vergi siyasətinin inkişaf perspektivləri

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsində vasitələrdən biri maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan büdcə-vergi sistemidir. Bu sistem Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla ali və yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarının funksiyalarının icra olunmasının əsas maliyyə təminatı rolunu oynayır.

Büdcə sisteminin qurulması, onun ayrı-ayrı həlqələri arasında maliyyə münasibətlərinin müəyyən edilməsi dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinə, dövlətin iqtisadi və sosial cəhətdən inkişaf etməsinə xidmət edir. Büdcə sistemi dövlətin iqtisadi, siyasi təşkili ilə müəyyən edilir. Dövlət büdcəsi və yerli hakimiyyət orqanlarının büdcələri qarşılıqlı əlaqələr və müəyyən maliyyə münasibətləri əsasında tərtib və icra edilir. Büdcə sisteminin qurulması və onlar arasındakı maliyyə münasibətləri müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər ölkədə büdcə quruculuğunun əsasını təşkil edir. Büdcənin təşkili prinsiplərinin tədqiq edilməsi və öyrənilməsi böyük əhəmiyyətə malikdir.

Hazırda iqtisadçıların diqqətini daha çox cəlb edən problemlərdən biri də pul kütləsinin sterilizə edilməsinin əlverişli üsullarının tapılmasıdır. Belə hesab edilir ki, pul kütləsinin artımı gələcəkdə iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərərək inflyasiyanın sürətinin artmasına səbəb ola bilər. Bu problemin həlli üçün perspektivdə büdcə siyasətinin aşağıdakı tədbirlərinin həyata keçirilməsi mümkündür:

- xarici borcun ödənilməsini sürətləndirmək;
 - Maliyyə Nazirliyinin Mərkəzi Banka olan borcunun ödənilməsi;
 - ayrı-ayrı hesablarda olan dövlət maliyyə vəsaitlərinin tam xəzinədarlıqda toplanması.

Büdcə siyasətinin xərclər sahəsində perspektiv vəzifələri aşağıdakılardır:

- büdcə təşkilatları üçün sərt xərc smetalarını təyin etmək;
- büdcə xərclərinin rasionallığının qiymətləndirilməsinin daha səmərəli metodlarını tətbiq etmək;
- ali təhsil müəssisələri şəbəkəsinin optimallaşdırılması;
- sosial güzəştlər və ödəmələr sisteminin yenidən qurulması konsepsiyasının işlənməsi;
 - müsabiqə əsasında dövlət tədarükünün həyata keçirilməsi;
 - əmək bazarında dövlət xidmətinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə dövlət xidmətçilərinin əmək haqlarının artırılması;
 - pensiya sisteminin yeni modelinə keçid mexanizminin həyata keçirilməsi.

Yeni sistemə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin təkmilləşdirilməsi üçün onun tərkibini və büdcə siyasətini müəyyən etmək əsas şərtlərdən biridir. Büdcə siyasəti müəyyən iqtisadi məqsədlərə nail olmaq üçün büdcənin bütövlükdə həcm və tarazlığının tənzimlənməsidir.

Büdcə siyasətini bazar iqtisadiyyatı şəraitində elə şəkildə uyğunlaşdırmaq tələb olunur ki, dövlət büdcəsi bu uyğunlaşdırmanın uğursuzluğunda iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə salmasın. Çünki yaddan çıxarmaq olmaz ki, hər bir siyasətin pozitiv nəticələrindən başqa neqativ nəticələri də ola bilər.

Büdcə siyasətində əsas şərt ondan ibarətdir ki, ənənəvi nəzəriyyədə dövlət xərclərinə uyğun vergilərlə büdcə tarazlaşdırılmalı və nəticə etibarlı ilə iqtisadiyyatın özündəki tarazlıq büdcə qeyri-tarazlığı ilə pozulmamalıdır. Büdcə sistemindəki ənənəvi büdcə tarazlığı nəzəriyyəsinə görə, büdcə kəsiri və yaxud büdcə artıqlığı iqtisadiyyatdakı real tarazlığı və ya iqtisadi tarazlığı dəyişdirmir.

Bəzi ölkələrdə süni iqtisadi tarazlıq yaradıldığı üçün məhz bu ölkələrin iqtisadiyyatı böhran vəziyyətinə, istehsalı isə iflic vəziyyətinə düşmüşdür. Bu isə bazar iqtisadiyyatı şəraitində yeni büdcə siyasəti tətbiqinin uğursuzluğu kimi qiymətləndirilməlidir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının parametrlərinə uyğun olaraq son illərdəki büdcə siyasəti müəyyənləşdirilərək həyata keçirilmişdir. Sərt maliyyə-kredit siyasətindən təcridən uzaqlaşmanı, büdcə və vergi siyasətinin çevikliyinə artırılmasını, maliyyə intizamının gücləndirilməsini, manatın məzənnəsinin tənzimlənməsini və digər tədbirləri, büdcə siyasətini istiqamətləndirən ümumi makroiqtisadi göstəriciləri özündə əks etdirmişdir. Bu kompleks makroiqtisadi tədbirlər sabit iqtisadi artımın təmin edilməsinə, istehsalın həcmində və qeyri-neft sektorunda məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, mərhələlərlə yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ölkənin regionlarının iqtisadi inkişafının bərpası və tarazlaşdırılmasına, yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin iqtisadi müstəqilliyinin təmin edilməsinə uyğun iqtisadi şəraitin yaradılmasını təmin

etmişdir.

Azərbaycanda makroiqtisadi göstəricilərin sabit saxlanılmasını təmin etməklə iqtisadi artıma nail olmaq, maliyyə intizamını gücləndirmək, dövlət büdcəsinin tərtibi və icrasını təkmilləşdirmək, onun şəffaflığının artırılması, yoxsulluğun aşağı salınması, qeyri-neft sektorunda məşğulluğun səviyyəsinin artırılması, kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə dəstəyinin artırılması büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas məqsədidir.

Zöhrab Paşayev

i.ü.f.d Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

“Vergi və vergiqoyma” kafedrasının dosenti.

Büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas mexanizmi maliyyə sistemi və onun tərkib hissəsi olan büdcə-vergi sistemidir. Büdcə vasitəsilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının yaranması və istifadəsi həyata keçirilir.

Büdcə maliyyə münasibətlərini əks etdirən tarixi iqtisadi kateqoriyadır. Onun yaranması və inkişafı dövlətin yaranması və formalaşması ilə bilavasitə əlaqədərdir. Dövlət büdcədən özünün funksiyalarının həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alət kimi istifadə edərək, eyni zamanda iqtisadi və sosial siyasəti də həyata keçirir.

Büdcə iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir, pul münasibətlərini təzahür etdirir və maliyyənin funksiyalarını özündə əks etdirir.

Büdcə aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsi;
- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və həvəsləndirilməsi;
- dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı;
- mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət.

Büdcənin *bölüşdürücü funksiyası* dövlət və yerli özünüidarə orqanları səviyyəsində pul fondlarının yaradılması və istifadəsi formasında özünü biruzə verir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif səviyyəli büdcələr vasitəsilə ÜDM-un 30-50%-ə qədəri yenidən bölüşdürülür. Azərbaycan Respublikasının ÜDM-u 2007-ci ildə 28360,5 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 6006,6 mln. manat, xərcləri isə 6086,2 mln. manat olmuşdur. Başqa sözlə, ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 21,2%, xərclərinin isə xüsusi çəkisi 21,4% olmuşdur. 2008-ci ildə ÜDM 40137,2 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 10762,7 mln. manat, ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 26,86%, xərcləri 10774,2 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 26,8%; 2009-cu ildə ÜDM 35601,5 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 10325,9 mln. manat ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 29%, xərcləri 10503,9 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 29,5%; 2010-cu ildə ÜDM 42465,0 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 11403,0

mln. manat ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 26,86%, xərcləri 11765,9 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 27,7%; 2011-ci ildə ÜDM 52082,0 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 15700,7 mln. manat, ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 30,1%, xərcləri 15397,5 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 29,5%; 2012-ci ildə ÜDM 54743,7 mln. manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 17281,5 mln. manat, ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 30%, xərcləri 17416,5 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 31,8%; 2013-cü ildə ÜDM 57708,2 mln.manat, dövlət büdcəsinin gəlirləri 19496,3 mln. manat, ÜDM-un bölgüsündə dövlət büdcəsi gəlirlərinin xüsusi çəkisi 34%, xərcləri 19143,5 mln. manat, xərclərinin xüsusi çəkisi isə 33,2%, müəyyən edilmişdir.

Dövlət büdcəsi vasitəsilə ölkənin sosial sahələrinin maliyyələşdirilməsi təmin edilir, iqtisadi rayonların və ayrı-ayrı sahələrin inkişafı tənzimlənir. Dövlət iqtisadi münasibətlərin bu cür tənzimlənməsi vasitəsilə ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişafını tənzimləyir.

Büdcə vasitəsilə ÜDM-un yenidən bölgüsü eyni vaxtda həyata keçirilən və bir-birilə sıx əlaqədə olan ikitərəfli prosesdir:

- büdcənin gəlirlərinin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin istifadəsi (büdcənin xərcləri).

Büdcə gəlirləri vergilərdən, vergi olmayan gəlirlərdən, əsaslı gəlirlərdən və rəsmi qaydada alınan vəsaitlərdən (transfərlərdən) ibarətdir. Vergi gəlirlərinin əsas mənbəyini yenidən bölgü nəticəsində alınan (mənfəət, əmək haqqı, əlavə dəyər, ssuda faizi, dividendlər və s.) yeni yaradılmış dəyər, gəlirlər və yığım təşkil edir.

Ölkədə aparılan vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də vergilərin iqtisadi fəallığa stimullaşdırıcı təsirini artırmaq, investisiyaları təşviq etməkdir. Vergi dərəcələrinin statistikasına nəzər salsaq görərik ki, vergi dərəcələri mərhələlərlə əsaslı şəkildə azaldılmışdır. Butun bunların nəticəsində Azərbaycan Respublikasında əksər vergilərin dərəcələri digər ölkələrdəki analogi vergi dərəcələrindən xeyli aşağıdır. Əlavə olaraq, fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablama mexanizmi sadələşdirilmişdir. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləmək, onların vergitutma mexanizmini sadələşdirmək məqsədilə 2001-ci ildən sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətində islahatların mühüm istiqamətlərindən biri dövlətlərarası ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında sazişlərin imzalanmasını göstərmək olar. Respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması ilə xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsidir. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələrə əsasən investisiyaların təşviqi və qorunması, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir. Bundan əlavə, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq protokollarla tənzimlənen, Vergi

Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi də nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu görülən tədbirlər son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investisiyaların iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə, yuxarıda danışdığımız vergi islahatlarının nəticələri bu gün vergi qanunvericilik bazası olan Vergi Məcəlləsində öz əksini tapır.

Belə ki, 2001-ci il yanvar ayının 1-dən etibarən qüvvəyə minmiş Vergi Məcəlləsində indiyədək çox sayda əlavə və dəyişikliklər edilərək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır.

Dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları haqqında məlumatdan görüldüyü kimi, vergi dərəcələrinin dəyişmə dinamikası və səmərəli vergi siyasəti tezliklə vergi daxilolmalarının artımına zəmin yaratmışdır.

(cədvəl)

<i>Vergi və digər ödənişlər</i>	<i>Daxilolmalar (min AZN)</i>			
	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>
ƏDV	1 271 462,7	1 387 662,7	1 483 585,3	1 723 917,5
Aksizlər	452 027,4	417 394, 4	454 642,4	511 976,6
Mənfəət vergisi	1 429 824,9	2 133 993,3	2 252 223,2	2 374 791,6
Mədən vergisi	130 074,4	129 770,0	125 782,7	121 480,2
Torpaq vergisi	35 311,2	35 321,0	30 596,1	33 113,2
Əmlak vergisi	101 811,5	103 867,1	105 087,4	125 147,6
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	590 235,1	715 656,2	812 958,4	859 656,6
Dövlət rüsumu	89 519,1	104 804,8	103 186,3	123 229,5
Yol vergisi	15 168,8	28 095,4	28 655,3	24 383,5
Sadələşdirilmiş vergi	65 525,0	100 425,7	111 423,2	119 526,3
Sair daxilolmalar	111 839,9	318 071,4	517 226,2	646 410,8
Cəmi	4 292 800,0	5 475 062,0	6 025 366,5	6 663 633,4

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi 2013-cü ildə büdcəyə 6663633.4min. manat daxil olmuşdur ki, bu da əvvəlki illərlə müqayisədə vergi daxilolmalarının artması deməkdir. Beləki 2013-cü ildə daxilolmalar 2012-ci ilə nisbətən 638266.9min manat və ya 9.6%, 2011-ci il ilə müqayisədə 1188571.4min manat və ya 17.84%, 2010-cu il ilə müqayisədə 2370833.4min manat və ya 35.6% artmışdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, respublikamız daha yüksək sosial-iqtisadi inkişaf innovativ iqtisadiyyatına keçid mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu strateji məqsədlər və ölkənin maliyyə imkanlarının sürətlə artması vergi qanunvericiliyinin və inzibatçılığının beynəlxalq standartlara

uyğunlaşdırılması proseslərinin daha sürətlə aparılmasına tələblər və eyni zamanda imkanlar yaradır. Digər tərəfdən isə, təcrübələr göstərir ki, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vergi nəzarətinin bütün üsullarından istifadə etdikdə belə vergi orqanı pul vəsaitlərinin bütün hərəkətini aşkar etmək və bağlanan bütün kommersiya əqdlərinə nəzarət etmək iqtidarında deyildir. Nəticədə müəyyən dövrdən bir vergi islahatları aparılması zərurəti yaranır. İqtisadçılar belə hesab edir ki, hər 5-7 ildən bir əsaslı vergi islahatları, hər 2-3 ildən bir isə qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin səmərəliliyinin dərin təhlili aparılmalıdır. Əgər belə bir təhlil mənfi nəticə çıxarmağa əsas verirsə, onda gecikmədən islahatlar aparmaq lazımdır. Belə bir tendensiya əsasən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə xasdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsi Bakı 2015
2. <http://www.taxes.gov.az/> (30.09.2014) vergi daxilolmaları
3. <http://www.president.az/articles/3689> (15.04.2012)./ “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
4. Z.Ş.Paşayev (2009) Fiskal siyasət və onun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi
5. Azərbaycan Respublikasının büdcə zərfi (2013-cü il)
6. <http://www.stat.gov.az> (ÜDM)

Təranə Kərimova
ADİU-nin dosenti.

İnvestisiya potensialının reallaşdırılmasının maliyyə mexanizminin təhlili

Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi imkanlarının artması və siyasi-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi investisiya fəallığının yüksəlməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədə investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində ayrı-ayrı institusional qurumların rolunun təhlili göstərir ki, bu əsasən onların investisiya imkanlarına müvafiq olmuşdur.

Cədvəl 1

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalardan maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsi

(mln. manat)

	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Cəmi	967,8	4922,8	5769,9	6234,5	7471,2	9944,2	7724,9	9905,7	12799,1	15407,3	17850,8	17615,8
O cümlədən,												

Müəssisə və təşkilatların öz vəsaitləri	750,1	4213,7	4767,0	4407,6	4470,7	4730,3	3811,3	5041,9	5760,5	6726,0	7826,6	9653,9
Əhalinin xüsusi vəsaitləri	68,0	216,0	331,8	239,1	254,4	294,4	309,6	373,2	345,2	406,5	455,3	566,9
Bank kreditləri	81,2	268,3	372,1	425,0	398,0	400,8	417,1	643,8	809,4	826,7	859,0	540,9
Büdcə vəsaitləri	22,7	118,5	193,6	883,5	1852,4	3859,9	2705,9	3255,3	5466,5	6849,0	8080,4	6452,2
Büdcədən kənar fondların vəsaitləri	29,0	13,2	72,7	257,7	476,3	655,6	480,4	570,5	390,8	565,2	540,5	324,6
Sair vəsaitlər	16,8	93,0	32,8	21,5	19,3	3,1	0,9	20,9	26,7	33,9	89,0	77,2

Qeyd: Cədvəl müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, son illərdə müəssisə və təşkilatları öz vəsaitləri hesabına əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2000-ci ilə nisbətən bu mənbə üzrə investisiya qoyuluşlarının həcmi 2009-cu ildə 5,1 dəfə, 2010-cu ildə 6,7 dəfə, 2014-cü ildə isə 18,2 dəfə artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu mənbə əsasən əsas kapitala xarici investisiya qoyuluşları, qeyri-maliyyə müəssisələrinin və maliyyə təşkilatlarının qənaətləri hesabına formalaşır.

Ölkədə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının həcmi 2000-ci ilə nisbətən 2010-cu ildə 6,7 dəfə, 2014-cü ildə isə 18,2 dəfə artdığı halda büdcə vəsaitləri hesabına investisiyanın həcmi müvafiq olaraq 143,4 dəfə və 284,2 dəfə artmışdır (cədvəl 1). Nəticədə, əsas kapitala yönəldilmiş investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində büdcə vəsaitlərinin payı 2000-ci ildə 2,3 faizdən 2010-cu ildə 32,9 faizə, 2014-cü ildə isə 36,6 faizə yüksəlmişdir. Yerli investisiya qoyuluşlarında büdcə vəsaitlərinin payı bir qədər də çox olmuşdur. Belə ki, bu göstərici 2000-ci ildə 4,9 faizə, 2008-ci ildə 50,1 faizə, 2009-cu ildə isə 44,5 faizə, 2014-cü ildə isə 43,0 faizə bərabər olmuşdur. Belə hal son illərdə neft gəlirləri hesabına dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artması hesabına baş vermişdir. Qeyd edilən dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirləri 714,6 mln. manatdan 2010-cu ildə 11403,0 mln. manata, 2014-cü ildə isə 18400,6 mln. manata qədər artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2014-cü ildə dövlətin sərəncamında olan qənaətin yalnız 28,1 faizi ölkə daxilində investisiya kimi mənimsənilmişdir.

Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcmində əhalinin vəsaitlərinin payı 2000-ci ildə 7 faizdən 2010-cu ildə 3,8 faizə, 2014-cü ildə isə 5,9 faizə qədər azalmışdır. Əhalinin vəsaitlərinin əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində kiçik paya malik olması əsasən əhalinin qənaətinin azlığı ilə əlaqədardır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, 2014-cü ilin sonuna ölkə iqtisadiyyatına 18542,6 mln. manat kredit qoyulduğu halda, bu ildə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının müvafiq olaraq 540,9 mln. manatı bank kreditləri hesabına maliyyələşdirilmişdir. Belə hal real sektorda investisiya risklərinin yüksək olduğunu göstərir.

Son illərdə əsas kapitala investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində büdcədənənar fondların rolu artmışdır. Bu əsasən Neft Fondunun fəaliyyəti ilə əlaqədardır. 2014-cü ildə Neft Fondunun vəsaiti hesabına ölkədə aşağıdakı istiqamətlərdə layihələr maliyyələşdirilmişdir.

- qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- dövlət büdcəsinə transfert;
- infrastrukturun təkmilləşdirilməsi;
- Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsi;
- Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsi;
- 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı və s.

2014-cü ildə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məsələləri ilə bağlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə 300 milyon manat vəsait sərf edilmişdir. Bütövlükdə Neft Fondundan 2001-2014-cü illər ərzində bu tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə 1757,7 milyon manat vəsait yönəldilmiş, 28822 ailə üçün fərdi evlərdən ibarət 68 qəsəbə, hündürmərtəbəli binalar və bir çox sosial-infrastruktur obyektləri tikilmişdir.

2014-cü ildə Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 80,2 milyon manat vəsait istifadə olunmuşdur. Bütövlükdə 2006-2010-cu illər ərzində bu layihələrin reallaşdırılmasına Neft Fondundan 600 milyon manatdan çox vəsait sərf olunmuşdur.

2010-cu ildə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin maliyyələşdirilməsinə Neft Fondundan 57,1 milyon manat ayrılmışdır. 2007-2014-cü illərdə bu layihənin maliyyələşdirilməsinə cəmi 424,2 milyon manat vəsait istifadə edilmişdir.

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsinə 2014-cü ildə 33,5 milyon manat vəsait sərf olunmuşdur. 2008-2014-cü illər ərzində Neft Fondu tərəfindən bu proqramın maliyyələşdirilməsinə ümumilikdə 121,3 milyon manat vəsait ayrılmışdır.

Beləliklə, aparılmış təhlil göstərir ki, son illərdə ölkədə investisiya fəallığı artmışdır. Bununla yanaşı, investisiya potensialından tam istifadə edilməmişdir. Buna görə də, ölkədə investisiya potensialının aktivləşdirilməsi istiqamətində əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Ramiz Məhərrəmov
Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi,
şöbə rəisi, i.f.d., dosent

Vergi risklərinin risk sistemləri təsnifatında yeri

Hər bir sahibkarlıq fəaliyyəti risklərlə bağlıdır. Sahibkarlar iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rolu olan insanlardır və bu insanlar sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayaraq öz riskləri, öz vəsaitləri və öz dünyagörüşlərindən istifadə edərək fəaliyyət göstərməyə başlayır.

«Risk» yunan sözü olan “*ridsikon*”, “*ridsa*” sözlərindən götürülüb, mənası “sıldırım qaya” deməkdir. İtalyan dilində “*risiko*” – “təhlükə, qorxu”, “*riscare*” – “qayalar arasında manevr etmək” deməkdir. Fransız dilində isə “*risdoe*” – “qorxu, risk etmə” (hərfi mənada sıldırım qayalığı keçmək), Azərbaycan dilində “*risk*” – “təhlükə imkanı”, “ola biləcək təhlükə”, “qorxulu iş” sözlərinin sinonimi kimi verilmiş və “yaxşı nəticələnməyi ümidi ilə hərəkət etmə, işgörmə, cəsarət etmə”, rus dilində “*risk*” – “təhlükə mümkünlüyü” və ya “xoş nəticə əldə etmək ümidi ilə uğursuzluğa atılan addım” deməkdir (6).

M.Sadıqov, A.Hüseynov, V.Zeynalovun müəllifliyi ilə buraxılmış “Koorporativ maliyyə” dərsliyində “*risk*” – iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində əlverişsiz maliyyə nəticələrinə səbəb olan hadisələrin baş verməsi ehtimalı kimi izah edilir (5). Geniş mənada “*risk*” – qeyri-müəyyən, lakin mütləq əlverişsiz (bu, qeyri-əminlik və ya mövcud məhdud məlumatla gözlənilən nəticənin əldə edilməməsi ehtimalı) nəticəsi olan vəziyyət kimi göstərilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi nəzəriyyədə iki əsas risk nəzəriyyəsi yaranmışdır: klassik və neoklassik. Sahibkarlıq riskinin klassik nəzəriyyəsində (ingilis iqtisadçıları Mill, Senior) gözlənilən itkinin riyazi təsviri xarakterizə edilir, belə ki, bu hal seçilmiş qərarın nəticəsi zamanı baş verə bilər. Bu təsvirdə qərarın həyata keçirilməsi zamanı edilən risk ziyanın yaranmasına gətirib çıxarır.

XX əsrin 30-cu illərində F.Nayt, A.Marşall və A.Piqu tərəfindən riskin neoklassik nəzəriyyəsi yaradıldı. Bunun da əsasını qeyr-müəyyənlik şəraitində işləyən sahibkarın iki halda qərarının qəbul edilməsi onun mənfəətinin təsadüfi dəyişən olması təşkil edir: 1) gözlənilən mənfəətin həcmi ilə; 2) onun mümkün dəyişən həcmi ilə. Bu nəzəriyyəyə görə sahibkarın davranışı son hədd faydalılığı konsepsiyası ilə şərtlənir. Başqa sözlə, kapitalın investisiyalaşdırılmasının bərabər mənfəətini təmin edən iki variantdan birini seçmək lazımdırsa, onda mənfəətin tərəddüdünün daha az olduğu variantın seçilməsi məqsədəuyğundur (10).

Neoklassik nəzəriyyə macar iqtisadçıları T.Baçkainin, D.Messenin və d. əsərlərində də davam etdirilir. Onlar riskin mahiyyətini məqsədə nail olmaq üçün qəbil edilən qərarların mümkünlüyündə görürdülər. C.Keynsin neoklassik risklər nəzəriyyəsini zövq amili tamamladı. Bu nəzəriyyəyə görə sahibkar gözlənilən yüksək mənfəət əldə etmək üçün böyük riskə gedir (10).

Risk nəzəriyyəsinin sonrakı inkişafı Consonun, Şulsun, Xedinin əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Bu tədqiqatlar sistemli təhlil, idarəetmə nəzəriyyəsi, qərarların qəbul edilməsi, əməliyyatların və oyunların tədqiqi ilə əlaqəlidir. Markovitsinin, Tobinin, Linternin, Şmitin və d. əsərlərində seçim nəzəriyyəsi, risk və qeyri-müəyyənlik şəraitində qərarların qəbul edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir (10).

Bir çox iqtisadçılar klassik nəzəriyyənin əhəmətlərini qorumuşlar. Belə ki, V.Şaxov riski “plan ilə faktiki nəticə arasında mənfi kənarlaşma ehtimalı” kimi (11), L.Rastriqin və Rayzberq riski “ziyan, mümkün itkilər” kimi, M.Q.Lapusta, L.Q.Şarşukova – “resursların ehtimal olunan itkisi və ya gəlirlərin alınmamasının potensial imkanının mümkünlüyü” kimi (9) qeyd etmişlər.

Müxtəlif müəlliflər tərəfindən riskin mahiyyətinin təhlili risk vəziyyətinin aşağıdakı əsas xarakterik məqamlarının üzə çıxarılmasına imkan vermişdir:

- subyekt tərəfindən öz məqsədlərinə nail olmağın qeyri-müəyyənliyi;
- hadisələrin inkişafının bir neçə variantının mümkünlüyü;
- ehtimal olunan və gözlənilən nəticənin müəyyən edilməsinin mümkünlüyü;
- itkilərin yaranması ehtimalı;
- əlavə mənfəət əldə etmək ehtimalı.

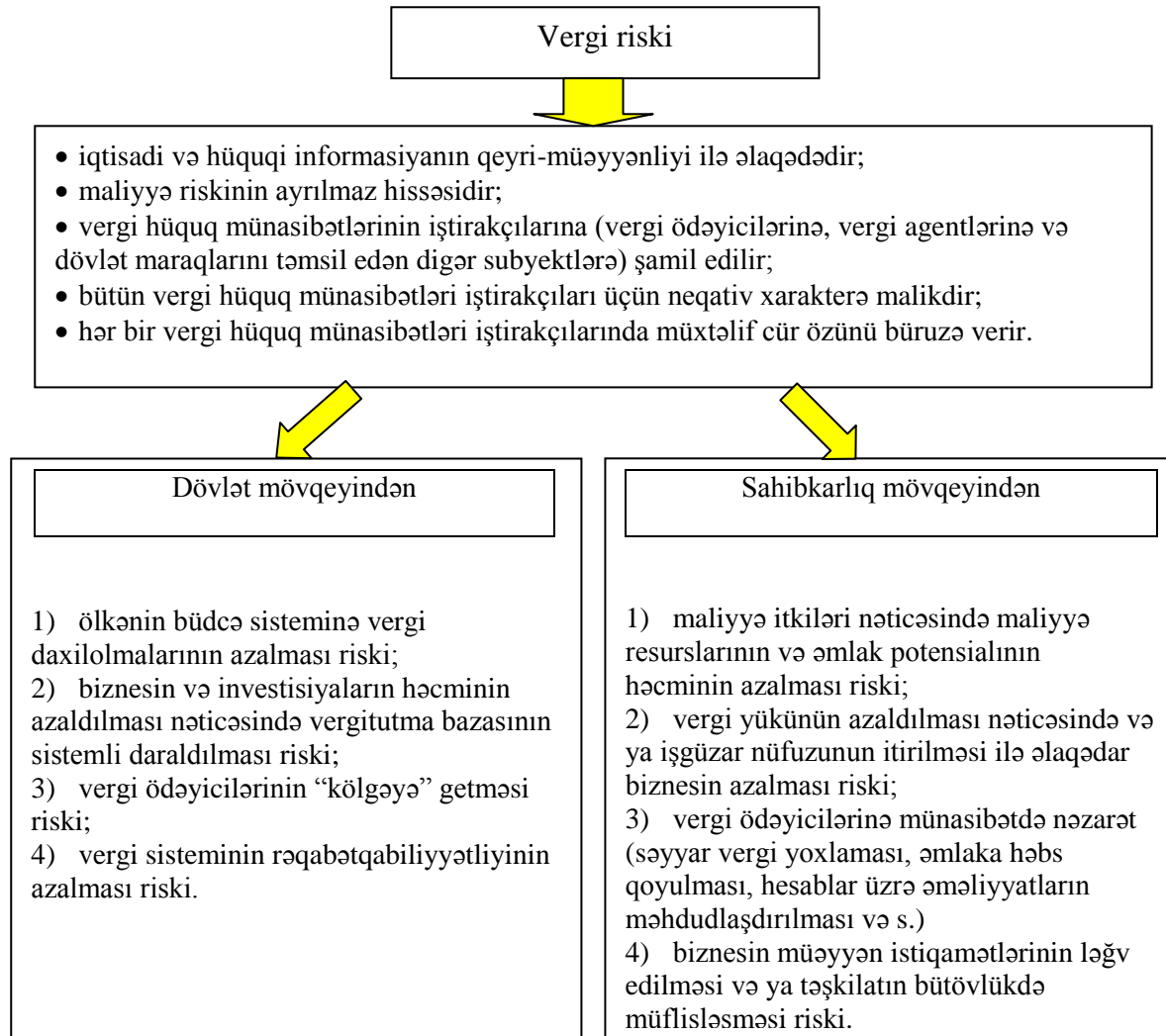
Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda maliyyə risklərinin anlayışları verilmişdir. Maliyyə risklərinə bir çox hallarda valyuta, kredit və investisiya riskləri aid edilir. Maliyyə riskləri pulla ifadə olunan maliyyə axınlarının hərəkəti ilə əlaqədar yaranan risklərdir.

Maliyyə riskləri arasında vergi risklərini qeyd etmək lazımdır. Vergi riskləri həm maliyyə risklərinə, həm də qeyri-maliyyə risklərinə (cinayət məsuliyyəti ilə əlaqədar olan) aid edilir.

Vergi riski – vergilərin ödənilməsi və optimallaşdırılması prosesi ilə əlaqədar olaraq yaranmış maliyyə və digər itkilərin qarşısının alınmasında vergi ödəyiciləri üçün yaranmış pul ekvivalenti ilə ifadə olunan imkandır (4).

Vergi riskləri ölkənin vergi siyasətində baş vermiş dəyişikliklər, yeni vergitutma formasının tətbiqi, vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin ləğvi və s. ilə əlaqədar yarana bilər.

Vergi riskləri həm dövlət və həm də vergi ödəyiciləri mövqeyindən aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (cədvəl 1). Cədvəldə dövlətdə və vergi ödəyicilərində vergi risklərinin yaranmasının əsaslı fərqləri göstərilir (8).

Cədvəl 1. Dövlət və sahibkarlıq mövqeyindən vergi riskləri

Vergi risklərinin üç əsas qrupu vardır: maddi, inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi təhlükəsi, qanunvericilik aktlarında qeyri-müəyyənliklə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə təhlükəsi və subyektiv risklər (cədvəl 2).

Qrup	Mahiyyəti
I – maddi, inzibati və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi təhlükəsi	Risklər vergilərin ödənilməsindən yayınma zamanı yaranır. Bu halda məsuliyyətə cəlb etmə təhlükəsi yüksəkdir. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 57-59-cu maddələri ilə maliyyə sanksiyası, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 246-cı maddəsi ilə inzibati cərimə, Cinayət Məcəlləsinin 213-cü maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti tətbiq edilir.

<p>II – qanunvericilik aktlarında qeyri-müəyyənliklə əlaqədar məsuliyyətə cəlb etmə təhlükəsi</p>	<p>Risqlər qanunvericilikdə hər hansı bir məsələyə aydınlıq gətirilmədikdə yaranır. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 53.3-cü maddəsinə əsasən vergi qanunvericiliyinin pozulmasında vergi ödəyicisinin təqsirinin olmasında aradan qaldırılmaz şübhələr olduqda, onlar vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh olunur.</p>
<p>III – subyektiv risklər</p>	<p>Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 55.1.3-cü maddəsinə əsasən vergi ödəyicisi və ya vergi agenti tərəfindən vergi orqanının və ya digər səlahiyyətli dövlət orqanının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin öz səlahiyyətləri daxilində verdikləri yazılı göstərişlərinin və ya izahatlarının yerinə yetirilməsi vergi qanunvericiliyinin pozulmasında şəxsin təqsirini istisna edən hal kimi qəbul edilir.</p> <p>Vergi Məcəlləsinin 55.1.3-cü maddəsinə əsasən vergi orqanlarının hüquqa zidd hərəkətləri (qərarları) və ya hərəkətsizliyi, habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və digər işçilərinin öz vəzifələrini icra etdikdə, onların hüquqa zidd hərəkətləri (qərarları) və ya hərəkətsizliyinə, həmçinin bunların nəticəsində vergi ödəyicilərinə dəymiş zərərə görə vergi orqanları və vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.</p>

Cədvəl 2. Vergi risklərinin qrupları

Vergi risklərinin sərbəst qiymətləndirilməsi üçün müəssisələr vergiləri hesablayarkən mümkün ola bilən səhvlərin, qeyri-dəqiq məlumatların müəyyən edilməsi məqsədilə aşağıdakı meyarlardan istifadə edə bilirlər:

1. Vergi ödəyicisində vergi yükünün konkret sahənin təsərrüfat subyektinə üzrə orta səviyyəsinə nisbətən aşağı olması;
2. Mühasibat və ya vergi hesabatlarında bir neçə vergi dövrlərində ziyanın əks etdirilməsi;
3. Vergi hesabatlarında müəyyən dövr ərzində böyük həcmdə vergi sıxılmalarının əks etdirilməsi;
4. Xərclərin artım tempinin malların satışından (işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən) alınan gəlirlərin artım tempinə nisbətən çox olması;
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada hər hansı bir xüsusi vergi rejimlərindən birinin seçilməsi;

6. Təqvim ili ərzində fərdi sahibkarlar tərəfindən xərclərin maksimal olaraq onun gəlirlərinə uyğunlaşdırılması;
7. Kontragentlər-alıcılarla (satıcılarla) və ya vasitəçilərlə bağlanmış müqavilələr əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin hər hansı bir iqtisadi və ya digər səbəb olmadan qurulması;
8. Vergi ödəyiciləri tərəfindən göstəricilər arasında uyğunsuzluq barədə vergi orqanlarına məlumatın verilməməsi;
9. Fəaliyyət yerinin dəyişməsi ilə əlaqədar mütəmadi olaraq vergi ödəyicisinin vergi orqanlarında uçota alınması və uçotdan çıxarılması;
10. Rentabellik səviyyəsinin həmin sahə üzrə ümumi statistik rentabellik səviyyəsindən kənarlaşması;
11. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yüksək vergi riski ilə aparılması.

Vergilərin azaldılması istiqamətində vergi ödəyicilərinin hərəkətləri bu və ya digər risklərin yaranmasına gətirib çıxarır ki, bu da sonda xoşagəlməz nəticələrin yaranmasına səbəb olur.

Beləliklə, vergi riskinin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə operativ və düzgün informasiyanın mövcud olması çox zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi
4. Kəlbəyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı, 2013, 554 c.
5. Sadıqov M., Hüseynov A., Zeynalov V. Kooorporativ maliyyə. Bakı, 2008, 504 s.
6. Kazımlı X., Quliyev İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı, 2011, 187 c.
7. Брызгалин, А.В. Налоговые риски: осведомлен — значит вооружен /А.В.Брызгалин. - <http://www.cnfp.ru/tax/articles/interview/nalog-spory-riski>).
8. Демчук И.Н. Налоговый риск: сущность и содержание понятия /И.Н. Демчук //Вестник Томского государственного университета. - 2010. - № 1. - с. 10-15.
9. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности. Москва, ИНФРА-М, 1998, 224 с.
10. Мигунова М.И., Е.А.Цыркынова. Оценка налоговых рисков. Красноярск, 2005.
11. Шахов В.В. Введение в страхование. Москва, 1996, 16 с.

**Yahudov Xalıq Məcid oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Texniki Universiteti**

Müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasının vergitutma aspektləri

Azərbaycanın təbii resurslarından səmərəli istifadəni təmin etmiş uğurlu iqtisadi siyasət ölkəmizin inkişafın yeni, keyfiyyətə daha yüksək mərhələsinə qədəm qoymasına şərait yaratmışdır. Təsadüfi deyil ki, Dünya İqtisadi Forumunun 2014-cü il üzrə “Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik”lə bağlı hesabatında Azərbaycan 144 ölkə arasında 38-ci yeri tutmuşdur.

Ölkəmizdə aparılmaqda olan sosial-iqtisadi və hüquqi islahatlar, nail olunmuş makroiqtisadi nəticələr inkişafın resurs bazasından istehsal və innovasiya əsasına keçməsinə şərait yaratmışdır. Sürətlə dəyişən və qloballaşan iqtisadi mühitdə ölkəmizin iqtisadi inkişafının dayanıqlılığının təmin edilməsi innovasiyalı iqtisadi sistemin yaradılması ilə bilavasitə bağlıdır. Milli iqtisadiyyatın innovativ əsaslara keçidi yerli müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin uğurları ilə bilavasitə bağlıdır. Buna görə də, müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin nəzəri-praktiki problemlərinin tədqiqi mühüm aktuallığı ilə seçilir. İnnovasiya fəaliyyətinin nəzəri əsaslarının ümumiləşdirilməsi, innovativ investisiyaların səviyyəsinin təhlili, bu istiqamətdə məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsi və vergi tənzimlənməsi üzrə təkliflərin verilməsi tədqiqatın vəzifələri kimi qəbul edilmişdir.

Müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin aparılması praktikası göstərir ki, yenilikçi müəssisələr fəaliyyətin ilk dövrlərində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan daxili və xarici maneələrlə qarşılaşırlar. Əsas daxili maneələrə yeniliyin yaradılması, texnoloji mənimsənilməsi və ciddi maliyyə çatışmazlığını aid etmək olar. Xarici maneələrə isə bazarın yeniliklərə qarşı psixoloji və iqtisadi faktorlarla izah olunan müqavimətini, mövcud rəqiblərin maliyyə və satış şəbəkəsi ilə təmin olunmuş güclü əks reaksiyasını aid etmək olar. Belə şəraitdə yenilikçi müəssisələrin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi milli iqtisadiyyatın innovativ inkişaf yoluna keçməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qlobal rəqabət mühitində fəaliyyət göstərməli olan yerli müəssisələrin inkişafının dayanıqlılığı məhz innovativ fəaliyyətlə təmin oluna bilər. Yenilikçi sahibkarların fəaliyyəti iqtisadi artımın sürətlənməsi və cəmiyyətin ümumi rifahının təmin edilməsi üçün zəmin yaradır.

Daxili investisiyaların strukturunun və onun dinamikasının təhlili iqtisadi subyektlərin innovativ motivasiyaları barədə ümumi təsəvvürün formalaşmasına kömək edə bilər.

İnvestisiyaların strukturuna ilk baxışda investisiyaların ümumi artımı fonunda əsas fondların nisbətən daha məhsuldar və fəal hissəsinə - maşın və avadanlıqların alınmasına investisiyaların xüsusi çəkisinin azalma meyillərini müşahidə edə bilərik. İnnovasiya qoyuluşlarında tikini-quraşdırma işlərinin xüsusi çəkisinin böyüklüyü infrastruktur layihələrinə dövlət büdcəsi hesabına yatırılan iri həcmli investisiyalarla izah olunur. Belə hal dövlətin əsas istehsal amillərindən biri olan

infrastrukturun inkişafına yönəlmiş investisiya siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Fikrimizcə, ictimai məhsullar kateqoriyasına aid olunan infrastrukturun dövlət tərəfindən maliyyələşdirilərək inkişaf etdirilməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrün istehsal və mübadilə proseslərini təkmil infrastruktur elementləri olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil.

Azərbaycan sənayesində innovasiyalara qoyulan investisiyaların fəaliyyət növləri və mənbələri üzrə bölgüsünün təhlili mövcud innovasiya proseslərinin xarakteri barədə fikir söyləməyə əsas verə bilər.

Verilən məlumatlardan nəzərə çarpan ilk fakt ondan ibarətdir ki, innovasiyalara yönəldilən investisiyaların əsas fondlara daxili investisiyalarda xüsusi çəkisi çox aşağıdır. Belə ki, 2014-cü ildə sənayedə daxili investisiyalar 3,24 milyard manat, emal sənayesinə isə 848 milyon manat səviyyəsində olmuşdur. 2014-cü ildə innovasiyalara investisiyalar əsasən emal sənayesində (investisiyaların 93,1%-i) qoyulmuşdur ki, bu investisiyanın da həcmi 20,7 milyon manat səviyyəsində olmuşdur (*həmin sahəyə daxili investisiyaların 2,44%-i*). 2014-cü ildə innovasiya investisiyaları emal sənayesinin içki, neft emalı və kompyuter avadanlıqları sahələrinə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, kompyuter istehsalına qoyulan 8,6 milyon manatlıq investisiya tamamilə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına reallaşdırılmışdır.

2005-2014-cü illərdə emal sənayesində texnoloji innovasiyalarla əlaqədar maşın və avadanlığın alınmasına yönəldilən investisiyalar yalnız 2007-ci ildə, maliyyə böhranından əvvəlki ildə sıçrayışla artmış və 49 milyon manat səviyyəsində olmuşdur.

2007-ci ildəki innovasiya investisiyalarının təxminən 80%-i poliqrafiya fəaliyyəti (*30 milyon manat*) və qida məhsulları (*9 milyon manat*) istehsalı sahələrində istifadə olunmuşdur. Həmin məbləğin 25 milyonu müəssisələrin öz vəsaiti hesabına təmin edilmişdir. Sonrakı illərdə isə daxili vəsaitlər hesabına yeni texnoloji maşın və avadanlıqların alınmasında azalma meylləri müşahidə olunur. Qeyd olunan faktlar emal müəssisələrinin amortizasiya siyasətində yeniliklərə meylliliyin az olmasını göstərir.

2014-cü ildə emal sənayesində yenilikçi investisiyaların 47%-i müssəsilərin daxili vəsaiti hesabına içki istehsalı sahəsinin, 18,1%-i neft emalı sahəsinin və 30%-dövlət büdcəsi hesabına kompyuter istehsalı sahəsinin payına düşür. Qeyd olunan faktlar emal müəssisələrinin amortizasiya siyasətində yeniliklərə meylliliyin az olmasını göstərir.

Ölkəmizin vergi sistemində aparılan islahatlar sahibkarlıq mühitinin inkişafına kifayət qədər güclü impuls verilməsi üçün zəmin yaratmışdır. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində ən təsirli vasitələrdən biri hesab olunan vergitutma mexanizminin hazırki inkişaf səviyyəsi müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi üçün təsirli güzəştləri təklif etmək iqtidarındadır.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, hal-hazırda müəssisələr vergi sisteminin innovasiya fəaliyyəti üçün təklif etdiyi güzəştlərdən lazımi səviyyədə istifadə etmir və yaxud onların həmin güzəştlərdən

istifadə etmək qabiliyyətləri məhduddur. Belə vəziyyət müəssisələrin innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində istifadə olunan dövlət və bazar mexanizmləri arasında balansın təmin edilməsində mövcud olan çətinliklərlə izah olunur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi barədə mütəmadi qərarlar ölkəmizin vergi sisteminin modernləşməsi istiqamətində mühüm addımlardan biridir.

İnnovasiyalı iqtisadi sistemin qurulması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən sənaye və texnologiyalar parklarının yaradılması və bu parklarda fəaliyyət üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi qloballaşan dünyada rəqabətli mühitin diqtə etdiyi zərurətdən doğur. Azərbaycanın vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parkında fəaliyyət üçün əsaslı vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur.

Sənaye və Texnologiyalar Parkının yaradılması və bu parkda fəaliyyətin təmin edilməsi üçün tələb olunan əsas vəsaitlərin alınmasının ƏDV-dən azad edilməsi innovativ fəaliyyətin maliyyə tutumunu azaltmaqla belə investisiyaların maliyyə və inflyasiya risklərinin xeyli yumşaldılması və beləliklə sahibkarların bu istiqamətdə motivasiyasının əhəmiyyətli dərəcədə dəstəklənməsi üçün geniş imkanlar açır.

Hüquqi şəxsin iştirak paylarının və ya səhmlərinin təqdim edilməsinin ƏDV-dən azad olunan əməliyyatlar sırasına daxil edilməsi Azərbaycanda fond bazarının inkişafı və səhmlər vasitəsilə investisiyaların cəlb edilməsi imkanlarını xeyli artırır, müəssisələrdə iştirak paylarının təqdim edilməsində çevikliyin artırılması və yeni investorların müəssisələrin fəaliyyətinə cəlb edilməsi üçün münbit zəmin yaradır.

Fikrimcə, sənaye və texnologiyalar parklarının rezidenti anlayışının hüquqi mahiyyətinin müəyyən edilməsi innovasiyaların inkişafı üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Belə parkların rezidenti statusunu almaq üçün sahibkarlar qarşısında qoyulacaq tələblər sırasında yeni məhsul və xidmətlərin istehsalı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə öz növbəsində yeni məhsul və yeni xidmət anlayışının mahiyyətinin hüquqi təsbitini tələb edir.

Aparılmaqda olan vergi islahatları ölkəmizin vergi sisteminə milli iqtisadiyyatın innovativ inkişafının təmin edilməsi istiqamətində daha mürəkkəb vəzifələri yüksək keyfiyyətlə icra etmək üçün geniş imkanlar yaratmaqdadır. Yüksək texnologiyalar parklarında fəaliyyətə tətbiq olunan çox ciddi vergi güzəştlərinin və digər tənzimlənmə tədbirlərinin yaxın gələcəkdə verəcəyi nəticələr dövlətin bu istiqamətdə apardığı tənzimlənmə tədbirlərinin nə dərəcədə səmərəli olduğunu göstərəcəkdir.

Fərhad Mikayılov
İqtisadiyyat və Sənaye nazirliyi
İETİ-nin Regionların davamlı
inkışaf problemləri şöbəsinin müdiri
f_mikayilov@yahoo.com

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun iqtisadi inkışafında
vergi siyasətinin roluna dair bəzi məsələlər

Bazar prinsiplərinə əsaslanaraq davamlı inkışaf edən Azərbaycan Respublikası, transmilli layihələrin fəal iştirakçısı olmaqla bərabər, Cənubi Qafqaz regionunun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzi kimi artıq bütün dünya tərəfindən qəbul edilir.

Respublikamızın böyük tərəqqi yolu keçməsi və ölkə iqtisadiyyatının Cənubi Qafqazın iqtisadiyyatında 80 faizlik paya malik olması məhz həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bu uğurun təməli isə Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın bir neçə ölkəsinin 13 ən məşhur neft şirkəti arasında 20 sentyabr 1994-cü ildə «Əsrin müqaviləsi»sinin imzalanması ilə qoyuldu. Bundan sonra Azərbaycan bir sıra neft və qaz layihələri üzrə beynəlxalq müqavilələrə imza atdı. Məhz həmin layihələrin icrası nəticəsində ölkəmizə valyuta axını ilbəl gücləndi.

Neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin qeyri-neft sektorunun, əsasən də aqrar sektorun inkışaf etdirilməsinə təkan verdi. Neft gəlirləri hesabına yeni texnologiyaların cəlbinə və sahibkarlığa güclü dəstək verilməsinə başlandı.

Bütün bunlar da regionların sosial-iqtisadi inkışafına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərdi.

Regionlarda davamlı inkışafın təmin edilməsi məqsədi ilə ölkə prezidenti, ulu öndərin layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən 2004-cü ildən hazırkı vaxta qədər hər biri 5 illik dövrü əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkışafı Dövlət Proqramları təsdiq edilmiş və uğurla icra edilir. Ümumilikdə regionların inkışafı ilə bağlı proqramların icrasına bütün mənbələr hesabına 50,7 milyard, o cümlədən birinci proqramın icrasına 16 milyard, ikinci proqramın icrasına isə 34,7 milyard manat vəsait yönəldilməsi regionlarda infrastrukturun, sahibkarlıq mühitinin formalaşması və inkışaf etdirilməsi ilə nəticələndi.

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkışafı Dövlət Proqramı”nın əsas məqsədi ölkədə qeyri-neft sektorunun inkışafı, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, regionların sürətli inkışafı istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsi, xüsusi ilə kəndlərin inkışafı ilə bağlı infrastrukturun və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasından ibarətdir.

Qeyd edək ki, regionların inkişaf etdirilməsi innovasiyalı inkişaf modelinə keçidin sürətləndirilməsini zəruri edirdi. Məhs bu səbəbdən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasını təsdiq etdi.

Bu hədəflərə nail olmaq üçün inkişaf proqramlarının icrası ilə yanaşı bir sıra tənzimlənmə tədbirləri də həyata keçirilir ki, bu tədbirlərdən biri də vergi tənzimlənməsidir.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi müstəqilliyimiz elan edildikdən sonra, 1991-ci ilin sonu 1992-ci ilin əvvəllərində təşəkkül tapmağa başlamışdır. Ölkəmizdə vergi sistemində ədalətliyyə, sadəliyə, səmərəliliyə nail olunması və iqtisadi yüksəliş baxımından bütün maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə tənzimləyici tədbirlər həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının tənzimlənməsində vergilər və dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasəti olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş son dəyişikliklərə əsasən, gəlir vergisi üzrə güzəşt və ödənişlərdən azadolmaların əhatə dairəsi genişlənilib və kənd təsərrüfatına xüsusi diqqət ayrılıb.

Son illər regionlardan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli dərəcədə artması bölgələrdəki iqtisadi fəallığın güclənməsinin və vergiyə cəlb olunan yeni müəssisələrin çoxalmasının nəticəsidir.

Belə bölgələrdən biri də Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonudur. Həyata keçirilən yuxarıda qeyd etdiyimiz tədbirlər nəticəsində respublikanın digər bölgələrində olduğu kimi Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun inkişafına da müsbət töhfəsini vermişdir. Belə ki, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda ümumi məhsul buraxılışının həcmi 2003-2013-cü illərdə 5.6 dəfə, adambaşına düşən ümumi məhsul buraxılışının həcmi isə 5 dəfə artmışdır.

Onu da qeyd edək ki, Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklə yanaşı, «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» Qanuna da dəyişikliklər edilib. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları 2014-cü il yanvarın 1-dən başlayaraq daha 5 il müddətinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən mənfəət və əlavə dəyər vergilərini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azad olunacaqlar.

Qeyri-neft sektoruna, xüsusi ilə kənd təsərrüfatı istehsalına müddətli vergi güzəştlərinin tətbiqi 2001-ci ildən başlayıb və 13 il davam edən bu siyasət indiyədək Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə kənd təsərrüfatı üzrə məhsul buraxılışının həcmnin təxminən 4.0 dəfəyədək artmasına səbəb olmuşdur.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində iqtisadi rayonda təsərrüfat subyektlərinin sayı artmışdır. 2003-2013-cü illərdə iqtisadi rayonda təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı 1,2 dəfə, fiziki şəxslərin sayı isə 3,7 dəfə artmışdır.

Son illərdə iqtisadi rayonda iqtisadiyyatın canlanması orta aylıq əmək haqqının da artmasına gətirib çıxarmışdır. 2013-ci ildə regionda orta aylıq nominal əmək haqqı 2003-cü ilə nisbətən 6,7 dəfə

artmışdır. Bununla yanaşı, 2013-cü ildə regionda orta aylıq nominal əmək haqqı ölkə üzrə orta səviyyədən 2.2 dəfə çox olmuşdur.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş son dəyişikliklərə əsasən, gəlir vergisi üzrə güzəşt və ödənişlərdən azadolmaların əhatə dairəsi genişlənilib və kənd təsərrüfatına xüsusi diqqət ayrılıb.

Dövlət qarşdakı 10 ildə qeyri-neft sektorunda məhsul istehsalını 2 dəfə artırmaq hədəfini qoyub və bu məqsədlə stimullaşdırıcı tədbirlər davam etdirilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının 2014-cü il yanvarın 1-dən daha 5 il müddətinə vergilərdən azad olunması da məhz bu siyasətin tərkib hissəsidir. Bir müddət əvvəl Nazirlər Kabineti tərəfindən ölkəyə idxal olunan bəzi mal və avadanlıqların ƏDV və gömrük rüsumundan azad olunmasına dair qəbul edilən qərar da aqrar sektora dəstək xarakteri daşıyırdı. Aqrar sektor qeyri-neft iqtisadiyyatının əsas bölməsi olmaqla yanaşı, ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizlik platformasının sütunlarını özündə birləşdirir. Ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi ilə bağlı yaxınmüddətli strategiyada aqrar sahəyə dəstəkləyici tədbirlər yer alıb, inkişaf prioritetləri müəyyən edilib. Aqrar sektorda maliyyə, fiskal, vergi, bank və digər sahələr üzrə tətbiq olunmuş səmərəli mexanizmlərin daha da təkmilləşdirilməsi başlıca məsələlər olaraq qalır, vergi güzəştləri biznesə əlverişli şərait yaradır, sadələşdirilmiş verginin tətbiqi, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması və digər tədbirlər qeyri-neft sektorunda investisiyaların artımına səbəb olur. Vergi Məcəlləsinə edilən son dəyişikliklər də iqtisadi inkişafa, o cümlədən iqtisadiyyatın diversifikasiyasına əlavə stimulyer verir. Xüsusilə də texnoloji parklardakı şirkətlərə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsinin aqrar bölmədə texnopark modelinin yaradılmasına səbəb olacaqdır.

Kənd təsərrüfatının ən mühüm layihələrindən biri aqroparkların yaradılmasıdır. Sənaye texnoparkları layihəsini hazırkı dövr üçün ən perspektivli model hesab edən hökumət bu parkların digər forması olan aqroparkların yaradılmasını da məqbul sayır. Bu, ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabət qabiliyyətli aqrar və aqrar-sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq, sahibkarlığı dəstəkləmək, qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını təmin etmək və əhalinin istehsal sahəsində məşğulluğunu artırmaq məqsədi daşıyır.

Ağayeva Xanım Yusif qızı
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası
Doktorant

Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının nəzəri əsasları

Qloballaşmanın müasir dövründə bütövlükdə iqtisadiyyatın, həm də onun ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi inkişafı, artımı ilə bağlı problemlər ön plana çıxmaqdadır. Bu onunla bağlıdır ki, ölkə iqtisadiyyatının qarşısında duran bir çox mühüm problemlərin həlli yalnız ölkənin iqtisadi inkişafının dayanıqlı yüksək templəri əsasında mümkündür. Bu isə düzgün vergi sisteminin formalaşması zamanı mümkündür.

Bütün bunlar isə bir sıra məsələləri - xarici şirkətlər tərəfindən rəqabətin kəskinləşməsi, milli müəssisələrin çətin maliyyə və texniki-texnoloji vəziyyəti, respublikanın ÜTT-yə gözlənilən üzvlüyü kimi bazarın mühüm müasir xarakteristikaları milli müəssisələrin dayanıqlı iqtisadi inkişaf imkanlarının saxlanılması nöqtəyi-nəzərindən mürəkkəb suallar ortaya qoyur. Bununla bağlı olaraq, sosial-iqtisadi qeyri-müəyyənliyin müxtəlif formalarının və amillərinin öyrənilməsi, təşkilati mühitin artan qeyri-sabitliyi şəraitində idarəetmənin metodlarının işlənilib-hazırlanması, belə mürəkkəb və qeyri-müəyyən şəraitdə dayanıqlılığın əldə olunması yollarının araşdırılması çox aktualdır.

Müasir dövrdə müəssisənin iqtisadi inkişafı dedikdə “müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafı” nəzərdə tutulur. Tədqiqatlar göstərir ki, “müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafı” az tədqiq olunan mövzulardandır. Belə ki, ilk dəfə iqtisadi ədəbiyyatda istifadə olunan “Sustainable” anlayışı (ing. dəstəkləyən, uzunmüddətli, dayanıqlı, davamlı) bioloji ekologiyada, adətən xarici amillərin təsiri zamanı öz strukturunu və funksional imkanlarını saxlaya bilən ekoloji sistemlərin xüsusiyyətlərini ifadə etmək üçün istifadə olunurdu. “Dayanıqlı inkişaf” kimi tərcümə edilən “sustainable development” termini Ətraf Mühitin və Ekologiyanın BMT Komissiyasının hazırladığı “Bizim ümumi gələcəyimiz (1987)” hesabatının nəşrindən sonra geniş istifadə olunmağa başlandı.

“Dayanıqlı inkişaf” anlayışı sosial-iqtisadi proseslərin xarakteristikası üçün əsasən, makro səviyyədə, məsələn, Azərbaycan Respublikası dayanıqlı inkişaf strategiyasının elmi əsaslarının işlənilib-hazırlanmasında, XXI əsrdə Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf problemlərinin və strategiyasının öyrənilməsində və s. istifadə olunurdu.

Bu anlayışın məzmununu müəyyən etmək üçün mahiyyətə öyrənilən kateqoriyaya yaxın anlayışları nəzərdən keçirək.

Riyazi ensiklopediyada qeyd olunur ki, dayanıqlılıq-dəqiq məzmunu malik olmayan termindir. Lakin dayanıqlılıq parametrlərdən asılı olan hərəkətə, həndəsi və bu və ya digər obyektlərə aid olunur. Hərəkətə münasibətdə dayanıqlılıq kəsilməz vaxt aralığı ərzində sistemin davranış xarakteri kimi müəyyən olunur və aşağıdakı kimi ifadə olunur:

- Sistemin başlanğıc vəziyyətinin kiçik dəyişməsi nəticəsində hərəkət edən sistemin bu və ya digər mənada müəyyən hərəkətdən kiçik kənarlaşması xüsusiyyəti kimi;
 - Sistemin hərəkət qanununun kiçik təlatümü şəraitində faza parametrlərinin bəzi xüsusiyyətlərini saxlamaq xüsusiyyəti;
 - Hərəkət prosesində faza parametrlərinin məhdud bölgəsində qalmaq xüsusiyyəti;
 - Sistemin hərəkət prosesində başlanğıc vəziyyətə istənilən vaxt və vəziyyətdə qayıtmaq xüsusiyyəti.
- Bir sıra müəlliflərin işlərində təsərrüfat, iqtisadi, maliyyə dayanıqlılığı göstərilir. Müəlliflər qeyd edir:

A. İ. Ançışkinə görə: “İqtisadi artım hər şeydən əvvəl, istehsal resurslarının artımı, istehsal miqyasının genişləndirilməsi, həm cari qeyri-istehsal istehlakına, həm də istehsal və qeyri-istehsal resurslarının tamamlanmasına sərf olunan əmtəə buraxılışı və onun axınlarının artımıdır”.

İqtisadi artım anlayışının təyini üçün digər yanaşmalar da mövcuddur. Onlardan bəziləri bir-birindən tamamilə fərqlənir. Məsələn, “İqtisadi artım-müəyyən periodda ölkədə istehsalın ümumi həcmnin artımıdır”. D. V. Nesterova iddia edir ki, “bu gün, birincisi, geniş mənada və onun müxtəlif formalarında insan kapitalının formalaşdırılmasının iqtisadi artım üçün vacib mənbə olması haqqında elə də yeni olmayan postulatı nəzəri cəhətdən gücləndirmək lazımdır; ikincisi, “insan kapitalına” münasibətdə adi kapitalın artıq işlənilib-hazırlanmış analiz metodlarının və vasitələrindən istifadə etmək lazımdır; üçüncüsü, istehsal qüvvələrinin inkişafının yeni şərtlərdən və istehsal subyektlərinin xüsusi əhəmiyyətindən çıxış edərək iqtisadi artımın geniş konsepsiyasına yanaşmaq lazımdır; dördüncüsü, “yalnız milli gəlirin həcmi və tempinə görə iqtisadi artımın dövrü gəlib çatmışdır”. Verilmiş yanaşmaları xarakterizə edərək, qeyd etmək olar ki, insan kapitalına artan diqqət, əlbəttə, inkişafın müasir mərhələsində, xüsusilə də, makroiqtisadi mövqelərdə tamamilə təsdiqlənmişdir. Lakin ilkin iqtisadi həlqə-müəssisə səviyyəsində verilmiş tezis mübahisəlidir, çünki insan kapitalının bütün əhəmiyyətliyi ilə bərabər iqtisadi artımın istehsalın digər amilləri olmadan təmin edilməsi mümkün deyil. Bəlkə də daha çox diqqət dövrü və əsas kapitala, xüsusilə də, milli sənaye müəssisələrinin xarici rəqiblərdən texnoloji geriliyinə ayrılmalıdır.

İqtisadi tarazlıq müəssisənin inkişafının hərəkətini, prosesini xarakterizə edir. O, istehsal münasibətlərinin subyektlərinin öz inkişaf trayektoriyasından kənarlaşmamaq, xarici amillərin təsiri ilə hər hansı məhsulların yaradılmasının artım templərinin sürətlərini və həcmi azaltmamaq kimi imkanını göstərir.

Müəyyən vaxt anında iqtisadi sistemin tarazlıq şərtlərini nəzərdən keçirən və əsas parametrləri dəyişməz vəziyyətdə qalan strateji tarazlıq nəzəriyyəsindən fərqli olaraq, hərəkətin iqtisadi tarazlığını təkamül nəzəriyyəsi öyrənir. Uyğun olaraq, müəssisələrin statistik və təkamül iqtisadi tarazlıqlarından da danışmaq olar.

Sabitlik anlayışına müxtəlif cür, lakin bir qayda olaraq, dayanıqlılıqla qarşılıqlı asılılıqda yanaşılır. Sabitlik sistemin “balans və sosial orientasiya rejimində təkrar istehsal potensialının

şərtlərinin uzunmüddətli saxlanması”nı nəzərdə tutan əlamət kimi başa düşülür. Stabiləşdirmə prosesi “sistemin daxili və xarici hadisə və ya dəyişikliklərə uyğunlaşma yolu ilə səmərəlilik səviyyəsini saxlamağa imkan verən sabitliyi və imkanı” kimi nəzərdən keçirilir. Stabiləşdirmə həmçinin “sistemin dayanıqlılığı və tərəddüdlər, ya da azalan tərəddüdlər şəraitində tarazlı vəziyyətə doğru istiqamətlənmə” kimi başa düşülür.

Aparılmış tədqiqat müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf anlayışını yenidən müəyyənəşdirməyə imkan verir. Bizim fikrimizcə, müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafı altında bütün istifadə olunan istehsal resurslarının səmərəli artımı və keyfiyyət təkmilləşdirilməsi şəraitində onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrinin sabit artımını başa düşmək lazımdır. Verilmiş anlayışın mövcud yanaşmalardan fərqi, birincisi, müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrinin artımı, ikincisi, nəinki maliyyə, həmçinin istehsal resurslarının səmərəli artımı, üçüncüsü, onların keyfiyyət təkmilləşdirilməsi zərurətində diqqətin cəmləşdirilməsindədir. Əlbəttə, verilmiş anlayış gələcək tədqiqatın (işin növbəti bölmələrində) həm müəssisə fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrini, həm də bütün istifadə olunan istehsal resurslarının keyfiyyətə yaxşılaşdırılması və səmərəli artımını adekvat xarakterizə edə bilən göstəricilərin seçimi üzrə aparılmasını nəzərdə tutur, lakin bizim fikrimizcə, o, müəssisələrin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üzrə metodiki və praktiki fərziyyələri daha tam formalaşdırmağa imkan verəcək.

Feyziyeva Natavan Vaqif qızı
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası
Doktorant

Risqlərin idarə edilməsi mexanizmləri

Bazar münasibətlərində rəqabətə davamlı iqtisadiyyatı həyata keçirmək üçün eyni zamanda cəsəətli və həlledici addımlar atmaq lazımdır ki, bu da riski artırır. Deməli, ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi inkişafında, biznes fəaliyyətində əsas vəzifə riskdən yayınmaq deyil, riskin dərəcəsini qiymətləndirib onu idarə etmək və onun təsirini minimuma endirməkdir. Belə ki, riskin ümumi, rasionall səviyyədə şərhində göstərilir ki, riskdən yayınma lazım gələn ziyana görə sonradan peşmançılıq çəkməməyi təmin edən qərarın öncədən necə qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə, risk istənilən rasionall variantda onun sonradan hesablanması və bu hesabın öncədən qəbul edilmiş rasionallıq meyarlarına nə dərəcədə uyğun gəlməsi ilə də bilavasitə bağlıdır. Eyni zamanda risk etməyən udmur ifadəsi onu göstərir ki, bazar münasibətlərində biznes fəaliyyətinin səmərəli təşkili risklərin necə idarə edilməsindən bilavasitə asılıdır.

Praktikada müəssisələrdə riskin səviyyəsinin müəyyən edilməsi və onun idarə edilməsi həllini gözləyən ən vacib problemlərdən biridir. Bunun üçün obyektiv meyarlara və üsullara istinad etmək lazımdır.

İqtisadi risklərin labüdlüyü hər bir müəssisənin risklər siyasətinə malik olmasını tələb edir. Firma və şirkətlər risklər siyasətində iqtisadi təhlükəsizlik, risklərdən qorunma tədbirlərini əsas götürməlidirlər. Həmin tədbirlərdə risklərdən yan alma, onların yumşaldılması, risklərin bilavasitə idarə edilməsi (risklərin sığortalanması, kredit rejiminə əməl edilməsi, müştərilərin tədiyyə qabiliyyətinin yoxlanılması, risklərin müvafiq iqtisadi normativlərlə məhdudlaşdırılması və nəzarət edilməsi və s.) məsələləri nəzərdə tutulmalıdır. Bütün bu və ya digər tədbirlər risklərin minimuma endirilməsinə səbəb olur.

Qeyri-neft sənayesi müəssisələrinin mövcud vəzifələrin təhlili zamanı aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Sənaye sahəsinin idarə olunmayan ilkin cəhətlərinin parametrinin nəzərdən keçirilməsi;
2. Sahədə ayrı-ayrı problemlərin, vəzifələrin həlli üzrə qərarın qəbulu imkanlılığını müəyyən etmək.;
3. Sahənin arzu olunan vəziyyətinin müəyyən edilməsi;
4. Əlverişli qərarların qəbulu, çıxış yolunun tapılması üçün meyarların qəbulu;
5. Resursların məhdudluğunu, real situasiyanı nəzərə almaq şərti ilə vəziyyətdən çıxış variantının hazırlanması.

Sahədə mövcud problem və vəzifələr idarəetmə obyektinin istənilən (tələb olunan) və faktiki vəziyyəti ilə müqayisədə meydana çıxır. Ona görə də problemin meydana gəlməsi səbəbləri, vəzifələrin irəli sürülməsi, problem və vəzifələrin konkret məzmununun müəyyən edilməsi idarəçilik qərarlarının qəbulu üçün başlıca şərtlərdən biridir. Lakin elə problem var ki, onu heç də həmişə həll etmək mümkün olmur.

Sahədə yaranan risklərin qabaqcadan və operativ təhlilinin başlıca məqsədi onların nəticələrinin qiymətləndirilməsidir. Müxtəlif istehsal təyinatlı qeyri-neft təsərrüfat subyektlərində fəaliyyət növləri üzrə fərqlənən saysız-hesabsız miqdarda əsas və əlavə risklərdən istifadə edildiyinə görə, onların nəticələrinin qiymətləndirilməsində də müxtəlif üsullardan istifadə edilir. Deməli, risklərin nəticələrinin həm qabaqcadan və həm də sonradan qiymətləndirilməsində çoxlu sayda tədqiqat üsullarından istifadə edilir

Müəssisələrdə yaranan risklər aşağıdakılar ola bilər:

1. Qəbul olunan – planlaşdırılmış layihənin reallaşdırılması zamanı bütün gəlirin itməsi təhlükəsi vardır.
2. Kritik – ancaq gəlirin itirilməsi təhlükəsi deyil, həmçinin zərərin sahibkarın vəsaitləri hesabına örtülməsidir.
3. Fəciəli – kapitalın, əmlakın itirilməsi və sahibkarın müflisləşməsi təhlükəsidir.

Təsərrüfat situasiyalarının qeyri-müəyyənliyi tam informasiyanın olmaması, təsadüflər və əks təsir amilləri ilə izah olunur. Təsərrüfat situasiyaları haqqında informasiyanın natamamlığı və onun dəyişilməsi perspektivi sahibkarı əlavə informasiyanı toplamaq imkanlarını axtarmağa vadar edir.

Təsərrüfat situasiyasının qeyri-müəyyənliyi çox vaxt təsadüf amili ilə təyin edilir. Təsadüfi hadisələr, onların müşahidəsi zamanı müəyyən fasilələrlə təkrar olunur və onların sıxlığı aşkar olanların sayını müşahidələrin ümumi sayına bölməklə təyin edilir.

Təsadüfi A hadisəsinin obyektiv mümkünlüyü ölçüsü onun ehtimalı adlanır. Məhz buna görə də bu ehtimal ədədi ətrafında A hadisəsinin sıxlığı qruplaşdırılır. İstənilən hadisənin ehtimalı 0 ilə 1 arasında tərəddüd edir. Ehtimal 0-a bərabər olduqda hadisə qeyri-mümkün, 1-ə bərabər olduqda isə hadisə gerçək sayılır.

Obyektiv metodlardan hadisənin baş verməsinin yaxınlığının hesablanması yolu ilə istifadə olunur.

Subyektiv metod isə subyektiv kriteriyaların istifadəsinə əsaslanır, hansı ki müxtəlif fərziyələrə əsaslanır. Belə fərziyələrə qiymətləndirmə apararı şəxsin mühakiməsini, onun şəxsi təcrübəsini, reytingi müəyyən edən eksperti, auditor-məsləhətçinin fikrini və s. aid etmək olar.

Orta gözlənilən qiymət – bu o göstəricidir ki, hansı ki qeyri-müəyyən vəziyyətdən asılıdır. Beləliklə, baş verməsi ehtimal olunan nəticə seçilir.

Xərclərin faydalılığının təhlili müəssisənin maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin uçuotu əsasında potensial risklərin eyniləşdirilməsinə yönəlir. İndiki vəziyyətdə sahibkarlıq fəaliyyətinin və onun kontragentlərinin (bank, investisiya fondu, müştərinin müəssisəsi, investorun müəssisəsi, alıcının müəssisəsi, satıcının müəssisəsi və s.) fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin təhlilinin standart üsullarından istifadə etməklə keçinmək olar.

Analitik üsul daha çətindir. Belə ki, bu üsulun tətbiqi üçün lazım olan göstəricilərin yalnız məhdud sayda mütəxəssislərin əldə etməsi mümkündür. Adətən analitik metodun yarım-növündən– təsirlilik modelinin təhlilindən istifadə edilir.

Təsirlilik modelinin təhlili aşağıdakı addımlardan ibarətdir: açar göstəricinin seçilməsi, bu halda uyğun olaraq təsirlilik göstəricisi hazırlanır (gəlirliliyin daxili norması, təmiz gətirilmiş gəlir və s.); faktorların seçilməsi (inflasiyanın səviyyəsi, iqtisadiyyatın vəziyyəti və s.); layihənin reallaşdırılmasının müxtəlif mərhələlərində açar göstəricilərin hesablanması (istehsal, satış, nəqliyyat və s.). Xərclərin və daxil olan maliyyə vəsaitlərinin belə ardıcılıqla təşkil olunması hər an üçün pul vəsaitləri fondu axınının müəyyən edilməsinə imkan verir, yəni effektivlik göstəricisinin müəyyən edilməsinə imkan verir. Nəticə göstəricilərinin əldə edilməsi üçün diaqramlar qurulur. Alınan diaqramları bir-biri ilə tutuşdurduqda layihənin gəlirliliyinin qiymətləndirməsinə daha çox təsir edən açar göstəriciləri müəyyən etmək olar.

Analogiya metodu yeni layihənin təhlili zamanı çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, bu halda digər rəqabət apararı müəssisənin analoji layihələrinin mənfəi maliyyə riski faktorlarının təhlili aparılır.

İndeksləşdirmə inflyasiya şərtləri daxilində pul vəsaitlərini və gəlirliliyin real həcmnin saxlanması üsulunu özündə birləşdirir. Onun əsasında müxtəlif indekslərin istifadəsi durur.

Məsələn, maliyyə resurslarının təhlili zamanı qiymətlərin dəyişməsinə nəzərə almaq lazımdır, hansında ki, qiymət indeksi istifadə olunur. Qiymət indeksi – müəyyən vaxt ərzində qiymətlərin dəyişməsinə xarakterizə edir.

Beləliklə, dəqiq mühakimənin verilməsi üçün mövcud olan üsullar o qədər də çox əhəmiyyətə malik deyillər, amma maliyyə riskinin ümumi həcmnin təxminən müəyyən edilməsinə imkan verirlər.

Əmirov Müşviq Natiq oğlu

Magistrant

Azərbaycan Respublikasında enerji sektorunun vergi tənzimlənməsi məsələləri

Hazırda dövlətimizin apardığı iqtisadi siyasətin əsas ana xəttlərindən biri iqtisadiyyatın saxələnməsi, qeyri-neft sektorunun, xüsusilə onun elmtutumlu və innovativ sektorlarının inkişafı ilə əlaqədardır. Lakin, o da məlumdur ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafına, beynəlxalq və yerli əhəmiyyətli infrastruktur layihələrinin icrasına yönələn dövlət investisiyalarının əsas mənbəyi hələ ki, enerji sektorundan, xüsusilə neft-qaz sahəsindən daxil olan vəsaitlər hesabına formalaşır. Əgər büdcənin vergi daxilolmalarında da neft sektorunun payının kifayət qədər böyük olmasını nəzərə alsaq, onda enerji sektorunun hələ də ölkə iqtisadiyyatı üçün əsas donor olması faktını təsdiqləyə bilərik.

Digər tərəfdən, qloballaşan dünyada enerji sektoru rəqabətin xüsusi mürəkkəbliyi və kəskinliyi ilə seçilir. Enerji sektorunu təmsil edən milli şirkətlərin həm yerli, həm də dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyəti ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, ölkəmizdə enerji sektorunun dövlət tənzimlənməsi, xüsusilə bu sahənin vergi tənzimlənməsi məsələlərinin tədqiqi xüsusi aktuallığı ilə seçilir.

Son illərin statistikasına görə büdcənin vergi daxilolmalarında qeyri-neft sektorunun payının davamlı olaraq artmasını göstərir. Azərbaycan iqtisadiyyatında aparılan uğurlu islahatlar, o cümlədən vergi orqanlarında ən müasir idarəetmə metodlarının tətbiqi, vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından yaxşılaşdırılması, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar nəticəsində vergi daxilolmalarının sahə strukturunda müsbət xarakterli keyfiyyət dəyişikliklərinin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır.

Büdcənin xalis vergi daxilolmalarının artım tempi ilə ÜDM-in artım tempinin müqayisəsi göstərir ki, vergi daxilolmaları son illərdə ÜDM-in artımına nisbətən daha böyük sürətlə artır. Son illərdə vergi dərəcələrində dəyişikliklərin olmadığını nəzərə alsaq belə halın vergitutma bazasının artımı hesabına yarandığını qeyd edə bilərik. Bu faktı ölkəmizdə əlverişli sahibkarlıq mühitinin yaradılması istiqamətində görülmüş tədbirlərin müsbət nəticələrinin təzahürü kimi də dəyərləndirmək olar.

Azərbaycanın ən qədim sənaye sahəsi olan neft və qaz sektoru böyük inkişaf yolu keçmiş, bu sahədə nəhəng elmi, texnoloji və istehsal potensialı formalaşmışdır. Ölkəmizin müstəqilik illərində daha böyük sürətlə inkişaf edən bu sahə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın neft və qaz hasilatı sənayesi Dövlət Neft Şirkətinin tərkibinə daxil olan müəssisələrdən və hasilatın pay bölgüsü sazişləri əsasında fəaliyyət göstərən qurumlardan ibarətdir.

Ölkəmizin neft emalı sahəsi əsasən Dövlət Neft Şirkətinin tərkibinə daxil olan neft emalı və neft-kimya müəssisələrindən ibarətdir. Neft emalı müəssisələrinin məhsullarının böyük əksəriyyətinin qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənir və həmin sahənin əsas müəssisələri dövlət mülkiyyətindədirlər.

ÜDM-in enerji tutumunun əvvəlki illərə nisbətən artması faktı müəssisələrin istehsal xərclərində enerji xərclərinin artmasını göstərir. Bu illərdə enerji daşıyıcılarının qiymətində artımın olmadığını nəzərə alsaq, onda enerji xərclərinin istehlak olunan enerjinin miqdarının artması ilə izah etmək olar. Belə halın mövcudluğu ölkəmizdə enerji resurslarından qənaətli istifadə sahəsində tənzimləmə tədbirlərinin gücləndirilməsinə zərurət olduğunu göstərir.

Ölkəmizdə sənaye sahələrində yeniliklərə dair statistikanın təhlili zamanı sənaye müəssisələrində, o cümlədən enerji sektorunda məhsula və istehsala dair yeniliklərin tətbiqi ilə bağlı göstəricilərin çox aşağı səviyyədə olduğu aşkarlandı. Belə halın mövcudluğunu sahədə rəqabət mühitinin zəif olması və əsasən dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrdə yenilikçilik motivasiyasının kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə əlaqələndirmək olar.

Ölkəmizin neft-qaz hasilatı, neft məhsulları istehsalı, elektrik və istilik enerjisi istehsalçılarının böyük əksəriyyəti iri vergi ödəyiciləri statusuna malikdir.

Vergi Məcəlləsinin 13.2.50-ci maddəsində qeyd olunan təbii inhisar anlayışı “Təbii inhisarlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda belə müəyyən edilmişdir: “**təbii inhisar** - istehsalın texnoloji xüsusiyyətlərinə görə rəqabətin olmadığı şəraitdə tələbatın ödənilməsi daha səmərəli olan və inhisar subyektlərinin istehsal etdiyi (satdığı) əmtəə istehlakda başqa əmtəə ilə əvəz edilə bilməyən əmtəə bazarının vəziyyəti”. Həmin Qanunda təbii inhisar şəraitində əmtəə istehsalı (satışı) ilə məşğul olan təsərrüfat subyekti təbii inhisar subyekti kimi təqdim olunmuşdur.

Vergi Məcəlləsinin 13.2.51-ci maddəsinə görə qanunla təsdiq edilmiş hasilatın pay bölgüsü, əsas ixrac boru kəməri haqqında və digər belə sazişlər və ya qanunlar, o cümlədən neft və qaz haqqında, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti haqqında və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən, vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsi xüsusi qaydalarla müəyyən edilən vergi ödəyiciləri xüsusi vergi rejimli müəssisə kimi qəbul edirlər.

Azərbaycanda Hasilatın Pay Bölgüsü üzrə Sazişlər qanunvericilik səviyyəsində təsdiqlənir. Həmin sazişlər üzrə fəaliyyətin vergiyə cəlb olunması məsələləri isə Sazişlərin tərkibinə daxil edilən

Protokollarla tənzimlənir. Hasilatın Pay Bölgüsü barədə Sazişlərin tərkibinə daxil edilən və vergitutma məsələlərini tənzimləyən Protokollara əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- əməkdaşların və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi haqqında Protokol;
- xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında Protokol;
- əlavə dəyər vergisi haqqında Protokol;
- idxal-ixrac rüsumları haqqında Protokol;
- mənfəət vergisi haqqında protokol.

Vergi Məcəlləsinin 2.4-1-ci maddəsinə görə vergi azadolmalarının və güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı müddəalar yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir. Bu Məcəllədən başqa digər normativ hüquqi aktlarda, o cümlədən *hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlərdə və ya qanunlarda, ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti və xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunlarda* vergi azadolmaları və güzəştləri ilə bağlı müddəalar nəzərdə tutula bilməz.

Vergi Məcəlləsinin 106.1.11-ci və 164.1.11-ci maddələrinə görə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü, ixrac boru kəmərləri haqqında və bu qəbildən olan digər sazişlərə uyğun olaraq əsas fondların, daşınar əmlakın və digər aktivlərin hər hansı şəkildə həmin sazişlərdə Azərbaycan Respublikasını təmsil edən tərəfə təqdim edilməsi üzrə əməliyyatlar mənfəət və əlavə dəyər vergisindən azad olunur. Bu güzəşt xarici müəssisələrin iştirakı ilə yaradılan və HPB sazişləri ilə fəaliyyət göstərən qurumların sazişdə razılaşdırılan (əsasən fəaliyyətin dayandırılması, fəaliyyət müddətinin bitməsi və s.) hallarda müvafiq əmlakın Azərbaycan tərəfə verilməsini stimullaşdırır.

Vergi Məcəlləsinin 122.3-cü maddəsinə görə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü, ixrac boru kəmərləri haqqında və bu qəbildən olan digər sazişlər üzrə mənfəətin bölüşdürülməsi (dividend), habelə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş hallarda hüquqi şəxsin tam mülkiyyətində olan törəmə müəssisələrin xalis mənfəətinin həmin hüquqi şəxsin mərkəzləşdirilmiş fondunda cəmləşdirilməsi üzrə köçürmələr və bu şəxsin həmin gəliri vergiyə cəlb olunmur.

Xammal hasilatının tənzimlənməsindən danışarkən bu sahədə innovasiya fəaliyyəti üçün stimulların yaradılması məsələlərinə də diqqət yetirmək lazımdır. Aydındır ki, yeni yataqların mənimsənilməsi və hasilat şəraitindən asılı olaraq vergitutmada diferensasiyanın edilməsi ilə yanaşı, mövcud yataqların istismarının səmərəliliyinin artırılması, quyuların neft veriminin yüksəldilməsi üçün də tədbirlərin görülməsi zəruridir. Bunun üçün neft hasilatının yeni texnologiyalarının işlənməsi vacibdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsinə görə mənfəət vergisinin hesablanması zamanı gəlir götürmək məqsədilə aparılan elmi-tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (*əsas vəsaitlərin alınması, qurulması və kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla*) gəlirdən çıxılır. Bu Məcəllənin 117-ci maddəsinə görə geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər amortizasiya ayırmaları şəklində

ümumi gəlirdən çıxılır. Vergi Məcəlləsinin 114.3.5-ci maddəsinə görə belə xərclərin amortizasiya norması 25%-dək müəyyən olunmuşdur və bu normalar xərclərin ilkin qiymətinə tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, hasilat müəssisəsi qeyd olunan xərclərini amortizasiya vasitəsilə 4 il ərzində tam qaytara bilər. Vergi Məcəlləsinin 117.2-ci maddəsində qeyd olunur ki, vergi ödəyicisinin geoloji-kəşfiyyat işlərini aparmaq və təbii ehtiyatları emal, yaxud istismar etmək hüquqlarını əldə etmək üçün qeyri-maddi aktivlərə çəkdiyi xərclər də amortizasiya oluna bilər. Məcəllənin 114.3.6-cı maddəsinə görə istismar müddəti məlum olmayan qeyri-maddi aktivlər 10%-dək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənəsib məbləğlərdə amortizasiya oluna bilər.

Məlum olduğu kimi, enerji sektoru kifayət qədər kapitaltutumlu sahədir. Bu baxımdan, vergitutma məqsədləri üçün tətbiq olunan amortizasiya qaydası belə müəssisələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əsas vəsaitlərin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 114-cü maddəsi ilə təsbit olunmuş amortizasiya qaydası amortizasiya normalarının qalıq dəyərinə tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. İqtisadi ədəbiyyatda “azalan qalıq dəyəri metodu” adlanan belə amortizasiya prosesində əsas vəsaitlərə investisiya qoyuluşlarının ödənmə müddəti kifayət qədər böyük dövrü əhatə edir və amortizasiyanın investisiya mənbəyi kimi rolunun azalmasını şərtləndirir. Digər tərəfdən, amortizasiya normalarının ən yüksək həddinin müəyyən edilməsində sahəvi xüsusiyyətlərin nəzərə alınmaması kapital tutumlu sahələrlə digər sahələri amortizasiya baxımından eyni vəziyyətə gətirməklə müəyyən bərabərsizliyin yaranmasına şərait yaradır. Neft və qazın qiymətinin yüksəkliyi belə bərabərsizliyin hiss olunmamasına, investisiyalar üçün mənfəətdən istifadə imkanlarına şərait yaradır. Lakin, neft bazarlarında qiymətin azalması prosesi baş verdiyi halda amortizasiyanın investisiya mənbəyi kimi əhəmiyyəti kəskin şəkildə arta bilər. Buna görə də, Vergi Məcəlləsində əsas vəsaitlərə amortizasiyanın hesablanması və normaların tətbiqində diferensial yanaşmaya zərurət vardır. Bu məqsədlə aşağıdakı təklifləri irəli sürmək olar:

- elmi-tədqiqatlarda istifadə olunan əsas vəsaitlər üçün daha yüksək amortizasiya normalarının tətbiqi;
- amortizasiyanın hesablanmasında əsas vəsaitlərin amortizasiya müddətlərinin azaldılmasına imkan verən metodların (sürətləndirilmiş, kumulyativ və s.) tətbiqi.

İbrahimov Elşad Əyyub oğlu.
Bakı Dövlət Universitetinin
Tətbiqi riyaziyyat və kibernetika fakültəsi,
Optimallaşdırma və idarəetmə kafedrası,
Magistrant

Xərclər-buraxılış modelinin GAMS-da işlənməsi

“Xərclər-buraxılış” modeli müxtəlif iqtisadi göstəricilərin (məsələn, son məhsulun) digər göstəricilərə (məsələn, məhsul buraxılışı həcminə, əlavə dəyərə, məşğulluğun səviyyəsinə, əsas kapital yığımina, vergilərə və s.) ümumi təsirinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır.

Məhsul buraxılışı həcminə ümumi təsir,

$$\Delta X = (E - A)^{-1} \Delta Y = B \Delta Y \quad (2.1)$$

düsturu ilə müəyyən edilir. Burada ΔX - buraxılışa ümumi təsiri, başqa sözlə ΔY – son məhsulun dəyişməsi nəticəsində məhsul buraxılışının dəyişməsinə göstərir. B -tam xərclər matrisidir.

Məhsul buraxılışı həcminə ümumi təsiri (2.1) vasitəsi ilə hesabladıqdan sonra, bu dəyişmənin əlavə dəyərə ümumi təsiri,

$$\Delta V = v \Delta X \quad (2.2)$$

$$v = \frac{V}{X}$$

v - əlavə dəyər norması əmsalları vektorudur, başqa sözlə, hər bir sahənin məhsul buraxılışı vahidinə düşən əlavə dəyəri göstərir.

(2.1)-bərabərliyini (2.2)-də nəzərə alsaq son məhsulun dəyişməsinin əlavə dəyərin dəyişməsinə təsirini aşağıdakı düstur ilə müəyyən edə bilərik:

$$\Delta V = v B \Delta Y \quad (2.3)$$

(2.3) son məhsulun dəyişməsinin (ΔY) əlavə dəyərin dəyişməsinə (ΔV) təsirini əks etdirir.

Sahələrin ümumi buraxılışının dəyişməsinin məşğulluğun dəyişməsinə təsiri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

$$\Delta L = t \Delta X \quad (2.4)$$

t - birbaşa əmək tutumu(sərfi) əmsalları vektorudur, başqa sözlə, hər bir sahədə məhsul buraxılışı vahidinə düşən məşğulluqdur (sərf edilmiş adam-saat, adam-gün, adam-il).

$$t = \frac{L}{X}$$

(2.1)-bərabərliyini (2.4)-da nəzərə alsaq aşağıdakı simulyasiya düsturunu almış olarıq:

$$\Delta L = t B \Delta Y \quad (2.5)$$

$T = tB$ olduğunu (2.5)-də nəzərə alsaq,

$$\Delta L = T \Delta Y \quad (2.6)$$

Burada T- tam əmək tutumu əmsallarıdır. (2.6) son məhsulun dəyişməsi (ΔY) nəticəsində məşğulluqda baş verən dəyişiklikləri (ΔL) göstərir.

(2.4) və (2.6) sol tərəflərinin bərabərliyindən sağ tərəflərinin bərabərliyi alınır.

$$t \Delta X = T \Delta Y \quad (2.7)$$

(2.7) eyniliyi birbaşa əmək tutumu əmsalları ilə tam əmək tutumu əmsalları arasındakı əlaqəni əks etdirir.

Ümumi buraxılışın dəyişməsinin (ΔX) kapital yığımına (ΔK) ümumi təsiri,

$$\Delta K = f \Delta X \quad (2.8)$$

kimi olur. Burada, f - kapital yığımı əmsalları vektorudur, başqa sözlə, hər bir sahədə məhsul buraxılışı vahidinə düşən istehsal edilmiş, hətta istehsal edilməmiş (məsələn, torpaq) aktivləri göstərir.

$$f = \frac{K}{X}$$

(2.1) bərabərliyini (2.8)-də nəzərə alsaq iqtisadi fəaliyyət sahələrində son məhsulun dəyişməsinin (ΔY) sahələrdə kapital yığımının dəyişməsinə təsirinin (ΔK) multiplikativ effekti müəyyən etmək üçün aşağıdakı simulyasiya modelini almış olarıq:

$$\Delta K = f B \Delta Y \quad (2.9)$$

$F = f B$ olduğunu (2.9) –da nəzərə alsaq aşağıdakı bərabərliyi alarıq.

$$\Delta K = F \Delta Y \quad (2.10)$$

(2.8) və (2.10)-nin sol tərəflərinin bərabərliyindən sağ tərəflərinin bərabərliyi alınır.

$$f \Delta X = F \Delta Y \quad (2.11)$$

(2.11) eyniliyi birbaşa kapital tutumu əmsalları ilə tam kapital tutumu əmsalları arasındakı əlaqəni əks etdirir.

Məlumdur ki, vergi yükü toplanmış vergilərin istehsal olunmuş məhsula nisbəti kimi müəyyən olunur.

$$vy = \frac{VER}{X}$$

Burada, VER -toplanmış vergilərin məbləğidir. Onda, ümumi buraxılışın dəyişməsinin toplanan vergilərin məbləğinə təsiri aşağıdakı kimi müəyyən olunur.

$$\Delta VER = vy * \Delta X \quad (2.12)$$

(2.1)-i (2.12) –də nəzərə alsaq,

$$\Delta VER = vy * B \Delta X$$

alarıq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanca məhsul və xidmətlərin istehsalı və bölüşdürülməsinin sahələrarası hesabat balansı. ARDSK, Bakı, «Səda», 2004, s. 242.
2. Həsənli Y.H., Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin təhlili və modelləşdirilməsi (“Xərclər-buraxılış “ modeli), Azərbaycan Respublikası İİN İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Azərbaycanda İqtisadi İslahatların Həyata Keçirilməsi xüsusiyyətləri və Problemləri, Elmi əsərlər toplusu, VI buraxılış, Bakı, 2005, s.50-77.

Məmmədova Samirə Ağasəməd qızı

Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası

Doktorant

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin formalaşmasının xüsusiyyətləri

Bazar münasibətlərinin geniş vüsət aldığı ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı qarşısında duran əsas problemlərdən biri sahibkarlıq subyektlərinin zəruri maliyyə resursları ilə təmin edilməsidir.

Araşdırmalar göstərir ki, bu problemin həlli xeyli dərəcədə dövlətin həyata keçirdiyi vergi və investisiya siyasətinin miqyasından və səmərəsindən bilavasitə asılıdır. Yalnız dövlət tərəfindən səmərəli vergi və investisiya siyasətinin həyata keçirməklə yaxın gələcəkdə sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli fəaliyyətini, bütövlükdə isə iqtisadiyyatın bütün sahələrində yüksək iqtisadi inkişaf təmin edilə bilər. Bununla yanaşı, həmin prosesdə alternativ gəlirlilik məsələlərin dərinədən və hərtərəfli təhlil olunması, riskin qiymətləndirilməsi, investisiya qoyuluşunun iqtisadiyyatın prioritet sahələrinə yönəldilməsi məqsədəuyğun sayılır.

Respublikamızda aparılan tədqiqatlar göstərir ki, son illər ölkə iqtisadiyyatının inkişafına daxili və xarici mənbələr hesabına xeyli investisiyalar yatırılmışdır ki, bu da bütövlükdə onun maliyyə resursları ilə təmin olunması sahəsində hələ də tam reallaşmamış mövcud potensialın olması haqqında nəticə çıxarmağa imkan verir. Lakin bununla belə, vəziyyətin sahibkarlıq baxımından təhlili bu sahədə inkişafın mövcud olduğunu göstərir. İlk növbədə onu qeyd edək ki, 2005-2013-cü illərdə müxtəlif mənbələrdən olan investisiyaların müqayisəli araşdırması göstərir ki, həmin dövrdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına qoyulan sərmayələrin hələ də əhəmiyyətli hissəsi xarici ölkələrin və maliyyə qurumlarının payına düşürdüyü, 2010-2013-cü illərdə artıq investisiyaların əksər hissəsini daxili investisiyalar təşkil etmişdir. Üçüncü, büdcədən əsas kapitala yönəldilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi xeyli artmış olsa da, ölkə iqtisadiyyatının investisiyalaşmasında bank kreditlərinin payı 4,0-6,5 faiz təşkil edir. Halbuki bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə investisiya mənbəyi kimi bank kreditlərindən geniş istifadə olunur.

İnvestisiya mənbələri içərisində əhalinin şəxsi vəsaitlərinin də xüsusi çəkisi çox aşağıdır. Belə ki, 2005-ci il ilə müqayisədə bu göstərici 2010-cu ildə 12,5% artaraq 373,2 min. manat təşkil etmişdir ki, bu da əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın ümumi həcmnin 3,8%-nə bərabərdir.

Bazar iqtisadiyyatı yüksək inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində milli sahibkarlığa münasibətdə dövlət məhz bu cür siyasəti həyata keçirir.

Buna görə də respublikada sahibkarlığın maliyyə resursları bazasının möhkəmləndirilməsi aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir:

- səmərəli vergi siyasəti ilə dövlət büdcəsindən bu məqsədlə kifayət qədər mərkəzləşdirilmiş kredit vəsaitlərinin artırılması;
- sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarının formalaşmasında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun (SKMF) imkanlarından geniş istifadə edilməsi.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (1993-cü ildə yaranmışdır) yarandığı vaxtdan etibarən dövlət büdcəsindən hər il fonda sahibkarlıq strukturları arasında bölüşdürmək üçün müəyyən vəsaitlər ayrılır. 2004-2008-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsindən sahibkarlığın inkişafı üçün cəmi 300,0 milyon manat, o cümlədən, 2004-cü ildə SKMF tərəfindən 2009-cu ildə 2011 sahibkarlıq subyektinə müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə verilmiş 130 milyon manat güzəştli kredit vəsaitinin 28,3%-i sənaye məhsullarının istehsalı və emalı, 15,2%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, 17,4%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, 0,7%-i turizm infrastrukturunun inkişafı, 36,9%-i xidmət və infrastruktur sahələrinin inkişafı, 1,5%-i kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına yönəlmişdir.

Hazırda Azərbaycanda neft bölməsindən kənarında fəaliyyət göstərən sahələrin inkişaf etdirilməsində bir sıra beynəlxalq maliyyə-kredit qurumları: Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı və s. yaxından iştirak edirlər. Onu da qeyd etmək ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonrakı 1994-2010-cu illər ərzində 8,92 mlrd. ABŞ dolları məbləğində 142 kredit sazişi imzalamışdır. 73 layihənin həyata keçirilməsi başa çatmış, qalanları isə hazırda icra olunmaqdadır. Həmçinin 2013-cü ildə Dünya bankı ilə Azərbaycan Respublikası arasında 23 kredit sazişi bağlanıb, bunların məbləği 2 mlrd.dollardan artıqdır.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarına tam cavab verməməsi, digər tərəfdən isə, geniş və əsaslandırılmış biznes planların tərtibi üzrə mütəxəssislərin və təcrübənin çalışmaması bu sahədə müəyyən çətinliklər yaradır. Bununla yanaşı, bir sıra xarici sərmayəçilərin təqdim edilən layihəni tam maliyyələşdirilməməsi yerli sahibkarlıq müəssisəsi üçün problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Son vaxtlar büdcə vəsaitlərindən ayırmalar hesabına bu problem qismən həll olunsada, əksər özəl şirkətlər üçün bu çətinliklər hələ də yaşanmaqdadır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, hələ də indiyə kimi respublikada kiçik və orta sahibkarlığın investisiya problemlərinin həlli mexanizmi axıradək işlənilib hazırlanmamışdır. Ona görə də hesab edirik ki, kredit dərəcələrinin azaldılması imkanlarının tapılması, investisiyalardan istifadəyə görə müxtəlif vergi güzəştlərinin tətbiqi, cəld

edilmiş kredit resurslarının bölüşdürülməsi və idarə olunması sisteminin son dərəcə sadələşdirilməsi və s. tədbirlərin görülməsi ən vacib məsələlərdəndir.

Sahibkarlığın inkişafı üzrə maliyyə problemlərinin həllində bank vəsaitləri mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatına görə hazırda Azərbaycanda 45 bank fəaliyyət göstərir. Ölkə iqtisadiyyatına kommersiya bankları tərəfindən kredit qoyuluşları 2010-cu ildə müqayisədə 2013-cü ildə 68.3 % artaraq, 9163,4 mln.manatdan 15422,9 mln.manata yüksəlmişdir. Uzunmüddətli kreditlərin həcmi isə, təhlil olunan dövrdə 1,8 dəfə artaraq 2010-cu ildəki 6 596.3 mln.manatdan 2013-cü ildə 12 087,5 mln.manata çatmışdır. Nəticədə uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 2010-cu ildəki göstəricidən 2013-cü ildə 83,2 %-ə yüksəlmişdir.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanda sahibkarlığın investisiya problemlərinin həlli ilə səmərəli surətdə məşğul olan çoxlu miqdarda ixtisaslaşmış mikrokreditləşmə maliyyə qurumlarının yaradılmasına ehtiyac vardır. Azərbaycanda belə bir təcrübənin olmasına baxmayaraq, onun daha genişləndirilməsi və effektiv sisteminin qurulması çox vacibdir.

Respublikada xüsusilə də kiçik sahibkarlığın maliyyə problemlərinin həllində kredit ittifaqlarının yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyri-bank təşkilatı forması kimi çıxış edən həmin ittifaqın fəaliyyəti kiçik sahibkarlıqla məşğul olan fiziki şəxslərin qarşılıqlı maliyyə köməkliyinə əsaslanır. Bu isə o deməkdir ki, kredit ittifaqının vəsaitindən bu ittifaqa daxil olmayan şəxslər istifadə edə bilməzlər.

Hazırda sahibkarlıq fəaliyyətinin daha səmərəli təşkili üçün kredit kooperativlərinin yaradılması daha geniş yayılmalıdır.

Bununla əlaqədar Respublika Prezidentinin 22 iyul 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə “Kredit İttifaqı haqqında” müvafiq qanun qəbul edilmişdir. Həmin qanuna görə, kredit ittifaqı anlayışı mənafə ümumiliyi əsasında könüllü birləşən fiziki şəxslərin və kiçik sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitini cəmləşdirmək yolu ilə özlərinin qarşılıqlı kreditləşdirilməsi üçün yaradılan bank olmayan kredit təşkilatıdır.

Hazırda respublikada kənd təsərrüfatı istehsalçılarının 30-dan çox belə təşkilatı mövcuddur. Həmin ittifaqların səmərəli fəaliyyəti üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Bağirova Şəfa Vaqif qızı

Lənkəran Dövlət Universiteti, doktorant

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, elmi işçi

Xarici investisiyanın inkişafında vergi sisteminin rolu

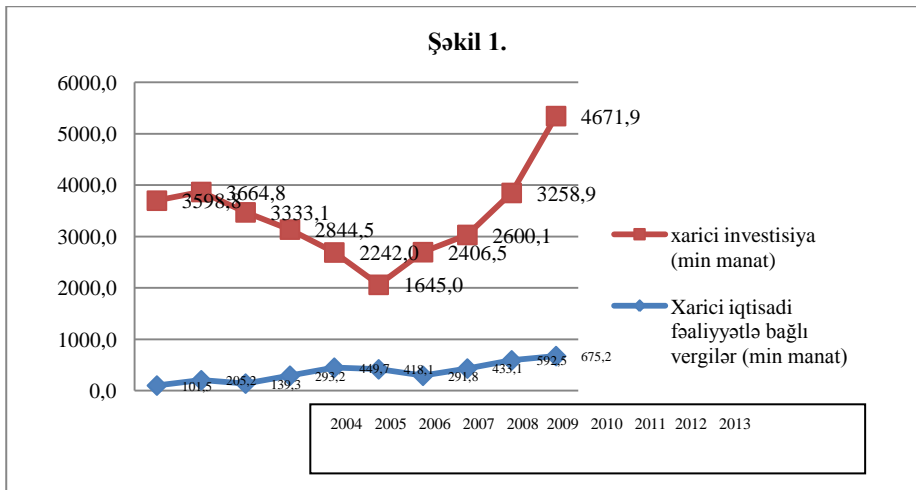
Respublikada milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində və onun inkişafında investisiya qoyuluşları bir tərəfdən bazar iqtisadiyyatının mahiyyətindən və habelə, ölkənin zəngin yeraltı sərvətlərə malik

olmasından, digər tərəfdən, respublikada bu geniş strateji məqsədlərə çatmaq üçün lazımi vəsaitin olmaması xarici investorları respublikaya cəlb edilməsini zərurətə çevirmişdir. Ölkəmizdə həyata keçirilən vergi siyasəti nəticəsində yaradılmış əlverişli vergi mühiti son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investorların iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Bu istiqamətdə respublika hökuməti lazımi tədbirlər həyata keçirmişdir. Belə ki, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və tənzimlənməsi üzrə respublikaya xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, ölkələrarası sərbəst mal mübadiləsinin həyata keçirilməsinə dair tədbirlər sistemi işlənib hazırlanmışdır. Bütün bu tədbirlər nəticəsində respublikaya xarici ölkələrin marağı daha da artmışdır. Lakin investorların normal fəaliyyətini tənzimləmək üçün daha geniş tədbirlər həyata keçirilməlidir. Daha doğrusu, geniş investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sahəsində dövlət iqtisadi mexanizmdən xüsusilə güzəştli vergi sisteminin daha fəal və çevik istifadə edilməsini təmin etməlidir. Respublikada həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də, vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və vergi təbliğatıdır. Son illər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasəti aşağıda qeyd olunanlara nail olunması məqsədini güdür:

- vergilərin sayının azaldılması;
- vergi dərəcələrinin azaldılması;
- vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi;
- hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;
- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;
- dağ və ucqar rayonlarda sahibkarlığın stimullaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi;
- vergidən yayınmaya qarşı səmərəli vergi nəzarətinin təşkili;
- vergi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi investisiya siyasətində baş verəcək ciddi keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılmasını tələb edir. Buna görə də ölkədə həm investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinin ümumi qanunauyğunluqlarının, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi məsələlərinin həlli bazar münasibətləri şəraitində mühüm zərurətə çevrilir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytına əsaslanaraq şəkil 1-də xarici investisiya və xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilərin müqayisəli qrafik təsviri verilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmtəə istehsalçıların investisiya fəallığı ilə gəlirlərdən tutulan vergi dərəcələri arasındakı asılılığı öyrənməyə yönəldilən Laffer nəzəriyyəsinə görə vergilərin artırılmasının müəyyən həddi vardır. Həmin həddin aşması öz növbəsində işgüzar fəallığın aşağı düşməsinə, bunun isə nəticədə büdcənin gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxara bilər. Xarici investorları vergi güzəşti və imtiyazlarından daha çox, öz fəaliyyətlərini uzun müddətə proqnozlaşdırmağa imkan verən vergi sisteminin sabitliyi və təkamülünün müəyyənliyi maraqlandırır.

Milli iqtisadi inkişaf modelinin tərkib hissəsi kimi təkmil vergi sisteminin tətbiqi ölkədə investiyaların cəlb edilməsi istiqamətində sabit vergi rejiminin həyata keçirilməsini zəruri edir. Vergi rejiminin sabitliyi - vergilərin tərkibinin, dərəcələrinin, güzəştlərin, sanksiyaların bir dəfəlik və həmişəlik müəyyən edilməsi demək deyildir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə uzun müddət dəyişməyən vergi sistemi (vergi rejimi) mövcud deyildir. Hər bir vergi sistemi tətbiq olunduğu dövrdən ictimai quruluşun xarakterini, ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətini, sosial-siyasi vəziyyətin sabitliyini və s. xüsusiyyətləri əks etdirir. Göstərilənlər və digər şərtlər dəyişdikcə, vergi sistemi onun üzərinə qoyulan tələblərə cavab verə bilmədiyindən, iqtisadiyyatın inkişafının obyektiv şərtləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq bütünlükdə vergi sistemində, yaxud onun ayrı-ayrı elementlərində (dərəcələr, güzəştlər və s.) zəruri dəyişikliklər edilir. Vergi rejiminin sabitliyi və dinamikliyinin əlaqələndirilməsinə onunla nail olunur ki, aşkar görünən səhvlərin aradan qaldırılması istisna olmaqla il ərzində heç bir dəyişiklik edilmir. Respublikamızda həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması vasitəsilə xarici investorların ölkəyə cəlb olunmasıdır. Statistik məlumatlara əsasən aparılan təhlillər göstərir ki, iqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar və o cümlədən xarici investisiyalar illər üzrə artmaqda davam edir.

Şamilov Rəşad Fuad oğlu
Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası
Doktorant

Müəssisələrdə vergi uçotunun təkmilləşdirilməsi

Vergi münasibətləri yenidən bölüşdürücü xarakterli olduğundan ictimai tərəqqi xeyli dərəcədə bu münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinin formalaşdırılması istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi səmərəli vergitutma sistemi yaratmadan mümkün deyildir. Vergi münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi bütün dövlətlərin fəaliyyətinin ən vacib, eyni zamanda mürəkkəb sahələrindən hesab olunur. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşmasında, qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında, inflyasiyanın qarşısının alınmasında dövlət maraqlarının əsas daşıyıcısı kimi çıxış edir. Vergi sistemi təkrar istehsal prosesinin iştirakçılarının iqtisadi maraqlarını ifadə etməklə, onların tarazlığını və bununla da ictimai tərəqqini təmin edir.

Vergi menecmentini tətbiq edən müəssisəni ödənilən vergilərin kəmiyyətindən çox, vergi axınlarının optimallaşdırılması nəticəsində əldə edilən vəsaitlərin yerləşdirilməsi üzrə qəbul edilən qərarların səmərəliliyi, yəni, idarəetmə həllərinin təkə əlavə gəlir mənbələrinin axtarışında deyil, həm də vergi xərcləri və vergi mənfəəti (müəssisənin optimallaşdırılmış vergi gəlirləri məbləği ilə onun vergi xərcləri arasındakı fərq) sahəsində müəyyən nəticələr əldə etməsi maraqlandırılmalıdır. Bu isə səmərəli həllərin seçiminə əsaslanan vergilərin optimallaşdırılması deməkdir. Ona görə də korporativ vergi menecmentinin məqsədi vergilərin optimallaşdırılması, yəni, vergi ödənişlərinin sərfəli çoxvariantlı minimumlaşdırılması, bunun əsasında qənaət, əlavə vergi gəliri əldə etməsi və onları müəssisənin inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli yatırım və digər iqtisadi əsaslandırılmış xərclər şəklində istifadə etməsidir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 71-ci maddəsinin (“Vergi ödəyiciləri tərəfindən uçot sənədlərinin tərtib edilməsi və saxlanması”) 71.1 bölməsinə görə bütün müəssisələr (təşkilatlar) mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını mühasibat uçotuna görə deyil, vergi uçotuna görə müəyyən etməlidirlər. Beləliklə, mənfəət vergisi üzrə vergi ödəyicisi olan bütün müəssisələr mühasibat uçotundan əlavə, vergi uçotu da aparmalıdırlar.

Vergi uçotu – ilkin sənədlərin verilənləri əsasında vergi bazasını müəyyən etmək üçün informasiyaların ümumiləşdirilməsi sistemidir. O, vergi ödəyicisi tərəfindən hesabat (vergi) dövrü ərzində həyata keçirilən təsərrüfat əməliyyatlarından vergi tutulması üçün uçot qaydaları haqqında düzgün informasiyanın formalaşdırılması məqsədi ilə həyata keçirilir. Bundan əlavə, vergi uçotu hesablamalarının düzgünlüyü, tamlığı və büdcəyə mənfəət vergisinin vaxtında

ödənilməsi üzərində nəzarət üçün daxili və xarici tələbatçıların informasiya ilə təmin edilməsi zəruridir.

Vergi uçotu haqqında informasiya gəlir və xərclərin məbləğlərinin formalaşdırılması qaydalarını; cari vergi (hesabat) dövrdə vergitutma məqsədləri üçün nəzərdə tutulan xərclər payının müəyyən edilməsi qaydası; növbəti vergi dövrünün xərclərinə aid ediləcək xərclər qalığı (itkilər) məbləğini; yaradılan ehtiyatların məbləğinin formalaşdırılması qaydası və mənfəət vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmalarda borcların məbləğini özündə əks etdirməlidir. Müəssisələrə vergi uçotunun norma və qaydalarının ardıcılıqla tətbiqi prinsipi və təsərrüfat fəaliyyəti şəraitindən asılı olaraq vergi uçotu sistemini müstəqil təşkil etmək hüququ verilir. Vergi uçotu bir vergi dövründən digərinə ardıcıl olaraq aparılır.

Müəssisə vergi məqsədləri üçün uçot siyasəti işləyib hazırlamalı və bu müəssisə rəhbərliyinin uyğun əmri ilə təsdiq edilməlidir.

Mənfəət vergisinin hesablanması üçün gəlir və xərclərin uçotu mühasibat uçotundan ayrılmalı və müəssisənin təsərrüfat həyatı faktlarının uçotunun müstəqil istiqaməti olmalıdır.

Hazırda müəssisələrin praktiki fəaliyyətlərində vergi uçotunun aparılmasına üç yanaşma təşəkkül tapmışdır:

1. Vergi uçotu verilənlərinin mühasibat uçotu hesablarında formalaşdırılması.
2. Mühasibat və vergi uçotunun paralel aparılması.
3. Uçotun vergi uçotu qaydaları üzrə aparılması.

Vergi uçotu konsepsiyası vergi uçotu standartları (verilənlərin kompyuterdə emalı üçün) və ya vergi registrlərinin doldurulması təlimatları (verilənlərin elektron cədvəllər və ya əl ilə emalı üçün) üzrə reallaşdırıla bilər.

Vergi uçotu registrləri hesabat (vergi) dövrü ərzində vergi uçotu verilənlərinin sistemləşdirilməsi formalarıdır. Registrdə əks etdirilən verilənlərin əsasında ilkin uçot sənədləri, o cümlədən, mühasibin arayışı durur.

Hesabatların verilməsi üçün vergi dövrü və hesabat dövrü müəyyən edilir.

Bununla əlaqədar olaraq, istehsal müəssisələri qarşısında vergi uçotu və mənfəət vergisi üzrə hesablamaların həyata keçirilməsinin düzgünlüyü üzərində nəzarətin təşkil edilməsi zərurəti dayanmışdır. Bu bir tərəfdən qanunvericiliyin tələblərini yerinə yetirmək, digər tərəfdən onunla əlaqədar məsrəflərin minimumlaşdırılması üçün lazımdır.

Hazırda müəssisələr-vergi ödəyiciləri qarşısında iki bir-birindən prinsipcə fərqli yanaşma dayanır, onlardan biri – vergi uçotunun müstəqil sistem kimi, yaxud mühasibat uçotunun verilənlərindən istifadə edərək onları emal edən alt sistem kimi təşkili- seçmə problemdir. Eyni zamanda metodoloji kömək olmadan müəssisələrin mühasibat bölmələri üçün vergi uçotunun təşkili və aparılması metodikasını müstəqil işləyib hazırlamaq praktiki olaraq mümkün

olmadığından auditor təşkilatlarının uyğun vergi uçotu sisteminin yaradılmasına köməklik göstərmələri böyük əhəmiyyət daşıyır.

Vergi uçotunun bütövlükdə vergi sisteminin mühüm alətlərindən biri olduğunu nəzərə alaraq, istehsal müəssisələrində vergi menecmentinin tərkib hissəsi kimi onun təşkili və fəaliyyətinin nəzəri və praktiki cəhətdən öyrənilməsi zərurəti meydana çıxır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, www.taxes.gov.az

2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (21.12.2012-ci il tarixli ən son dəyişikliklərlə). vn.taxes.gov.az/

3. Аронов А.В., Кашин В.А. Налоговая политики и налоговое администрирование. М.: ЭКОНОМИСТЪ, 2006

Haşımova Súdabə Söhrab qızı
BDU-nun Sosial elmlər və psixologiya
fakultəsinin Sosiologiya kafedrasının
müəllimi

Davamlı inkişaf şəraitində təhsilin sosial funksiyası haqqında bəzi mülahizələr

Təhsil sosial institut kimi sosial-maarifləndirici təcrübənin nisbətən sabit formasıdır. Təhsil prosesində ictimai həyat təşkil edilir, cəmiyyət və şəxsiyyət, keçmiş və gələcək arasında əlaqə təmin edilir.

Davamlı inkişafda təhsil sistemi müəyyən ictimai tələbatlara yönəlmiş bir sıra spesifik funksiyaları yerinə yetirir. Sistem nöqtəyi-nəzərindən təhsil cəmiyyətdə ikili funksiyanı yerinə yetirir. Bir tərəfdən, o, təhsil və tərbiyə prosesində əhalinin tələbatlarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur, şəxsiyyət qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Bu rolun yerinə yetirilməsi zamanı, təbii ki, fəaliyyətin başlıca subyekti tərbiyə edilən, məktəbli, tələbə, aspirant, dinləyici - təhsil sistemi xidmətinin istehlakçılarıdır. Digər tərəfdən, təhsil sistemi gənclərin sosiallaşmasında, onların sosial - bəyənilən davranış nümunələrinin mənimsənilməsində, insanların müəyyən institutionallaşdırılmış dəyərlər sistemini mənimsəməsində cəmiyyətin tələbatlarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Təhsil sistemi bir sıra sosiallaşdırıcı funksiyaları yerinə yetirir. Bunlar:

- biliklərin nəsildən - nəsilə ötürülməsi və mədəniyyətin yayılması;
- şəxsiyyətin, xüsusilə gənclərin sosiallaşması və onların cəmiyyətə inteqrasiyası;
- şəxsiyyət statusunun müəyyən edilməsi və s.- dir.

Göründüyü kimi, davamlı inkişaf şəraitində təhsil institutu fərdlərin cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin müxtəlif sferalarına hazırlanması və daxil olması, onların bu cəmiyyətin mədəniyyətinə qoşulması funksiyalarını yerinə yetirən cəmiyyətin əsas tələbatlarının reallaşması ilə bağlıdır.

Digər mütəxəssislərin fikrincə, təhsil həmçinin daha differensiallaşmış funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalar:

- əqli maariflənmə və şəxsiyyətin tərbiyəsi - onun idraki qabiliyyətlərinin, təfəkkürünün inkişafı, ətraf aləm, insan haqqında biliklərə yiyələnməsi, dünyagörüşünün formalaşması;
- şəxsiyyətin əxlaqi tərbiyəsi - mənəvi keyfiyyətlərin, xarakterik keyfiyyətlərin, şəxsi və ictimai davranış adətlərinin və vərdislərinin formalaşması;
- şəxsiyyətin siyasi sosiallaşması - onun inkişaf etmiş siyasi şüurunun və vətəndaş kimi məsuliyyətli siyasi davranışın formalaşması və s.- dir.

Davamlı inkişafda təhsil institutu yalnız bütövlükdə cəmiyyət səviyyəsində deyil, həm də ayrı-ayrı sosial-ərazi sistemləri səviyyəsində vacib sosial funksiyaları yerinə yetirir. Bu baxımdan təhsilin sosial funksiyası haqqında geniş və dar mənalarda danışmaq olar:

- təhsilin ictimai həyatın bütün tərəflərinə təsiri;
- onun istehsal münasibətlərinə, cəmiyyətin sosial strukturuna və şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri haqqında.

Ali təhsil bütövlükdə təhsil sisteminin pilləsi olaraq insanın sosial əhəmiyyətli keyfiyyətlərinin məqsədyönlü formalaşması prosesini davam etdirir. Cəmiyyətin tənzimlədiyi bu proses elmdə sosiallaşma, yəni fərdin cəmiyyətə daxil olması kimi başa düşülür. Ali təhsilin sosiallaşdırıcı funksiyası insanın ictimai zəruri şəxsiyyət tipinin formalaşmasına yönəlmiş fəaliyyətin peşə və sosial sferalarına hazırlanmasını və cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

Davamlı inkişafda ali təhsil sistemi son nəticədə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına əsaslanan cəmiyyətin mənəvi potensialının formalaşmasının vacib kanallarından biridir. Bu zaman mütəxəssis şəxsiyyətinin inkişafı fasiləsiz xarakter daşıyır.

Davamlı inkişaf şəraitində təhsil şəxsiyyətin inkişafı və özünü inkişafı sistemi kimi funksionallaşmalıdır. Cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsində təhsil cəmiyyətin və şəxsiyyətin sosial tərəqqisinin ayrılmaz unsuruna çevrilərək daha çox ictimai sferaya daxil olur. İstənilən sosial sistem davamlı inkişaf şəraitində ali təhsil sisteminin imkanlarının daha çox istifadəsində, ictimai istehsalın inkişafında fəal iştirak etməkdə, ölkənin elmi-texniki potensialının güclənməsində, sosial zəruri şəxsiyyət tipinin və mütəxəssisin formalaşmasında maraqlıdır.

Davamlı inkişafda baza təhsili sistemində struktur islahatları onun sosiallaşdırıcı rolunun və ayrı-ayrı sosial, milli və digər qrupların təhsil tələbatlarının differensiasiyasının nəzərə alınmasının gücləndirilməsi zərurəti ilə şərtlənir.

Musayev Turac Mehrac oğlu
AMEA-nın İdarəetmə Sistemləri İnstitutunun
“Sosial-iqtisadi proseslərin modelləşdirilməsi”
laboratoriyasının elmi işçisi

Mənsimov Səbuhi Şahmur oğlu
AMEA-nın İdarəetmə Sistemləri İnstitutunun
“Sosial-iqtisadi proseslərin modelləşdirilməsi”
laboratoriyasının kiçik elmi işçisi

Azərbaycanın statistik verilənlərinə əsasən gəlirin xalis
ixracata təsirinin ekonometrik analizi

Çox böyük əminliklə Azərbaycana kiçik iqtisadiyyat kimi nəzər yetirmək olar. Belə ki, Azərbaycan kapitalı dünya fonunda beynəlxalq faiz dərəcəsinə nəzərə çarpacaq dərəcədə təsir göstərə bilmir. Anoloji olaraq bu fakt da şübhə doğurmur ki, Azərbaycan açıq iqtisadiyyatdır. Ancaq Azərbaycan iqtisadiyyatını kapitalın mütləq mobilliyi olan iqtisadiyyat kimi qəbul etmək olmaz. Bu verifikasiya (uyğunluğun yoxlanması) 1992-2013–ci illərin iqtisadi modellərin məlumatlarına əsasən aparılmışdır. Modelin verifikasiyasına keçməzdən qabaq o fikri yoxlamaq lazımdır ki, ideal olmayan kapital hərəkətli kiçik açıq iqtisadiyyatın əsas funksionallığı daxili faiz dərəcələrinin beynəlxalq faiz dərəcələrindən fərqlənməsidir. Bu işdə Azərbaycanın daxili real faiz dərəcələrinin beynəlxalq faiz dərəcələri ilə müqayisəsi aparılmışdır, beynəlxalq olaraq Amerika iqtisadiyyatındakı faiz dərəcəsi istifadə olunmuşdur.

Xalis ixracatın xalis gəlirdən, xalis mübadilə kursundan və beynəlxalq neft qiymətindən asılılığı qiymətləndirilmişdir. Axırıncı göstəricilərin salınması onunla izah olunur ki, son illər xalis ixracatın dinamikası neftin qiymətinin dinamikasından çox asılı olmuşdur. Qeyd edilən hər bir göstəricilərə görə aylıq verilənlər istifadə olunmuşdur. Aşağıdakı halın asılılığı araşdırılmışdır.

$$\text{LOG(MXXI)} = C(1)*\text{LOG(DMM)} + C(2)*\text{LOG(ÜDM)} + C(3)*\text{LOG(NDBQ(-1))}, \quad (1)$$

Burada, MXXI- mal və xidmətlərin xalis ixracı, DMM – dolların manata nəzərən dəyişmə məzənnəsini göstərir (1 ABŞ dolları = AZN), ÜDM – Ümumi daxili məhsul, NDBQ –neftin dünya bazarında qiyməti (1 barell=...ABŞ dolları). C(1), C(2), C(3) reqresiyya əmsallarıdır və müvafiq olaraq MXXI-in, DMM, ÜDM və NDBQ göstəricilərinə nəzərən elastiklik əmsallarıdır və aşağıdakı kimi ifadə olunurlar.

$$C(1)=\frac{\partial(MXXI)}{\partial(DMM)} \frac{DMM}{MXXI}, C(2)=\frac{\partial(MXXI)}{\partial(\ddot{U}DM)} \frac{\ddot{U}DM}{MXXI}, C(3)=\frac{\partial(MXXI)}{\partial(NDBQ)} \frac{NDBQ}{MXXI}.$$

(1) reqresiya tənliyini Azərbaycanın 1992-2013-ci illəri əhatə edən statistik verilənləri ilə Eviews sistemində realizasiyasından aşağıdakı ekonometrik model alınmışdır.

$$\text{LOG}(MXXI) = 0.3916070415 * \text{LOG}(DMM) + 0.3490655686 * \text{LOG}(\ddot{U}DM) + 2.916292034 * \text{LOG}(NDBQ(-1)), \quad (2)$$

(s.s)	(0.187649)	(0.179468)	(0.790598)
t-statistika	2.086913	1.945000	3.688717
p-ehtimal	0.0704	0.0877	0.0061

R-squared=0.947039, Adjusted R-squared=0.933799, Durbin-Watson stat=1.515467

Mötərizələrdə orta kvadratik kənarlaşmalar və ya standart səhvləri, R-squared- Determinasiya əmsalı, Adjusted R-squared- Dəqiqləşmiş determinasiya əmsalını, Durbin-Watson stat - Darbin Vatson statistikasını göstərir.

Reqresiya tənliyinin parametrlərinin tapılmış qiymətlərinin standart səhvləri müvafiq qiymətlərə nəzərən kiçik, t-statistikanın böyük və p-ehtimalın kiçik olması göstərir ki, DMM, ÜDM və NDBQ faktorları Mal və xidmətlərin xalis ixracına əhəmiyyətli təsir edir. Determinasiya əmsalının 0.947039 ədədinə bərabər olması göstərir ki, bu faktorların dəyişməsi xalis ixracın dəyişməsinin təxminən 94.7 faizini izah edir. Dəqiqləşdirilmiş determinasiya əmsalının qiymətinin determinasiya əmsalının qiymətinə yaxın olması bu nəticənin təsadüfi olmadığını göstərir. Darbin-Vatson statistikasını 0 və 4 qiymətləri arasında dəyişə bilər, 2 ətrafında olması arzu edilən haldır və qalıqların birinci tərtib avtokorelyasiyasının mövcud olmamasını göstərir. Bu modeldə də 1.5 -ə bərabərdir ki, bu da ideal olmasa da qəbul ediləndir. Beləliklə alınmış ekonometrik model adekvatdır və təhlil üçün əhəmiyyətlidir.

(1) modeli göstərir ki, xalis ixrac (MXXI)DMM, ÜDM və NDBQ ilə düz mütənəsb asılıdır. Başqa sözlə dolların manata nəzərən məzənnəsinin (DMM) bir faiz artması xalis ixracı 0.3916070415 faiz artırır. Yəni manat dollara nəzərən bahalaşdıqca xalis ixrac da artır. Bu nəticə nəzəri müddəalara zidd olsa da neftlə zəngin ölkələr üçün qəbul ediləndir. Belə ki, xalis ixrac əsasən neft ixracı hesabına olduğundan beynəlxalq rəqabətə məruz qalmır. ÜDM-in bir faiz artması xalis ixracı 0.3490655686 faiz artırır. Neftin dünya bazarında qiymətinin bir faiz artması isə xalis ixracı daha çox 2.916292034 faiz artırır. Lakin bu bir il gecikmə ilə baş verir. Yəni neftin əvvəlki ildə qiymətinin artması növbəti ildə ixracı artırır.

Kərimov Xəlid Zəhid oğlu
Azərbaycan Texniki Universitetinin
“Sənaye iqtisadiyyatı və menecment” kafedrasının
baş müəllimi

Azərbaycanda yüksək texnologiyaların inkişafı məsələləri

Son illərdə ölkəmizdə köklü sosial-iqtisadi və siyasi dəyişikliklər baş vermiş, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün tamamilə yeni iqtisadi mühit formalaşmışdır. Bu illər ərzində ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların və neft strategiyasının uğurlu nəticələri göz qabağındadır: makroiqtisadi sabitlik və yüksək iqtisadi artım templəri təmin olunmuş, müasir infrastruktur sahələri yaradılmış, işsizlik və yoxsulluq problemləri isə uğurla həll olunmaqdadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşan dünyada istehsal amilləri əsasında inkişafın ölkənin rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün yetərli olmaması barədə düşüncələr heç də əsassız deyil. 1970-ci illərin neft böhranı enerjiyə qənaət edən texnologiyaların, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə layihələrin inkişafına böyük impuls vermişdir. Hal-hazırda davam etməkdə olan global iqtisadi böhran, ekoloji problemlərin kəskinləşməsi və dünyanın neft-qaz ehtiyatlarının sürətlə tükənməsi ilə bağlı proqnozlar isə enerji mənbəyi kimi neft və qazın əvəzedicilərinin tapılması (alternativ enerji mənbələri), enerji istehsalı texnologiyalarının tamamilə yeni əsaslarda qurulması istiqamətində elmi axtarışlara böyük tələbat yaratmışdır. Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, ölkəmizin gələcək inkişaf mənbəyi neft və qaz sənayesi ilə bərabər, yüksək məhsuldarlığı təmin edə biləcək və yeni texnologiyalar əsasında yaradılacaq sahələr olmalıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda istehsal texnologiyalarının inkişafını beş mərhələyə bölürlər:

1. XVIII əsrin sonlarında İngiltərədə toxuculuq sənayesində su enerjisindən istifadə;
2. XIX əsrin ortalarında buxar mühərrikinin ixtirası və kütləvi tətbiqi;
3. XIX əsrin sonlarında elektrik enerjisinin sənayedə tətbiqi;
4. XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq sənayedə neft və neft məhsullarının istifadəsi;
5. Hal-hazırda davam etməkdə olan və mikroelektronikaya əsaslanan istehsal və informasiya texnologiyalarının tətbiqi.

Bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, hazırki dövrdə texnoloji inkişafın 6-cı mərhələsi yaranmağa başlayır və bu mərhələ nanotexnologiyalar sahəsində sıçrayışlı inkişafı ilə bağlı olacaq. İstehlakçıların tələbatlarını daha səmərəli və tamamilə yeni üsullarla ödəyə bilən məhsulun (texnologiyanın) bazar tərəfindən qəbul edilməsi, bazarın yeni iri makroseqmenti və bu seqmentin tələbatlarını ödəyən sahənin yaranması anı yeni mərhələnin başlanğıcı hesab olunur.

İqtisad elmində mövcud olan nəzəri müddəaları ümumiləşdirməklə yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelin qurulması probleminin nəzəri həllinin aşağıdakı istiqamətlərini göstərə bilərik:

- bazarın rəqabət mexanizminin yaradılması və dəstəklənməsi;
- dövlətin müvafiq tənzimləmə mexanizmlərinin yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf modelinin qurulması prosesinə uyğunlaşdırılması və gücləndirilməsi;
- təşəbbüskar və yüksək milli-mənəvi dəyərlərə malik olan sahibkarlar ordusunun yaradılması və dəstəklənməsi

ABŞ-da yüksək texnologiyalı iqtisadiyyatın qurulmasında və inkişafında dövlət dəstəyi ilə bərabər özəl sektorun təşəbbüskarlığı da əsas rol oynayır. Yeniliklərin yaranmasının ilk dövrlərində “biznes-mələklər”in maliyyə vəsaitlərindən geniş istifadə olunurdu. “Biznes-mələklər” bazarı - maliyyəçinin öz vəsaitləri ilə yenilikçi müəssisənin mülkiyyətçiləri sırasına daxil olması sistemidir. “Biznes-mələk” (maliyyəçi) vasitəçi deyil, yenilikçi müəssisənin nizamnamə fondunda öz vəsaitləri ilə iştirak edən şəxsdir.

Aparılan tədqiqatın nəzəri müddəalarını ümumiləşdirməklə ölkəmizdə yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelin qurulması probleminin həllinin aşağıdakı istiqamətlərini göstərə bilərik: bazarın rəqabət mexanizminin gücləndirilməsi və dəstəklənməsi; dövlətin müvafiq tənzimləmə mexanizmlərinin yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadi inkişaf modelinin qurulması prosesinə uyğunlaşdırılması və gücləndirilməsi; təşəbbüskar və yüksək milli-mənəvi dəyərlərə malik olan sahibkarlar ordusunun yaradılması və dəstəklənməsi.

Qeyd olunan istiqamətlərdə dövlətin prioritet vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən qanunvericilik bazasının və bu qanunların icra mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, tam şəffaflığın təmin olunması;
- yüksək texnologiyalı iqtisadi modelin aparıcı sahələrinin (*texnoloji prioritetlərin*) seçilməsi, bu sahələrdə yenilikçiliyi dəstəkləyən vergi, gömrük və güzəştli maliyyələşdirmə mexanizmlərinin işlənməsi və tətbiqi;
- elm və təhsil sistemi ilə istehsalçı müəssisələr arasında bazar münasibətlərinə əsaslanan əlaqələrin dəstəklənməsi, fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və maliyyələşdirilməsi, biliyin dəyərin yaradılması üçün əsas iqtisadi resursa çevrilməsinin dəstəklənməsi.

Qeyd olunanlara bir daha diqqət yetirək yüksək texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması üçün fəaliyyətin ümumi istiqamətlərini təklif edə bilərik:

1. Yüksək texnologiyalı sahələrin yaranması üçün iri həcmli maliyyə qoyuluşlarının reallaşdırılması;
2. Yüksək texnologiyalı sahələrin əlverişli fəaliyyət mühitinin yaradılması üçün ciddi institusional dəyişikliklərin aparılması;
3. Həm yenilikçilərin, həm də sərmayəçilərin özünütəşkil bacarıqlarının artırılması.

Əlbəttə, insanların düşüncə tərzinin dəyişməsi ilə nəticələnməli olan bu tədbirlər qısa müddət ərzində reallaşa və nəticələr verə bilməz. Qarşıda dayanan belə irimiqyaslı məqsədə nail olmaq üçün həm

dövlət xadimlərindən, həm elm adamlarından, həm də iş adamlarından böyük iradə, səbr, məqsədyönlü və davamlı iş tələb olunur.

Hər bir nəzəriyədə olduğu kimi, bu problemin də həllinə məhdudiyətlərin müəyyən edilməsindən başlamaq lazımdır. Bu məhdudiyətləri ümumiləşdirərək aşağıdakılarla yekunlaşmayan qruplara ayırmaq olar:

- iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sistemində bazar və dövlətin təsirində optimal balansın olmaması;
- iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi sistemində həm bazarın, həm də dövlətin fəaliyyət mexanizmlərini pozan korrupsiyanın mövcudluğu;
- bürokratik maneələr;
- yeniliklərin yaranması və kommersiyalaşması üçün daxili bazarın tutumu məhdudiyəti;
- biliklərin dəyər yarada bilən iqtisadi resursa çevrilməsi üçün mexanizmlərin zəifliyi;
- orta, peşə və ali təhsil sisteminin bu günkü vəziyyətinin texnologiyalara əsaslanan iqtisadi modelin qurulması tələblərinə lazımi səviyyədə cavab verməməsi;
- istehsal və istehlak mədəniyyətinin lazımi səviyyədə olmaması;
- kifayət qədər böyük maliyyə və elmi-texniki potensiala malik olan iri dövlət müəssisələrində bazar prinsipləri ilə işləmə təcrübəsinin azlığı və s.

Son illərdə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda yaradılmış yeniliklərin əksəriyyəti dövlət orqanlarının təşəbbüsü və dəstəyi ilə yaradılmışdır, baxmayaraq ki, qeyri-neft sektorunda yaradılan ÜDM-un 80-85%-i özəl müəssisələrin payına düşür. Azərbaycanın elektrik stansiyalarının yeniləşdirilməsi və yeni su və istilik elektrik stansiyaların tikilməsi, külək elektrik stansiyalarının tikilməsi, neft emalı və neft-kimya müəssisələrinin rekonstruksiyası kimi yeni layihələr əsasən dövlət təminatlı kreditlər hesabına və dövlət müəssisələrində həyata keçirilmişlər. “Azərsun” şirkətini aqrar sektorda və bu sektorun məhsullarının emalı sahəsində həyata keçirdiyi layihələri, “Azərcell”, “Bakcell” və “Narmobile” şirkətlərinin mobil rabitə sahəsində təkmilləşdirici yeniliklərini nəzərə alaraq, özəl sektorun yeni texnologiyalar üzrə uğurları barədə tutarlı faktları tapmaq və ictimaiyyətə göstərmək üçün xeyli səy göstərmək lazım gəlir.

Azərbaycan üçün hansı innovasiya strategiyası uğurlu ola bilər? Bu suala cavab həm Azərbaycanın innovasiya potensialının qiymətləndirilməsi, həm də xarici ölkələrin bu istiqamətdə təcrübəsinin dərinədən öyrənilməsi əsasında verilə bilər.

Bağırov Orxan Mübariz oğlu

Bağırov Kamal Mübariz oğlu

Maliyyə təhlükəsizliyi və onun müasir vəziyyəti

Maliyyə təhlükəsizliyi iqtisadi və bütövlükdə milli təhlükəsizliyin bir hissəsi sayılır. Milli təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın, insanların həyat şəraitinin təminatına aid edilir. Dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi çətin və uzunmüddətli prosesdir. XVII – XVIII əsrlərdə əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq bazar iqtisadiyyatı sisteminin formalaşması milli təhlükəsizliyin məzmununda dəyişikliklər etmiş, onun məzmununa siyasi və iqtisadi sahələrin təhlükəsizliyi kimi komponentləri daxil etmişdir. İqtisadi təhlükəsizlik istehsal prosesinə əngəl törədən, əhalinin həyat səviyyəsinə xələl gətirən, sosial gərginliyi artıran və bu kimi digər hallara qarşı iqtisadiyyatın immun sistemidir. İqtisadi təhlükəsizliyin məqsədi milli maraqları və ölkənin müdafiə potensialını təmin etməkdir. Maliyyə təhlükəsizliyi iqtisadi təhlükəsizliyin əsas komponentidir və maliyyə institutlarının elə bir vəziyyətidir ki, ölkənin sosial-iqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün zəruri maliyyə şəraiti yarada, maliyyə sisteminin vəhdətliyini, o cümlədən pul, büdcə, kredit, vergi və valyuta sistemini qoruyub saxlamaqla maliyyə sahəsində daxili və xarici təhlükələri uğurla aradan qaldıra, ölkədə məcmu maliyyə münasibətlərini əlaqələndirə və bütütn imkanları sağlam milli iqtisadiyyatın inkişafına yönəldə bilsin. Maliyyə təhlükəsizliyi təmin olunduğu zaman, xarici və daxili proseslərin ən pessimist variantında belə maliyyə sistemi və maliyyə institutlarının harmonik və sosial yönümlü inkişafı təmin edilir.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasətinin nəticəsi olaraq respublikamızın ötən ilki bir sıra makroiqtisadi və maliyyə göstəriciləri maliyyə təhlükəsizliyinin tam təmin olunduğunu göstərir. 2014-cü ilin ilk 11 ayında xarici ticarət balansının profisiti 2013-cü ilin eyni dövrünə nəzərən 2.7% artmışdır. İxracın həcmi idxalı 2.6 dəfə üstələmişdir. İdxalın 18% azalması müşahidə olunmuşdur. İlin sonunda cari əməliyyatlar hesabı üzrə profisit Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 10%-indən çoxunu təşkil etmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatlarına əsasən yanvar-noyabr ayları ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 28.8 milyard dollar təşkil etmişdir. Əmtəə dövriyyəsinin 71.9 faizini və ya 20.7 milyard dollarını ölkədən ixrac olunmuş mallar, 28.1 faizini (8.1 milyard dollarını) isə idxal məhsulları təşkil etmişdir. Əmtəə mübadiləsinin 90.8 faizi uzaq xarici ölkələrlə, 9.2 faizi MDB üzvü dövlətləri ilə aparılmışdır. Tədiyyə balansının profisiti şəraitində 2014-cü ildə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 1.2 mlrd. dollar və ya 2.4% artaraq 51.4 mlrd. dollara çatmış, ehtiyatların ÜDM-ə nisbətində görə (təqribən 70%) Azərbaycan dünyada ilk iyirmilikdəki yerini saxlamışdır. Valyuta ehtiyatları ölkənin təxminən 3 illik idxalı həcmindədir və xarici dövlət borcunu (6,478.2 milyon dollar) 8 dəfədən çox üstələyir. Maliyyə Nazirliyinin məlumatlarına əsasən yanvar-noyabr ayları ərzində dövlət büdcəsinə 17.2 milyard manat daxil olmuş, büdcədən 15.1 milyard manat

vəsait xərclənmişdir. Büdcənin gəlirləri ilə xərcləri arasında ümumi daxili məhsulun 3.9 faizinə bərabər və ya 2072.0 milyon manatlıq profisit yaranmışdır. Əhalinin gəlirləri əvvəlki il ilə müqayisədə 4.8 faiz artaraq 39.4 milyard manata, əhalinin hər nəfərə düşən məbləği isə 3.5 faiz artaraq 4180.5 manata çatmışdır. Ölkənin məcmu xarici aktivləri öhdəliklərini 2.7 dəfə üstələmişdir. Bank sektorunun dayanıqlığının əsas indikatoru olan kapital adekvatlığı 12%-lik normaya qarşı 18,7% təşkil etmişdir. Maliyyə sabitliyinin əsas göstəricilərindən biri də dövlət borcunun ümumi daxili məhsula olan nisbətidir. Bu göstəricinin 40 faizdən çox olması böhranlı vəziyyət sayıldığı halda 2014-cü ildə respublikamızda bu göstərici 9% olmuş və strateji valyuta ehtiyatları xarici borcu dəfələrlə üstələməklə 5 illik idxal səviyyəsinə çatmışdır. Təhlil edilmiş iqtisadi göstəricilər respublikamızın maliyyə təhlükəsizliyinin yüksək səviyyədə olduğunu və baş verə biləcək maliyyə və iqtisadi şoklara qarşı tam dayanıqlı olduğunu göstərir.

Dəmirov Yaşar Rəfael oğlu.

ADİU. Maliyyə kafedrası b. müəllim.

yashardph@gmail.com

+994 55 601 02 17

Büdcə-vergi mexanizmi vergi siyasətinin əsası kimi

Dövlət iqtisadiyyatın tənzimlənməsi prosesində bilavasitə dövlətin maliyyə siyasəti ilə təcəssüm olunan maliyyə mexanizmlərindən istifadə edir. Bu əsasda da büdcə-vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ölkənin büdcə-vergi sistemi qurularkən, dövlət ondan müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri, milli gəlirin büdcə vasitəsi ilə yenidən bölgüsünün təmin olunması üçün istifadə edir.

Dövlətin vergi siyasəti, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi kimi başa düşülür. Vergilər isə özlüyündə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir.

Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılı olaraq dəyişir. Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir və məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsi ilə yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir (1). Məqsəd və vəzifələri müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi mexanizmlərini tərtib edir.

Vergi siyasətinin əsas subyekti dövlətdir. Dövlətin vergi siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- sahə və ərazi nöqtəyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması;
- dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;

- bazar münasibətləri şəraitində əhalinin gəlir səviyyələri arasında yaranmış qeyribərabərliyi yenidən bölgü ilə tənzimləmək.

Vergi siyasətinin təşkili, həyata keçirilməsi üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla qarşısına qoyduğu məqsədlərdən asılı olaraq dəyişir. Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən vergi siyasəti istehsalın, regionların iqtisadi inkişafının, əhalinin gəlirlilik səviyyəsinin stukturunun dəyişməsi məqsədilə ÜDM-un bölüşdürülməsində istifadə olunur. Müasir şəraitdə vergi siyasətini həyata keçirməyin aşağıdakı üsullarından (mexanizm) istifadə olunur:

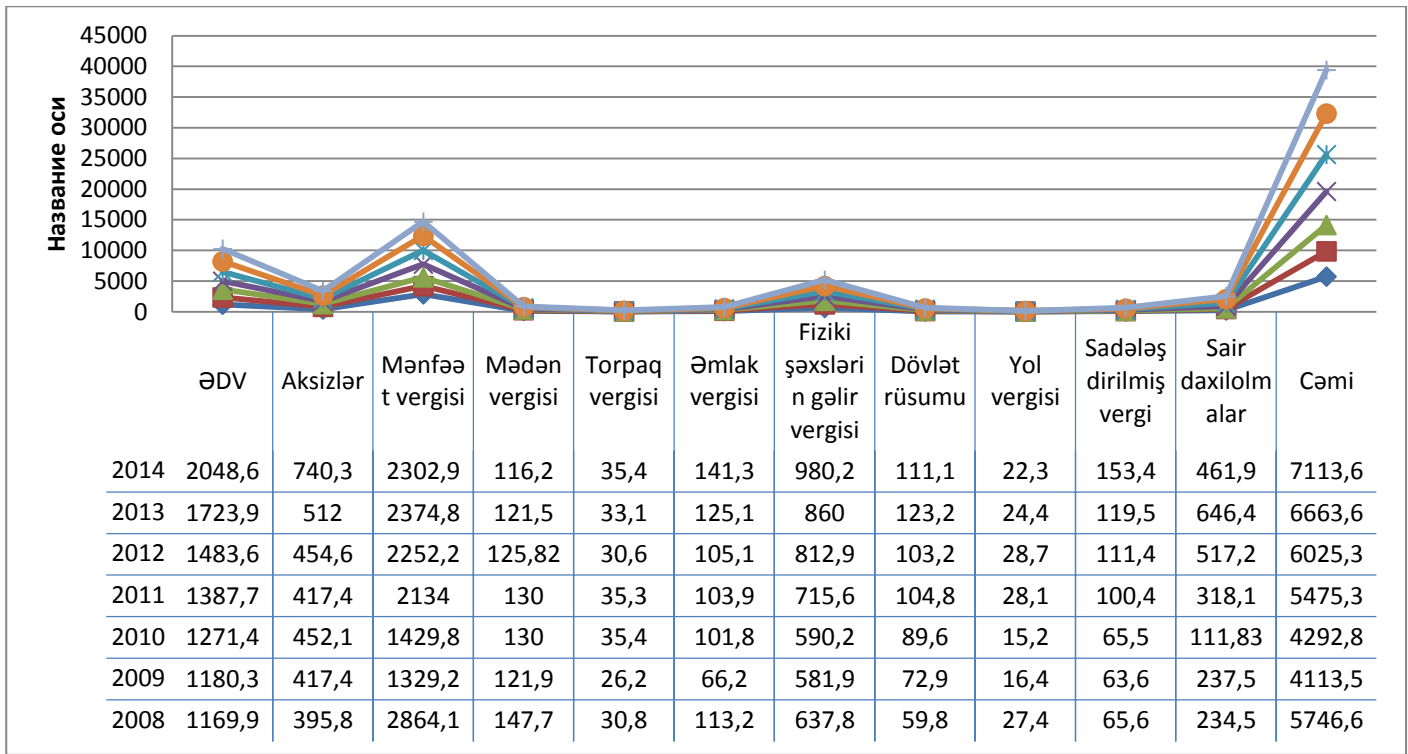
- Vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;
- Vergi tutmanın daha innovativ formaları ilə əvəz edilməsi;
- Bu və ya digər vergilərin yayılma dairələrinin dəyişdirilməsi;
- Vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmış sisteminin tətbiqi və s.

Praktik fəaliyyətdə dövlət vergi siyasətini vergi mexanizmləri vasitəsi ilə həyata keçirir. Vergi mexanizmləri müxtəlif üstqurum alətlərin- vergi dərəcələrinin, vergi güzəştlərinin və s.-nin vasitəsi ilə vergitutmanın dövlət tərəfindən idarə olunmasının təşkilati – hüquqi norma, üsul və formalarının məcmusu kimi qiymətləndirilir.

Vergi dərəcəsi, vergi güzəştinin həcmi, ümumi daxili məhsulun vergilər vasitəsi ilə büdcəyə alınan hissəsi, vergilərin yığım səviyyəsi və s. kəmiyyət parametrlərinə malik olan vergi mexanizmi onun elementlərinə aiddir. Vergi siyasəti aparılarkən iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı məhz bu “Vergi mexanizminin müxtəlif üstqurum alətləri”- vergi dərəcəsi, vergi güzəştlərinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, ölkəmizdə vergi siyasətinin təşkili sadalanan üstqrup alətlərin əsasında təşkil olunur. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi son məlumatlara görə, 2014-cü ildə Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə 7 milyard 113 milyon 622,4 min manat vəsait daxil olmuşdur. Bu göstəricilərin illər və vergi növləri üzrə dəyişmə tendensiyası aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikasında vergilərin səviyyəsinin illər üzrə dəyişməsi, mln. AZN

Dövlət vergi dərəcəsinə dəyişməklə vergi qanunvericiliyinin əsasına toxunmadan, yalnız müəyyən edilmiş dərəcələrdə düzəliş aparmaqla vergi tənzimlənməsini həyata keçirə bilər. Nəticədə bir fəaliyyət kateqoriyasından olan vergi ödəyiciləri üçün, ayrı-ayrı regionlar və sahələr üzrə vergi dərəcələrini differensiallaşdırmaqla iqtisadi səmərəliliyə və iqtisadi inkişafa nail olmaq mümkündür.

Vergi dərəcəsi ilə yanaşı vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli alətlərindən biri də vergi güzəştləridir. Bu onunla əlaqədardır ki, müəyyən tələblərə cavab verən hər bir vergi ödəyicisi vergi ödəməkdən qismən və ya tamamilə azad edilə bilər. Aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə qanunvericiliklə sahibkarlıq fəaliyyətinin forma və növlərindən asılı olaraq vergi güzəştləri verilməsi yolu ilə çoxsaylı və müxtəlif əsasların verilməsinin müəyyən edilməsinə nail olunur. Vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verməklə dövlət müxtəlif iqtisadi proseslərə vergi rəqulyatorunun təsirini aktivləşdirir. (2).

Cədvəl 2. Azərbaycanda tətbiq edilən vergi güzəştlərinin illər üzrə dəyişməsi, gəlir və mənfəət vergiləri üzrə

İllər	Sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə	Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə	Digərləri üzrə	Muzdlu iş üzrə əldə edilən gəlir üzrə	Mənfəət vergisi	
1992-2005	12-55 %		12-55 %	12-55 %	1992-1996-cı illər	35%
1996-1999	12-40 %		12-40 %	12-40 %	1999-cu il	30%
2000-2003	12-35 %		12-35 %	12-35 %	2000-2002-ci illər	27%
2004-2009	14-35 %		14-35 %	14-35 %	2003-cü il	25%
2010	20%		14-30 %	14-30 %	2004-2005-ci illər	24%
2012		10%			2006-2009-cu illər	22%
2013			14-25 %	14-25 %	2010-cu il	20%

Qeyd edək ki, son 15 il ərzində Azərbaycanda həyata keçirilən fəal vergi siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tənzimləmə mexanizmlərindən biridir və Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi prosesində bu məsələlər əsas xəttini təşkil etmişdir. Məhz 2001-ci ildən başlayaraq vergi yığımları sahəsində atılan addımlar, müxtəlif formalı vergi imtiyazları sayəsində istifadə olunmayan resursların istifadəsi üzrə yeni imkanlar açmışdır. Bunların sırasından aşağıdakı fəaliyyətləri qeyd edə bilərik:

- Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını artırmaq və bu sahədə sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək məqsədi ilə 2001-ci ildən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştləri verən qanun qəbul edilmişdir. Həmin qanuna əsasən, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) hüquqi və fiziki şəxslər 2001-ci il yanvarın 1-dən başlayaraq, torpaq vergisi istisna olmaqla, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar. Həmin qanun əvvəlcə 3 il müddətinə qəbul edilsə də, 2003, 2008 və 2014-cü illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında vergi güzəştlərinin müddəti daha 5 il uzadılmışdır.
- Sənayenin innovasiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, mühüm strateji layihələr kimi texnoparkların yaradılması, onların inkişafının stimullaşdırılması üçün vergi qanunvericiliyində sənaye və texnologiyalar parklarında çalışan fiziki və hüquqi şəxslərə, eləcə də parkların idarəedici təşkilat və operatorlarına *gəlir, mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə 7 illik vergi güzəştləri tətbiq edilir*. Bu addımın atılması texnoparklarda həyata keçirilən layihələrin miqyasının artmasına, bu sahəyə investorların cəlb olunmasına, yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye məhsullarının istehsalına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına əhəmiyyətli stimulyer verir. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, iştirak paylarının və səhmlərin satışı da ƏDV-dən azad olunmuşdur. Sənaye parklarına verilən güzəştlər ölkə sənayesinin inkişafının stimullaşdırılmasına xidmət edir.
- Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi 1999-2014-cü illər ərzində banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər gəlir vergisindən azad edilmişdir. Bu güzəştin tətbiqi əhalinin banklara etimadının yüksəlməsinə əsaslı stimulyer yaratmış, ölkədə bank

sisteminin maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsi əhalinin banklara depozit qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədi daşımışdır. 2015-ci il yanvarın 1-dən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlərə gəlir vergisi üzrə yeni güzəştlər sistemi tətbiq edilmişdir. Atılmış bu kimi addımlar nəticəsində 2015-ci il yanvarın 1-nə əhalinin depozitə yatırılan əmanətləri 5 mlrd manat təşkil etmişdir.

- Ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən olan bank sektorunun inkişafı üçün ayrı-ayrı zamanlarda onlara vergi tətilləri də verilmişdir. Bunların sırasında “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında” (1 yanvar 2010-cu il tarixinədək qüvvədə olub), “Bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında” (1 yanvar 2012-ci il tarixinədək qüvvədə olub, həmin qanunla bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir) qanunlar aiddir. Təkcə qeyd edilən son güzəştlər nəticəsində qanunun qüvvədə olduğu müddət ərzində bank, sığorta və təkrarsığorta şirkətləri tərəfindən nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş 500 milyon manatdan artıq mənfəətin müqabilində onlara 107 milyon manatdan çox vergi güzəşti edilmişdir (3).

Vergilərin sosial funksiyası cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının gəlirləri arasındakı nisbəti dəyişdirməklə onlar arasındakı bərabərsizliyin minimuma endirilməsini və sosial sahələrin dəstəklənməsini nəzərdə tutur. Sosial yönümlü vergi güzəştləri və azadolmaları sosial tənzimləmə məsələlərində istifadə edilən alət kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergi Məcəlləsində az məbləğdə olan gəlirlər üçün aşağı vergi dərəcəsi müəyyən edilmiş və əhalinin bəzi kateqoriyaları üçün gəlir vergisi üzrə güzəştlər və azadolmalar nəzərdə tutulmuşdur.

Vergi Məcəlləsinə 2014-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən əlavə və dəyişikliklərdə körpələr evləri, körpələr evi-uşaq bağçaları, xüsusi uşaq bağçaları və uşaq evləri 10 il müddətinə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini və sadələşdirilmiş vergini ödəməkdən azad edilmişdir. Bu güzəşt gələcəkdə ölkəmizdə yeni uşaq bağçalarının, körpələr evlərinin tikilib istifadəyə verilməsinə və fəaliyyətinə stimül vermək məqsədi daşıyır. Sosial sahədə başqa bir addımı isə, 2013-cü il yanvarın 1-dən ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsinin ƏDV-dən azad edilməsini qeyd edə bilərik.

Sonda qeyd edək ki, Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyi, cəmiyyətin iqtisadi inkişafına, investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinə vergilərin təsiri və s. isə keyfiyyət parametrlərinə malik olan vergi mexanizmi alətlərinə aiddirlər. Azərbaycanın vergi siyasəti təkcə fiskal məqsədlərə deyil, həm də iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, investisiyaların və yeni texnologiyaların cəlb olunması və bir sıra məqamlarda sosial sahələrin dəstəklənməsi kimi məqsədlərə də xidmət edir.

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Vergiyə giriş. Dərslik (2014-cü ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə). Elmi redaktor: Ələkbər Məmmədov. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi. Şamaxı-2014. səh.35.
2. F.Ə. Məmmədov və başqaları . Vergilər və Vergitutma. Dərslik . Bakı –2010.
3. Azərbaycanın vergi sistemi (xüsusi buraxılış) Bakı-2015. Vergilər Nazirliyi
4. www.taxes.gov.az

Məmmədov Seymur Tofiq oğlu
Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin
Tədris və metodika şöbəsinin baş mütəxəssisi

Əlavə dəyər vergisinin iqtisadi mahiyyəti və nəzəri əsasları

Əlavə dəyər vergisinin mahiyyətini dərk etmək üçün ilk növbədə «əlavə dəyər» anlayışını açıqlamaq lazımdır. Məlum olduğu kimi bir sıra iqtisadi kateqoriyalar vergitutma praktikasında nəzəriyyədən fərqli mənə kəsb edir. Əlavə dəyər bu kateqoriyalardan biridir. Bu fərq vergitutma texnikası və vergi idarəçiliyinin xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Belə ki, vergitutma texnikası vergi obyektinin mücərrədlikdən uzaq, konkret, dəqiq və aydın olmasını tələb edir.

Mikrosəviyyədə, yəni müəssisə baxımından nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, «əlavə dəyər» müəssisənin mal və xidmətlər alqı və satqısı qiymətlərində özünü göstərən fərkdir. Bu fərq vergitutmada müəssisənin həmin mal və xidmətə əlavə etdiyi dəyər hesab edilir. Bunu, başqa sözlə, müəssisə və şəxsin satın aldığı «ara malına» öz fəaliyyəti nəticəsində əlavə etdiyi «yeni dəyər» kimi də ifadə etmək olar. Bu əlavə dəyər müəyyən bir istehsal mərhələsində müəssisənin istehsal amilləri müqabilində etdiyi bütün ödəmələrin (əmək haqqı, mənfəət, amortizasiya, faiz, kirayə haqqı) məcmusudur, müəssisənin vergiyə cəlb edilən məhsul üçün çəkdiyi bütün xərclərin yekunudur. İdxalatla yanaşı bank, sığorta, valyuta və birja əməliyyatları «əlavə dəyər» yaratmasalar da bu vergiyə cəlb edilə bilirlər.

Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) 1954-cü ildə fransız iqtisadçısı M.Lore tərəfindən təklif edilmişdir. ƏDV-nin geniş yayılmasına Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) qərarı səbəb olmuşdur. Bu mütəbər Avropa təşkilatına daxil olmağın əsas şərti, namizəd ölkələrdə ƏDV sisteminin fəaliyyətinin mövcudluğudur, buna görə də hazırda bu vergi Avropanın praktik olaraq bütün ölkələrində fəaliyyət göstərir.

ƏDV vasitəli vergilər qrupuna daxildir. Azərbaycan Respublikasında ƏDV 1 yanvar 1992-ci ildə tətbiq edilməyə başlanmışdır.

Vergi Məcəlləsinin 153-cü maddəsinə əsasən Əlavə dəyər vergisi (bundan sonra ƏDV) vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə bu Məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq verilən elektron vergi hesab fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir.

ƏDV mallar istehsalının və göndərilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin bütün mərhələlərində ödənilir.

ƏDV-nin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və ya qeydiyyatdan keçməli olan şəxs, o cümlədən rezident və qeyri rezident hüquqi və fiziki şəxslər ƏDV-nin ödəyicisidir.

Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir.

Vergidən azad edilən malların göndərilməsindən, işlər görülməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən başqa, Azərbaycan Respublikasının ərazisində müstəqil sahibkarlıq fəaliyyəti və ya hüquqi şəxs yaratmadan birgə sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində malların göndərilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası ərazisində həyata keçirilirsə vergi tutulan əməliyyatlar sayılır.

Əlavə dəyər vergisi, hər şeydən əvvəl, fiskal xarakterlidir. O, hökumətin gəlirlərinin bir hissəsidir və xərclərin mahiyyətinin mənbəyi kimi çıxış edir. ƏDV vergi kimi bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklər də hər şeydən əvvəl fiskal hadisə kimi təzahür olunur.

Universal istehlak vergisi kimi ƏDV-nin əhatə dairəsi çox genişdir. Gəlir əldə etməsi, yaxud sərvətə malik olmasından asılı olmayaraq mövcudluğunu davam etdirmək arzusunda olan hər bir insana bu verginin aidiyyəti vardır. Burada mənfəəti də görmək olar. Bundan başqa, vergi mal və xidmətlərin ən geniş dairəsini əhatə edir ki, bu da onun ödənilməsindən yayınmaları azaldır. Hətta belə yayınmalar baş versə belə, mal və ya aksiz vergiləri ilə müqayisədə büdcəyə daha az zərər dəyir.

Digər bir fiskal üstünlük, əlavə mədaxil əldə etmək zərurəti meydana çıxdığı halda ƏDV-nin dərəcələrinin artırılmasının nisbətən asanlığıdır. ƏDV həm də tərəddüdlərə ən az məruz qalan gəlir mənbəyidir.

Avropada belə bir ənənənin mövcud olmasına baxmayaraq, psixoloji üstünlüyün mövcud olub-olmaması barədə mübahisə etmək olar; belə ki, vergi onun ağırlığını çəkməli olan şəxslər tərəfindən, demək olar ki, nəzərə çarpmadan yığılır. Kredit metodu vergi ödəyicisi olan bütün şəxslər arasındakı əməliyyatlar zamanı vergi elementinin qiymətindən ayrılmasını tələb edir.

ƏDV-nin ikinci iqtisadi üstünlüyü ondan istehsal və istehlaka təsiredici amil kimi istifadə etmək imkanındır. Vergi dərəcəsinə dəyişməklə, ondan iqtisadi tərəddüdlərin məqsədyönlü şəkildə tarazlaşdırılması (balanslaşdırılması) üçün istifadə etmək olar.

Dərəcə və tutulmaların differensiasiyasının ƏDV-nin yığılması texnikasını mürəkkəbləşdirməsinə baxmayaraq, hər iki üsuldən çox geniş istifadə edilir. Vahid dərəcənin tətbiqi halında ƏDV daha sadə

və daha ucuz başa gələn sistemdir. Dərəcə və tutulmaların differensiasiyası bu sistemi yalnız mürəkkəbləşdirir.

Əlavə dəyər vergisinin bir neçə xarakterik xüsusiyyətləri mövcuddur. Birincisi, ƏDV istehlak vergisidir, yəni onun rəsmi ödəyicisi malları (işləri, xidmətləri) təqdim edən şəxs olsa da, verginin faktiki ödəyicisi alıcı, yəni istehlakçıdır. Rəsmi vergi ödəyicisi isə, vergi məbləğini mal, iş və ya xidmətin dəyərinə daxil etməklə, onu geri alır. İkincisi, ƏDV ümumi istehlak vergisidir, yəni o demək olar ki, bütün məhsul və xidmətlərə tətbiq edilir və dünyanın əksər ölkələrində bu proses eyni cürdür. Üçüncüsü, ƏDV çoxpilləli ümumi istehlak vergisidir, yəni o məhsul iş və xidmətlərin hərəkətinin bütün mərhələlərində tutulur.

ƏDV-nin üç növü vardır: 1. Məcmu milli məhsul xarakterli ƏDV; 2. Gəlir xarakterli ƏDV və 3. İstehlak xarakterli ƏDV.

ƏDV-nin üç növü olsa da onlar arasındakı fərq əslində yalnız bir amillə əlaqədardır: müəssisələrin satışdan əldə etdikləri gəlirdən əsas fondların, daha doğrusu amortizasiya ayırmalarının dəyərinin çıxılıb çıxılmaması ilə. Belə ki, yuxarıda deyildiyi kimi, əlavə dəyər müəssisənin satışından mal alışı üçün sərf etdiyi məbləğlər çıxılmaqla müəyyən edilir. Məlum olduğu kimi, alınan mallar arasında xammal və yarımfabrikatların dəyəri də vardır və vergitutma obyektini müəyyən edilərkən onların dəyəri satış məbləğindən çıxılmalıdır. Lakin, istehsal prosesində müəssisə özünün əsas fondlarından da istifadə edir. Çünki, onların alınmasına da vəsait sərf etmişdir. Onlar təbii olaraq istehsal prosesində aşınmaya məruz qalırlar. Əsas fondlara amortizasiya ayırmaları satış məbləğindən çıxılmaqla hesablanan vergi gəlir xarakterli ƏDV hesab edilir. Bu halda vergi obyektini ölkə miqyasında milli gəlirə bərabər olur. Təcrübədə bu vergi də tətbiq edilmir.

Vergitutma bazası hesablanarkən müəssisələr əsas fondların alındığı dövrdəki dəyərini həmin dövrün satışından çıxarlarsa belə ƏDV istehlak xarakterli ƏDV hesab edilir. Bunun mənası kapital qoyuluşlarının vergiyə cəlb olunmamasıdır. İstehlak xarakterli ƏDV-nin məqsədi istehlakı vergiyə cəlb etmək, investisiyaları isə ondan azad etməkdir.

ƏDV-nin fəaliyyət sferası iqtisadi subyektləri deyil, daha çox iqtisadi əməliyyat və fəaliyyətləri əhatə edir. Buna görə, ölkənin hüdudlarından kənar təqdim edilən malların (iş və xidmətlərin) ƏDV üzrə vergitutma obyektini olub-olmamasını təyin etmək üçün vergi qanunvericiliyində ƏDV-nin tutulması prinsipinə diqqət yetirmək lazımdır.

Gülməmmədov Vüqar Muxtar oğlu
Buxarest İqtisadi Tədqiqatlar Akademiyası,
Doktorant
vugargulmammadov@yahoo.com

Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafında kiçik sahibkarlığın rolu

Respublikamızın müstəqillik qazandığı son 23 ili əhatə edən dövr ərzində ölkəmizdə siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə uğurlu islahatlar aparılmış, bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sistemə keçid prosesi başa çatdırılmışdır. Formalaşmaqda olan yeni şəraitdə müvafiq iqtisadi təfəkkürün formalaşması və inkişaf etdirilməsi başlıca vəzifələrdən biri hesab olunurdu.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020. Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyası yaxın və ortamüddətli perspektivdə ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə inkişafının paradiqmasını müəyyən edir.

Bu Konsepsiya konseptual sənəd olaraq, müasir dövrün qlobal çağırışlarını ümumbəşəri dəyərlər kontekstində əks etdirərək, ölkəmizin iqtisadi sisteminin makrosəviyyə üçün məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Müasir dövrün qlobal çağırışları və yaranmaqda olan yeni iqtisadi mühit milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığının və davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün kiçik sahibkarlığın inkişafının prioritetliyini şərtləndirir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, kiçik sahibkarlıq subyektləri yeni iş yerlərinin yaradılmasında, innovasiyaların reallaşdırılmasında və beləliklə iqtisadiyyatın strukturunun şaxələndirilməsində mühüm rol oynayır.

Milli iqtisadiyyatımızın inkişafının növbəti mərhələsində KOS-ların yerinin və rolunun müəyyən edilməsi və bu sahədə səmərəli dövlət tənzimlənməsinin formalaşdırılması üçün məqsəd və vəzifələrin mikro səviyyədə ifadə edilməsi zərurəti ön plana çıxmışdır.

Konsepsiyanın müəyyən etdiyi prioritet istiqamətlərdən biri olan qeyri-neft sektorunun inkişafı mikro səviyyənin ən çoxsaylı iştirakçı qrupu olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Bu baxımdan, KOS-ların ölkənin dayanıqlı inkişafında rolunun qiymətləndirilməsi, bu qiymətləndirmə üçün təklif olunan göstəricilər sisteminin tədqiqi, dövlətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin, o cümlədən vergi siyasətinin KOS-ların inkişafına təsirinin tədqiqi isə əsas vəzifələr kimi qəbul edilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, vergilərə yalnız büdcə gəlirlərini təmin edən mənbə kimi yanaşmaq düzgün deyil. Belə ki, vergilər sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsinə, ümumiyyətlə isə iqtisadi

inkişafa nail olmağa təkan verməlidir. Son dövrlərin təcrübəsi isə onu göstərir ki, iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsində vergi funksiyaları arasında optimal əlaqənin yaradılması daha müsbət nəticə verir.

Hazırda Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı və tənzimlənməsi üçün vergi siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri prioritet kimi qəbul oluna bilər:

- istehsal və elmi-texniki sahələrə investisiya fəallığını stimullaşdıran vergi üsullarının təkmilləşdirilməsi;
- büdcə gəlirlərinin artırılmasında istehlak vergilərinin, ilk növbədə əlavə dəyər vergisinin fəaliyyət dairəsinin genişləndirilməsi;
- vergi dərəcələrinin aşağı salınması ilə yanaşı vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- ölkələrin vergi sistemlərinin uyğunlaşdırılması (iqtisadiyyatın qloballaşmasından doğan zərurət);
- kiçik və orta müəssisələri dəstəkləmək məqsədilə vergi yükünün azaldılması;
- ekoloji vergilərin tətbiq edilməsi və s.

Vergi tənzimlənməsinin ünvanlılığının təmin edilməsi üçün KOS-ların məhsuldarlığının ölçülməsi və əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyətinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Mikro səviyyədə müəssisənin əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyəti obyektiv göstərici olaraq, müəssisənin məhsuldarlığını və rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir. Eyni zamanda, bu göstərici makro səviyyədə müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi ölkənin siyasi, iqtisadi və sosial mühitinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirini qiymətləndirməyə də imkan verir.

Müəssisələrin əlavə dəyər yaratmaq qabiliyyətini onların vergi ödəmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirmək mümkündür.

Azərbaycanda icra edilən Dövlət Proqramları, qəbul olunmuş qanunvericilik aktları KOS sektorunun inkişafı üçün əlverişli siyasi və iqtisadi mühitin yaradılmasını təmin edilmişdir.

İlk dəfə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri 2009-cu il 18 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədlərini təsdiq etmişdir.

Ölkəmizdə uğurlu sosial iqtisadi göstəricilər fonunda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat subyektlərinin ümumi sayında payının artmaması, və əksinə, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat subyektlərinin ümumi sayında payının 2007-ci ildəki 58,1 faizdən 2013-cü ildə 48,9 faizə qədər azalması müvafiq səbəblərin araşdırılmasını şərtləndirir.

Təhlillər onu göstərir ki, ölkədə son illərdə iri sahibkarlıq subyektləri daha çox inkişaf edir və kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatında payı da çox azdır.

Kiçik müəssisələrin Azərbaycanın iqtisadiyyatında payı 2008-ci ildə 0,43 faizdən 2013-cü ildə 0,37 faizə enmişdir.

İqtisadi ədəbiyyatda kiçik sahibkarlıq sektorunun ölkə iqtisadiyyatında rolunu müəyyən etmək üçün müxtəlif göstəricilər (indikatorlar) kompleksi təklif olunur. Bu indikatorlar kompleksi kiçik sahibkarlıq sektoruna yönəldilən resurslarla əldə edilən nəticələri əks etdirməyə imkan verməklə, həm də kiçik sahibkarlıq sektorunun fəaliyyətini araşdırarkən müəssisələrin aktivliyi və onların fəaliyyətinin səmərəliliyi haqqında obyektiv informasiya verir. Bu zaman, həmçinin dövlət və özəl sektor arasında maksimal şəffaflığın və sıx əməkdaşlığın olması vacibdir. Indikatorlar kompleksini yaradarkən, eyni zamanda biznes mühitinin rolunu nəzərə almaq vacibdir. Belə ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyəti dövlətin tənzimləyici rolundan xeyli dərəcədə asılıdır. Bir faktı da qeyd etmək vacibdir ki, reallıqda heç də bütün informasiyaları kəmiyyətcə ölçmək mümkün deyil. Buna görə də aparılan ölçmələr statistik xarakter daşımayacaqdır. Burada daha çox göstəricilərin dinamikası, mütəmadi izlənməsi və yeni informasiyaların toplanması vacibdir ki, qəbul edilən qərarların və kiçik sahibkarlıq sektoruna yönəldilən resursların səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkün olsun.

Makro səviyyədə belə göstəriciləri 4 qrupa ayırmaq olar:

1. Yeni (əlavə) dəyər yaratmaq qabiliyyətini xarakterizə edən göstəricilər,
2. Investisiya imkanlarını xarakterizə edən göstəricilər,
3. Rəqabət qabiliyyətini xarakterizə edən göstəricilər,
4. İnnovativ fəaliyyəti xarakterizə edən göstəricilər.

Mikro səviyyədə isə bu göstəricilər aşağıdakı indikatorlar vasitəsilə ölçülə bilər:

1. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ÜDM-də yaradılan əlavə dəyərdə, vergi daxilolmalarında, ölkə üzrə əmək haqqı fondunda, sosial müdafiə ayırmalarında payı və s.;
2. Daxili investisiyalarda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin payı, onların insan resurslarının inkişafına investisiyaları, işçilərinin təhsilinin səviyyəsi, İT-dən, o cümlədən elektron xidmətlərdən istifadə dərəcəsi.
3. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin idxal-ixrac əməliyyatlarının ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində payı, marketing araşdırmalarının həcmi, beynəlxalq təşkilatlarda üzvlük xərcləri və s.
4. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin həcmi, onların yeni məhsullara və nou-haulara investisiyalarının həcmi, innovasiyalar tətbiq edən müəssisələrin sayında kiçik sahibkarlıq subyektlərinin (KOS) payı.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin ölkəmizin makroiqtisadi göstəricilərində payının tədqiqi əsasında əldə edilən nəticələr bu sektorun zəif inkişaf etməsi barədə mülahizələri təsdiq edir. Belə subyektlərin sayının çoxluğu ilə onların makroiqtisadi nəticələrdə payı arasında təzadlı vəziyyət kiçik sahibkarlıq subyektlərinin keyfiyyətcə inkişafı üçün müvafiq mühitin yaradılmasına zərurəti ortaya çıxarır.

Fikrimcə, kiçik sahibkarlığın iqtisadi sistemdə rolunun keyfiyyətcə qiymətləndirilməsi üçün makro və mikro səviyyələrdə ölçülən bir neçə göstəricilər kompleksindən istifadə edilməlidir. Onların innovasiya və investisiya imkanlarını, ixrac potensialını, əlavə dəyər yaratmaq imkanlarını, rəqabət

qabiliyyətini, bazara təklif olunan işçi qüvvəsinin keyfiyyətini və ona tələbi xarakterizə edən göstəricilər qrupu bu sektorun mövcud vəziyyətini, problemlərini və ehtiyaclarını daha düzgün və dolğun qiymətləndirməyə imkan yarada bilər.

i.e.d., dos. Aslanzadə İ.A.
Azərbaycan Texniki Universiteti

Milli İqtisadiyyatın innovasiya tipli inkişafa keçidi problemləri

XXI əsrdə innovasiyanın inkişafı, elmtutumlu texnologiyaların bütün istehsal və xidmət sahələrinə, insanların gündəlik həyatına daxil olması, elmi-texniki və iqtisadi tərəqqinin əsas yoludur. Dünyada əhəmiyyətli rol oynamağa, iqtisadi inkişafı təmin etməyə, vətəndaşların həyat səviyyəsini və ömür müddətini artırmağa çalışan heç bir ölkə bu məsələləri özünün elmi-texniki və intellektual potensialını maksimal dərəcədə səmərəli istifadəsinə, möhkəmləndirilməsinə və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş səyləri səfərbər etmədən həll edə bilməz.

Bu şəraitdə Azərbaycanın dövlət innovasiya siyasətinin əsas istiqaməti müasir milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması olmalıdır. Bu həm elm subyektlərinin özlərinin, həm də elmin, təhsilin, kiçik innovasiya biznesinin, böyük sənaye holdinqlərinin müvafiq maliyyə institutlarının və s. qarşılıqlı əlaqələri mexanizmlərinin formalaşdırılmasına kompleks yanaşmanın praktiki realizə edilməsi deməkdir.

Milli innovasiya sisteminin vacib hissəsi ən yeni və riskli texnologiyaların mənimsənilməsində və yoxlanılmasında aparıcı rolu yerinə yetirən kiçik innovasiya sahibkarlığı sektoru olmalıdır. Kiçik innovasiya sahibkarlığı sektoru sənayenin yüksək texnoloji sahələrin innovasiya inkişafının aparıcı qüvvəsidir. Kiçik innovasiya sahibkarlığı sektorunun sürətli inkişafı məqsədilə müasir innovasiya infrastrukturunun, o cümlədən onun altsistemlərini formalaşdırmaq lazımdır: maliyyə, istehsal-texnoloji, informasiya, heyət, ekspert-konsaltinq.

Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin milli innovasiya sistemlərinin maliyyə infrastrukturunu innovasiya fəaliyyəti subyektlərinin özəl və dövlət maliyyə resurslarına səmərəli yolun tapılmasını təmin edir. Bu ölkələrin maliyyə infrastrukturunun ayrılmaz hissəsi elmi-texniki və innovasiya fondları sistemidir. Fondların fəaliyyətinin səmərəliliyi onunla şərtləndirilir ki, onlarda eyni vaxtı ən perspektivli layihələrin müsabiqə əsasında seçimi, onların məqsədli maliyyələşdirilməsi və alınan vasitələrin istifadəsinə transparent nəzarət təmin olunur. Dünyada layihələrin innovasiya tsiklinin istənilən mərhələsində-fundamental tədqiqatlardan tutmuş yeni əmtəə və xidmətlərin kütləvi istehsalına qədər maliyyələşdirən müxtəlif fondlar sınaqdan keçirilmişdir.

Ölkədə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında elmin inkişaf etdirilməsi Fondu milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir. Bunun üçün

ilk növbədə Fondun vəsaitləri hesabına yaradılmış intellektual mülkiyyətə hüquqların ötürülməsi və möhkəmləndirilməsinə dair dəqiq prosedurlar işlənəlidir.

Fondun fəaliyyət təcrübəsinə bir sıra yeni funksiyaların daxil edilməsi məqsədəuyğundur. Məsələn, borc bank vəsaitlərinin alınmasını tələb edən layihələrdən Fond onların qaytarılmasının zəmanətçisi kimi çıxış edə bilər, yaxud da bank kreditləri üzrə faizləri ödəyə bilər. Bu icraçıların geniş kooperasiyası ilə yüksək texnoloji layihələrin formalaşdırılması imkanlarını xeyli genişləndirərdi, o cümlədən Azərbaycan şəraiti üçün çox aktual olan klaster tipli layihələrin. Fondun fəaliyyətində xüsusən ETTKİ-nin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması üçün yaradılmış kiçik yüksək texnoloji şirkətlərə kömək etməyə vurğunu gücləndirmək lazımdır.

ETTKİ-nin kommersiyalaşdırılması sahəsində vacib maliyyə aləti vençur fondlarıdır. Hal-hazırda Azərbaycanda vençur fondları geniş vüsət almamışdır. Səbəblərdən biri ondan ibarətdir ki, dövlət üzərinə real riskləri götürür. Bundan əlavə vəsaitlərin xammal sahələrinə investisiya etmək daha etibarlı olduğu halda onların yüksək riskli layihələrin yönəldilməsinə stimullar olmur.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın innovasiya tipli inkişafa keçməsi və müasir milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması üçün kompleks tədbirlərin realizə edilməsi lazımdır: elmin inkişafı sahəsində (çünki elm innovasiyaların əsas mənbəyidir); innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsinə kömək edən infrastrukturun yaradılması sahəsində; elm-texniki fəaliyyətin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması sahəsində.

Elmi sferada aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- dövlət proqramı formasında həyata keçirilən fundamental tədqiqatların və prioritet elmi-texniki istiqamətlərin maliyyələşdirilməsinin yüksəldilməsi;
- dövlət büdcə vəsaitləri müsabiqə yolu ilə elmi sferaya yönəldilməsi;
- kommersiya əhəmiyyətli tətbiqi işlərin geniş şəkildə maliyyələşdirilməsinin prioritet istiqamət kimi seçilməsi;
- mövcud elmi işlərin inventarlaşdırılması, mütərəqqi texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması;
- elmin cihaz laboratoriya bazasının yeniləşdirilməsinə məqsədli vəsaitlərin ayrılması;
- yeni yüksək texnoloji istiqamətlər üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün elmin və təhsilin inteqrasiyasının dərinləşdirilməsi.

Tədqiqatların və işləmələrin nəticələrinin kommersiyalaşdırılması sahəsində aşağıdakılar görülməlidir.

- elmi-texniki sferada vençur investisiyalaşmanın inkişafı (yüksək riskli layihələrin büdcədən kənar maliyyələşdirilməsi). Vençur biznesin sənaye ona maraq göstərənə qədər dövlət tərəfindən yardımı vacibdir;

- innovasiya risklərinin dövlət və özəl sığortalanması sisteminin inkişafı; maliyyə-sənaye qrupları çərçivəsində və ya bu uyğun qurumda sığorta şirkətlərinin yaradılması və innovasiya məhsulunun yaradılması ilə bağlı olan kredit risklərinin sığortalanması və bununla kommersiya banklarının risklərinin azaldılması;
- müasir injiniring, proqnozlaşdırılma və elmtutumlu məhsulun marketinqi üsullarının mənimsənilməsi və istifadə olunması;
- kiçik müəssisələrin yaradılması və fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin və infrastrukturun formalaşdırılması yolu ilə kiçik innovasiya biznesinin inkişafı;

Innovasiya iqtisadiyyatının problemlərinin tədqiqi və milli innovasiya sistemlərinin yaradılması MDB-nin digər ölkələrində də aktualdır. Məsələn, 2005-ci ildə “2005-2015-ci illərdə Qazaxıstan Respublikasının milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması və inkişafı üzrə Proqramı”, “2006-2010-cu illərdə Qırğızıstan Respublikasının milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması və inkişafının Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Bu proqramların strukturu praktiki olaraq eynidir və onlar elmi potensialın, innovasiya sahibkarlığının innovasiya və maliyyə infrastrukturlarının inkişaf etdirilməsi üzər tədbirlərdən ibarət olmuşlar. Burada həmçinin milli innovasiya sisteminin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi və dövlət idarəedilməsi üzrə tədbirlər də nəzərdə tutulur.

Xarici və MDB ölkələrində milli innovasiya sistemlərinin istifadə edilməsi təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycanın MİS-nin yerli şəraitinə uyğunlaşdırılmış sistem yaratmağa imkan verəcək.

Fikrimizcə, innovasiya fəaliyyətinin vergilərlə stimullaşdırılması üzrə mövcud müsbət xarici təcrübənin Azərbaycanda istifadəsi çox faydalı olardı. Bunun üçün ilk növbədə innovasiya fəaliyyətinin milli prioritetlərinin siyahısı müəyyən edilməli və onlar əhəmiyyətinə görə bölüşdürülməlidir. İnnovasiyanın dərəcəsindən asılı olaraq vergi stimullaşdırılmasının bu və ya digər vasitəsinin istifadəsi mümkündür. Prioritetlər siyahısı özündə milli iqtisadiyyatın sənaye sektorunun yüksək texnoloji və elmtutumlu istehsallarını cəmləşdirməlidir.

Beləliklə, innovasiya siyasətinin yuxarıda göstərilən istiqamətləri Azərbaycan iqtisadiyyatının innovasiya tipli inkişaf üçün əsas olacaq və ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artıraraq dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyanı sürətləndirəcəkdir.

dos. Rəhimova N.Ə.

Azərbaycan Texniki Universiteti

Yeni iqtisadi şəraitdə sənaye siyasəti və rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi yolları

Bütün postsovet dövlətləri kimi, Azərbaycan Respublikası da son on ildə ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sistemin qlobal transformasiyası dövrünü yaşayır. Son illərdə həyata keçirilən və ölkənin həyatının ayrılmaz elementi olan sosial-iqtisadi transformasiya öz mahiyyəti və təyinatına görə dövlət quruculuğunda mühüm mərhələdir.

Hal-hazırda Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatların əsas məqsədi dünya təcrübəsinin qabaqcıl nailiyyətlərinə əsaslanan, elmi-texniki tərəqqiyə, ictimai və şəxsi tələb strukturunun dəyişilməsinə çevik və həssas, yüksək həyat səviyyəsini təmin etməyə və mövcud cəmiyyətə mənsubiyyətinə görə insanda qürur hissi oyatmağa qabil olan yüksək səmərəli milli iqtisadiyyatın yaradılmasından ibarətdir. Təsərrüfatçılıq modelinə gəldikdə isə o, milli ənənə və xüsusiyyətləri nəzərə almaqla, qarşıya qoyulmuş məqsədin həllinə xidmət etməlidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bu məqsədlərə müvəffəq olmağın yeganə vasitəsi - məhz sosialyönümlü, çevik və məharətlə tənzimlənən bazardır. Bununla bərabər, mövcud təcrübəyə əsaslanaraq, iqtisadi inkişaf və təsərrüfat davranışının milli modelinin yaradılmasına çalışmaq lazımdır.

Azərbaycanın iqtisadi islahatlar modelinin əsas prinsipləri arasında aşağıdakıları fərqləndirmək olar: qanunvericilik bazasının yaradılması-demokratik və bazar islahatlarının, habelə xüsusi mülkiyyətin və ölkənin açıqlığının legitimliyini təsbit etmiş Əsas Qanunun - müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və zəruri qanunların qəbul edilməsi; daha əhəmiyyətli təbii-iqtisadi resursların (çox böyük enerji resurslarının, o cümlədən Xəzər şelfinin karbohidrogen ehtiyatlarının) aktiv təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi üzrə səylərin səfərbər edilməsi; iqtisadi mexanizmin mükəmməl bazar mühitinin yaradılması istiqamətinə transformasiya olunması (xüsusi və qarışıq mülkiyyətin inkişaf edilməsi, özəlləşdirmə, maliyyə-bank sistemində islahatların aparılması, iqtisadi fəaliyyətə dövlət müdaxiləsinin məhdudlaşdırılması, torpaq islahatı); ölkənin dünya təsərrüfat sistemində səmərəli qovuşması üçün onun bütün subyektlər üçün açıqlığının təmin edilməsi (bu, öz növbəsində, ölkədə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələrin fəal inkişafını nəzərdə tutur).

Aparılan təhlil göstərir ki, dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar artıq ilkin nəticələri verir. Belə ki, ötən dövr ərzində makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, mülkiyyət çoxnövlüliyünün yaradılması, o cümlədən dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi,

sahibkar və rəqabət mühitinin inkişafı, bazar infrastrukturunun formalaşdırılması və s. bu kimi istiqamətlərdə xeyli işlər görülmüşdür.

Lakin hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatı «ucuz bazar», «baha istehsal» problemi ilə qarşılaşmışdır. Bu isə yerli istehsalın, o cümlədən sənaye sahələrinin inkişafını stimullaşdırmır.

Istehsal xərcləri bazar qiymətlərini üstələdiyindən yerli məhsullar rəqabət qabiliyyətini itirmiş, onların reallaşması problemə çevrilmiş, əksər müəssisələrin dayanmasına səbəb olmuşdur.

Odur ki, bu gün qarşıda duran ən mühüm vəzifə yerli istehsalın, o cümlədən sənaye istehsalının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə şərait yaratmaqdan ibarət olmalıdır, bunsuz milli iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq mümkün deyil. Bu onunla şərtlənir ki, müasir dövrdə hər hansı bir ölkədə aparılan iqtisadi islahatların müvəffəqiyyəti, ilk növbədə, sənayenin böhran vəziyyətindən çıxarılması və normal fəaliyyətə başlamasından asılıdır. Ona görə də, bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin sənaye kompleksinin qarşısında duran mürəkkəb məsələlərin həlli üçün hökumətin məqsədyönlü fəaliyyəti tələb olunur.

Buradan belə bir nəticəyə gəlirik ki, hazırkı şəraitdə Azərbaycan sənayesinin düşdüyü çətin vəziyyətdən çıxarmaq üçün, bir tərəfdən azad rəqabətə meydan açılmalı, mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmadan bütün müəssisə və təşkilatlara bərabər və rəqabət mühiti yaradılmalı, digər tərəfdən isə, yerli istehsalın inkişafı üçün əlverişli şərait təmin olunmalıdır. Başqa sözlə, dövlətin sənaye siyasəti ölkənin sənaye potensialının səmərəli istifadəsi və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş məqsədyönlü tədbirlər sistemi olmaqla iqtisadi islahatların ümumi kontekstində baxılmalıdır. Dövlətin sənaye siyasətinin əsas məqsədi dünya standartlarına cavab verən çoxsahəli, yüksək texnologiyalı və rəqabətqabiliyyətli sənaye kompleksinin yaradılması olmalıdır. Bu sənaye kompleksi ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli inteqrasiyanı, həmçinin ölkənin iqtisadi müstəqilliyini və milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini təmin etməlidir.

Aydındır ki, bu məqsədə nail olunması sənaye istehsalının inkişafına iqtisadi metodlarla himayədarlıq siyasəti yeridilməsi üçün sistemli tədbirlər görülməsini nəzərdə tutur. Bunun üçün, ilk növbədə, milli istehsalı, o cümlədən sənaye istehsalını uçuruma sürükləyən ucuz bazarın hazırkı, dövrdə bir milyondan artıq qaçqını və köçkünü olan ölkədə əhalinin sosial vəziyyətini yüngülləşdirməyə xidmət edən müsbət cəhətləri ilə milli istehsalın inkişafına maneələr yaradan, dövlətin iqtisadi müstəqilliyi və təhlükəsizliyi üçün problemlərə səbəb olan mənfi cəhətləri müqayisə olunmalı, onlardan hansının uzunmüddətli milli mənafelərimizə cavab verdiyi müəyyən edilməli, iqtisadi inkişafa daxili stimulları gücləndirən yollar tapılmalıdır. Hazırkı dövrdə məlum obyektiv və subyektiv səbəblərdən rəqabət qabiliyyəti aşağı olan milli istehsalın, o cümlədən sənaye istehsalının müqəddəratını kortəbii fəaliyyət göstərən bazarın öhdəsinə buraxmaq ağır nəticələr verə bilər. Milli istehsala pul-kredit, büdcə-vergi, qiymət siyasəti ilə himayədarlığı gücləndirmədən iqtisadi inkişafa nail ola bilmərik.

Bu müəssisələrə münasibətdə dövlət idarəetmə orqanlarının əsas funksiyaları - sənaye kompleksinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi, sənaye siyasətinin prioritetlərinin reallaşdırılması və dövlət mülkiyyətinin idarə olunması, məqsədli dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi, dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi və s. olmalıdır.

Sənaye müəssisələrinə birbaşa dövlət yardımı prinsipləri yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Bu yardımı yalnız iqtisadi cəhətdən səmərəli qəbul edilən proqram və layihələr əsasında həyata keçirmək lazımdır.

Bu zaman əsas məsələlərdən biri də müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühitin sağlamlaşdırılmasıdır. Məlumdur ki, bu problem sənaye siyasəti çərçivəsindən kənara çıxır. Lakin bunu həll etmədən əmtəə istehsalçılarının normal fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyil. Buna görə də, dövlət sənaye siyasətinə büdcə, vergi, qiymət, kredit, amortizasiya, antiinhisar siyasəti və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi ilə bağlı məqamlar da daxil edilməlidir.

İqtisadi mühitin sağlamlaşdırılması üçün qarşılıqlı borc böhranının aradan qaldırılması və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi də prinsipal əhəmiyyət kəsb edir.

Yeni iqtisadi şəraitdə dövlət sənaye siyasəti çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlərin reallaşdırılması sənayedə vəziyyəti sabitləşdirməyə, səmərəli «artım nöqtələrini» formalaşdırmağa və son nəticədə ölkə sənayesinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmağa kömək etməlidir.

Beləliklə, aparılan nəzəri və faktiki təhlilin nəticələrinə əsaslanaraq bu qənaətə gəlirik ki, yaxın gələcək üçün milli sənaye siyasətinin ən mühüm məqsədləri aşağıdakılar hesab oluna bilər: iqtisadi islahatların gedişində sənayedə struktur dəyişikliklərin dinamismi üçün mümkün maksimal əlverişli şəraitin yaradılması; sənaye kompleksinin istehsal etdiyi əmtəə və xidmətlərə olan ictimai və dövlət tələbatlarının ödənilməsi; sənaye kompleksində istehsal və elmi-texniki potensialın, infrastrukturun saxlanması və inkişafını təmin edən şəraitin yaradılması. Təsirli sənaye siyasətinin işlənilməsi üçün təkcə sahənin deyil, həm də sahənin hansı təsərrüfatlarının daha tez inkişaf edilməsi, hansılarının ixtisara salınması zərurətini və onlara təkan verən bazar qüvvələrini müəyyənləşdirmək lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimlənməsi (qanunlar, normativ sənədlər, analitik materiallar). Azərbaycan Respublikası Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi; “Səda” nəş-tı, Bakı, 2000, 273 s.
2. Əliyev T.N., Babayev M.T. Sahənin aktual iqtisadi problemləri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, 346 s.
3. Müasir şəraitdə rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması sahəsində sənaye siyasətinin əsas istiqamətləri AZTU-nun “Elmi əsərləri” jurnalı, №3, Bakı, 2008

Фархад Рахманов

д.э.н., профессор, Зав. кафедрой «Экономическое право» АГЭУ

Механизм государственного регулирования и контроля рыночных процессов в сфере услуг

Процесс развития рыночных отношений в сфере услуг Азербайджана происходит под непосредственным контролем государства посредством системы законодательных, налоговых и других экономических мер и механизмов по созданию необходимой среды для экономической и социальной активности хозяйствующих субъектов сферы услуг.

Методы и механизмы, которые применяются органами государственного управления республики для регулирования того или иного вида услуг, можно объединить в шесть блоков:

- 1) Законодательное регулирование производства и потребления услуг.
- 2) Налоговое регулирование (налоги, льготы).
- 3) Производство услуг, являющихся общественными благами, через создание государственных предприятий, акционерных обществ с долей государственного капитала.
- 4) Субсидирование производителей (полное или частичное) или косвенная поддержка производителей (предоставление помещений, регулирование арендной платы, консультирование, информационная поддержка, организация повышения квалификации персонала, организация финансирования путем предоставления кредитов или гарантий бюджета при получении кредита в банке и т.п.).
- 5) Субсидирование потребителей услуг (прямое, через различные социальные выплаты, или косвенное, через регулирование цен, предоставление льгот отдельным категориям населения, заказ на оказание услуг из бюджета и т.п.).
- 6) Организация процесса контроля и оперативного регулирования процесса оказания услуг (определение состава и функций контролирующих организаций, четкое законодательное оформление их прав и обязанностей).

Конкретные механизмы и инструменты государственного регулирования сферы услуг, применяемые в республике, включают в себя: долгосрочное прогнозирование и индикативное планирование; информационное и консультационное обеспечение субъектов рынка услуг; директивное планирование (применительно к государственным предприятиям); разработка и реализация целевых комплексных программ в отраслях сферы услуг; предоставление льготных кредитов; страхование коммерческих рисков; гарантирование займов, предоставляемых финансовыми структурами; льготное налогообложение; предоставление налоговых каникул при уплате налогов в бюджет; установление ставок арендной платы за нежилые и производственные помещения, а также за землю; установление пошлин, платежей, залогов и ставок по расходам

на ведение деятельности, регистрацию, приватизацию, участие в конкурсах, аукционах, тендерах и торгах; установление тарифов оплаты энерго-, тепло- и водоснабжения и других услуг инфраструктуры коммунального хозяйства; установление цен и предельных торговых надбавок на услуги; применение системы премий (штрафов) при реализации контрактов (контрактные премии и неустойки).

Среди механизмов выделим также гарантированное выделение доли (квотирование заказа отдельным категориям производителей услуг; определение принципов, порядка и правил территориального размещения предприятий и организаций; установление правил работы или лицензирование деятельности предприятий сферы услуг; установление обязательного (минимального) ассортимента социально значимых услуг для предприятий отдельных отраслей данной сферы в соответствии с их специализацией; контроль над участниками рынка в части соблюдения прав потребителей правил торговли и санитарии; контроль над участниками рынка в части соблюдения градостроительных правил, охраны окружающей среды.

Важнейшими из используемых в настоящее время в Азербайджане рычагов воздействия на рынок услуг со стороны органов управления, которые в целом обеспечивают его развитие, являются программно-целевые методы. За годы независимости реализованы и реализуются целый ряд масштабных государственных целевых комплексных программ, в которых поставлены задачи развития отраслей сферы услуг.

Это, в первую очередь, «Государственная Программа социально-экономического развития регионов на 2009-2013гг.», «Государственная Программа по сокращению бедности и устойчивому развитию на 2008-2015гг.» и, наконец, такой важнейший документ концептуального и стратегического характера как Концепция Развития «Азербайджан-2020: взгляд в будущее».

В этих и других программных документах абсолютными приоритетами определены реформы секторов, связанных с развитием человеческого капитала. Поставлена задача повысить эффективность мероприятий в области социальной политики. В числе мер важное место занимают меры по повышению качества и доступности оказываемых населению республики услуг.

Анализ показывает, что в настоящее время в Азербайджане объективно требуется расширение сферы гражданско-правового регулирования отношений, складывающихся в различных видах услуговой деятельности. Несмотря на высокую нормотворческую активность в стране, развитие системы правового регулирования сферы услуг пока еще отстает от уровня развития рыночных отношений в данном секторе. Это во многом связано с тем, что в качестве самостоятельного объекта гражданских прав услуги появились сравнительно недавно. В результате наблюдается отсутствие системности: оказание некоторых видов услуг по-прежнему

регламентируется старыми нормами, других – новыми нормами, часть услуг пока не регламентируется. Ситуация усложняется еще и тем, что в законодательстве нет четкого понимания самого феномена «услуга». Поэтому позиция законодателя относительно обязательств по оказанию услуг и форм их правового регулирования окончательно не выработана, что препятствует рациональному развитию служебных видов деятельности и защите прав потребителей, особенно в отношении качества услуг.

В Азербайджане наряду с прямым регулированием цен на ряд социально-значимых услуг (связь, пассажирский транспорт, электроснабжение, жилищно-коммунальные, ритуальные и др.) применяются также лицензирование и сертификация услуг. Менее развита система государственных и муниципальных заказов и дифференцированного режима налогообложения в зависимости от социальной значимости услуг. Слабо используется система гарантированных цен на услуги.

Отметим, что традиционные формы государственной поддержки в виде налоговых льгот, льготного финансирования должны быть сконцентрированы преимущественно на малых предприятиях, отвечающих признакам субъектов малого предпринимательства. Малые предприятия должны также иметь право на ограниченные формы поддержки, обычно не связанные с прямой трансфертой финансовых ресурсов, например, в областях обучения, консалтинга, информационного обслуживания. Государственное содействие малому и среднему бизнесу в республике осуществляется по различным направлениям: оказывается финансовая, имущественная, информационная, консультационная помощь, поддержка в области инноваций, подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров и т.п.

Кроме того, важно последовательно проводить: упрощение порядка регистрации малых предприятий; их защиту от экономического давления со стороны крупных компаний; упорядочение использования малыми предприятиями земли и иной недвижимости, которые являются собственностью муниципальных и иных органов власти.

Вугар Багирли
Университет Азербайджан,
доктор философии по праву,
ст. пред. кафедры «Общественные науки»
Моб.тел.:050 5242337
vuqar_bagirli@mail.ru

Конституционные основы налоговой политики Азербайджанской Республики

Исследование конституционных основ налоговой политики определяется необходимостью развития конституционного права, совершенствования юридического механизма гарантий реализации, обеспечения прямого действия заложенных в Конституции Азербайджанской Республики 1995 года конституционных принципов налоговой политики государства.

Потребность совершенствования налоговой политики связана со стратегической целью воплощения в жизнь конституционных характеристик Азербайджанской Республики. С момента принятия Конституции Азербайджанской Республики 1995 года по настоящее время сложилась практика, когда основные положения налоговой политики государства формулируются не на основе основополагающих правовых принципов Конституции Азербайджанской Республики, являющихся непосредственно действующими, а на основе задач функционирования и развития экономики страны.

Вместе с тем, в правовом государстве, где власть связана правом, совершенствование налоговой политики в рамках конституционного права, несомненно, связано с укреплением основ конституционного строя. Придание конституционной направленности налоговой политике, налогообложению, улучшение налогового администрирования крайне важно в целях реализации масштабных программ конституционного развития Азербайджанской Республики. О значимости этой деятельности свидетельствуют решения Конституционного Суда Азербайджанской Республики в этой сфере. Например - Решения Пленума Конституционного Суда Азербайджанской Республики «О толковании статьи 14 Налогового Кодекса Азербайджанской Республики и статьи 390 Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики» от 12 марта 2012 года, «О толковании статьи 13.2.15 Налогового Кодекса Азербайджанской Республики» от 7 декабря 2011 года, «О толковании статей 78.3, 85.4, 90.3 и 93.1.1 Налогового Кодекса Азербайджанской Республики» от 12 января 2011 года и т.д.

Применение основополагающих конституционных принципов в сфере налоговой политики является важной основой целенаправленного, эффективного совершенствования

налоговой системы Азербайджанской Республики, укрепления положения и авторитета Конституции Азербайджанской Республики. Вместе с тем, отсутствие юридических механизмов обеспечения реализации конституционных принципов конституционной налоговой политики государства, недостатки национальной правовой культуры отрицательно влияют на авторитет Основного закона страны, не позволяют обеспечить прямое действие ряда конституционных норм.

Исходя из решений Конституционного Суда Азербайджанской Республики, высказываний ученых-юристов, осуществляя нормативно-правовое регулирование отношений в сфере формирования налоговой политики государства и определяя принципы налогообложения и функционирования налоговой системы, законодатель должен, прежде всего, учитывать закрепленные Конституцией Азербайджанской Республики основы конституционного строя Азербайджанской Республики, включая демократический, правовой, светский, унитарный характер государства.

Вместе с тем, в современной юридической науке и практике до сих пор не сложилась целостная, общепринятая единая точка зрения о конституционных принципах налоговой политики государства, основных направлениях совершенствования налоговой системы и налогообложения. В результате, постоянные изменения в налоговом и бюджетном законодательстве Азербайджанской Республики направлены на решение фискальных, оперативно-утилитарных задач, в ущерб конституционным, стратегическим целям.

В науке конституционного права не уделяется должного внимания исследованию воздействия норм Конституции Азербайджанской Республики на формирование и реализацию налоговой политики. Как правило, основное внимание при формировании налоговой политики уделяется статьям 3, 73, 94, 138, 144, и 145 Конституции Азербайджанской Республики.

Конституционные нормы Основного закона непосредственно формулируют государственную налоговую политику, определяют ее основополагающие принципы. В современном развитии конституционного законодательства наблюдается тенденция к более полному правовому регулированию налоговых отношений, что находит свое отражение в современной налоговой политике современных зарубежных государств (Конституции: Германии, Швейцарской Конфедерации, Бразилии, Индии и др.)

Сравнительный анализ законодательства зарубежных стран, приоритетов их налоговой политики, показал наличие определенной взаимосвязи, заложенных в Конституции и других законах правовых норм, связанных с налогами и налогообложением с основными характеристиками государства. В качестве таковых выступают нормы правового, демократического, светского, унитарного государства.

Выявлена взаимосвязь Конституций различных стран и налогового правопорядка, элементы которого взаимосвязаны друг с другом конституционными нормами не только по поводу установления и взимания налогов и сборов, но и по поводу функций, целей, задач налогообложения.

В зарубежном законодательстве конституционные положения, закрепляющие правовую, социальную сущность государства, основы экономических отношений, территориальные начала устройства государства и ряд других норм, позволяют выделить целый спектр конституционных принципов регулирования налоговых отношений. В их числе: принципы приоритета права; всеобщности и справедливости; определенности и стабильности; эффективности; необлагаемого налогового минимума; разумного предела налогообложения; соблюдения прав и свобод гражданина; взимания налогов исключительно в общественных целях; распределения налогового бремени сообразно возможностям налогоплательщика; учреждения, изменения или упразднения налога лишь посредством принятия закона.

Проведенный анализ законодательства Азербайджанской Республики выявил, что не все важные конституционные принципы находят свое последовательное применение в налоговой политике.

Об особенностях налогообложения в регионах Азербайджана

Проф.Э.Г.Оруджев, доц.Н.С.Айюбова
elsharorucov63@mail.ru neyyubova@mail.ru

**Бакинский Государственный Университет,
кафедра Математической экономики**

Сегодня одним из приоритетов государственной политики Азербайджанской Республики является переход на качественно новые пути развития экономики, которые основываются на инновационные методы. Учитывая актуальность инноваций для достижения социально-экономических целей, вопросы активизации инновационной деятельности определены как один из главных задач служащих перспективному развитию экономики Азербайджанской Республики.

Необходимо исследовать новые аспекты кластерной теории, в том числе и в части регионального налогообложения, изучить предпосылки и факторы формирования, анализа и интерпретации региональных кластеров.

Сегодня региональные аспекты налогообложения представляют собой одну из актуальных направлений сложных финансово-экономических взаимосвязей, которые требуют новых подходов и идей способствующие совершенствованию механизмов управления налогообложением.

В последнее десятилетие значительно вырос интерес к кластеризации процесса регионального развития. Для динамического развития страны в целом и по регионам необходимо ускорение формирования промышленных кластеров. С принятием закона «О создании в Азербайджанской Республике экономических зон» в 2009 году расширяется инновационная деятельность в регионах страны, модернизация разных отраслей экономики. Государственная программа развития промышленности на 2015-2020 годы, утвержденная 26.12.2014 года распоряжением Президента Азербайджана Ильхама Алиева, предполагает внедрение новых форм организации промышленного производства. В программе указано, что в 2015-2020 годах в стране должны появиться промышленные кластеры. Основой промышленного развития пока видятся промышленные парки. В 2015-2016 годах должно завершиться формирование Парка высоких технологий (УТР). В 2015-2017 годах должны быть сформированы и начать работу Сумгаитский химический промышленный парк (SKSP) и Балаханский промышленный парк по бытовым отходам. На 2015-2018 годы планируется завершение формирования промышленных парков в Гяндже и В Мингечауре.

Кластеризация регионов также позволит в дополнение к имеющимся в научных исследованиях и практических разработках подходам новаторски осуществлять оценку и выбор регионов-лидеров в сфере налогообложения, передовой опыт которых следует изучать и распространять. Это создает возможности для задействования новых резервов повышения доходности бюджетной системы Азербайджана, решения задач обеспечения большей налоговой стабильности, делают кластеризацию эффективным инструментом управления налогообложением, и конечно же, социально-экономическим развитием регионов.

В современных условиях необходимо проведение научных исследований и практических изысканий, направленных на комплексное повышение эффективности налогообложения на региональном уровне. Требуется разработка новых подходов к осмыслению налоговой информации, поиск новых инструментов управления ей в целях изыскания дополнительных ресурсов пополнения доходов бюджетной системы Азербайджана. Реализации инновационных подходов должен служить такой инструмент управления налогообложением как кластеризация регионов Азербайджана.

II Sessiya

Sosial inkişaf və vergitutma

İstiqamətlər:

- Sosial-iqtisadi bərabərsizliklərin tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu
- Sosial-əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində vergi nəzərəti
- Korparativ sosial məsuliyyət və vergi öhdəlikləri
- Vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi yolları
- Vergi sistemində hüquqi problemlər
- Vergitutmada könüllülük prinsipi və partnyorluq

Ələkbər Məmmədov

Vergilər Nazirliyinin beynəlxalq münasibətlər, vergi ödəyicilərinə xidmət və tədris sahələri üzrə nazirin müşaviri, baş vergi xidməti müşaviri

Könüllü əmələmənin yüksəldilməsində vergi mədəniyyəti və vergi əxlaqının rolu

Xülasə

Məqalənin məqsədi vergi öhdəliklərinə könüllü əmələməyə nail olunması probleminin həlli yollarının tədqiq edilməsidir. Sistemli yanaşma və təhlil vasitəsilə aparılan tədqiqatda vergi orqanları və vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin qarşılıqlı inam və tərəfdaşlıq əsasında qurulması vasitəsilə vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi bu problemin əsas həll yollarından biri kimi müəyyən edilmiş, Vergilər Nazirliyinin bu istiqamətdə gördüyü işlər və onların nəticələri təhlil edilmiş, bu sahədə daha yüksək nəticələrin əldə edilməsi üçün təkliflər əsaslandırılmışdır. Vergi mədəniyyəti anlayışına vergi sistemi prizmasından yanaşma məqaləni digər oxşar tədqiqatlardan fərqləndirən cəhətdir.

Açar sözlər: vergi mədəniyyəti, vergi xidmətləri, könüllü əmələmə

Abstract

The paper is aimed at searching ways out of the problem to achieve voluntary tax compliance. Both, the system approach and analysis have revealed the increased tax culture via establishment of relations between tax organs and taxpayers on the basis on mutual trust and cooperation being the main way out of the problem as well as the relevant activity of the Ministry of Taxes has been analyzed and proposals justified to reach higher results. Approaching the concept of tax culture through the prism of tax system makes the paper different from the other similar researches.

Key words: tax culture, tax services, voluntary compliance

Резюме

Целью настоящей статьи является исследование проблемы выявления путей по достижению добровольного соблюдения налоговых обязательств. Посредством системного подхода и анализа удалось выявить, что усовершенствование налоговой культуры путем установления связей между налоговыми органами и налогоплательщиками на основе взаимного доверия и сотрудничества, является основным решением этой проблемы. А также, была

проанализирована деятельность Министерства по Налогам в этом направлении, были обоснованы предложения для достижения более высоких результатов. Подход к понятию налоговая культура через призму налоговой системы является чертой, отличающей эту статью от подобных исследований.

Ключевые слова: налоговая культура, налоговая служба, добровольное соблюдение налоговых обязательств

Azərbaycanda aparılmaqda olan sosial-iqtisadi siyasət milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etməsini və əhalinin bütün təbəqələrinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasını təmin etməklə bərabər, bu istiqamətdə keyfiyyətə daha böyük uğurların əldə edilməsi üçün geniş imkanlar yaratmaqdadır.

Əldə edilmiş uğurlar ölkəmizin inkişafının keyfiyyətə daha yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün innovativ proqramların həyata keçirilməsini zərurətə çevirir. “Azərbaycan2020:Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması üçün səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və təkmil bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşması prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Vergilər Nazirliyinin bu Konsepsiyanın tələbləri üzərində qurulmuş “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası”nın əsas missiyası kimi aşağıdakılar qəbul edilmişdir:

✓ Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf hədəflərinə nail olmaq üçün mütərəqqi, mükəmməl və beynəlxalq standartlara cavab verən vergi sisteminin formalaşdırılması;

✓ qeyri-neft sektorunun inkişafının stimullaşdırılması, vergi daxilolmalarının artırılması, innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın inkişafını təmin edən və qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını gücləndirən vergi siyasətinin formalaşdırılması;

✓ vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq prinsiplərinə əsaslanan keyfiyyətə yeni əməkdaşlıq prinsiplərinin yaradılması;

✓ əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergi ödəmə vərdislərinin cəmiyyətin normasına çevrilməsinə nail olunması.

Bu hədəflərə diqqət yetirdikdə, onların hər birinin vergi ödəyiciləri ilə birbaşa və ya dolaylı əlaqəsinin olduğunu görə bilərik. Birinci və ikinci hədəf vergi sistemi üçün ümumi xarakter daşdığı halda, 3-cü və 4-cü hədəf bilavasitə vergi ödəyicilərinə yönəlmiş niyyətləri əks etdirir.

Vergi mədəniyyətinin və vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliklərinə könüllü əmələmə səviyyələrinin yüksəldilməsinin vergi sisteminin inkişaf strategiyasının əsas məqsədləri sırasında yer tutması bu məsələlərin xüsusi aktuallığının göstəriciləri kimi qəbul oluna bilər.

İqtisad elmində vergi ödəyiciləri və vergi orqanları vergi sisteminin əsas təşkilədiciləri kimi qəbul olunurlar. Onlar arasında qarşılıqlı inam və tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulması vergi

sisteminin ümumi səmərəliliyinin ən mühüm şərtidir. Belə münasibətlər üzərində qurulan vergi sisteminin əsas əlaməti və bu sistemin fəaliyyətinin nəticələrindən biri də məhz vergi öhdəliklərinə könüllü əməl edilməsidir. Digər tərəfdən, vergi mədəniyyəti vergi ödəyicilərinin vergi öhdəlikəri ilə bağlı davranışlarını müəyyən edən əsas institut kimi qəbul olunur.

Vergi sisteminin əsas subyektlərindən olan vergi ödəyicisi və vergi orqanı arasında qarşılıqlı etimada və əməkdaşlığa söykənən münasibətlərin formalaşması vergilərin məcburi ödənilməsindən könüllü ödənilməsinə keçidin əsas şərtlərindən biri hesab olunur.

Sistem nəzəriyyəsi mələmür ki, istənilən sistemin fəaliyyətinin səmərəliliyi onun elementlərinin hər birinin, xüsusilə aparıcı elementlərin keyfiyyətindən və bu elementlər arasında əlaqələrin təşkili səviyyəsindən asılıdır. Vergi ödəyicisi vergi sisteminin tərkibində əsas subyektlərdən biri olaraq bu sistemin fəaliyyətində həlledici rol oynayır.

Vergi ödəyicisinin davranışının, onun vergi ödənişləri ilə bağlı motivasiyasının öyrənilməsi vergi öhdəliklərinin icra edilməsində məcburilikdən könüllülüyə keçid probleminin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi ödəyicilərinin davranışlarının öyrənilməsi və ona təsir üsullarının müəyyən edilməsini bu prosesdə uğurun zəruri şərti, vergi ödəyicisinə təsirin vaxtında və səmərəli üsullarla həyata keçirilməsini isə uğurun kafi şərti kimi qəbul etmək olar.

Alman sosioloqu Verner Zombart (1863-1941) kapitalizmin ictimai formasiya kimi formalaşmasında sahibkarların xüsusi rolunu qeyd edərək, onların fəaliyyətinin təsərrüfatçılıqla yanaşı, ictimai həyata, cəmiyyətdə formalaşmış mənəvi dəyərlərə təsir göstərdiyini bildirmişdir. Onun fikrincə, sahibkarlarda egoizm, təkəbbür, tamahkarlıq, xəsislik və digər belə mənfi xüsusiyyətlər də müşahidə olunur [7].

Amerika iqtisadçısı Torsteyn Bunde Veblen (1857-1929) sahibkarı məqsədyönlü, çalışqan və intellektə malik olan fərd kimi təqdim etməklə bərabər, onun psixikasında tamahkarlığın da böyük yer tutduğunu iddia edirdi [8].

Avstriya məktəbinin davamçılarından olan Yozef Alloiz Şumpeter (1883-1950) sahibkarlıq fəaliyyətinin yüksək riskli fəaliyyət olduğunu və insanı belə təhlükəli fəaliyyətə sövq edən motivləri müəyyən etmişdir [9]:

- hakimiyyətə və ətrafdakılar arasında nüfuza ehtiyac;
- rəqiblərlə mübarizədə qələbə hissəne ehtiyac;
- yaradıcılıqdan doğan sevinc hissəne ehtiyac.

Sahibkarların əsas motivlərinə diqqət yetirdikdə, bu motivlər arasında xeyirxahlıq, səxavət və pozitiv hesab olunan digər motivlərin azlığını görmək olar. Bu halda, fərdi fayda motivasiyası güclü olan sahibkarların vergiləri könüllü ödəməsi barədə ideyalar nə dərəcədə reallığa uyğundur?

Bu sualla bağlı elmi mülahizələrə isveçrəli iqtisadçı Jorj Simon de Sismondinin (1773-1842) “zövq (*lazzət*)” nəzəriyyəsində rast gəlmək mümkündür. Onun fikrincə, vətəndaşlar tutulan vergiyə onların təhlükəsizliyini təmin etdiyinə və mülkiyyətini qoruduğuna görə dövlətə ödənilən haqq kimi baxmalıdırlar. Sərvətin toplanmasında əsas məqsəd həyatdan zövq (*lazzət*) almaqla bağlıdır. Vergi ödəyicisi vergiləri ödəməklə ictimai asayişin təmin olunmasından, ədalətli məhkəmələrdən, şəxsiyyətinin və mülkiyyətinin qorunmasından zövq alır, yəni vergi ödəyicisi o zaman vergiləri könüllü ödəməyə razı olur ki, o bunun əvəzində onun özünün yarada bilməyəcəyi ictimai nemətlərdən istifadə imkanını əldə edə bilsin [10].

Vergi ödəmələrindən yayınma probleminə həsr olunmuş müasir ədəbiyyatda “biletsiz sərnişin problemi” terminindən geniş istifadə olunur. Bu problem o zaman yaranır ki, ayrı-ayrı fərdlər başqalarının fəaliyyətinin nəticələrindən pulsuz istifadə etmək imkanına malik olur. Vicdanlı, vergi öhdəliklərinə könüllü əməl edən vergi ödəyicilərinin ödədikləri vəsaitlə yaradılan ictimai məhsullardan (*təhsil, səhiyyə, ictimai asayiş, yaxşı yollar və s.*) vergi ödəmədən istifadə edən fərdlərin davranışı məhz “biletsiz sərnişin”in davranışına bənzəyir.

İctimai şüurun və vergi mədəniyyətin yüksəldilməsi bu problemin də aradan qaldırılmasında də səmərəli üsullardan hesab olunur. Hələ qədim Çində Konfutsi deyirdi ki, *“könüllülük xoş duyğuların, vadaretmə isə kin və qəzəbin mənbəyidir”* [11].

Vergilər Nazirliyinin yarandığı tarixdən qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdən biri əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi olmuşdur. Vergi mədəniyyətindən danışarkən ilk öncə mədəniyyət anlayışına diqqət yetirmək önəmlidir. Mədəniyyət anlayışı mürəkkəb və çoxsahəli olaraq, bəşəriyyətin varlığını səciyyələndirir. Ümumiyyətlə, mədəniyyətin ümumi tərifləri bu gün cəmiyyət üçün olduqca böyük maraq doğurur. Belə ki, mədəniyyət cəmiyyətlə daha sıx şəkildə bağlıdır. Cəmiyyət dedikdə, insanların məcmusu, mədəniyyət dedikdə isə, onların fəaliyyətinin nəticələrinin məcmusu nəzərdə tutulur.

Vergi mədəniyyəti isə son zamanlarda aktiv şəkildə istifadə olunan müasir iqtisadi anlayışlardandır. O, vergilərlə bağlı savadlılığı, davranışları və ümumilikdə vergi qanunvericiliyinə əmələtmənin bütün hüquqi və etik normalarını özündə birləşdirir. Vergi mədəniyyəti fəaliyyətin uzunmüddətli, mürəkkəb, çoxsahəli prosesi olaraq yalnız vergi ödəyicilərini deyil, həm də dövləti, elm və təhsili özündə ehtiva edir.

Vergi mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amillərdən biri, bəlkə də birincisi əxlaqdır. Şəxsin yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olması vergi mədəniyyətinin səviyyəsinə təsir edən amillərdən biridir. Yüksək vergi mədəniyyəti yüksək əxlaqi keyfiyyətin göstəricisidir. Deməli, cəmiyyətdə yüksək vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün ilk öncə vergi əxlaqı mövcud olmalıdır. Məhz buna görə də, vergi mədəniyyətinin insanlarda hələ erkən yaşlarda formalaşmasına diqqət yetirilməlidir. Eyni

zamanda, yüksək vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması üçün cəmiyyətin bilik və məlumatlılıq səviyyəsi yüksək olmalıdır.

Cəmiyyətin vergi sahəsində biliklərinin və məlumatlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə son 15 ildə Vergilər Nazirliyi tərəfindən bir sıra mühüm addımlar atılmış, genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilmişdir. Belə ki, Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi, Çağrı Mərkəzi, vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzləri, orta ümumtəhsil və peşə ixtisası məktəblərində metodiki-kabinetlər və vergi tədris otaqları yaradılmış, təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlıq genişləndirilmişdir.

Vergilər Nazirliyi vergi ödəyiciləri, ümumilikdə isə əhali arasında məlumatlandırma, maarifləndirmə və təbliğat işini apararkən əhalinin müxtəlif qruplarını hər zaman nəzərə almışdır. Belə ki, müasir texnoloji vasitələrdən aktiv şəkildə istifadə edən şəxslər üçün nazirliyin rəsmi, eləcə də sosial şəbəkələrdə internet sahifələri fəaliyyət göstərir. Əgər 2003-cü ildə nazirliyin rəsmi internet sahifəsinin istifadəçilərinin sayı 200 min idisə, 2014-cü ildə bu göstərici 3,5 milyondan çox olmuşdur. Vergilər Nazirliyinin 2003-cü ildə yaradılmış 195 Çağrı Mərkəzi ilk illərdə yalnız Bakı şəhərini əhatə edirdisə, 2006-cı ildən bütün respublikanı əhatə etmişdir. 2015-ci ildə isə 7 dövlət qurumunu özündə birləşdirən, sahibkarlıq sahəsində universal Çağrı Mərkəzi yaradılmışdır.

Ölkə başçısının qarşıya qoyduğu əsas məqsəd – məmur-vətəndaş münasibətlərinin minimum endirilməsi istiqamətində də Vergilər Nazirliyi digər dövlət orqanları ilə müqayisədə öndədir. Belə ki, nazirlik tərəfindən 62 adda elektron xidmət göstərilir. Hazırda vergi ödəyiciləri öz evlərini, iş yerlərini tərk etmədən rahat şəkildə bəyannamələrini, ərizə və arayışlarını vergi orqanlarına göndərə, vergilərini elektron şəkildə ödəyə bilərlər.

İnternetə çıxış və ya internetdən istifadə imkanları nisbətən məhdud olan insanlar üçün də Vergilər Nazirliyi tərəfindən respublika ərazisində 56 sayda vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzləri yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Həmin mərkəzlərdə vergi ödəyicilərinə vergi sahəsində bütün xidmətlər tam təmənnəsiz şəkildə göstərilir, vergilərə dair suallar cavablandırılır. Xidmət mərkəzlərində eyni zamanda müasir dövrün tələblərindən biri olan özünəxidmət konsepsiyası tətbiq olunur. Müraciət edən şəxslər ayrılmış xüsusi kompüterlərdən sərbəst şəkildə istifadə etməklə öz vergi öhdəliklərini yerinə yetirə bilərlər.

Yuxarıda qeyd etmişdim ki, vergi mədəniyyətinin insanlarda hələ erkən yaşlarda formalaşmasına diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə Vergilər Nazirliyi Təhsil Nazirliyi ilə aktiv şəkildə əməkdaşlıq edir. 2004-cü ildən respublikanın müxtəlif məktəblərində metodiki kabinetlər və vergi tədris otaqlarının yaradılmasına başlanılmış, hazırda sayı 56-ya çatdırılmışdır. Eyni zamanda Vergilər Nazirliyi tərəfindən metodiki kabinetlərdə tədris olunacaq mövzular və istiqamətlər müəyyənləşdirilmiş, 3-5, 6-8, 9-11-ci siniflər üçün ədəbiyyat hazırlanaraq nəşr etdirilmişdir.

Kənd və rayonların orta məktəb müəllimlərindən ibarət «Vergi dostları» şəbəkəsi vergi sahəsində məlumatlandırma, maarifləndirmə və təbliğat işini gücləndirmək, «vergi» məfhumunu ölkənin bütün

ərazisinə, xüsusilə ucqar kənd və rayonlara, hər bir ailəyə çatdırmaq və bununla da vətəndaşlarda vergi mədəniyyətini formalaşdırmaq, bu sahəyə ictimaiyyətin geniş təbəqələrini cəlb etmək məqsədilə yaradılmışdır. «Vergi dostları» şəbəkəsinin üzvləri kimi müəllimlərin seçilməsi heç də təsadüfi olmamışdır. Məlum məsələdir ki, gənc nəslin formalaşmasında, gələcəyin savadlı, bilikli şəxslərinin yetişdirilməsində müəllimlərin müstəsna rolu vardır. Bu amil nəzərə alınaraq layihəyə məhz müəllimlər cəlb edilmişdir. Hazırda respublikanın 53 rayonu üzrə ümumtəhsil məktəblərinin müəllimlərindən 1541 nəfər «Vergi dostları» şəbəkəsinə qoşulmuş, onlara üzvlük sertifikatı, «Vergi dostunun yaddaş kitabçası», kompüterlər və datakartlar təqdim edilmişdir.

Vergi dostlarının əsas məqsədi yaşadığı ərazidə əhali arasında vergilərə dair məlumatlandırma, maarifləndirmə və təbliğat işlərini həyata keçirmək, Vergilər Nazirliyinin tətbiq etdiyi elektron xidmətlər barədə vergi ödəyicilərini məlumatlandırmaq, Vergilər Nazirliyinin internet səhifəsi, 195 Çağrı Mərkəzi, Vergi ödəyicilərinə xidmət mərkəzləri və onlardan istifadə barədə məlumatlar yaymaqla yanaşı, uşaq və gənclərə vergi anlayışlarını, dövlət üçün vergilərin əhəmiyyətini izah etmək, onlarda vergilərə maraq yaratmaq, eləcə də ictimai tədbirlərdə, KİV-də vergiləri təbliğ edən çıxışlar etmək, vergi əxlaqını və vergi mədəniyyətini formalaşdırmaq, vergini ödəməyin hər kəsin mənəvi borcu və bu gün ödənilən vergilərin gələcəyə qoyulan sərmayə olduğunu ictimaiyyətin bütün təbəqələrinə aşılamaqdır.

Göründüyü kimi vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində Vergilər Nazirliyi tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş və hazırda da davam etməkdədir. Görülən işlərin nəticəsidir ki, 2014-cü ildə təqdim edilməli bəyannamələrin 90%-dən çoxu vaxtında, vaxtında təqdim olunan bəyannamələrin isə 91%-dən çoxu elektron qaydada təqdim edilmişdir.

Eyni zamanda, büdcə daxilolmalarında vergilərin payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, 2003-cü il ilə müqayisədə vergi daxilolmalarının həcmi 2014-cü ildə 8,6 dəfə artmışdır.

Beləliklə, vergi mədəniyyəti və vergi əxlaqının vəhdətinə nail olunması, bu vəhdətin qorunub saxlanılması vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində funksional idarəetmənin yeni formalarının tətbiqinə geniş imkanlar yaradır. Bu yanaşma yeni mərhələdə vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsini, vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsinin, vergi qanunvericiliyinə könüllü əmələtmə prosesinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası- www.taxes.gov.az
2. Məmmədov F.Ə. və başqaları. (2010) “Vergilər və vergitutma”. Bakı: CBS Polygraphic

Production, 508 s.

3. Musayev A.F., Qəhrəmanov A.Q. Vergi mədəniyyəti. İkinci nəşr. Bakı, 2010
4. Musayev A.F., Məmmədov Ə.C. Ünvanlı vergi xidməti, Bakı, 2013
5. Məmmədov Ə.C., Seyfullayev İ.Z. (2013) Vergi və İnvestisiya mühiti. Bakı: Bestpack, 376 s.
6. Məmmədov Ə.C., Yusifov C.R., Seyfullayev İ.Z. (2015) Vergi və Tərəqqi. Bakı: Bestpack, 324 s.
7. В.Зомбарт. (1913), “Буржуа - Этюды по истории духовного развития современного экономического человека”, Пер. с нем./редакционная коллегия «Civitas Terrena», Изд-во «Владимир Даль», 2005, 636 стр. (*V.Zombart “Burjua – müasir iqtisadi insanın mənəvi inkişaf tarixi üzrə etüdlər”, 2005, 636 səh.*)
8. Т.Б.Веблен (1899) “Теория Праздного Класса”, М.:Прогресс, 1984, стр.367 (*T.B.Veblen (1899) “Veyil sinif nəzəriyyəsi”, 1984, 367 səh.*)
9. Й.А.Шумпетер (1911) “Теория Экономического Развития”, М.: Прогресс 1981, стр.401 (*Y.A.Şumpeter, İqtisadi İnkişaf Nəzəriyyəsi, M.:Proqress, 1981, 401 səh.*)
10. Сисмонди Жан Шарль Леонар де Симонд. Новые начала политической экономии, или о богатстве в его отношении к народонаселению. Т.1-2. М.: 1937. (*Sismondi Jan Şarl Leonarde Simond. Siyasi iqtisadın yeni başlanğıcları və ya əhaliyə aid sərvət haqqında, T.1-2. M.: 1937*)
11. Ян Хин Шун (1972-1973) Древнекитайская философия. М.:Мысль. (*Yan Xin-Şun Qədim Çin fəlsəfəsi*)
12. Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatı (İOTA), “Vaxtında müdaxilə - düzgün vaxt seçimi ilə ən yaxşı təsir: əmələtmə davranışlarına təsir göstərmək üçün məlumatlardan və faktlardan istifadə və vergi ödəyiciləri ilə iş” mövzusunda Forumun materialları, Belqrad, 3-4 iyul 2014-cü il.

Фуад Мамедов

Доктор исторических наук,

профессор Академии государственного управления

при Президенте Азербайджанской Республики

**Культурологический взгляд на совершенствование налоговой культуры в
Азербайджане**

На современном этапе истории в условиях глобальных вызовов и постоянных изменений в науке, политике и экономике основными приоритетами национального развития Азербайджана являются: экономическая, интеллектуальная, этическая, правовая и управленческая культура, уровнем которых во многом определяется развитие человеческого капитала, «общества знаний» и «экономики знаний».

Одним из наиболее важных составных частей экономической культуры и мощным инструментом экономической политики государства является налоговая культура. В системном культурологическом понимании налоговая культура – это знания, умения, организованность, а также ценности, нормы и деятельность, нацеленные на поддержание, регулирование и совершенствование правовых, этических и экономических стандартов и технологий фискальной политики, обеспечивающих динамичное социально-экономическое развитие общества, безопасность государства и его финансовых институтов.

Налоговая культура во многом зависит от уровня развития правовой, экономической и этической культуры общества, от достижений экономической и юридической науки, адекватных меняющимся внутренним и внешним потребностям, а также от уровня экономического, правового и этического образования и просвещения населения. Она тесно связана с правовой культурой граждан, юридических и физических лиц, являющейся важнейшим фактором регулирования общественных отношений, обеспечивающим защиту прав человека, безопасность социальной, политической и экономической жизни общества, предполагает верховенство и совершенствование законов, правовую грамотность граждан, культуру исполнения законов.

Уровень налоговой культуры личности измеряется тремя основными показателями: интеллектуальным, обусловленным уровнем правовых и этических знаний; эмоционально-психологическим, воплощенным в правовых и этических убеждениях; поведенческим, выраженным в поведении, основанном на знаниях, убеждениях и действующих законах. При этом этике отводится особая роль, ибо она помогает следовать нормам поведения и определяет

нравственный выбор, контролируемый совестью человека. Налоговая культура предполагает высокую культуру ответственности при исполнении налоговых обязательств, обусловленных налоговым законодательством страны. Уклонение от налогов создает угрозу для экономической безопасности государства. В силу этого налоговая культура предъявляет высокие требования к культуре управления в области налоговой деятельности, нацеленной на государственное регулирование экономики, с целью ее устойчивого и динамичного развития. Правильная стратегия, технология, этика, социология и эстетика управления, экспертиза и дискреционная политика в области налоговой деятельности имеют большое значение не только для совершенствования профессиональной деятельности работников Министерства по Налогам, но и для повышения благосостояния и качества жизни народа, устойчивого социального, политического и экономического развития государства, его международного авторитета и безопасности.

Независимо от национальности, вероисповедания, места рождения или профессии, развитие человеческой культуры определяется пятью основными факторами: природно-географическими условиями, врожденными культурными качествами, социальной средой, историческими условиями и культурным обменом. При всей важности перечисленных факторов, определяющее значение для развития культуры является социальная среда. Она может быть представлена тремя уровнями: семьей, коллективом, обществом. На все три уровня большое влияние оказывает политический режим государства. Успешность фискальной политики государства и уровень налоговой культуры в обществе во многом обусловлены:

- ✦ Политическими условиями развития общества и культурой законодательной деятельности.

- ✦ Уровнем культуры государственного управления, в том числе в области налоговой деятельности.

- ✦ Стратегией государства, гармонично сочетающей в себе приоритеты, обеспечивающие опережающее развитие экономической, интеллектуальной, этической, правовой и управленческой культуры.

- ✦ Культурологическим просвещением населения, предполагающим формирование эффективного национального человеческого капитала, высокую культуру исполнения законов и постепенный переход от человека типа «Homo sapiens» к человеку тип «Homo culturalis».

Говоря о системном культурологическом подходе к вопросу об уклонении от уплаты налогов, следует иметь в виду, что главное здесь сводится к пониманию важности духовной культуры личности, как главного фактора, оказывающий влияние на поведение граждан в обществе, в том числе на их отношение к уплате налогов. Анализ причин и условий налоговых правонарушений показывает, что экономические причины уклонения от уплаты налогов,

обусловленные желанием людей сэкономить на налогах, могут быть и должны быть преодолены не столько за счет страха перед законом, сколько за счет развития духовной культуры граждан, предполагающей патриотизм, высокую культуру социальной ответственности и культуру исполнения законов. Решающее значение здесь приобретает изменение социальных условий, предполагающих формирование востребованности в обществе высокой духовной культуры, как индикатора воплощения в жизнь идеологии азербайджанства. Формирование и развитие благоприятной среды для культурного развития граждан делает востребованной высокую экономическую, интеллектуальную, правовую, этическую и управленческую культуру, без которых вряд ли стоит всерьез говорить о развитии человеческого капитала, как возобновляемом национальном ресурсе, о построении «общества знаний» и «экономики знаний» в Азербайджане.

Из пяти основных индикаторов культурного человека – знаний, умений, организованности, этики и созидательной деятельности, именно этическая культура становится решающим фактором развития налоговой культуры общества. Человек может быть цивилизным, т.е. воплощать в себе знания, умения, организованность, созидательную деятельность, но, при этом быть эгоистом, являющимся носителем деструктивных явлений, одним из которых являются налоговые правонарушения. В этом отношении, опираясь на законы культурогенеза, представляющий собой перманентный синтез традиций и инноваций, очень важно, сохраняя лучшие традиции азербайджанской национальной культуры, активнее заимствовать и внедрять в нее такие позитивные приоритеты этической культуры западных стран, как культура ответственности, честность и уважение к личности.

Рост уровня налоговой культуры населения требует постоянного внимания к формированию и развитию правовой и этической культуры людей. Одним из основных качеств культурного человека - организованность, предполагает определенный уровень правовой и этической культуры личности, ее приверженность к порядку, дисциплине, праву, ответственности, верховенству закона. Для совершенствования культуры исполнения налоговых обязательств юридических и физических лиц немаловажное значение имеет повышение общего уровня гражданской культуры в стране, в том числе культуры личной и социальной ответственности людей перед государством, тесно связанных с патриотизмом населения. В Азербайджанской Республике многое делается для того, чтобы налоговая культура стала неотъемлемой частью человеческого сознания, поведения, деятельности, социальных отношений. Вместе с тем, в условиях постоянных изменений, возрастает значение перманентного культурологического просвещения населения, проведения специальных тренингов, консультаций и круглых столов разъяснительного характера, способствующих

улучшению коммуникационных условий налогоплательщиков за счет культуры налогового сервиса, а также формированию позитивного налогового менталитета, как целостной системы взаимоотношений между налогоплательщиками и налоговыми органами. Проведение Министерством по Налогам Азербайджанской Республики специальных культурологических лекций и тренингов по проблемам налоговой культуры, а также по основам этической, правовой, управленческой, экономической культуры, культуры труда и эффективного менеджмента, даст возможность добиться позитивных изменений в общественном сознании азербайджанских налогоплательщиков и окажет влияние на их поведение как объектов фискальной политики.

Наряду с формированием и развитием налоговой культуры населения, целесообразно уделять неослабное внимание к развитию культуры профессиональной налоговой деятельности самих государственных служащих. Необходимость постоянного совершенствования системы налогообложения в контексте меняющихся условий социального развития страны, предполагает осуществление специальных культурологических и социологических исследований, способствующих выявлению и реализации новых возможностей повышения эффективности налоговой политики в условиях постоянных экономических и социальных изменений. Рост культуры и производительности труда и управления обеспечивается за счет развития знаний, профессионального мастерства, инновационных технологий, повышения качества принимаемых решений, культуры ответственности, профессиональной этики в самих налоговых органах. В решении этой социально-значимой проблемы важную роль может сыграть и проведение специальных культурологических и социологических исследований, изучение индивидуальных и социальных индикаторов национальной культуры, а также условий изменения поведения предпринимателей в зависимости от изменения их культуры. Это позволит Министерству выработать новые управленческие технологии и механизмы, способствующие значительному повышению эффективности сбора налогов.

Пожалуй, для анализа проблем и совершенствования налоговой политики наиболее продуктивным является системный культурологический подход. Он открывает новые возможности для повышения эффективности собирания налогов за счет повышения общей культуры граждан, а также культуры их гражданской ответственности. Наряду с применяемым для принятия правильных решений методом «четырёх полей», в целях анализа и экспертизы наиболее актуальных налоговых проблем, может быть использован универсальный метод как «культурологическая пирамида», дающий возможность построения динамической панорамы налоговой системы в действии. Для этого целесообразно проанализировать особенности

деятельности, производственные технологии и новые возможности развития, опираясь на исследовательский инструментарий системного культурологического подхода.

В целях повышения эффективности налоговой деятельности, в качестве инновации системного анализа и оценки проблем налогового менеджмента, хотелось бы предложить вниманию специалистов универсальный культурологический подход, предполагающий использование 8 из 12 взаимосвязанных исследовательских методов: логический, качественный, количественный, структурный, функциональный, сравнительный, ситуационный и психографический. Логический анализ, основанный на последовательных рассуждениях, ведущих к разумным умозаключениям, позволяет понять сущность и особенности проблемы, ресурсные и технологические возможности для ее эффективного решения. Качественный анализ дает возможность определить основные звенья проблемы и произвести предварительную оценку их общего состояния и возможностей развития. Количественный анализ позволяет дать оценки качественным характеристикам, выявить особенности функционирования и развития системы. Структурный анализ рассматривает отдельные компоненты системы и позволяет выявить организационные возможности повышения эффективности выполнения задачи. Функциональный анализ способствует оценке эффективности выполнения таких функций как - планирование, организация, мотивация, контроль, регулирование, координация. Сравнительный анализ помогает определять общие черты, характерные особенности и эффективность различных организаций, выполняющих сходные налоговые задачи. Ситуационный анализ дает возможность изучения и правильного понимания конкретных ситуаций, меняющихся условий и управленческих технологий, оказывающих влияние на результаты деятельности организации. Психографический анализ способствует изучению мотивов и предпочтений, обусловленных социально-культурной средой, системой культурных ценностей, образом жизни, традициями, врожденными культурными качествами объекта налоговой политики.

Независимо от того, выражена ли она в правосознании или закреплена в законе, являющемся актом государственной власти и имеющем юридическую силу, налоговая культура должна стать *неотъемлемой частью гражданской культуры*, способствующей солидарности и сотрудничеству людей на благо азербайджанского общества и государства. Дальнейшее развитие в азербайджанском обществе патриотизма, культуры социальной ответственности, честности, доброй воли, а также чувства долга перед отечеством, профессионализма, культуры труда, терпения и уважения к личности поможет открыть новые возможности для повышения гражданской, в том числе и налоговой культуры в Азербайджане.

Zahid Məmmədov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

«Bank işi» kafedrasının müdiri. i.e.d., professor

Fiskal siyasətinin prioritet istiqamətləri

Maliyyə siyasəti dövlətin vergi almaq, xərcləmə etmək, borclanmaq və Maliyyə siyasəti (fiskal policy) - iqtisadi siyasət idarəetmə sisteminin tərkib hissəsi olaraq, vergilər, dövlət xərcləmələri, büdcə, borclanma və borc menecmenti kimi maliyyə alətlərin istifadəsini ifadə edir.

Bir başqa sözlə ifadə etsək, maliyyə siyasəti: makro iqtisadi hədəflərin gerçəkləşdirilməsinə yönəlmiş olaraq vergi siyasəti; dövlət xərcləmələri siyasəti; büdcə siyasəti; borclanma və borc menecmenti siyasətləri kimi alətlərin istifadəsi mənasına gəlməkdədir. Adətən, maliyyə siyasətinin beş əsas məqsədi vardır: iqtisadi artım və inkişafın təminatı; ədalətli gəlir və sərvət bölgüsünün təminatı; maliyyə vəsaitlərinin istifadəsində və bölgüsündə səmərəliliyin təminatı; tədiyyə balansında tarazlığın təminatı; iqtisadi sabitliyin təminatı.

Maliyyə siyasətinin məqsədləri prosesində ortaya çıxan uyğunsuzluqları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirə bilərik:

1. müəyyən bir istehlak səviyyəsinə çatdıqdan sonra iqtisadi inkişaf arasındakı uyğunsuzluq;
2. Qiymət sabitliyi ilə tam məsulluq arasındakı uyğunsuzluq;
3. İqtisadi və sosial haqqları ilə maliyyə siyasətinin məqsədləri arasındakı uyğunsuzluq.

Maliyyə və monetar qaydaların tətbiqinin texniki səbəblərini açıqlaya bilərik.

1. Maliyyə intizamını təmin etmək. Maliyyə və monetar qaydalarından istifadə edərək müəyyən həddədək büdcə xərcləmələri və büdcə gəlirləri arasında bir tarazlıq saxlamaq mümkündür.
2. Mikro-iqtisadi sabitliyi təmin etmək. Hökumətin ölkədaxili mənbələrdən, özəlliklə Mərkəzi Bankdan borclanmaya gətirilən məhdudiyyət və qadağalar ilə inflyasiya təzyiqlərinin əsas mənbəyini ortadan qaldırmaq olur və beləliklə, maliyyə sabitliyinin təminatına dəstək verə bilərik.
3. Maliyyə və monetar qaydalar maliyyə bazarlarında məqbul bir real faiz səviyyəsinin saxlanmasına yardım edə bilər və özəl investisiya üzərindəki itələmə (crowdingout) təsirini aradan qaldıra bilər.

Maliyyə bazarında uzun müddət olaraq güvənin təsis edilməsində, hökumət büdcə açıqları, borclanma kimi məsələrdə diqqətli davranma bilər.

Vergi, insanların (təbii toplum) mühitindən “siyasi toplum” ortamına keçərək nizamlı yaşamalarının qarşılığıdır. Mal və can varlıqlarının qorunmasını istəyən fərdlər bunun qarşılığında “minimal dövlət” in, funksiyalarını (güvənlik və ədalət) yerinə gətirə bilməsi üçün bir qarşılıq ödəmək məcburiyyətindədirlər. Müasir demokratik ölkələrdə vergiləmə səlahiyyətində olan sui- istifadə qarşısını almaq üçün “Konstitutsion iqtisad” adı altında araşdırmalar həyata keçirilməkdədir.

Respublikamızda aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir: vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması; vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması; vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanılması; vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi; dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması; mövcud vergi sistemində toplanmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaqla inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsinin istifadə olunması; sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması; vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin praktiki cəhətdən rahat olması və minimum inzibati xərclər cəlb etməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması

Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

“Vergi və vergiqoyma” kafedrasının müdiri

y.kelbiyev@gmail.com

Torpağın və mülkiyyətin vergitutma problemləri barədə

Torpaqdan və mülkiyyətdən tutulan vergilər daha qədim və geniş yayılmış vergitutma formalarına aiddir. Mülkiyyətdən verginin bir qayda olaraq, dövlət səviyyəsində elə də böyük olmayan gəlir mənbəyi olmasına baxmayaraq, o yerli səviyyədə göstərilən ictimai xidmətlərin maliyyələşdirilməsinə əhəmiyyətli şəkildə kömək edə bilər. Son illərə qədər inkişaf etmiş ölkələrdə

mülkiyyətdən tutulan vergilər həmin ölkələrin məcmu büdcə gəlirlərinin 1 faizindən 7 faizinədək olan hissəsini təşkil edirdi. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə də bu vergilərin məcmu gəlirlərdəki payı analoji qaydada dəyişirdi.

Mülkiyyətin vergiyə cəlb olunması üçün əsaslar. Torpağın və mülkiyyətin vergiyə cəlb olunması həm vergi benefisiarlarının vergiyə cəlb olunması prinsipi, həm də ödəmə qabiliyyətliliyi prinsipi nöqteyi-nəzərindən əsaslandırıla bilər. Vergi benefisiarlarının vergitutmaya cəlb edilməsi ilə bağlı fikirlərdən irəli gələrək, əmlak vergilərinin müxtəlif növləri tutulur. Təsdiq edilə bilər ki, ümumi qanunvericiliyin və qaydaların təmin edilməsi yolu ilə xüsusi mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiəsi bu verginin tətbiqini doğruldur; yaxud məsələnin daha dar qoyuluşu zamanı qəbul oluna bilər ki, əmlakın yerləşdiyi əraziyədək yolların tikintisi rifah gətirir və bundan da vergi tutula bilər. Lakin bütövlükdə, vergi benefisiarlarının vergiyə cəlb olunması prinsipinin tətbiqi o zaman özünü doğrulda bilər ki, təklif olunan ictimai rifah vergilərdən əldə olunan gəlirlərə bərabər olsun. Bu fikir, çətin sübut edilən olsa da, hər şeydən əvvəl, dövlət idarəetməsinin yerli səviyyəsində yerinə yetirilə bilər.

Ödəmə qabiliyyətliliyi ilə bağlı müddəalar düşünməyə imkan verir ki, mülkiyyətə sahiblik nəinki ondan gəlir əldə etmək üçün fərdi vergi potensialını nəzərdə tutur, həm də mahiyyətcə özündə potensial istehlak formasını ifadə etdiyini göstərir. Əgər mülkiyyətin icarəyə verilməsindən əldə olunan, yaxud şərti hesablanan gəlirlər fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə əhatə olunmayıbsa, mülkiyyətdən tutulan vergilər vergi sisteminin faydalı elementi kimi çıxış edə bilər.

Mülkiyyətə vergitutmanın formaları. Mülkiyyətin vergiyə cəlb olunmasının üç əsas forması mövcuddur: 1) mülkiyyətin illik dəyərində əsaslanan vergi, yaxud həmin mülkiyyət üçün icarə haqqının kəmiyyətinə görə vergi; 2) torpaq və onun yaxşılaşdırılmasının kapital dəyərində əsaslanan vergi; 3) abadlaşdırılmış sahənin (yaxud torpağın) dəyərində əsaslanan və mahiyyətcə özündə növ müxtəlifliyini ifadə edən kapital dəyərində hesablanan vergilərdən biri. Bəzi vergi sistemlərində müxtəlif metodların kombinəsindən də istifadə oluna bilər.

Mülkiyyətin dəyərində illik vergiyə cəlb olunması sistemlərində verginin məbləği mülkiyyətdən istifadəyə görə xalis illik icarə haqqının qiymətləndirilməsi əsasında müəyyən edilir. İcarə haqqının xalis kəmiyyəti adətən gəlir axınları (bəzi düzəlişlər edilməklə), yaxud kapital dəyəri nəzərə alınmaqla hesablanır.

Mülkiyyətin kapital dəyərində vergitutmaya cəlb edilməsi sistemlərində verginin məbləği torpağın və qoyuluşların qiymətini artıran qiymətləndirilən dəyər əsasında müəyyən edilir. Praktikada kapital dəyərində qiymətləndirilməsinin müxtəlif metodlarından istifadə olunur. Bəzi ölkələrdə torpaq

onun dəyərini artırın qoyuluşlardan ayrıca olaraq qiymətləndirilir, lakin digər ölkələrdə torpaq və onun dəyərini artırın qoyuluşlarla birlikdə qiymətləndirilir.

Nəzəri cəhətdən, xalis icarə ödənişlərinin diskontlaşdırılmış axını mülkiyyətin kapital dəyərinə bərabər olmalıdır. Deməli, illik dəyər və mülkiyyətin kapital dəyəri metodları üzrə vergiyə cəlb olunma zamanı əldə olunan vergi bazaları bir-birinə ekvivalent olmalıdır. Praktikada isə bu vergi bazaları bir neçə səbəbdən fərqlənə bilər. Birincisi, kapital dəyəri gələcək dövrlərdə mülkiyyətdən gözlənilən gəlirlər axını əsasında müəyyən edildiyinə görə, gözləmələrdə meydana çıxan fərqlər illik dəyərlə kapital dəyəri arasında müxtəlifliklər yarada bilər. İkincisi, hər iki metodun tətbiqi zamanı çox vaxt konkret situasiyadan asılı olan qiymətləndirmə üsullarından istifadə olunur ki, bunlar da daxilən bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir. Beləliklə, mülkiyyətə görə xalis icarə haqqı bazar icarə haqqından, mülkiyyətin kapital dəyəri isə onun bazar dəyərindən fərqlənə bilər.

Torpağın dəyərinin, yaxud abadlaşdırılmış sahənin dəyərinin vergiyə cəlb olunması sistemlərində mülkiyyətə tətbiq olunan verginin bazasına onun qiymətini artırın evlər, zavodlar, kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahələri kimi qoyuluşlar nəzərə alınmadan yalnız torpaq sahəsinin dəyəri daxil edilir. Bu sistem Keniya, Tayvan, Avstraliya, Yeni Zelandiya və Cənubi Afrika da daxil olmaqla, bir sıra ölkələrdə tətbiq edilir. “Abadlaşdırılan sahənin dəyəri” “abadlaşdırılmamış torpağın dəyəri”ndən onunla fərqlənir ki, birinciyə sahənin dəyərini yüksəldən drenajlar, hamarlamalar, meşələrin təmizlənməsi və bunlara oxşar qoyuluşlar daxil edilir. Mülkiyyətin vergiyə cəlb edilməsinin bu formasının yeganə çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, bu sistemdən istifadə zamanı vergitutmanın başqa formaları ilə müqayisədə vergi bazasının daralması baş verir və bunun nəticəsi kimi, həmin məbləğdə vergi gəlirlərinin əldə olunması məqsədi ilə vergi dərəcələrinin artırılması tələb olunur. Bu sistemdən istifadə, həmçinin həmin torpaq sahəsində qurğuların tikilməsi hallarında da çətinləşir; belə ki, bu zaman torpağın dəyərini qurğuların dəyərindən ayırmaq lazım gəlir. Bununla belə, onun əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, kənd rayonlarında mülkiyyət vergisinə nisbətən bu verginin yığılması daha asan olacaqdır.

Kənd təsərrüfatı torpaqlarının vergiyə cəlb olunması. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının vergiyə cəlb olunması mülkiyyətdən vergitutmanın ən qədim formasıdır. Kənd təsərrüfatı torpaqlarına münasibətdə tətbiq edilən mülkiyyət vergisinin variantlarından biri torpağın sahəsinə əsaslanan vergi hesab edilir. Torpağın illik icarə haqqının, yaxud kapital dəyərinin kəmiyyətindən asılı olmayaraq, sahənin hər vahidindən vahid dərəcə üzrə vergi tutulur. Bəzi hallarda torpaq vergiləri torpaqların keyfiyyətindən asılı olaraq və ya irriqasiya sistemlərinə çıxışının olmasına görə diferensiasiyalı dərəcələrlə tutula bilər. Bu cür yanaşmanın üstünlüyü onun sadə olmasındadır. Əsas çatışmazlıqlar ondan ibarətdir ki, torpağın sahəsi onun dəyəri ilə az əlaqəli ola bilər və əgər yüksək inflyasiya

şəraitində torpaq sahəsinin vahidindən tutulan verginin nominal məbləği müntəzəm olaraq artıma doğru korrektə edilmirsə, onda bu vergi tez bir zamanda dəyərdən düşə bilər.

Dəyərin qiymətləndirilməsi problemləri. Mülkiyyət bircinsli olmayan rifahdır. Onun dəyəri iqtisadi, sosial, fiziki və hüquqi amilləri əks etdirir. İqtisadi amillərə yaşayış məntəqələrində gəlirlərin səviyyəsi, vergilər, işgüzar fəallıq mərkəzlərinə yaxınlığı, həmçinin ictimai xidmətlərin keyfiyyəti və əlverişliliyi (açıqlılığı) daxildir. Sosial amillər mədəniyyət obyektlərinin mövcudluğu və asudə vaxtın keçirilməsi ilə bağlıdır. Fiziki amillər torpaq sahəsinin keyfiyyəti və ölçüsü kimi xarakteristikalarla, dəyəri artıran hər cür yaxşılaşdırmaların xarakteristikaları ilə, həmçinin ətraf mühitin xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Hüquqi amillər icarə haqqının tənzimlənməsi və zonalaşma haqqında müddəalar da daxil olmaqla mülkiyyətdən istifadə üzrə dövlət və özəl sektorun məhdudiyyətləri ilə əlaqədardır. Mülkiyyətin qeyd olunan bu xarakteristikaları qismən, yaxud tam şəkildə onun dəyərində ifadə oluna bilər.

Dəqiq dəyər qiymətləndirilməsi mülkiyyətdən verginin effektiv şəkildə tutulmasının nəzarət göstəricisidir. Qiymətləndirmənin məqsədi mahiyyət etibarilə, mülkiyyət üçün “ədalətli bazar icarə haqqı”nın və ya onun “ədalətli bazar dəyərinin” müəyyən edilməsindən ibarətdir. Mülkiyyətin vergiyə cəlb olunmasının istənilən sistemində dəyərin dəqiq qiymətləndirilməsi üçün icarə haqqının kəmiyyəti haqqında informasiyanı təmin edən fəal əmlak bazarının olması zəruridir. İllik dəyər metodundan istifadə zamanı icarə haqqının kəmiyyəti barədə informasiyanı təmin edən aktiv fəaliyyət göstərən icarə bazarı olmalıdır, kapital dəyəri metodunun tətbiqi zamanı isə kapital dəyəri haqqında informasiyanı təmin edən əmlakın fəal alqı-satqı bazarının olması tələb olunur. Şəhər yerlərində bir qayda olaraq, əmlak bazarları aktiv fəaliyyət göstərir, kənd rayonlarında isə onlar olmaya da bilər ki, bu da dəyərin qiymətləndirilməsini çətinləşdirir.

Praktikada mülkiyyətin qiymətləndirilən dəyəri adətən vergi tutulan bazadan çıxılmalar və istisnalar, yaxud mülkiyyətin tam dəyərini nəzərə almayan metodlardan istifadə səbəbindən ədalətli icarə dəyəri, yaxud bazar qiyməti səviyyəsindən aşağı müəyyən edilir. Qiymətləndirilən dəyərlə ədalətli bazar dəyəri arasında əsaslandırılmayan müxtəlifliklər mülkiyyətin vergiyə cəlb olunmasında ədalətsizlik yaradacaqdır və bu da həmin verginin populyar olmaması barədə fikir yürütməyə imkan verəcəkdir. Əmlakın qiymətinin yüksək olması, yaxud qiymətlərin ümumi inflyasiyası şəraitində çox az hallarda qiymətləndirmələrin aparılması vergi bazasının məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaracaq və mülkiyyətdən tutulan vergini qeyri-elastik gəlir mənbəyinə çevirəcəkdir.

İllik icarə haqqının vergiyə cəlb olunması sistemində vergi bazasının müəyyən edilməsinin iki əsas metodu mövcuddur. Birinci metodla standart təsnifat və digər informasiya əsasında torpağın və ya mülkiyyətin hər hansı bir sinfinin potensial gəlirliliyi qiymətləndirilir; ikinci metodda kapital

dəyərinin qiymətləndirilməsi ya təqdim olunan (satılan), yaxud müqayisə edilən mülkiyyət əsasında, ya da qiymətləndirmənin alternativ rəsmi standartları əsasında aparılır və illik dəyər gəlirlərin ehtimal olunan (nəzərdə tutulan) səviyyəsinin kapital dəyərinə vurulması yolu ilə hesablanır.

Kapital dəyərinin vergiyə cəlb olunması sistemində mülkiyyətin dəyərinin qiymətləndirilməsinin üç əsas metodu mövcuddur. Daha çox yayılmış metodda qiymətləndirmə həmin, yaxud müqayisə edilən mülkiyyət üzrə təqdim etmələrə (satışlara) əsaslanır. Bu metod fərqli xarakteristikalara malik olan müxtəlif xüsusiyyətli mülkiyyət barədə kifayət həcmdə məlumatlarla təmin edilən aktiv fəaliyyət göstərən bazarın olmasını tələb edir. Bu halda müxtəlif xarakteristikaların uyğunluğundan ibarət olan mülkiyyətin dəyərini ayrı-ayrı xarakteristikaların dəyərinin aqreqatlaşdırılması yolu ilə müəyyən etmək olar. İkinci metod zamanı icarəyə görə illik ödəniş axınları haqqında məlumatlardan istifadə olunur; icarə üçün ödəmələrin bu axınları müvafiq diskontlaşdırma əmsalının köməyiylə kapital dəyərinə hesablanır. Üçüncü metodda istehsal resurslarının cari qiymətlərdə ifadəsi zamanı mülkiyyət vahidinin əvəz etmə dəyərinin qiymətləndirilməsi onun mövcud vəziyyəti əsasında aparılır. Lakin bu metod torpağın dəyərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə oluna bilməz, belə ki, torpaq təkrar istehsal olunmayan resursdur.

Kənd təsərrüfatı torpaqlarının qiymətləndirilməsinin daha dəqiq metodu kapital dəyəri nöqtəyindən nəzərdən yanaşma hesab edilir. İllik icarə haqqının kəmiyyətinə (məbləğinə) əsaslanan bu metodun imkanları çox vaxt icarə haqqı barədə məlumatların olmaması səbəbindən məhduddur. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının illik icarə haqqının kəmiyyətinə deyil, kapital dəyərinə əsaslanan vergitutmasına daha az ehtimalla kənd təsərrüfatı sektorunda gəlir vergisini əvəz edən vergi kimi də baxıla bilər. Uyğun olaraq bu, gəlir vergisinin kənd təsərrüfatı sektorunda yayılmasına imkan yaradacaqdır.

Vergi dərəcələrinin strukturu. Mülkiyyətin vergiyə cəlb olunması sistemi vergi dərəcələrinin strukturuna görə bir-birindən fərqlənir. Burada mülkiyyətin qiymətləndirilmiş dəyəri vahid dərəcələrlə, yaxud vergi dərəcələrinin progressiv şkalası üzrə vergiyə cəlb oluna bilər. Vahid dərəcənin üstünlüyü onun sadəliyi hesab edilir. Eyni zamanda, vahid dərəcənin tətbiqi öz vergi öhdəliklərini azaltmaq məqsədilə vergi ödəyicilərinin vergi orqanları ilə razılaşmaq imkanlarını minimuma endirməyə gətirib çıxarır. Faktiki vergi dərəcələri çox vaxt qanunla müəyyən edilmiş dərəcələrdən aşağı olur, belə ki, mülkiyyətin dəyəri, bir qayda olaraq, ədalətli bazar dəyərindən aşağı qiymətləndirilir. Qiymətləndirilən dəyərlə ədalətli bazar dəyəri arasında nisbət məkandan və zamandan asılı olaraq əhəmiyyətli artıb-azalmalara meyillidir ki, bu da qanun əsasında mülkiyyətə müəyyən edilmiş dərəcələrlə faktiki vergi dərəcələrinin müqayisələndirilməsini çətinləşdirir. Lakin bir qayda olaraq, qanunla müəyyən edilmiş dərəcələr 1-3% təşkil edir, halbuki faktiki vergi dərəcələri daha aşağı olur.

Mülkiyyət vergisi üzrə vergi yükünün paylanması. Mülkiyyətdən verginin paylanması haqqında əvvəlki nöqteyi-nəzər ondan ibarət olmuşdur ki, bu verginin torpağa hesablanan hissəsi əhəmiyyətli dərəcədə torpaq mülkiyyətçilərinin üzərinə düşür, ona görə ki, onun təklifi tamamilə qeyri-elastikdir. Torpaq sahibləri bir qayda olaraq, daha yüksək gəlirlərə malik olduqlarına görə verginin bu hissəsi progressiv xarakter daşıyır. Bu vergi üzrə yükün qurğuların üzərinə düşən hissəsi bazarın hər iki tərəfi iştirakçılarının, yəni tələb və təklifin üzərinə düşür, belə ki, qurğuların təklifi daha elastikdir. İcarədarlar bir qayda olaraq, daha aşağı gəlir əldə etdiklərindən, vergi yükünün bu hissəsi daha az progressiv, yaxud hətta regressiv xarakter daşıyır. Deməli, əvvəllər mövcud olan nöqteyi-nəzərə əsasən mülkiyyət vergisi ən yaxşı halda daha çox proporsionaldır, bəzi hallarda isə regressivdir. Mülkiyyət vergisi üzrə vergi yükünün bölüşdürülməsinə yeni nöqteyi-nəzər ondan ibarətdir ki, kapitalın yüksək vergitutma səviyyəsi olan sektorlardan daha aşağı səviyyəli vergi tutulan sektorlara yerdəyişməsi yolu ilə onu bütün kapital mülkiyyətçiləri daşımaları olurlar. Kapital mülkiyyətçiləri, bir qayda olaraq, daha yüksək gəlirlərə malik olduqlarından, yeni nöqteyi-nəzərə uyğun olaraq mülkiyyət vergisi progressiv xarakter daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.
2. Məmmədov F.Ə. və başqaları (2010). Vergilər və vergitutma, II nəşr. Bakı: CBS Poligraphic production, 512 s.
3. Kəlbəyev Y.A. (2012). Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri (monoqrafiya). Bakı, Elm, 488 s.
4. Rzayev İ.M. (2008). Beynəlxalq vergitutmada ofşor mexanizmlərin tətbiqi. Bakı, İqtisad Universiteti, 215 s.
5. Дернберг Р.Л. (1997). Международное налогообложение. Пер. с англ. (Dernberg R.L. (1997). Beynəlxalq vergitutma. İngilis dilindən tərcümə), 375 s.
6. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.

Çingiz İsmayılov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyası

Regionların Sosial-İqtisadi İnkişafında Vergi Siyasətinin Rolu

Dünyanın maliyyə-iqtisadi sistemində davam edən böhran hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz təsirini göstərir. Neft ixrac edən ölkələrdə bu təsir daha qabarıq şəkildə özünü birüzə verir. Dünya bazarında xammal neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi və bu meyllərin hələ də davam etməsi, təbii ki, neft ixrac edən ölkələrin gəlirlərinin və müvafiq olaraq vergi köcürmələrinin xeyli azalmasına gətirib çıxartmışdır. Yaranmış vəziyyətin neqativ nəticələrinin minimuma endirilməsində hökumətin yeritdiyi iqtisadi siyasətin uğurlu olması xüsusi önəm daşıyır. Bu baxımdan, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına nəzər salmaq və regionlar səviyyəsində dəyişən iqtisadi mənzərəni qiymətləndirmək məqsədəuyğun hesab etmək olar.

Azərbaycanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafını təmin edilməsinin üçün, hələ 15 il öncə, ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı məsələsi, iqtisadiyyatımızın gələcəyində prioritet istiqamətlərindən biri kimi bəyan edilmişdir. Keçən dövr ərzində neft ixracından əldə edilmiş gəlirlər hesabına vergi ödəmələrinin həcmi daim artmaqda davam etmiş və, başlıca olaraq, bunun hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli imkanlar əldə edilmişdir. Belə vəziyyətdə, ən vacib məsələlərdən biri iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturunda qeyri-neft sektorunun əsas “hədəflərinin”, daha dəqiq desək, aparıcı sahə və bölgələrinin müyyən edilməsi oldu. Sahələr arasında aparıcı qüvvələr kimi – nəqliyyat, tikinti, kənd təsərrüfatı, informasiya texnologiyaları və turizm olmuşdur.

Respublikanın əsas neft-qaz yataqları Abşeron rayonu və Xəzər dənizin şelf zonasında yayıldığı halda, ölkənin digər regionalrı müxtəlif növ təbii ehtiyatlarla (torpaq, faydalı qazıntılar, meşə, su və s.) zəngindirilər. Nəzərə alsaq ki, bu ehtiyatların potensialı kifayət qədər çoxdur, onların daha dolğun mənimsənilməsi üçün böyük həcmdə sərmayə yatırımları vacib əhəmiyyət kəsb edir. Məhs regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün artıq 12-ci ildir ki, bölgələrin inkişafına dair müvafiq dövlət proqramları realizə olunur. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair hər üç dövlət proqramında başlıca vəzifə - yerli resurslardan daha tam və səmərəli istifadə edilməsi, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılması, və başlıca olaraq, əhalinin yaşayış rifahının qaldırılması olmuşdur. Aydındır ki, regionlarda investiya qoyuluşların artması bölgələrin inkişafına təkan verərək, bilavasitə yerli əhalinin yaşayış səviyyəsinin qalxamsında öz əksini tapır.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında baş verən irəliləyişlər, təbii ki, yeridilən vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsini zəruri edirdi. Bu baxımdan, son 10 il ərzində vergi siyasətinin qanunvericilik bazasında edilən dəyişikliklər məhsul respublikanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş tədbirlər çərçivəsində qiymətləndirilməlidir. Bunun nəticəsi kimi, qeydiyyatdan keçən həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərin sayı ildə-ilə artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin məlumatına əsasən 01.01.2015-ci il tarixinə ölkədə vergi ödəyicilərinin sayı 609742 təşkil etmişdir. Bunun sayəsində respublikada toplanılan vergilərin ümumi həcmi son 10 ildə təxminən 5 dəfə artmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı, xüsusən regionlarda qeydiyyatdan keçən fiziki şəxslərin sayının artması, onlardan toplanılan gəlir vergisinin həcmində özünü əks etdirmişdir. Belə ki, 2005-ci ildə respublikada fiziki şəxslərdən yığılan gəlir vergisi 319,2 mln.manata bərabər olduğu halda, 2010-cü ildə - 590 mln. manat və 2014-cü ildə bu göstərici 980 ml.manat təşkil etmişdir. Bu dövrdə fiziki şəxslərdən toplanılan gəlir vergilərin həcmi 3 dəfədən çox artmasına, vergi tutumlarının faiz dərəcəsinin azaldılması da öz təsirini göstərmişdir. 2005-ci ildə bu göstərici 22,3%-ə bərabər olduğu halda, artıq 2010-cu ildə - 13,7%-ə endirilmişdir. Analoji dəyişikliklər digər növ vergi faizlərində də müşahidə edilir. Belə ki, 2004-2005-ci illərdə mənfəət vergi dərəcəsi 24% təşkil etdiyi halda, 2010-cu ildə - 20%-ə enmişdir. Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə çalışanlardan, 2004-2014 çü illər ərzində, gəlir vergisi - 14-35%-dən, 14-25%-ə qədər aşağı saldırılmışdır.

Əhalinin yaşayış rifahının yaxşılaşması nəticəsində əldə edilən əmlakın sayı və dəyəri kifayət qədər artmasına səbəb olmuşdur. Bununla əlaqədar, əmlak vergisinin həcmi, cuzi olaraq, 1995-2000-ci illərdə - 0,5%-dən, 2001-2010-cu illər ərzində, 1%-ə qədər qaldırılmışdır. Müxtəlif növ vergi tutumları arasında iki növ vergi (Əlavə dəyər vergisi və mənfəət vergisi), toplanılan vəsaitin həcminə görə, apırcı yerləri tutur. Əgər 2005-ci ildə ümumi vergi daxil olmaları strukturunda qeyd olunan iki növ verginin xüsusi çəkisi 49,1% təşkil edirdisə, 2014-cü ildə bu göstərici 61,1%-ə qədər artmışdır.

Məlum olduğu kimi, dövlət büdcəsinə vəsaitlərin daxil olmalarında Dövlət Neft Fondu və vergilər əsas rol oynayır. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinə daxil olmaların ümumi həcmi 18,4 mlrd.manat təşkil etdikdə, bunun 7,1 mlrd.manat vergilər hesabına əldə edilmişdir. (Şəkil1). Bu dövrdə Dövlət Neft Fondu tərəfindən büdcəyə 9,3 mlrd.manat vəsait transfer edilmişdir. Eyni zamanda, büdcəyə daxil olmalarda, qeyri-neft sektorun əhəmiyyəti artmaqda davam etmiş və 2014-cü ildə bu göstərici 4306,4 mln. manata çatmışdır. Bu isə öz növbəsində respublikanın ümumi vergi daxil olmalarının 60,5%-ni təşkil etmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, qeyri-neft sektorun inkişafında respublikanın regionlarının əhəmiyyəti getdikcə artmaqdadır. Bu

baxımdan, büdcəyə vergi daxil olmalarında, regionların yerini müəyyənləşdirmək önəmli məsələ sayılır.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafında mərkəzləşdirilmiş maliyyə mənbələrinin hələ də əhəmiyyətli olması, əldə olunan vergilərin böyük hissəsinin Abşeron rayonu hesabına əldə edilməsini bir daha təsdiqləyir. Bunu nəzərə alaraq, hökumət tərəfindən məqsədyönlü regional inkişaf siyasəti yeridilərək, bölgələrdə yeni müəssisələr, su təsərrüfatı kompleksləri (Taxtakörpü və Şəmkir), turizm klasterləri, aqroparklar və sənaye məhəllələri yaradılır. Aqrar sahədə kənd təsərrüfatı yararlı torpaqların istifadə edilməsi və icarəyə verilməsi məsələsinin ciddi nəzarətə alınması, regionların sosial-iqtisadi inkişafına müsbət təsir edərək, burada toplanılan vergilərin artmasına səbəb olacaq. Eyni zamanda, ölkəmizin ərzaq təhlükəsinin təmin edilməsi istiqamətində, prioritet təsərrüfat sahələrinin (məsələn, çayçılıq, üzümçülük) inkişafına əlverişli şərait yaradılması üçün, bəzi vergi imtiyazları nəzərdə tutulmalıdır. Belə vergi siyasətinin yeridilməsi nəticəsində, dövlət büdcəsinə vergi daxil olmalarında, regionların əhəmiyyətinin artmasını gözləmək olar.

Mirəli Kazımov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,

BDU-nun hüquq fakültəsinin doktorantı, BDU-nun dosenti

Azərbaycan Respublikasının Vergilər nazirliyinin

Tədris mərkəzinin elmi işlər üzrə rəis müavini

Əlaqə telefon nömrəsi: 012 4038708

E-ünvan: vergi3m@rambler.ru

Uğurlu vergi siyasəti davami milli iqtisadiyyatın sosial sektorunun inkişafının

mühüm amillərindən biridir

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, habelə iqtisadi qüdrətinin yüksəlməsində, eləcə də maliyyə ehtiyatlarının artmasında və iqtisadi inkişafın sürətlənməsində ən mühüm dövlət strukturlarından biri olan Vergilər nazirliyinin böyük rolu və xüsusi çəkisi var. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən binövrəsi qoyulmuş milli vergi sistemi son on il ərzində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında *əsaslı* surətdə *təkmilləşdirilmiş*, maddi-texniki baza möhkəmləndirilərək vergi inzibatçılığı müasir texnologiyalar tətbiqi baxımından əsaslı surətdə yenidən qurulmuşdur. Maliyyə sabitliyinin qorunmasına, ölkəmizin

iqtisadi inkişafı ilə bağlı müəyyən olunmuş hədəflərin reallaşmasına bilavasitə təsir göstərən Vergilər nazirliyinin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində son illər çevik və dayanıqlı vergi sistemi yaradılmış və vergi sahəsində davamlı islahatlar həyata keçirilmişdir. Bunlar hamısı vergi ödəyicilərinin intizamının güclənməsinə, eləcə də dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmnin artmasına səbəb olmuşdur.

Eyni zamanda Vergi Məcəlləsinə edilən son dəyişikliklər respublikamızda biznes mühitinin daha da yaxşılaşmasına, sərmayə qoyuluşlarının yüksəlməsinə, ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin və maliyyə resurslarının həcmnin artmasına əsaslı zəmin yaratmışdır. Belə ki, cari ilin fevral ayının 8-də Bakıda «Azərbaycanda vergi sistemi: reallıqlar və perspektivlər» mövzusunda keçirilmiş II Vergi Forumunda Azərbaycanın vergi sistemində toplantıda təmsil olunan nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar, iqtisadi qurumların nümayəndələri, dünyanın aparıcı ekspertləri tərəfindən yüksək qiymət verilmişdir. Forumun işində iştirak edən və nitq söyləyən Vergilər naziri F.Məmmədov ölkəmizdə innovativ iqtisadiyyata keçidlə, ən yeni texnologiyaların tətbiq olunması ilə bağlı Vergilər nazirliyinin üzərinə mühüm vəzifələr düşdüyünü, habelə milli vergi sisteminin müasir dünya standartlarına uyğunlaşdırılması və ən müasir texnoloji əsaslarda inkişaf etdirilməsi ilə bağlı biznes və vergi orqanlarının nümayəndələri ilə açıq dialoq aparıldığını vurğulamışdır. O xüsusilə qeyd etmişdir: «Hesab edirik ki, müzakirələrin məhz belə formatı vergi qanunvericiliyi, eləcə də vergi inzibatçılığı sahəsində həyata keçirilən bütün islahatları daha geniş təhlil etməyə, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması üçün optimal və bütün tərəflər üçün faydalı həllər tapmağa imkan verir» (1).

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkədə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılması, xüsusilə sahibkarlığın inkişafına dövlət maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi müsbət nəticələrin əldə edilməsinə imkan yaratmışdır. Son iki il ərzində vergi sistemində aparılan islahatlar ölkədə əlverişli biznes mühitinin daha da yaxşılaşmasına təkan verməklə yeni iş yerlərinin açılmasına və ümumilikdə, vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, habelə bu proseslərə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin cəlb olunmasına əlverişli zəmin yaratmışdır. Öz növbəsində vergi dərəcələrinin optimal həddə müəyyənləşdirilməsi tədbirləri də məşğulluq strategiyasının uğurla həyata keçirilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Onu da qeyd edək ki, Nazirlər Kabinetinin Azərbaycanın 2015-ci il dövlət büdcəsi layihəsinin, habelə ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası ilə bağlı sərəncamlarında vergi siyasətinin əsas istiqamətləri və rolu müəyyən olunaraq öz əksini tapmışdır (2). Həmin sənəddə göstəriləndiyi kimi, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin əsas prinsiplərini ölkədə bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması, azad rəqabət şəraitində sahibkarlığın inkişafı təşkil edəcəkdir. Növbəti illər ərzində də vergi siyasətinin əsas istiqamətləri *innovasiya* texnologiyaları sahəsində sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə, sərmayə qoyuluşlarının genişləndirilməsinə, vergi inzibatçılığının müasir standartlara uyğun daha da təkmilləşdirilməsinə, beynəlxalq vergi qanunvericiliyinə inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Bunlarla bərabər “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyası milli vergi sistemi üçün də yeni hədəflər müəyyən etmişdir. Hazırda vergi sistemində müasir informasiya texnologiyalarının, elektron auditin tətbiqi, elektron xidmətlərin genişləndirilməsi, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin qurulması istiqamətində məqsədyönlü iş aparılır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ilk dəfə olaraq “partnyorluq sazişi” ifadəsi 2008-2009-cu illərdə vergi münasibətlərində xüsusi rejim tətbiq edilən tikinti sektorunda fəaliyyət göstərən sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə (vergi orqanı ilə vergi ödəyiciləri arasında risklərin minimallaşdırılmasına) aid edilmişdir. Bu istiqamətdə aparılan islahatların nəticəsi olaraq “vergi partnyorluğu sazişi” anlayışı vergi qanunvericiliyinə daxil edilmiş və bununla da vergi ödəyicilərinin fəaliyyətindən asılı olmayaraq hər bir sektor üçün könüllü şəkildə bağlanmış niyyət razılaşması çərçivəsində vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin yaradılmasına hüquq verildi.

Eyni zamanda yaxın iki il ərzində milli vergi siyasətinin əsas hədəfləri sırasında güzəşt və azadolmaların, habelə gəlir vergisinin dərəcələrinin təkmilləşdirilməsi, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması, eləcə də elektron xidmətlərin genişləndirilməsini qeyd etmək olar. Bununla bağlı Vergilər naziri F.Məmmədov söyləmişdir: «Bütövlükdə tətbiq edilmiş informasiya texnologiyaları istər vergi ödəyiciləri tərəfindən, istərsə də vergi xidməti tərəfindən vergi inzibatçılığına çəkilən xərclərin əhəmiyyətli şəkildə azalmasına imkan vermişdir. Bu gün vergi inzibatçılığı xərclərinin vergi daxilolmalarına nisbəti göstəricisinə əsasən, Azərbaycanın vergi xidməti Avropa məkanında ən səmərəli vergi inzibatçılığına malik ölkələrdən biridir» (3).

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərdən irəli gələrək qeyd edək ki, hazırda qlobal çağırışlar və müasir inkişaf perspektivləri vergi orqanları tərəfindən daha fəal vergi siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir. Vergi orqanlarının ümumi fəaliyyəti prosesində prioritet olan xüsusi istiqamətlər üzrə islahatların uğurla həyata keçirilməsi və yeni innovasiyaların tətbiqi sosial sektorun inkişafına müsbət təsir göstərməklə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasının ayrılmaz hissəsi olacaqdır. Bu gün *tam əminliklə demək olar ki*, əsaslı inkişaf yolu keçmiş, vergi münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün möhkəm qanunvericilik bazası yaratmış, vergi inzibatçılığını xeyli təkmilləşdirmiş, öz maddi-texniki bazasını gücləndirmiş Vergilər nazirliyinin formalaşdırdığı yetərincə peşəkar kadrlar komandası qarşıda duran məsələləri daha yüksək səviyyədə həll etməyə qadirdir.

ISTIFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR:

1.<http://vergiler.az/art-view/1217/>

2.www.cabmin.gov.az/?/az/news/view/313/

3.[http://azertag.az/xeber/Azərbaycan Avropa mekanında en səmərəli vergi inzibatchiligina malik olkelerde n biridir-19851](http://azertag.az/xeber/Azərbaycan_Avropa_mekanında_en_səmərəli_vergi_inzibatchiligina_malik_olkelerde_n_biridir-19851)

4.«İzvestiya» qəzeti, 30 iyun 2010-cu il. N 117.

Sakit Hüseyinov
Fəlsəfə elmləri doktoru
AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun “Dinşünaslıq və mədəniyyətin fəlsəfi problemləri” şöbəsinin müdiri

Davamlı İnkişaf və İslamda Vergi Məsələləri

Terminoloji cəhətdən Davamlı İnkişaf (Sustainable Development) cəmiyyətin davamlı, dayanıqlı, fasiləsiz, sabit, uzunmüddətli inkişafının təmin olunması kimi başa düşülür. Davamlı inkişafın əsas mahiyyəti öz əksini BMT-nin İnkişaf Proqramında (BMTİP), müxtəlif Beynəlxalq təşkilatların analitik sənədlərində tapmaqla, 1990-cı ildən etibarən İnsan İnkişafı haqqında ixtisaslaşmış Ümumdünya məruzələrində mütəmadi olaraq şərh olunur.

Davamlı inkişafın əsas sosial və iqtisadi məsələlərindən biri vergi məsələsidir. Bütövlükdə, dünya ölkələrində müxtəlif vergi sistemləri mövcuddur. Bu sahədə maraqlı və diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də İslamda vergi məsələləridir.

VII əsrdə müsəlmanların Məkkədən Mədinəyə hicrət etmələrindən sonra Mədinə şəhər dövləti yaranmışdır. Bu şəhər-dövlət ilk müsəlman cəmiyyətinin yaratmış olduğu güclü sosial-siyasi quruluş idi. Bununla da, İslam din olmaqla bərabər, həm də mədəniyyətə çevrilmişdir. Sonralar islamın sərhədləri genişlənərək imperiyaya çevrilmişdir. İslamın sərhədləri genişləndikcə burada sosial-mədəni, dini və etnik müxtəliflik özünü göstərməyə başlamışdır. İslamın yayıldığı bütün ərazilərdə İslamı din kimi qəbul edən və ya etməyən bütün insanlar öz dini inanclarını qoruyub saxlayaraq İslam mədəniyyəti içərisində bütövləşmişdirlər. Zamanla güclənən İslam kompleks sistem halına gəlmişdir. İslamın dövlət idarə etmə üsulu, hüququ, unikal mədəniyyəti, ehkam və dəyərləri formalaşmışdır. Xüsusən də, dövlət idarəçiliyində vergi sisteminin təsis olunması dövlətə yeni güc və dəyər gətirmişdir. Belə ki, bildiyimiz kimi İslamın şərtlərindən biri məhz zəkatın verilməsidir. Zəkat – savab qazanmaq niyyəti ilə varlı müsəlmanların bir il toplanan sərvətlərindən müəyyən bir hissəsinin beytül-mala verilməsidir. Beytül-malda toplanan zəkat isə ehtiyacı olan müəyyən təbəqə insanlar arasında və lazım olan yerlərə xərclənirdi. Zəkatın verilməsi *vacibdir*, zəkatın tarixi *hicrətin* ikinci ilindən başlayır. Quranda zəkatın verilməsi çox vaxt namazla birlikdə qeyd edilir (2:43).

Birinci xəlifə Əbu Bəkrin dövründə zəkatı verməkdən yayınan ərəb qəbilələri İslam dinindən çıxmış elan olunmuş, onlara qarşı şiddətli savaqlar aparılmışdır. Çünki o dövrdə zəkatdan yığılan sərvət beytül-malın böyük hissəsini təşkil edirdi. İlahiyyətçi alimlərə görə zəkat, eyni zamanda malla edilən ibadətdir. Bu ibadətin sayəsində müsəlmanın dünyaya və dünya malına bağlılığı zəifləyir və o, Allah rızasını qazanmaq üçün malını kasıb müsəlmanlarla bölüşür.

Bununla bərabər İslamda torpaqdan alınan vergilər də olmuşdur. Məsələn, onlardan biri üşr (torpaq) vergisidir. Üşr vergisi – müsəlmanların əkindən yığdıqları məhsulun onda biri həcmində

verdikləri vergidir. Daha çox bu vergi, dənli məhsullardan verilirdi. Onun vacibliyi Quran ayələrində (6:141) və hədislərdə təsbit edilmişdir. Üsr müharibələrdə müsəlmanların ələ keçirdikləri torpaqlarda yetişdirilən məhsullardan da alınır. Bu vergidən əldə edilən gəlirlər də beytül-mala həvalə edilirdi. Burdan isə müsəlmanların həyat və sosial təminatları, dövlət əhəmiyyətli infrastrukturaların inşa edilməsinə və s. yerlərə xərclənirdi. Bununla bərabər bir də cizyə adlanan vergi növü vardır ki, bu da – müsəlman olmayan vətəndaşların, canları və mallarını qorumaq üçün İslam dövlətinə ildə bir və ya iki dəfə ödədikləri vergidir. Bu vergi Məhəmməd peyğəmbərin sağlığında tətbiq edilmişdir (Quran, 9:29). Cizyə müsəlmanlar və digər din mənsubları (əhli-kitab) arasında gələnə razılıqdan sonra alınardı. Müharibə vaxtı müsəlmanlar digər din mənsublarının yaşadıkları yerləri ələ keçirdikdən sonra onların can varlığını qorumaq şərti ilə bu vergini alırdılar.

Təbi ki, İslamda bunlardan başqa müxtəlif vergi növləri də mövcud idi. Belə ki, vergilər müxtəlif səbəblərlə insanlar və ya qurumlardan alınır. Alınan bu vergilər isə insanların sosial təminatına və sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasına xərclənirdi. Təbi ki, bu da insanların davamlı inkişafına yönələn addımlar idi.

Məsələn, Osmanlı imperiyasında zəkatdan əldə edilən gəlirlər müxtəlif vəqflərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu vəqflər isə əsasən insanların sosial rifahına və həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir. Vəqflər müxtəlif səpgili problemləri həll etmək məqsədi ilə təsis edilir. Məsələn, səhiyyə, təhsil, hərbi, abadlıq, inşaat və s. istiqamətləri maliyyələşdirmək məqsədi ilə təsis edilirdi. Bu baxımdan İslamda vergi məsələsi olduqca əhəmiyyət daşıyan sahə olmuşdur. İstər ilkin müsəlman icmasının yarandığı dövrdə, istər Əməvi və Abbasilər, istərsə də Osmanlı, Səfəvi və digər İslam ölkələrində vergi sisteminin təsis olunması və vergilərin yığılmasında sistem təşkil edilmişdir. Vergilərdən əldə edilən bütün gəlirlər isə birbaşa ölkənin xəzinəsinə verilir. Buradan isə təyinatı üzrə vergilərdən əldə edilən gəlirlər ehtiyac sahələrinə bölüşdürülürdü. Təbii ki, elm və təhsil sahəsi də o dövrdə olduqca prioritet sahələrdən hesab edilirdi. Ona görə də, tələbələrin təhsil alması istiqamətində beytül-maldan və ya ölkə xəzinəsindən böyük məbləğ pul ayrılırdı. Məhz, bütün bunlar insan amilinin dəyəre çevrilməsi ilə izah olunurdu. Çünki, İslama görə insan varlıqların ən şərəfli və üstünüdür. Ümumiyyətlə, davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas məqsədlərindən biri insanın hərtərəfli inkişafına xidmət etməkdir.

Tarıverdi Paşayev

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu

“Maliyyə, pul-kredit siyasəti”şöbəsinin müdiri

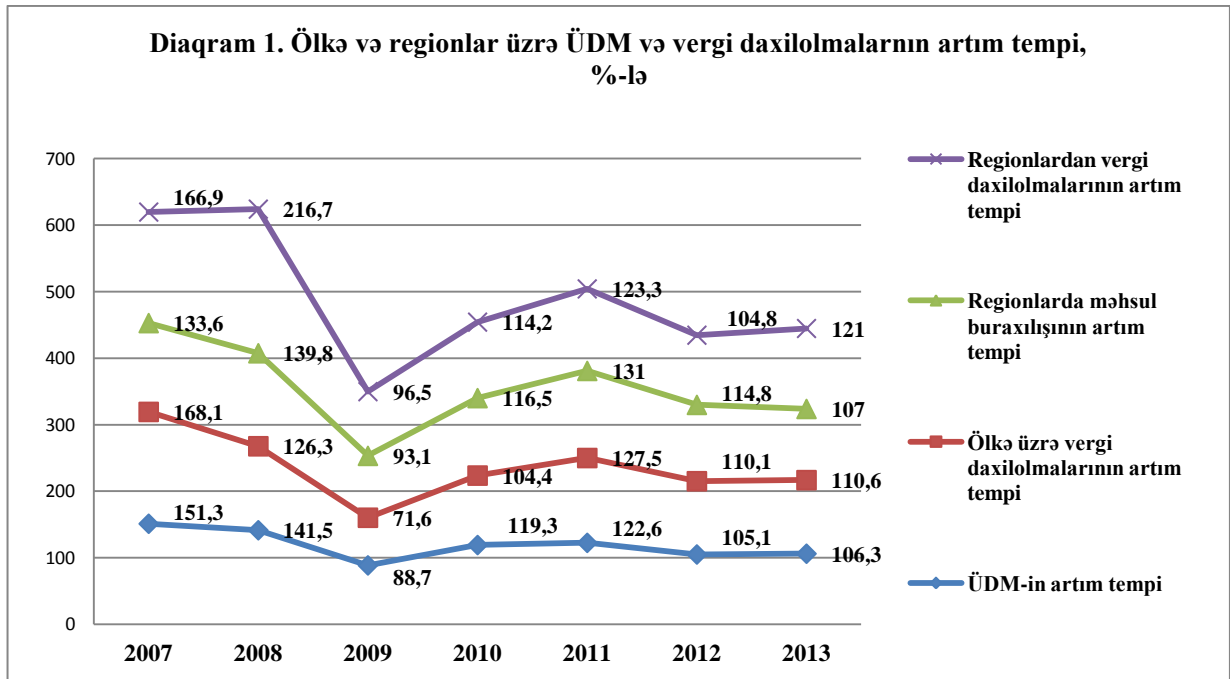
Azərbaycan regionlarının dinamik inkişafında vergiqoyma

mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri

1. Mövcud vəziyyətin dəyərləndirilməsi

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Respublika Prezidentinin imzaladığı fərmanlarla qəbul edilən, 2004-2008; 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə etən 3 Dövlət proqramının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər ölkənin müxtəlif bölgələrində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına münbit şərait yaratmış, bunun real nəticəsi olaraq – regionlardan vergi ödənişlərinin ümumi daxilolmalardakı payı artmış, ölkədə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması sayəsində vergi siyasətinin və vergi dərəcələrinin iqtisadi inkişafa təsiri daha da yüksəlmişdir. Həm də Prezidentin 24 noyabr 2010-cu il tarixli fərmanına uyğun olaraq, regionlarda çalışan hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən vergilərin yerli büdcələrə daxil edilməsinə üstünlük verilmişdir.

Diaqram 1.

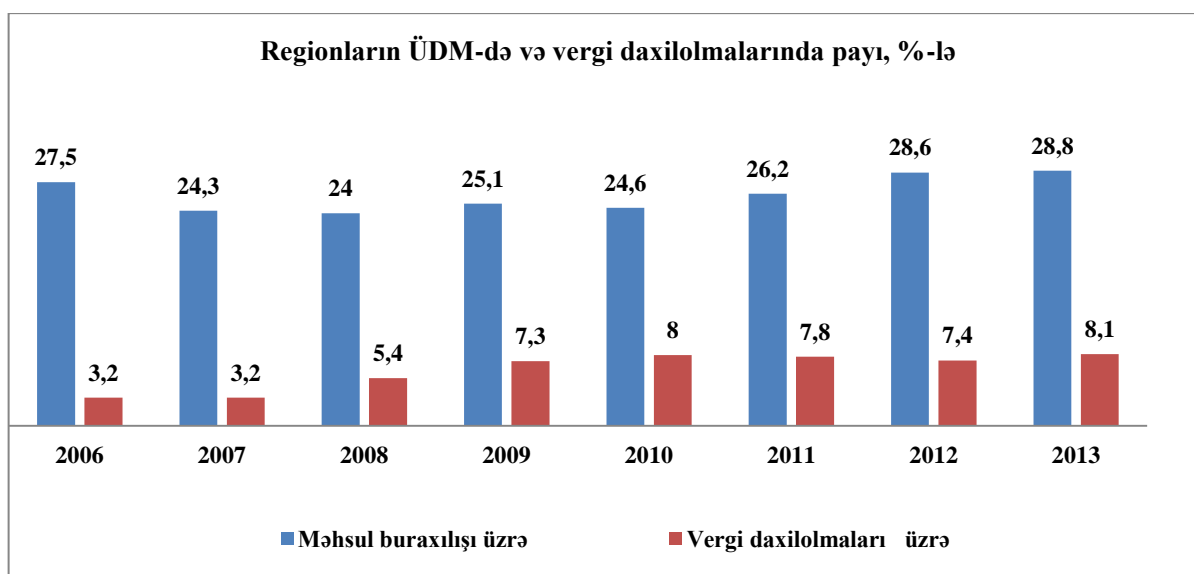

Diaqramdan göründüyü kimi bu illər ərzində ölkə üzrə ÜDM 3,1 dəfə, regionlarda məhsul buraxılışı isə 3,3 dəfə artmışdır. 2007-2008-ci illərdən başlayan və təsirləri hələ də ötürməyən dünya maliyyə böhranı və neftin qiymətlərinin kəskin düşməsi ilə əlaqədar istər ölkə üzrə ÜDM-də, istərsə də

regionlar üzrə ümumi məhsul buraxılışının artım tempində aşağı düşmə meyli davam etməkdədir. Lakin bu yavaşım regionlarda bir qədər aşağı olmuşdur və burada iqtisadiyyatın tamamilə qeyri-neft sektorundan ibarət olduğunu nəzərə alsaq, müsbət məqamları da müşahidə etmək olar. Bunu, həmin müddət ərzində regionlardan vergi daxilolmalarının daha üstün artması da göstərir.

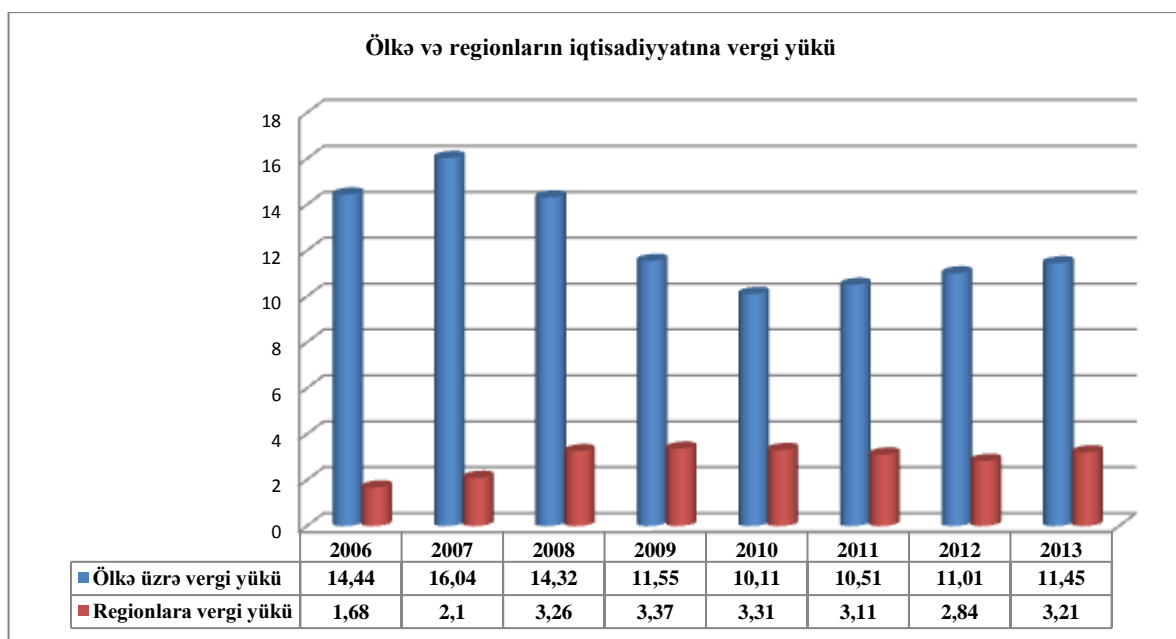
Əhalinin böyük əksəriyyətinin regionlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmasına, ailə-kəndli təsərrüfatlarının və kəndli təsərrüfatının digər sahələrinin uzun illər vergidən azad edilməsinə baxmayaraq, regionlardan vergi daxilolmaları 2004-cü ildəki 42 milyon manatdan 2011-ci ildə 425 milyon manata, 2012-ci ildə 445,5 milyon manata, 2013-cü ildə 539 milyon manata, 2014-cü ildə isə 578 milyon manata çatmışdır. Bu müddət ərzində ölkə üzrə vergi daxilolmalarında artım 2,5 dəfə olduğu halda, regionlar üzrə 13,7 dəfə təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq, bu göstəricilərin illik artım templəri də regionların xeyrinə olmuşdur.

Diaqram 2.

Regionlardan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının belə əhəmiyyətli dərəcədə artması bölgələrdəki iqtisadi fəallığın güclənməsinin və vergiyə cəlb olunan yeni müəssisələrin fəaliyyətə başlamasının nəticəsidir. Məhz regionlarda aparılan iqtisadi islahatlar, yeni iş yerlərinin açılması nəticəsində, 2012-2014-cü illərdə 5 rayon - Sumqayıt, Abşeron, Şirvan, Mingəçevir və İmişli şəhərləri subsidiyasız, yerli gəlirlər hesabına öz xərclərini ödəyən şəhərlərə çevrilmişdir.

Diaqram 3.

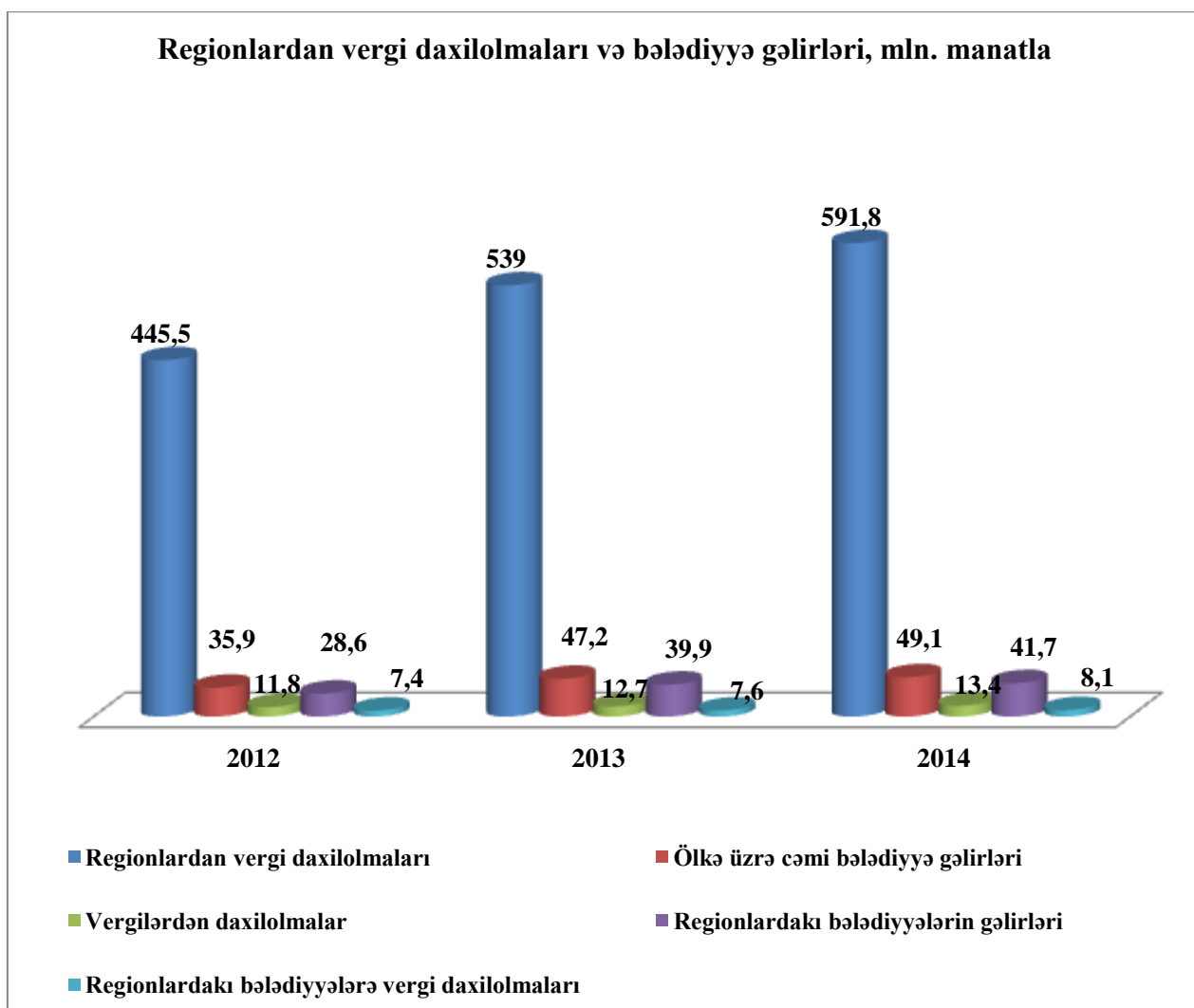

Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyat prosedurlarının sadələşdirilməsi nəticəsində son illərdə qeydiyyata alınan vergi ödəyicisinin 65%-dən artığı regionların payına düşür. Regionlara vergi yükü ölkə iqtisadiyyatına düşən vergi yükündən orta hesabla, 2006-2007-ci illərdə ən azı 7-8 dəfə, 2008-2013-cü illərdə ən azı 3-4 dəfə aşağı olmuşdur.

2006-2013-cü illərdə respublikanın regionlarında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq müəssisələrinin sayının xüsusi çəkisinin 49%-dən 51,5%-ə, regionlarda yığılan vergilərin ümumi vergi daxilolmalarında 3,2%-dən 8,1%-ə yüksəlməsinə baxmayaraq, sahibkarlığın regionlarındakı inkişafı ölkənin bu sahədəki imkanlarından qat-qat geri qalır.

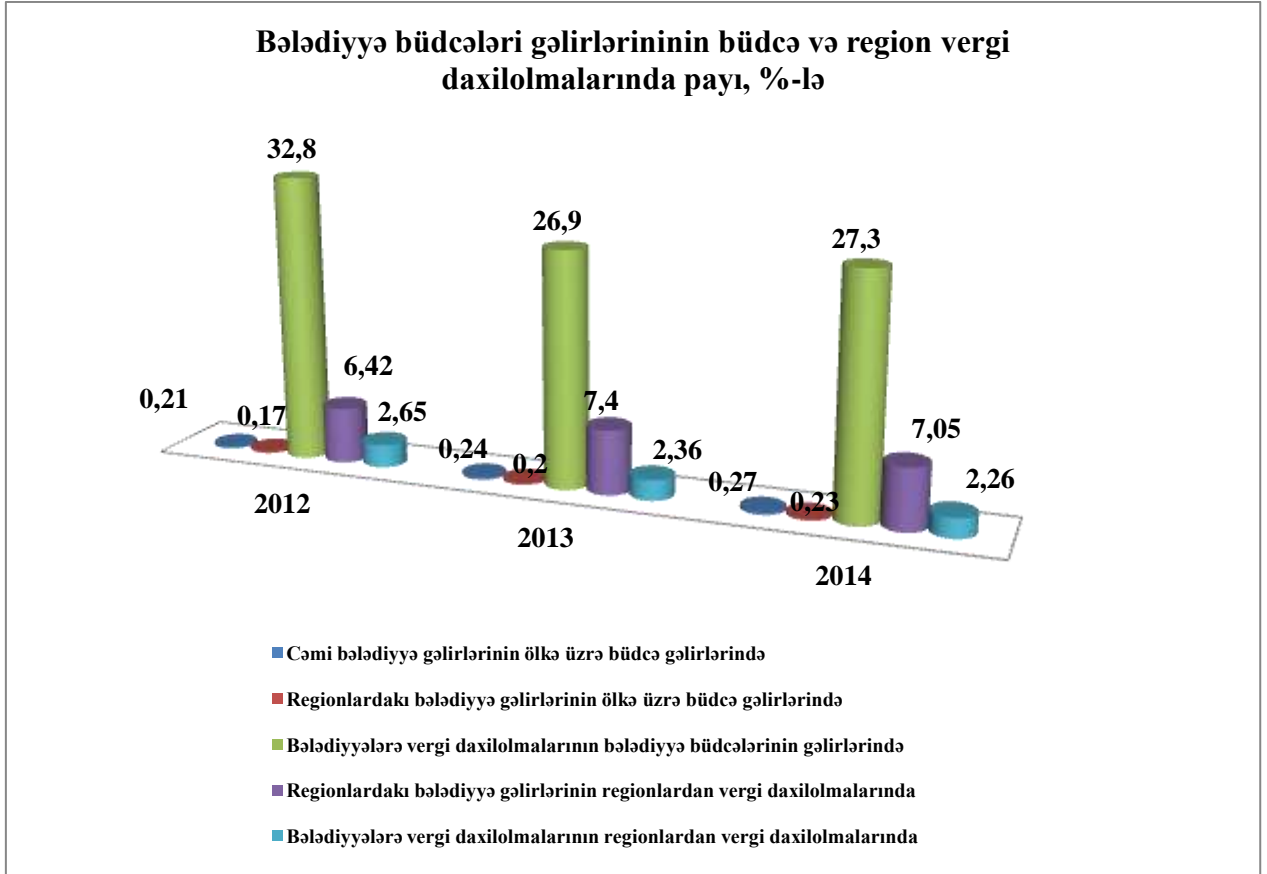
Diaqram 4-5-dən görünür ki, ölkə üzrə 2012-2014-cü illərdə bələdiyyə gəlirlərinin həcmi 35,9 mln. manatdan 49,1 mln. manata yüksəlsə də, bu, ölkədə mövcud olan 1716 bələdiyyə qurumları üçün o qədər də böyük məbləğ deyildir və hətta, bəzi bələdiyyələrin əmək haqqı alan işçiləri üçün də yetərli hesab edilə bilməz.

Diagram 4.

İstər respublika üzrə ümumi bələdiyyə gəlirləri, istərsə də regionlarda fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin gəlirləri dövlət büdcəsi gəlirləri ilə müqayisə olunmaz dərəcədə (0,21-0,27%; 0,17-0,13) aşağıdır. Eyni səbəbdən, regionlardakı bələdiyyə gəlirlərinin və onun əsas mənbəyi kimi vergi yığımlarının da regionlarda yığılan vergi daxilolmalarında payı azdır (6,42-7,05; 2,65-2,26). Bələdiyyələrin sayı cəmi 30 olmasına baxmayaraq, 2014-cü ildə ölkə üzrə büdcə gəlirlərinin 31,3%-i Abşeron iqtisadi regionunda yığılmışdır. Bakı şəhəri üzrə isə bu pay cəmi 15,0% təşkil etmişdir. Ərazisinə görə ən böyük (24,4%), əhalisinə görə Bakıdan sonra ikinci olan (20,1%) Aran iqtisadi regionunda 487 bələdiyyədən (28,4%) cəmi 7,65 mln. manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu ümumi gəlirlərdə 15,6% təşkil edir. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində vergi daxilolmaları üstünlük təşkil etsə də, onun payı son 2 ildə 27% ətrafındadır.

Diagram 5.

Bələdiyyə büdcələrinə daxilolmalarda vergi növlərinin sayının nisbətən çox olmasına baxmayaraq, çətin yığılan və büdcəyə nisbətən az gəlir gətirən, eyni zamanda hesablanması və toplanılması üçün əhəmiyyətli təşkilati-hüquqi səylərin göstərilməsini tələb edən vergilərdən ibarətdir. Hal-hazırda bələdiyyələrə verilmiş vergi növləri bələdiyyə büdcələrinin müstəqilliyi üçün normal gəlir bazasını formalaşdırma bilmir. Yerli vergilərin bələdiyyə büdcələrinin əsas gəlir mənbəyi olmaması və yalnız gəlir bazasının formalaşdırılmasının yardımçı mənbəyi kimi qəbul olunması isə heç vaxt bələdiyyələrin həqiqi müstəqilliyinə gətirib çıxara bilməz. Bu məqamı Respublika Prezidenti son çıxışlarının birində xüsusi vurğulamışdı.

Regionlardakı bələdiyyə gəlirlərinin həcmi də bütövlükdə regionlardan vergi daxilolmalarından xeyli geridə qalır və bu pay 2013-cü ildə bir qədər yüksəlsə də, 27-33%-dən yuxarı deyildir. Bələdiyyə gəlirlərinin 2012-ci ildə 32,8%-i, 2013-cü ildə 26,8%-i, 2014-cü ildə isə 27,3%-i vergi daxilolmalarının hesabına baş vermişdir. Bələdiyyələrin vergi daxilolmalarının əksəriyyəti - 2013-cü ildə 55,1%-i, 2014-cü ildə isə 52,4%-i fiziki şəxslərdən torpaq vergisindən ibarət olmuşdur.

Dövlət regional siyasətdə həyata keçirə biləcəyi 2 real variantdan istifadə edə bilər:

1) vəsaitlərin regionlar arasında bölgüsünün nisbətini dəyişmək üçün vergi yükünün artırılması və ya azaldılması;

2) geridə qalan regionların investisiya cəhətdən cəlbediciliyinin yüksəldilməsi.

Vergi Məcəlləsinə görə Azərbaycanda tətbiq edilən vergilər – respublika vergiləri, Naxçıvan MR vergiləri və yerli (bələdiyyə) vergiləri kimi təsnifləşdirilmişdir və heç bir hakimiyyət orqanının məcəllədə sadalanan vergilərdən savayı heç bir əlavə vergi növü tətbiq edə bilməz. Məhz bu əsasda, regional və yerli orqanların region səviyyəsində tətbiq edilən vergi rejiminin, vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsi və ya onun dəyişdirilməsində səlahiyyətləri məhduddur.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, onun yığılmasına nəzarətin gücləndirilməsində geniş əhali kütləsinin iştirakını təmin etmək lazımdır. Bu baxımdan, qonşu Türkiyə Respublikasının təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır.

Ərazi Vergi İdarələri formalaşdırılarkən, artıq Respublika Prezidentinin fərmanının təsdiq edilməsini və bütün rəsmi qurumlar tərəfindən bu bölgü ilə uçot-statistika işlərinin də təşkil olunduğunu nəzərə alaraq, ƏVİ-nə (2 saylı – Siyəzən; 10 saylı – İsmayilli; 6 saylı – Biləsuvar; 11 saylı – Şəki və Tərtər) daxil edilən rayonları regional bölgüyə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu fərqi cədvəl 1-dən görmək olar.

Cədvəl 1. Azərbaycanın mövcud iqtisadi rayonları və Ərazi Vergi İdarələrinə daxil olan rayonlar

Abşeron iqtisadi rayonu Abşeron Sumqayıt şəhəri Xızı	2 saylı Ərazi Vergilər Departamenti Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərir. Xırdalan şəhəri Siyəzən Sumqayıt Xızı
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu Balakən Qəbələ Oğuz Şəki	10 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi Qəbələ şəhərində fəaliyyət göstərir. İsmayilli Oğuz

Qax	Zaqatala	Qəbəl
Lənkəran iqtisadi rayonu		6 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi Lənkəran şəhərində fəaliyyət göstərir.
Astara	Lerik	Astara Lənkəran
Cəlilabad	Masallı	Biləsuvar Masallı
Lənkəran	Yardımlı	Cəlilabad Yardımlı
		Lerik
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu		3 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi Quba şəhərində fəaliyyət göstərir.
Quba	Siyəzən	Xaçmaz Qusar
Qusar	Xaçmaz	Quba Şabran
Şabran		
Aran iqtisadi rayonu		11 saylı Ərazi Vergilər Departamenti Yevlax şəhərində fəaliyyət göstərir.
		Bərdə Tərtər
		Mingəcevir Yevlax
		Şəki
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu		4 saylı Ərazi Vergilər İdarəsi Şamaxı şəhərində fəaliyyət göstərir.
Ağsu		Ağsu
İsmayılı		Qobustan
Qobustan		Şamaxı
Şamaxı		

2. Regionlarının inkişafında vergiqoyma

mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr:

✓ Regionlar səviyyəsində sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini stimullaşdırma biləcək dövlət himayəçiliyi təmin olunmalı, bu zaman onun həllini reallaşdıracaq siyasi və iqtisadi amillərin rolu düzgün qiymətləndirilməlidir;

✓ Regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövlət dəstəyinə daim ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq, bu sahədə formalaşan gəlirlər aşağı dərəcə və güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb olunmalıdır. Lakin bu, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı, dövlət büdcəsinin fiskal maraqları iqtisadi siyasətin tələblərinə uzlaşdırılmalıdır;

✓ Respublikamızın müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi mənafeyi - ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının regional inkişafı ilə düzgün əlaqələndirilməsini təmin etmək üçün Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının müasir mərhələsinin tələblərinə cavab verən və yerli şəraiti və onun xüsusiyyətlərini nəzərə alan, artıq qəbul olunmuş dövlət regional iqtisadi inkişaf proqramlarında qoyulan vəzifələrin həllinə yönələn müvafiq dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin, ilk növbədə bu məqsədlər üçün həlledici sayılan vergi mexanizminin tətbiqini təmin edən hüquqi bazanın yaradılmasını zərurətə çevirir;

✓ Dövlətin apardığı regional iqtisadi siyasət və onun tətbiq etdiyi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, o cümlədən vergi mexanizmi respublikanın bütün regionlarında tarazlaşdırılmış inkişafı təmin etməli, respublika və ayrı-ayrı regionların mənafeələrini əlaqələndirməli, regionlarda istehsal olunan məhsulların istər respublika daxilində, istərsə də xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini yüksəltməli, regionların malik olduğu təbii-iqtisadi, əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsində, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən uğurla istifadə etməklə regionlarda mütərəqqi təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına, xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaratmalıdır;

✓ Xarici firma və şirkətlərin respublikanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün onlara əlverişli vergi şərtləri müəyyən etməklə yanaşı, həm də tutulan vergilərin əksər hissəsinin yerli büdcələrə daxil olmasına imkan yaratmaq lazımdır;

✓ Respublikada regionların təsərrüfat şəraiti nəzərə alınmaqla vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Dövlətin hansı regionda hansı məhsul istehsalını dəstəkləməsindən asılı olaraq vergi dərəcələri dəyişkən olmalıdır;

✓ Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, onun yığılmasına nəzarətin gücləndirilməsində geniş əhali kütləsinin iştirakını təmin etmək lazımdır;

✓ Fikrimizcə, respublikamızda artıq yeni regionlaşdırma siyasətinə keçidin də vaxtı çatmışdır. Artıq zonalar üzrə vergi orqanlarının, Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyat orqanlarının yaradılması, ölkə Prezidentinin fərmanla təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasının regionlarının

sosial-iqtisadi inkişafın Dövlət proqramları”nda tədbirlərin iqtisadi zonalar üzrə müəyyənləşdirilməsi və s. bu istiqamətdə atılmış vacib addımlar kimi qiymətləndirmək olar;

✓ Regionlarda vergi ödənişlərinin ədalətliliyi ilə yanaşı, ayrı-ayrı ərazilərin tədiyyə qabiliyyəti də nəzərə alınmalıdır. İstənilən halda, dövlət və yerli vergilər birlikdə iqtisadi subyektlər üçün müsadirə xarakterli olmamalıdır;

✓ Hər bir konkret rayon və şəhərin şəraitinə uyğunlaşdırılmış «vergi yüklənməsi» həmin ərazinin malik olduğu vergi potensialından ortimal istifadəni təmin etməlidir. Ölkədə aparılan büdcə islahatlarında dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında qəbul edilən prioritetlərlə yanaşı, hər bir regionun tarixi, təbii və iqtisadi xüsusiyyətlərini, ərazinin coğrafi yerləşməsinə (sərhəd, anklav, dağlıq və s.) nəzərə alınmalıdır. Vergilərin əksər hissəsi mərkəzi büdcə tərəfindən tutulsa belə, vergi daxilolmalarının müəyyən hissəsi yerli səviyyəyə verilməlidir;

✓ Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin bütövlükdə bələdiyyələrə verilməsi, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı. Bu tədbir sosial ədalət prinsiplərindən birini ardıcıl olaraq həyata keçirməyə imkan verərdi, belə ki, əhəlinin sosial-məişət problemlərinin böyük əksəriyyəti onun yaşadığı ərazidə həll edilir;

✓ Təkcə fiziki şəxslərdən deyil, həm də bələdiyyə ərazisində yerləşən hüquqi şəxslərdən də torpaq vergisinin bələdiyyələrə verilməsi yerli büdcələrin gəlir bazasını xeyli yaxşılaşdırardı. Bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən müəyyən ayırmalar da bələdiyyə büdcələrinə verilə bilər;

✓ Ümumiyyətlə, yerli vergilərin dərəcələrini müəyyən etmək sahəsində yerli özünü idarəetmələrə müəyyən müstəqillik verilə bilər. Fikrimizcə, yerli hakimiyyət orqanlarına idarəçilik statuslarından asılı olaraq (muxtər respublika, rayon, şəhər, kənd və s.) verginin əsas ünsürlərini - vergi ödəyicilərini, vergi dərəcələrini və güzəştləri dəyişdirməkdə bəzi hüquqlar verilməlidir;

✓ Bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən müəyyən ayırmalar da bələdiyyə büdcələrinə verilə bilər;

✓ Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin bütövlükdə bələdiyyələrə verilməsi, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı;

✓ Yerli vergi ödəmələri bələdiyyə büdcələrinin ümumi gəlirlərində az bir hissəni təşkil etdiyindən, yerli vergi ödənişlərinin genişləndirilməsi və vergilərin müxtəlif büdcələr arasında yenidən bölüşdürülməsinin təkmilləşdirilməsi çox aktual məsələ kimi tezliklə həll olunmalıdır;

✓ Yerli büdcələr üçün torpaq vergisinin təkcə fiziki şəxslərdən deyil, həm də bələdiyyə ərazisində yerləşən hüquqi şəxslərdən də bələdiyyələrə verilməsi yerli büdcələrin gəlir bazasını xeyli yaxşılaşdırardı;

✓ Bələdiyyə qurumlarına ərazilərində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlardan yerli vergi və ödənişlərin dərəcəsini aşağı salmaq səlahiyyətləri verilməlidir. Belə müəssisələrin

yaradılmasının ilkin dövrlərində onları vergilərdən azad etmək və ya yerli vergilərin faktiki səviyyəsindən aşağı dərəcələr tətbiq etməklə xarici investorları cəlb etmək olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2014, 264 s.
2. Azərbaycan rəqəmlərdə 2015,B., 2015, 134 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014. B. 2014. 812 s.
4. Bələdiyyə orqanının büdcəsinin icrasına dair. Statistik bülleten. Yanvar-dekabr 2014. Bakı 2015.
5. Ə.X. Nuriyev. Azərbaycanda regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin aktual məsələləri. Bakı 2005
6. Məmmədov F.Ə. və başqaların. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
7. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.

Aliş Qasimov

**Hüquq elmləri doktoru, Mülki proses, əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müdiri,
professor**

Qüvvədə olan Əmək Qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin bəzi məsələləri

Müasir əmək qanunvericiliyi beynəlxalq normalara söykənir. Onun ilkin müddəaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz təsbitini tapmışdır. Əmək münasibətlərini və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətləri tənzimləyən əsas normativ-hüquqi akt qismində bu hüquq sahəsinin məcəllələşdirilmiş aktı olan Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi (bundan sonra qısaca olaraq AR ƏM) çıxış edir. AR ƏM-in 1 fevral 1999-cu ildə qəbul edilməsi və həmin ilin iyulun 1-dən qüvvəyə minməsi əmək qanunvericiliyinin inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik tarixində bu, ikinci sahəvi məcəllə idi. O, ölkənin sosial-siyasi, iqtisadi, dövlət quruluşunda baş verən köklü dəyişiklikləri əks etdirmiş, əmək münasibətlərinin və onlara bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin tənzimlənməsini bazar iqtisadiyyatına, mülkiyyət formalarının müxtəlifliyinə xeyli dərəcədə uyğunlaşdırmağa imkan vermişdir.

AR ƏM-in qəbul edilməsi ilə əmək qanunvericiliyi, əsasında əmək hüququ nəzəriyyəsinin əldə etdiyi nəticələrin durduğu geniş ümumi müddəalarla zənginləşmişdir. İndi əmək qanunvericiliyinin

məqsəd və vəzifələri, əmək qanunvericiliyinin tənzimləmə predmeti kimi əmək münasibətləri və onlarla bağlı olan bu münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin əsas prinsipləri qanunvericiliklə müəyyən olunmuş, əmək sahəsində ayrı-seçkiliyin və məcburi əməyin qadağan edilməsinə xüsusi diqqət yetirilmiş, əmək qanunvericiliyinin sistemi, əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan digər münasibətlərin fərdi və kollektiv müqavilə ilə tənzimlənməsinin rolu gücləndirilmişdir.

Məzmun baxımından qüvvədə olan əmək qanunvericiliyi ilə əmək münasibətlərinin və onlarla bilavasitə bağlı olan münasibətlərin yetərincə tam tənzimlənmədiyini söyləmək mümkündür. Lakin AR ƏM-də olan qeyri-dəqiqliklərin, ziddiyyətlərin aradan qaldırılması, boşluqların doldurulması və s. qüvvədə olan əmək qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli 1003 III Q və 1001 III Q nömrəli Qanunları ilə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (bundan sonra qısaca olaraq BƏT) “Kişi və qadın işçilər – ailə vəzifələri olan işçilər üçün bərabər imkanlar və bərabər rəftar” haqqında 1981-ci il iyunun 23-də Cenevrə şəhərində qəbul edilmiş 156 nömrəli Konvensiyasına (7) və “Analıqın mühafizəsi haqqında” 1952-ci il Konvensiyasına (yenidən baxılmış) yenidən baxılması haqqında” 2000-ci il iyunun 15-də Cenevrə şəhərində qəbul edilmiş 183 nömrəli Konvensiyasına qoşulmasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyinin yuxarıda qeyd olunan Konvensiyaların tələblərinə uyğunlaşdırılması hələ də həyata keçirilməmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 27 dekabr tarixli 1938 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramının” 1.2.9-cu bəndi ilə aidiyyəti dövlət orqanlarına müvafiq tapşırıqlar verilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu yuxarıda qeyd olunan Konvensiyalarla əlaqədar əmək qanunvericiliyinin milliləşdirilməsi həyata keçirilsin. Lakin əfsuslar olsun ki, bu istiqamətdə bu günə kimi heç bir addım atılmamışdır. Ona görə də bu məqsədlə AR-nin qüvvədə olan ƏM-in aşağıdakı qeyd olunan Konvensiyanın tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün aşağıdakı əlavə və dəyişikliklərin edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

1. Azərbaycan Respublikası BƏT-in “Kişi və qadın işçilər – ailə vəzifələri olan işçilər üçün bərabər imkanlar və bərabər rəftar” haqqında 156 №-li Konvensiyasına (1981-ci il) qoşulmasına baxmayaraq, qüvvədə olan AR ƏM-də “Ailə vəzifələri olan işçi” terminindən istifadə olunmur və onun leqal anlayışı verilməmişdir. AR ƏM-dəki bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün AR ƏM-in “Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyində işlədilən əsas məfhumların anlayışları” adlanan 3-cü maddəsinə aşağıdakı məzmununda müvafiq hissənin əlavə edilməsini zəruri hesab edirik:

–“Ailə vəzifələri olan işçi – himayəsində olan uşaqlarla, eləcə də həkim məsləhət komissiyasının rəyinə əsasən qulluğa və köməyə həqiqətən ehtiyacı olan digər yaxın qohumu ilə münasibətdə ailə vəzifələri olan kişi və qadın işçi”.

–AR ƏM-in 3-cü maddəsinin sonuna isə aşağıdakı redaksiyada “Qeyd” əlavə edilsin:

“Qeyd: Bu maddənin 3-cü hissəsində “yaxın qohum” dedikdə, işçinin atası, anası, babası, nənəsi, əri (arvadı), uşaqları, bacıları, qardaşları, qudaları, ərinin (arvadının) valideynləri, qardaşları, bacıları başa düşülməlidir.”

–AR ƏM-in X bölməsinin “Qadınların əmək hüququ və onun həyata keçirilməsində təminatlar” adlanan 37-ci fəslinin adı dəyişdirilərək “Qadınların və ailə vəzifələri olan işçilərin əməyinin tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri” kimi adlandırılınsın.

2. AR ƏM-in “Əmək münasibətlərində ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi” adlanan 16-cı maddəsinin birinci hissəsində deyilir ki, əmək münasibətlərində vətəndaşlığına, cinsinə, irqinə, dininə, milliyyətinə, dilinə, yaşayış yerinə, əmlak vəziyyətinə, əqidəsinə, siyasi baxışlarına, həmkarlar ittifaqlarına və ya başqa ictimai birliklərə mənsubiyyətinə, qulluq mövqeyinə, həmçinin işçinin işgüzar keyfiyyətləri, peşəkarlıq səriştəsi, əməyinin nəticələri ilə bağlı olmayan digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsi, həmin amillər zəminində bilavasitə və dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsi, habelə hüquqların məhdudlaşdırılması qadağandır (2, s. 53). Bu maddənin birinci hissəsində “ailə vəziyyətinə sözlərindən sonra “və vəzifələrinə” sözlərinin, “cinsinə” sözündən sonra “cinsi orientasiyasına” sözlərinin əlavə edilməsini təklif edirik.

AR ƏM-in 16-cı maddəsinin ikinci hissəsində isə deyilir ki, qadınlara, əlillərə, yaşı 18-dən az olan və sosial müdafiəyə ehtiyacı olan digər şəxslərə əmək münasibətlərində güzəştlərin, imtiyazların və əlavə təminatların müəyyən edilməsi ayrı-seçkilik hesab edilmir (2, s. 53).

AR ƏM-in 16-cı maddəsinin ikinci hissəsində “əlillərə” sözündən sonra “ailə vəzifələri olan işçilərə” sözlərinin əlavə edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

3. AR ƏM-in 98-ci maddəsində gecə vaxtı işlərinə cəlb edilməsinə yol verilməyən işçilərin dairəsi müəyyən olunmuşdur. Həmin maddənin birinci hissəsində deyilir ki, gecə vaxtı görülən işlərə hamilə və üç yaşınadək uşağı olan qadınların, yaşı 18-dən az olan işçilərin cəlb edilməsinə yol verilmir (2, s. 108). Həmin maddənin ikinci hissəsində isə göstərilir ki, əlil işçilər gecə vaxtı görülən işlərə yalnız onların yazılı razılığı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Tibbi Sosial Ekspert Komissiyaları) rəyi nəzərə alınmaqla cəlb edilə bilərlər (2, s. 108).

AR ƏM-in 98-ci maddəsinin BƏT-in “Kişi və qadın işçilər – ailə vəzifələri olan işçilər üçün bərabər imkanlar və bərabər rəftar” haqqında 156 nömrəli Konvensiyasına (1981-ci il) uyğunlaşdırmaq və ailə vəzifələri olan işçilər üçün təminatların müəyyən edilməsi məqsədilə AR ƏM-in 98-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda 3-cü hissənin əlavə edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

–“Əlil uşağı olan, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada verilmiş tibbi rəy əsasında ailənin xəstə üzvünə qulluq edən beş yaşına qədər uşağı təkbaşına böyüdən işçilər (analar və ya atalar), bu yaşda olan uşaqları övladlığa götürənlər və ya onların qəyyumları gecə vaxtı görülən işlərə ancaq onların razılığı ilə cəlb edilirlər”.

4. AR ƏM-in 125-ci maddəsinin birinci hissəsinə əsasən, hamiləlik dövründə və doğuşdan sonrakı dövr üçün işləyən qadınlara 126 təqvim günü (doğuşdan əvvəl 70 təqvim günü və doğuşdan sonra 56 təqvim günü) müddətində ödənişli məzuniyyət verilir. Doğuş çətin olduqda, iki və daha çox uşaq doğulduqda doğuşdan sonrakı məzuniyyət 70 təqvim günü müddətində verilir (2, s. 124)

Təsəvvür edək ki, uşaq hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyət üçün ayrılmış 70 təqvim günü ərzində deyil, 75 və ya 80-ci təqvim günündə doğularsa, bu zaman işləyən qadına bu məqsədlə verilən məzuniyyətin müddəti artırılmalıdırmı və ya doğuşdan sonrakı müddət üçün verilən 56 təqvim günü müddətindəki ödənişli məzuniyyət müddəti o günlərin sayı qədər azalmalıdırmı? Təssüflər olsun ki, AR ƏM-də bu qəbildən olan suallara cavab tapmaq çox çətindir.

Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli 1004 III Q nömrəli Qanunu ilə ratifikasiya olunmuş BƏT-in “Analıqın mühafizəsi haqqında” 1952-ci il Konvensiyasına (yenidən baxılmış) yenidən baxılması haqqında 183 №-li Konvensiyasının (2000-ci il) 4-cü maddəsinin beşinci hissəsinə əsasən, hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyətin doğuşaqədərki hissəsi doğuş gözlənilən vaxtdan uşağın faktiki doğulduğu tarixədək ötən günlər qədər uzadılır və bu halda doğuşdan sonrakı müddət məzuniyyətin heç bir hissəsi azaldılmır (6).

AR ƏM-in 125-ci maddəsinə BƏT-in “Analıqın mühafizəsi haqqında” 1952-ci il Konvensiyasına (yenidən baxılmış) yenidən baxılması haqqında 183 nömrəli Konvensiyasının (2000-ci il) tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədilə AR ƏM-in 125-ci maddəsinə aşağıdakı redaksiyada 3-cü hissənin əlavə edilməsini zəruri sayırıq:

–“Hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyətin doğuşa qədərki hissəsinin müddəti doğuş gözlənilən vaxtdan uşağın faktiki doğulduğu vaxtadək ötən günlər qədər uzadılır və bu halda doğuşdan sonrakı məzuniyyətin heç bir hissəsi azaldılmır”.

5. Azərbaycan Respublikası 2004-cü il 6 yanvar tarixli 575-II Q nömrəli Qanunu ilə 3 may 1996-cı il Dəyişdirilmiş Avropa Sosial Xartiyasına qoşulmuşdur (1).

AR ƏM-in “Əmək müqaviləsinə xitam verilərkən işçilərin təminatları” adlanan 77-ci maddəsinə aşağıdakı məzmununda 10-cu hissənin əlavə edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

–“10. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş şəxsin aldığı cəza əmək funksiyasının icrası ilə bağlı olmadıqda, həmin şəxs azadlığa buraxıldıqdan sonra ən gec 60

təqvim günü keçənədək cəza alarkən işlədiyi müəssisədə əvvəlki və ya buna bərabər vəzifəyə (peşəyə) qayıtmaq hüququna malikdir”.

Bununla əlaqədar olaraq AR ƏM-in “Tərəflərin iradəsindən asılı olmayan hallarda əmək müqaviləsinə xitam verilməsinin əsasları” adlanan 74-cü maddəsinin birinci hissəsinə aşağıdakı redaksiyada “f” bəndinin əlavə olunmasını təklif edirik:

–f) əvvəllər həmin müəssisədə çalışan işçi cəzaçəkmə müəssisəsindən azadlığa buraxıldıqdan sonra öz iş yerinə (vəzifəsinə) qayıtmaq hüququndan istifadə etdikdə”.

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin ikinci hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir (3, s. 56).

AR ƏM-in “Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ-hüquqi aktlar” adlanan 1-ci maddəsinə əsasən, əmək, sosial-iqtisadi məsələlərlə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bağladığı və ya tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxildir (2, s. 39). Deməli, Azərbaycan Respublikasının 19 may 1992-ci ildən üzv olduğu BƏT-in qəbul etmiş olduğu və ölkəmizin ratifikasiya etdiyi Konvensiyalar Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxildir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1994-cü il 19 iyul tarixli qərarı ilə BƏT-in “Ödənişli məzuniyyətlər haqqında” 132 nömrəli Konvensiyası (1970-ci il) ratifikasiya olunmuşdur. Həmin Konvensiyanın 6-cı maddəsinə əsasən, rəsmi və ənənəvi bayram və qeyri-iş günləri onların illik məzuniyyət dövrünə düşüb-düşməməsindən asılı olmayaraq, bu Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulan illik ödənişli minimum məzuniyyətin bir hissəsi kimi hesaba alınmır (5, s. 395).

Qeyd olunan Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 3-cü hissəsinə görə bir il işləməyə görə məzuniyyət, heç bir halda üç iş həftəsindən az ola bilməz (5, s. 395).

AR ƏM-in 114-cü maddəsinin 6-cı hissəsinə əsasən, əmək məzuniyyəti dövrünə təsadüf edən iş günü hesab olunmayan bayram günləri məzuniyyətin təqvim günlərinə daxil edilmir və ödənilmir (2, s. 117).

AR ƏM-in 105.1-ci maddəsinə görə səsvermə günü və 106-cı maddəsinə görə Ümumxalq hüzn günü iş günləri hesab edilmir. Onda belə bir sual yaranır: səsvermə və ya ümumxalq hüzn günləri əmək məzuniyyəti dövrünə təsadüf edərsə həmin günlər məzuniyyətin təqvim günlərinə daxil edilib-edilməməlidirmi və yaxud haqqı ödənilib-ödənilməməlidirmi? Təbii ki, bu gün qüvvədə olan AR ƏM-

də bu suallara birmənalı cavab vermək mümkün deyildir. Bu işə təcrübədə çoxlu çətinliklər, fikir ayrılıqları yaradır.

BƏT-in “Ödənişli məzuniyyətlər haqqında” 132 nömrəli Konvensiyasının (1970-ci il)

6-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq ümumxalq hüzn günü və səsvermə günü əmək məzuniyyəti dövrünə düşdükdə əmək məzuniyyətinin müddəti bu günlərin sayı qədər uzadılmalıdır.

Bu boşluğu aradan qaldırmaq məqsədilə AR ƏM-in 114-cü maddəsinin 6-cı hissəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsini təklif edirik:

“6. Əmək məzuniyyəti dövrünə təsadüf edən iş günü hesab olunmayan bayram günləri, səsvermə günü və Ümumxalq hüzn günü məzuniyyətin təqvim günlərinə daxil edilmir, məzuniyyətin müddəti həmin günlərin sayı qədər uzadılır və ödənilmir”.

7. Azərbaycan Respublikası BƏT-in “İcbari əməyin ləğv edilməsi haqqında” 105 №-li Konvensiyasına Əmək Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra, yəni 24 mart 2000-ci ildə qoşulmuşdur. Həmin Konvensiyada təsbit edilmiş bir sıra təminatlar məcburi əməyin qadağan edilməsinə dair 17-ci maddəsində nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 17-ci maddəsinin aşağıdakı redaksiyada verilməsi məqsədmüvafiq hesab edilir.

“I. Məcburi əmək qadağandır.

II. Hər hansı qayda və üsulla zor işlətməklə, həmçinin əmək müqaviləsinə xitam veriləcəyi hədə qorxusu, habelə:

- siyasi təsir və ya tərbiyə vasitəsi kimi və ya bərqərar olmuş siyasi, sosial və iqtisadi sistemə zidd olan siyasi baxışların və ya ideoloji məsləklərin mövcudluğuna və ya izhar edilməsinə görə cəza tədbiri kimi;

- iqtisadi inkişafın tələbatları üçün səfərbərlik və əmək qüvvəsindən istifadə üsulu kimi;

- əmək intizamını saxlamaq vasitəsi kimi tətildə iştirak etməyə görə cəza tədbiri kimi;

- irqi, sosial və milli mənsubiyyət və ya məzhəb əlamətinə görə ayrı – seçkilik tədbiri kimi işçini əmək funksiyasına daxil olmayan işi (xidməti) yerinə yetirməyə məcbur etmək qadağandır”.

8. Bir sıra hallarda işçinin həmin müəssisədə başqa iş yerinə, həmin yerdə başqa struktur bölməsinə dəyişdirilməsi, ixtisası, sənəti və ya əmək müqaviləsində göstərilmiş vəzifə daxilində başqa mexanizmdə və ya aqreqatda işləməyin tapşırılması mümkündür və bu halda işçinin razılığı tələb edilmir. Bu hal başqa işə keçirmə hesab olunmur və yerdəyişmə adlanır. Lakin, AR ƏM-də yerdəyişməni tənzimləyən norma təsbit edilmədiyindən AR ƏM-in 59-cu maddəsinə aşağıdakı məzmununda əlavənin edilməsi təklif edilir:

“İşçinin həmin müəssisədə başqa iş yerinə, həmin yerdə başqa struktur bölməsinə dəyişdirilməsi, ixtisası, sənəti və ya əmək müqaviləsində göstərilmiş vəzifə daxilində əmək funksiyalarının yerinə yetirilməsinin tapşırılması başqa işə keçirmə hesab olunur və bunun üçün işçinin razılığı tələb olunmur” .

9. Bundan başqa qeyd etmək lazımdır ki, AR ƏM-in 60-cı maddəsində istehsalat zəruriyyəti və boşdayanma hallarının mənasını açıqlamır. Hesab edirik ki, bu hallar Məcəllədə mütləq sadalanmalıdır. Bundan başqa bir təqvim ili ərzində işəgötürənin bir neçə dəfə işçini öz təşəbbüsü ilə bir ay müddətinə başqa işə keçirə bilər. Bu baxımdan AR ƏM-in 60-cı maddəsinə belə bir əlavə olunmasını təklif edirik:

“Bu cür keçirməyə dövlətin müdafiəsinin təmin edilməsi üçün, təbii fəlakətin, istehsalat qəzasının qarşısını almaq və ya onların nəticələrini aradan qaldırmaq üçün, bədbəxt hadisələrin, əmlakın tələf olunmasının və ya korlanmasının qarşısını almaq və digər müstəsna hallarda yol verilir”.

10. AR ƏM-in çatışmazlıqlarından biri kimi burada lokal normativ aktlar barədə müddəaların təsbit edilməməsini göstərmək olar. AR ƏM ilə yanaşı nə “Həmkarlar ittifaqları haqqında” AR nın 24 fevral 1994-cü il tarixli Qanununda, nə də digər normativ – hüquqi mənbələrdə, yəni əmək hüququnun bütün səviyyələrdən olan mənbələrində lokal normayaratma (hüquqyaratma) prosesi haqqında heç nə deyilmir və hətta “lokal akt”, “lokal hüquqi akt”, “lokal normativ – hüquqi akt” terminləri işlədilmir.

Əmək qanunvericiliyimizdə “lokal normativ akt” anlayışı olmasa da, lokal normativ – hüquqi aktlara kollektiv müqavilə aiddir. Onun anlayışı, tərəfləri, bağlanma qaydası, əsas prinsipləri, işçilərin və işəgötürənlərin mənafeələrinin müdafiəsi mexanizmi AR ƏM-in III, IV və V fəsilləri ilə tənzimlənir.

Hesab edirik ki, ilk növbədə AR ƏM-in 3-cü maddəsində “lokal normativ akt”ın leqal anlayışı daxil edilməli və onun qəbul edilməsi qaydası dəqiqləşdirilməlidir. Bu zaman həmkarlar ittifaqlarının rəyi nəzərə alınmalı və lokal aktların işəgötürənin şəxsi idarəçilik aktı (əmr, sərəncam) forması əldə etməsinə yol verilməməlidir. Bundan başqa lokal aktların işçilərə çatdırılması mexanizmi də qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Avropa Sosial Xartiyasının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 6 yanvar 2004-cü il tarixli Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004, № 1, maddə 14
2. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2014
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2013
4. Azərbaycan SSR Əmək Qanunları Məcəlləsi. Bakı: Azərnaşr, 1987

5. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı. Konvensiyalar və Təvsiyələr. Bakı, 1996
6. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Analığın mühafizəsi haqqında" 1952-ci il Konvensiyasına (yenidən baxılmış) yenidən baxılması haqqında" 183 nömrəli Konvensiyasına qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli 1004-III Q Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, № 7, maddə 575
7. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının "Kişi və qadın işçilər – ailə vəzifələri olan işçilər üçün bərabər imkanlar və bərabər rəftar" haqqında 156 №-li Konvensiyasına qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli 1003-III Q Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, № 7, maddə 574

Tofiq Mustafazadə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Şöbə müdiri

Tarix üzrə Elmlər Doktoru

Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda vergi sistemi

XVIII əsrin sonu-XIX əsrin əvvəllərində əhalinin ödədiyi vergi və mükəlləfiyyətlər kiçik fərqlər nəzərə alınmaqla demək olar ki, bütün Azərbaycan xanlıqları üçün eyni idi.

İlk növbədə ən çoxsaylı kateqoriyası olan rəiyyətlərin ödədikləri vergi və mükəlləfiyyətləri nəzərdən keçirək: Əsas və ən çox yayılmış vergi növü məcəhət və ya mal-cəhət başlıca torpaq vergisi idi. Kəndli istifadəsində olan torpağa görə məhsulun 1/10-dən 4/30-ə qədərini torpaq sahibinə verməli idi. Barama məhsulunun isə 1/5-i ödənilirdi. Quba xanlığında bu vergi dəh-yek, Şamaxı xanlığında töycü adlanırdı.

Yağ, cücə, yumurta, ot və başqa məhsullardan salyane vergisi ödənilirdi. Xanın və torpaq sahiblərinin vergiləri yığmaq üçün təyin etdikləri dağaların xeyrinə dağalıq toplanırdı. Toplanan buğda məhsulundan alınan verginin təxminən 1/25-dən 1/10-a qədərini təşkil edirdi. Cüt pulu qoşqu heyvanlarına görə alınırdı.

Xanın yanına gələn qonaqların saxlanması üçün xərcixana toplanırdı. Bağlara görə bağbaşı, otlaqlardan istifadəyə görə çöpbaşı ödəyirdilər. Bir çox xanlıqlarda sudan istifadəyə görə su mülkiyyətçilərinin xeyrinə bəhrə adlanan vergi ödənilirdi.

Xan mirzələrinin xeyrinə mirzəyana vergisi toplanırdı. Xan qoşunu atları üçün arpa toplanır və bu ödəniş atarpası adlanırdı, ələf vergisi də toplanırdı.

Xan vəzirinin xeyrinə vəzirlik vergisi toplanırdı. Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi xanlıq dövründə də əhalidən "diş kirəsi" adlı vergi toplanırdı. Rəiyyətlər onların kəndlərində qərarlaşmış xan qoşunlarını yedirtməyə məcbur idilər və bu vergi istehza ilə diş kirəsi adlanırdı. Ali inzibati

məmurları, naibləri və s.ni təmin etmək üçün kələntərlik adlı vergi, xan gözətçilərinin xeyrinə gözətçi pulu, xan dəftərxanası və mirzələrinin xeyrinə mirzəyana adlı vergi toplanırdı.

Xana, feodallara və ruhanilərə ödənilən bir sıra məcbur bəxşilər mövcud idi: Bayramlarda ağaya bayramlıq adlanan bəxşiş verilir. Toy pulu (ağa yaxud onların övladları evlənəndə verilən hədiyyə), peşkəş (xana və feodallara verilən hədiyyə), xüms (hərbi müsəlman könüllü olaraq gəlirinin, müharibədə əldə etdiyi qənimətin 1/5-ni ruhani idarələrinə verməli idi), zəkat (müsəlmanların yoxsulların xeyrinə ödədikləri vergi), fitrə (adətən ramazan bayramı axşamı hər bir müsəlmanın yoxsullara verdiyi bəxşiş) toplanırdı.

Bəzi xanlıqlarda xanın xeyrinə "başpulu" (hər kişidən 2 man, 20 qəp. ilə 4 man, arasında) toplanırdı.

Kəndlilər vergiləri ödəməklə yanaşı öz ağaları üçün əmək mükəlləfiyyətləri yerinə yetirməli idilər, Kəndlilərin feodal və mülkədarlar üçün daşdıqları məcburi əmək mükəlləfiyyəti biyar adlanırdı. Bundan başqa yarıkönüllü əvariz mükəlləfiyyəti mövcud idi.

Elatlardan aşağıdakı vergilər toplanırdı: Çöpbaşı. Otlarlarda otarılan hər yüz qoyuna və keçiye görə orta hesabla iki quzu çöpbaşı alınır. Sənətkarlıq. Xan və ya torpaq sahibinin vergiləri toplamaq üçün göndərdikləri nümayəndələr sənətkar adlanırdı. Həmin vergi onların xeyrinə toplanırdı. Elatlar öz bəylərini və onların ailələrini lazımi miqdarda yanacaq təmin etməli idilər.

Kabablıq. Xan, bəyə və onların qohumlarından biri yaylaqlara gəldikləri zaman onlara qoyun, quzudan kabablıq verilir.

Xanlıqlar dövründə məşğul olduqları istehsal sahəsindən asılı olmayaraq bütün sənətkarlardan tamğa vergisi toplanırdı. Sənətkarlığın müxtəlif sahələrindən müvafiq olaraq: boyaq pulu, toxucu pulu, dabbaq pulu və s. toplanırdı. Bundan başqa dəzgahbaşı, mancanaq pulu, nalçərək və s. vergilər də mövcud idi. Xanlıqlarda vergi toplanması, habelə mükəlləfiyyətlərin yerinə yetirilməsi prinsipləri eyni olsa da, vergilərin miqdarı yerli şəraitdən asılı olaraq dəyişirdi.

Afət Mirzəyeva

Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin mülki proses

və kommərsiya hüququ kafedrası

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində vergi dövrü, hesabat dövrü və

verginin ödənilməsi müddətinin hüquqi cəhətdən müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti

Vergi hüququnda “müddətlər” institutu həm nəzəri baxımdan, həm də təcrübi nöqtəyi-nəzərdən çox aktual problemdir. Belə ki, vergi ödəyicinin vergi ödəmək vəzifəsi müddətlərlə, xüsusilə də ödəniş müddətləri, vergi hesabatının və vergi bəyannamələrinin təqdim edilməsi müddətləri, bildirişlərin təqdim olunması və ya alınması müddətləri və digər müddətlərlə bağlıdır. Həmin müddətlər çərçivəsində qanunvericiliyin müəyyən etdiyi hüquqi vəzifələr yerinə yetirilməlidir. “Müddətlər” institutunun əhəmiyyəti həm də onunla izah oluna bilər ki, müddətlərin spesifik növlərinin hər birisi verginin hüquqi tərkibinin əsas və zəruri elementləri hesab olunur. Məcmu halda vergi müddətlərinin 3 növünü ayırd etmək olar: 1) vergi dövrü; 2) hesabat dövrü; 3) verginin ödənilməsi müddətləri.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində vergi müddətləri ilə bağlı bəzi məqamlara nəzər yetirmək məqsədmüvafiqdir. İlk növbədə qeyd olunmalıdır ki, verginin hüquqi tərkib elementlərinin siyahısı verilmiş AR VM-nin 12.1-ci maddəsində müddətlərin yalnız bir növü – “vergi dövrü” elementi təsbit edilmişdir. Lakin vergiqoymada vergi dövründən heç də az əhəmiyyət daşımayan “hesabat dövrü” və “verginin ödənilməsi müddəti” kimi elementlər göstərilməmişdir. Habelə, “vergi dövrünün” hansı bir dövr olduğu qanunvericilik tərəfindən müəyyən olunmur. İkincisi, AR VM-nin Xüsusi Hissəsində müvafiq vergilər üçün hesabat dövrü və verginin ödənilməsi müddəti müəyyən edilir. Lakin həmin müddətlərin hər birisinin mahiyyəti vergi ödəyicisi üçün qanunvericilik tərəfindən izah olunmamış qalır. Üçüncüsü, AR VM-nin 12.1.6-cı maddəsində qanunvericilik verginin ödənilməsi müddətlərini müstəqil element kimi yox, verginin ödənilməsi qaydasının tərkib hissəsi kimi təqdim etmişdir. Belə təəssürat yaranır ki, verginin ödənilməsi qaydalarından biri də verginin ödənilməsi müddətidir. Lakin qanunvericiliyin bu mövqeyini kifayət qədər düzgün hesab etmək olmaz. Verginin ödənilməsi müddəti müstəqil vergi elementidir.

Beləliklə, vergi dövrü, hesabat dövrü və verginin ödənilməsi müddəti ayrı-ayrı müstəqil vergi elementləri olmaqla, vergi müddətlərinin tərkib hissəsini təşkil edirlər. Ona görə də onların mahiyyətləri və ya bir-birindən fərqi müəyyənləşdirilməli və Vergi Məcəlləsinin 12-ci maddəsində bu elementlərin anlayışları dəqiq göstərilməlidir.

Vergi dövrü müvafiq vergi tətbiq edilməli olan vergi bazasının yaradılması dövrünü müəyyən etmək üçün təsbit olunur. Deməli, vergi dövrü – elə dövrdür ki, bu zaman vergi bazası yaradılır və həmin bazaya müvafiq vergi və ya ödəmə hesablanır. Konkret vergilərdən asılı olaraq müəyyən olunan vergi dövrləri aylıq dövr, rüblük dövr, illik dövr olmaqla üç qrupa ayrılır. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında ƏDV-nin tətbiqində vergi dövrünü müəyyən edək. Belə ki, AR VM-nin 155.1-ci maddəsinə görə, ƏDV-nin vergi dövrü - «ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayıdır ki, bu dövr ərzində vergi bazasının yaradılması prosesi – vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120000 manatdan yuxarı məbləğə çatmalıdır». Həmin maddədə nəzərdə tutulan bu dövr tamam başqa məqsəd üçün – həmin dövr başa çatdıqdan sonra 10 gün ərzində vergi ödəyicinin vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda dair ərizə verməsi üçün müəyyən edilir. Lakin bu dövr, əslində, ƏDV-nin vergi dövrüdür. Bununla belə, AR VM-nin 178-ci maddəsi vergi ödəyicinin faktiki fəaliyyət dövrünün yekunlarına görə büdcəyə mütəmadi olaraq vergini ödəməsi üçün ayrıca olaraq hesabat dövrünü – təqvim ayını müəyyən edir. Hesabat dövrü isə – illik və ya cari yekunlar aparmaqla vergi orqanına hesabatların tərtibi və təqdim edilməsi müddətidir. Göründüyü kimi, ƏDV üzrə vergi dövrü və hesabat dövrü ayrı-ayrı dövrlərdir.

Vergi dövrünün hesabat dövrü ilə üst-üstə düşdüyü hallarda belə vergi dövrü ilə hesabat dövrünü bir-birindən ayırd etmək mümkündür. Məsələn, AR VM-nin 129-cu maddəsi ilə gəlir və ya mənfəət vergisi üzrə vergi dövrü bir vergi ili (təqvim ili) hesab olunur. AR VM-nin 152.1-ci maddəsinin tələblərinə görə isə vergi ödəyiciləri vergi ili üçün bəyannamənin verilməsinin müəyyən edilmiş vaxtınadək son hesablamanı aparmalı və vergini ödəməlidirlər. Deməli, həmin vergilər üzrə hesabat dövrü də bir ildir. Çünki, müəssisələr və fərdi sahibkarlar AR VM-nin 149.2-ci maddəsinə əsasən hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanlarına bəyannamə verməlidirlər.

Bununla belə, AR VM-nin 151.1-ci maddəsinə əsasən hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq cari vergi ödənişləri ödəməlidirlər. Bu zaman vergi hesabatı təqdim olunmur. Burada belə bir sual doğur: rüblük dövr hansı dövr hesab olunmalıdır – vergi dövrü yaxud hesabat dövrü? Təəssüflə qeyd etməliyik ki, qanunvericilik buna aydınlıq gətirmir.

Zənnimcə, cari vergi ödənişlərinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan hər rüblük dövr, vergi ili olan təqvim ili kimi, vergi dövrləridir. Bu halda vergi dövrlərinin müəyyən olunması rüblük vergi bazalarının uçotu məqsədləri üçün zəruridir. Başqa sözlə, vergi dövrü – dörd rübə bölünməklə vergi ilidir. Və vergi dövrünün ardınca gələn və avans (cari) ödənişlərin aparılması üçün nəzərdə tutulan “hər rübdən sonrakı 15 günlük dövr”ü hesabat dövrü hesab etmək lazımdır. Eyni zamanda, AR VM-nin 149.2-ci maddəsinə əsasən, vergi ilinin sonundan illik vergi bazasına görə illik vergi məbləğinin

ödənilməsinə nəzərdə tutan və növbəti ilin mart ayının 31-nədək olan dövrü də hesabat dövrü hesab etmək lazımdır.

Hesabat dövrü – illik və ya cari yekunlar aparıldıqdan sonra vergi orqanlarına vergi hesabatlarının tərtib olunması və təqdim edilməsi müddətidir. Vergi dövrü ərzində isə vergi bazasının yaradılması prosesi başa çatır və vergi öhdəliyi məbləği qəti olaraq müəyyən edilir.

AR VM-nin 85-ci maddəsinə müvafiq olaraq, verginin ödənilməsi müddətləri hər bir konkret vergiyə münasibətdə müxtəlif cür müəyyən olunur:

1) verginin ödənilməsi müddəti təqvim tarixi ilə müəyyən oluna bilər. Vergi Məcəlləsi ilə əksər vergilərin ödənilmə tarixi konkret olaraq göstərilir. Məsələn, AR VM-nin 208.5-ci maddəsilə, torpaq vergisi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq ödənilir.

2) verginin ödənilməsi müddəti hər hansı bir fəaliyyətə başlanan andan müvafiq ilin, rübün, ayın tamam olması ilə hesablanma bilər və bu halda vergi ödənilməsi müddətin gəlib çatması ilə icra olunmalıdır. Məsələn, AR VM-nin 177.2-ci maddəsi ilə, ƏDV bəyannaməsinin hər hesabat dövrü üçün, hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq verilməsi və verginin ödənilməsi buna misaldır.

3) verginin ödənilməsi müddəti hər hansı bir hadisənin, yaxud bir hərəkətin baş verməsi ilə müəyyən oluna bilər. Məsələn, AR VM-nin 186.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal olunan aksizli mallar üçün - malların istehsal binasının hüdudlarından kənara buraxıldığı vaxt vergi tutulan əməliyyatın vaxtı hesab olunur.

Beləliklə, vergi dövrü, hesabat dövrü və verginin ödənilməsi müddəti ilə bağlı aparılan araşdırmalara dayanaraq, onların hər birisi üçün hüquqi anlayışların Vergi Məcəlləsinin 12-ci maddəsində aşağıdakı formada müəyyən olunması məqsədamüvafiq sayılır:

- Vergi dövrü – elə dövrdür ki, bu zaman çərçivəsində vergi bazasının yaradılması prosesi başa çatır və vergi öhdəliyi məbləği qəti olaraq müəyyən edilir;

- Hesabat dövrü – illik və ya cari yekunlar aparmaqla vergi orqanına hesabatların tərtibi və təqdim edilməsi müddətidir;

- Verginin ödənilməsi müddəti – vergi ödəyicinin konkret vergi növünə münasibətdə vergi öhdəliyinin yaranması anından başlayan və müddətin son gününə qədər olan elə dövrdür ki, bu vaxt ərzində vergi qanunvericiliyin müəyyən etdiyi qaydada mütləq ödənilməlidir;

Vergi müddətləri ilə bağlı daha bir məsələ üzərində dayanacaq. Bu, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətinin daha gec müddətə dəyişdirilməsidir. Vergi ödənilməsi müddətinin dəyişdirilməsi vergi ödənişindən verilən möhlət şəklində və vergi ödənilməsi müddətinin uzadılması

şəklində həyata keçirilir. AR VM-nin 85.6-cı maddəsində bunlar üçün yalnız 2 əsas sadalanır: 1) təbii fəlakət və digər qarşısıalınmaz qüvvə nəticəsində vergi ödəyicisinə zərər dəydikdə; 2) vergini birdəfəyə ödədiyi təqdirdə vergi ödəyicisinin iflası uğramaq təhlükəsi olduqda.

AR VM ilə başqa hallar nəzərə alınmamışdır. AR VM-nin 85.6-cı maddəsinə əsasən, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi müddətlərinin daha gec müddətə dəyişdirilməsinin digər əsaslarının da müəyyən edilməsi məqsədəuyğun olardı. O cümlədən: 1) vergi ödəyicisinin maddi durumunda yaranan problemlər səbəbindən vergi öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanında olmaması və bu vəziyyətdə vergiləri və ya vergini ödəmiş olsa, həm özünün, həm də yaxınlarının yaşayış minimumunun təmin olunmasına təhlükə yaratması; 2) müvafiq ərazidə yerli əhaliyə kömək məqsədilə; 3) əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi üçün; 4) müvəqqəti maliyyə çətinlikləri ilə üzləşən müəssisələrə dövlət yardımını göstərmək məqsədilə.

Şaiq Xəlilov

Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin

Vergi metodologiyası kafedrasının müdiri,

kiçik vergi xidməti müşaviri

Gəlir və mənfəət vergisi baxımından elektron ticarətin təhlili

Son illərdə dünyada baş verən sürətli iqtisadi qloballaşma mal, xidmət, işçi qüvvəsi və sərmayə bazarlarının inteqrasiyasını sürətləndirmiş, rəqabət şərtlərini dəyişdirmişdir. Belə ki, qloballaşma nəticəsində kapital və əməyin yüksək dərəcələrlə vergiyə cəlb olunduğu ölkələrdən aşağı vergitutma səviyyəli ölkələrə yönəlməsinin asanlaşması, transmilli korporasiyaların bir məhsulu bir neçə ölkədə istehsal etmə imkanı, internet və elektron ticarətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq virtual şirkətlərin ortaya çıxması, bu virtual şirkətlərin hüquqi ünvanının olmaması və ya dəqiq göstərilməməsi, şirkət və müştərilərin ayrı-ayrı ölkələrdə olması və həmin ölkələrin vergi qanunvericiliyinin də bir birindən fərqlənməsi vergitutma problemlərinin yaranmasına səbəb olur.

Bu hal isə milli iqtisadi struktur nəzərə alınaraq təşkil edilmiş vergi sistemlərinə müxtəlif formada təsir edir. Çünki iqtisadi qloballaşma vergi sistemləri arasında birbaşa və dolaylı asılılığa səbəb olur. Hər bir ölkənin vergi sisteminin, qeyd olunan iqtisadi qloballaşma nəticəsində ortaya çıxan yeni iqtisadi struktura uyğun vəziyyətə gətirilməsi daha zəruri hal alır.

Qeyd olunduğu kimi, e-ticarət birbaşa görüşmədən elektron mühitdə həyata keçirilir. E-ticarətdə fiziki mal ticarəti üçün xarakterik olan tarixi, açıq və sabit coğrafi sərhədlər məfhumu heç bir rol

oynamır. E-ticarətin vergiyə cəlb edilməsində ən mühüm problem, elektron mühitdə çatdırılan və ya təhvil verilən digital mal və xidmətlərdən əldə edilən gəlirin vergiyə cəlb edilib-edilməməsidir. Çünki, e-ticarətdə hər bir dövlətin müstəqil vergi siyasətini tətbiq etmə imkanı yoxdur. Həmçinin e-ticarətdə coğrafi sərhədlərdən istifadə edilməməsi, yəni faktiki olaraq dövlətlərin vergiyə cəlb etmə mövzusunda birgə hərəkət etməsi zərurətini yaradır. Hər bir ölkənin e-ticarəti vergiyə cəlb etmə mövzusunda mənimsədikləri müəyyən kriteriyalarla bərabər, inkişaf etmiş ölkələr arasında bu mövzuda ortaq qəbul etdikləri prinsiplər vardır.

E-ticarətin vergiyə cəlb edilməsi üçün əvvəlcə verilənlər bazası və ya informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi lazımdır. Verilənlər bazası isə digital olaraq dəyişdirilmiş hər cür mal və xidməti ifadə edir.

E-ticarətdə mal və xidmətləri bir-birindən ayırd etmək mümkün olmadığından elektron mühitdə həyata keçirilən bu növ bütün alqı-satqının verilənlər bazasının mübadiləsi olaraq qəbul edilir. E-ticarətin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri də kompüter şəbəkə sistemindən istifadə edilməsidir.

Internetdə vergi hadisəsinin müəyyən edilməsində ortaya çıxan əsas çətinlik, ənənəvi ticarəti vergiyə cəlb edən qanunvericiliyin elektron ticarəti əhatə edə bilməməsidir. Bununla yanaşı, mövcud vergi qanunvericiliyinin əksəriyyətinin məkan və vergi ödəyicilərinə görə formalaşması məsələsi elektron ticarətin vergiyə cəlb edilməsində problemlər yaradır. Belə ki, elektron ticarətlə məşğul olanların mövcud vergi qanunvericilikləri içində yeri və mövqeyinin qeyri-müəyyən olması və vergi hadisəsi ilə vergi öhdəliyinin yaranması arasındakı əlaqənin olmaması vergi ödəyicilərinin təsbit olunmasına imkan vermir.

Internetdə ticarəti həyata keçirilən malların böyük bir hissəsi rəqəmsəlləşmiş (digital) mallardır. Elektron ticarət mühitində alqı-satqısı həyata keçirilən əllə tutulması mümkün olmayan malların digər fiziki mallarla eyni şərtlərdə vergiyə cəlb edilməsi mövzusunda mübahisə yaşanmaqdadır.

Vergi öhdəliyinin yaranmasını müəyyən edib verginin məbləğini hesablamaq üçün, əvvəlcə vergi ödəyicisinin və vergiyə cəlb ediləcək gəlirin müəyyən edilməsi lazımdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) Model Sazişinə görə sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti, ticarət fəaliyyəti və muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlirlərin əldə edildiyi ölkədə vergiyə cəlb edilməsi iş yeri və daimi yaşayış yeri kriteriyaları ilə müəyyən edilir. Belə ki, iş yeri və daimi yaşayış yeri kriteriyalarının əsas xüsusiyyətləri coğrafi olaraq müəyyən bir yerə bağlı fəaliyyətin həyata keçirilməsidir. Bu əsas xüsusiyyət isə elektron ticarətin həyata keçirildiyi mühitlə üst-üstə düşür.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlərin vergiyə cəlb edilməsində əsas götürülən iş yeri kriteriyası elektron ticarəti əhatə edib vergiyə cəlb edə bilmədiyinə görə və həmçinin mənbə ölkənin də vergiyə cəlb etmə mərhələsində nə dərəcədə effektiv olacağı təsbit edilmədiyindən bu mövzuda yeni bir qanunvericilik bazasının yaradılması məsələsi müzakirə obyektı olaraq muhum əhəmiyyət kəsb edir. Ölkələr arasında mal və xidmət mübadiləsinin və ya ticarətinin mütənəsb olduğu hallarda buna ehtiyac duyulmur. Amma bu mal və xidmət mübadiləsinin və ya ticarətinin ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrindən asılı olaraq müxtəlif nisbətdə olduğu günümüzdə, vergi qanunvericiliyi bazasının necə olması ilə vergi gəlirləri səviyyəsinin təsbit edilməsinin əhəmiyyəti öz aktuallığını qoruyur.

İƏİT-in beynəlxalq alqı-satqı əməliyyatlarını internet vasitəsi ilə həyata keçirən müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsi baxımından qəbul etdiyi qərara görə web şəbəkəsinin müəyyən şərtlər daxilində iş yeri sayılması ilə yanaşı həmin şəbəkənin müəyyən bir müddət satışı əməliyyatının həyata keçirildiyi ölkədə olması şərti də tələb olunur. Burada nəzərdə tutulan müəyyən bir müddət müxtəlif ölkələrin vergi qanunvericiliklərinə görə fərqlidir.

Digital malların beynəlxalq bazarlarda satışını həyata keçirən müəssisələrin vergi öhdəliklərinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə qəbul edilmiş bu qərar sayəsində, belə müəssisələrin vergiyə cəlb edilməsi və ya ikiqat vergitutma probleminin həll edilməsi mümkün olmaqdadır.

Elektron mühitdə həyata keçirilən fəaliyyətdən əldə edilən gəlirin vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı ortaya çıxan digər bir problem əldə edilən gəlirlərin mahiyyətidir. Gəlir və mənfəətin mahiyyətinin müəyyən edilməsi üçün gəlir və mənfəətin əldə edilməsi üçün həyata keçirilən fəaliyyətin nəticəsində alınan ödəmənin mahiyyətinin təsbit edilməsi lazımdır.

Belə ki, İƏİT ölkələri ilə ABŞ qeyri-maddi aktivlərlə ticarət fəaliyyətlərindən əldə edilən gəlirləri eyni cür vergiyə cəlb etməkdədirlər. Ancaq bəzi vergi sazişlərində bir başqa ölkədə qeyri-maddi aktivlərin təqdim edilməsindən əldə edilən gəlirlərin elektron ticarəti həyata keçirənin həmin ölkədə yaşayış yerinin olub-olmamasına baxılmadan vergiyə cəlb edildiyi görünməkdədir. Məsələn, ABŞ-Fransa, ABŞ-Kanada arasındakı vergi sazişlərinə görə, bu ölkələrin hər hansı birində əldə edilən royaltilərin elə həmin ölkədə də vergiyə cəlb edilməsi həyata keçirilir.

Fiziki və hüquqi şəxslərə aid ticarət gəlirinin necə müəyyən olunacağı Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrində öz əksini tapmışdır. Həmçinin model sazişində ticarət gəlirlərinin mənbə ölkə tərəfindən vergiyə cəlb edilməsi üçün əsas şərt kimi gəlirin bir iş yeri vasitəsi ilə əldə edilməsi prinsipi qeyd olunur. Sonra isə vergi bazasının müəyyən edilməsi ilə əlaqədar maddələr üzərində durulur. Belə ki, vergi bazasının müəyyən edilməsinə aid maddələrdə vergi bazasının mümkün dərəcədə faktiki və ehtimal edilən gəlirlər nəzərə alınmaqla təsbit edilməsi vurğulanır.

Mövcud qanunvericilikdə gəlirin əldə edildiyi yer (gəlirin mənbəsi) əhəmiyyətli iş strukturu diqqətə alınaraq müəyyən edilmişdir. Gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı olan fəaliyyət ilə əlaqədar olaraq müxtəlif yerlərdə alqı-satqının həyata keçirildiyi elektron ticarət mühitində gəlirin nə miqdarda, hansı yer ilə əlaqəsinin olmasının təsbiti çətinliklidir. Digər tərəfdən bu ticarət fəaliyyətlərinin texnoloji innovasiyalardan istifadə etməklə qismən və ya tamamilə iş yeri ilə əlaqələndirilməni ortadan qaldıracaq şəkildə təşkil edilməsi də mümkündür. Bu vəziyyətdə “iş yerinə” istinad şərti qəbul edildiyi təqdirdə mənbə ölkəsinin mənafeyinə zidd vəziyyətin yaranmasına səbəb olacaqdır. Bu səbəblə də gəlirin əldə edilmə yerinin təsbiti qanunvericiliklərdəki yeni dəyişmələr paralelində gözdən keçirilməlidir.

Burada üzərində durulması gərəkən mövzu; istər eyni şirkət tərkibində mərkəz və şöbələr arasındakı əməliyyatlarda, istərsə də əlaqəli şirkətlər arasındakı əməliyyatlarda “Transfert Qiymət” tətbiqinin aktual olmasıdır. Bu vəziyyətdə daha mütərəqqi vergi sisteminə sahib olan ölkədə mal faktiki dəyərindən daha artıq qiymətə göstərilir. Vergi dərəcələrinin yüksək olduğu ölkələrdə isə yüksək qiymətləndirilən istehsal vasitələri xərclər olaraq göstərilməklə gəlir daha az bəyan edilir və nəticədə firmanın ödəyəcəyi vergi miqdarı az göstərilir.

Bu isə öz növbəsində vergidən yayınmayla bərabər vergi yükünün bölüşdürülməsində də ədalətsizliyə səbəb olur. Texnologiyanın inkişafının bu mərhələsi həyata keçirilən fəaliyyətlərə vergi cənnətlərinə və ya vergidən yayınmaya imkan verən bu kimi yerlərə yönəlməyə imkan verir. Bu səbəblə də müəyyən tədbirlər həyata keçirilmədikdə vergi gəlirlərinin azalması və ölkələrin vergiyə cəlb etməsi ilə bağlı müxtəlif problemlərinin mövcudluğu davam edəcəkdir.

Tanrıverdiyev Qalib

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi

«İqtisadiyyat və Menecment» kafedrasının dosenti, i.f.d.

Davamlı iqtisadi inkişafda vergi borclarının azaldılmasının dövlət və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Davamlı inkişaf strategiyasının məqsədi bəşəriyyətin qeyri-müəyyən uzun müddət var olması şərtlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bunun üçün insanların tələbatının elə şəkildə təmin olunması nəzərdə tutulur ki, bu biosferanın deqradasiyasına, gələcək nəsillərin maraqlarının sıxışdırılmasına gətirib çıxarmasın.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası üzrə müəyyən edilmiş hədəflər nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin aşağıdakı prioritet vəzifələri müəyyən edilmişdir:

- makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması;
- milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın sürətləndirilməsi;
- iqtisadiyyatın diversifikasiyasının sürətləndirilməsi;
- qeyri-neft məhsullarının ixracının genişləndirilməsi və ölkənin ixrac qabiliyyətinin artırılması;
- regionların davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi;
- sosial yönümlü siyasətin davamlılığının təmin edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, davamlı iqtisadi inkişafda vergi borclarının azaldılmasının dövlət və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və bu məqsədlə mövcud mexanizmdən tam istifadə edilməsi lazımı səviyyədə deyil. Vergi borclarının artması müəssisələrin maliyyə imkanlarının gücləndirilməsinə və onun strukturunun təkmilləşdirilməsinə, həmçinin büdcənin gəlirlər hissəsinin artırılmasına mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin tənzimlənməsi mexanizmlərindən səmərəli istifadə etməklə vergi borclarının ödəməmələrə çevrilməsinin qarşısının alınması və ondan sabit iqtisadi artım məqsədilə istifadə edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran aktual problemlərdəndir. Buna görə vergi borclarının yaranmasına səbəb olan amillərin öyrənilməsi və onun iqtisadi inkişafa mənfi təsirinin aradan qaldırılması yollarının tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu mənada ölkədə vergi borclarının yaranması səbəblərini öyrənərək bu sahədə mövcud vəziyyəti hərtərəfli təhlil etməklə onun aradan qaldırılmasına dair təklif və tövsiyələr hazırlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu sahədə aparılan tədqiqatların əhəmiyyətini göstərməklə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, respublikada bütövlükdə vergi borclarının iqtisadi inkişafa təsiri məsələlərinə həsr olunmuş müstəqil tədqiqat işi, eləcə də bu problemin nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri kompleks tədqiq edilməmişdir. Belə bir şəraitdə vergi borclarının azaldılmasının dövlət və bazar mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri mexanizminin işlənilib hazırlanması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın məqsədi ölkədə mövcud olan vergi borclarının yaranması səbəblərini öyrənmək, bu sahədə mövcud vəziyyəti hərtərəfli təhlil etmək və davamlı iqtisadi inkişafda problemin aradan qaldırılmasına dair təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

-vergi borcları probleminin konseptual qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi;

-vergi borclarının yaranmasına dair mövcud nəzəriyyələrin təhlili və ümumiləşdirilməsinin aparılması;

-vergi borcları probleminin spesifik xüsusiyyətlərinin vergi və büdcə siyasəti ilə əlaqəli olan problemlər kontekstində aşkara çıxarılması;

-vergi siyasətinin borcların yaranmasına təsiri mexanizminin qiymətləndirilməsi;

-vergi borcları probleminin real məzmununun araşdırılması və həlli istiqamətlərinin aşkar edilməsi;

-vergi borcları probleminin müəssisələrin normal təkrar istehsal prosesinə təsirinin aşkara çıxarılması;

-vergi borcları probleminin aradan qaldırılmasında bank mexanizminin tətbiqinin aşkar edilməsi.

Tədqiqatın obyektini kimi dayanıqlı iqtisadi inkişafda Azərbaycan Respublikasında mövcud olan vergi borcları götürülür.

Tədqiqatın məzmununu ölkədə mövcud olan vergi borclarının yaranması səbəbləri, bu problemin iqtisadi inkişafa təsiri və həlli məsələlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

İşdə müvafiq nəzəri baxışların və mütərəqqi dünya təcrübəsinin təhlilinə və ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq müasir dövrdə ölkədə mövcud olan vergi borcları probleminin yaranması səbəbləri araşdırılmış, bu problemin həlli istiqamətində təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- sistemli yanaşma nöqtəyi-nəzərindən vergi borcları probleminin ölkədə ilk dəfə olaraq konseptual qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir;

- vergi borclarının yaranma mexanizminə dair mövcud nəzəriyyələrin müqayisəli təhlili əsasında konseptual ümumiləşdirilmələr aparılmışdır;

- vergi və büdcə siyasəti ilə əlaqəli olan problemlər kontekstində vergi borcları probleminin spesifik xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmışdır;

- vergi siyasətinin vergi borclarının yaranmasına təsiri mexanizmi empirik aspektdən qiymətləndirilmişdir;

- vergi borcları probleminin real məzmunu araşdırılmış və konkret həlli istiqamətləri aşkarlanmışdır;

- vergi borcları probleminin müəssisələrin normal təkrar istehsal prosesinə təsiri mexanizmi aşkara çıxarılmışdır;

- vergi borcları probleminin aradan qaldırılmasında bank mexanizminin tətbiqinin prioritetləri aşkar edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, vergi borclarının azaldılması işi mühüm bir vəzifə kimi daim təkmilləşdirilməlidir. Ötən dövrün təcrübəsi öyrənilib təhlil edilməklə, habelə qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi nəzərə alınmaqla bu sahədə zəruri olan tədbirlər həyata keçirilməlidir. Biz inanırıq ki, çox tezliklə ölkəmizdə vergi borclarının məcburi alınması zərurəti azalacaq, vergilərin könüllü ödəmə səviyyəsi artacaq və vergi mədəniyyəti formalaşacaqdır.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Ulu öndər tərəfindən əsası qoyulan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini vergi dərəcələrinin və vergi yükünün azaldılması, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, strateji əhəmiyyətli sahələrə vergi güzəştlərinin verilməsi, vergi daxilolmalarının yığım əmsalının artırılması, vergi borclarının azaldılması, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının, onların qanuni maraqlarının qorunması, kiçik və orta sahibkarlığın formalaşması, ümumən iqtisadi sistemdə işgüzarlığı, çevikliyi, təşəbbüskarlığı stimullaşdırmaqla bütövlükdə sosial iqtisadi inkişafa şərait yaradılması, ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektoru üzrə büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisinin yüksəldilməsi, nağdsız hesablaşmaların artırılması təşkil etmişdir. Həyata keçirilən kompleks islahatlar vergilərin toplanmasında müstəqilliyin ilk illərində yaranmış geriliyin aradan qaldırılmasına imkan vermiş, dövlət büdcəsinə daxilolmaların artmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bütün bunların nəticəsində, Azərbaycanda sabit vergi sistemi yaradılmış və strateji planların həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait mövcud olmuşdur.

Bala Əli Rəcəbov

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi

Elmi-tədqiqat bölməsi, baş elmi işçi, f/r.f.d.

Vergi dərəcələrinin dəyişməsinin effektləri

Vergilər, rüsumlar, gömrük və ödəncələr, müəssisələrin dövlətlə və onun təşkilatları ilə maliyyə münasibətlərini müəyyənləşdirir və qiymətlərin tərkibində öz əksini tapırlar. Vergitutma sistemi və qiymətlərin onunla bağlı artımı müəssisələrin iqtisadi fəaliyyətində ciddi çətinliklərin mənbələridir və onların vergilər üzrə borclarının yaranmasına səbəb olurlar.

Vergilər qiymətlərə bilavasitə təsir etdikləri üçün onların mühüm sosial-iqtisadi rolları vardır:

1. Qiymətlərlə gerçəkləşən vergilər - dövlət büdcəsi gəlirlərinin əsas mənbəyidir;
2. Qiymətlərə girmiş vergilər istehsalın inkişafına təsir edirlər, vergilər istehsalın genişlənməsinə və ya daralmasına səbəb ola bilərlər;
3. Vergilər qiymətlərin səviyyəsinin tənzimlənməsi vasitəsi, dinamikasına təsiri, inflyasiyanın səviyyəsinə təsir, qiymətlərin enməsinin stimullaşdırıcı təsir mexanizimləri kimi çıxış edə bilərlər;
4. Vergilər aktiv sosial rol oynaya bilərlər, o cümlədən, əhəlinin müxtəlif qruplarının gəlirlərinə təsir etməklə sosial ədaləti bərpa edə bilərlər.

Qiymətlərin tərkibinə aşağıdakı vergilər daxildir:

- Sosial vergilər;
- ƏDV;
- Aksiz;
- Mənfəət vergisi (qiymətin tərkibində müstəqil element deyildir).

Sosial vergilərə aiddirlər:

- 1) Tibbi və sosial sığorta fonduna, təqaüd və məşğulluq fondlarına ayırmalar. Bu sosial vergilərin həcmi əməkhaqqının məbləğindən asılıdır, məbləğ şəklində hesablanır, məhsulun maya dəyərinin tərkibinə müstəqil maddə kimi (sosial ehtiyaclara ayırmalar) daxildir;
- 2) Birbaşa vergilər – fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakına və gəlirinə qoyulan vergilərdir. Birbaşa vergilərə fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, torpaq vergisi və s. aiddirlər.
- 3) Dolayısı vergilər – mal və xidmətlərin qiymətlərinə və tariflərə daxil edilən mal və xidmətlərə qoyulan vergilərdir.

ƏDV – yaradılmış dəyərin özgəninkiləşdirilmiş hissəsi olub mal və xidmətlərin qiymətlərinə daxildirlər və firmanın satılmış mallara və xidmətlərə əldə etdiyi verginin firmanın satın aldığı material xidmətlərə görə ödədiyi verginin fərqi kimi hesablanır.

Aksiz – dolayısı vergidir, malın qiymətinə daxildir və alıcıdan tutulur. Aksiz müəyyən mal xidmətlərə və mineral xammala tətbiq olunur. Aksizlər malın qiymətinə daxil edilmiş gəlirlərin tutulması vasitəsidir. Aksiz qoyulmuş mallara həmçinin aksizin məbləğindən asılı olaraq ƏDV tətbiq olunur, yəni bu mallar ikiqat vergitutmaya məruz qalırlar. Beləliklə, verginin bir növünün dəyəri digər vergi növü üzrə vergitutmaya məruz qalır. Aksizin məbləği ƏDV –nin bazasına daxildir.

ƏDV və aksizlər qiymət formalaşdırıcı faktorlardır. Onlar qiymətlərin yüksəlməsinə səbəb olurlar və bununla da, ayrı-ayrı malları azgəlirli ailələr üçün qeyri-mümkün edirlər və istehlakçıların gəlirlərinin bir hissəsinin dövlət büdcəsinə köçürməklə, tələbatı azaldırlar.

Malların və materialların, xammalın qiymətlərinə daxil olan dolayısı vergilər istehsal olunan malların maya dəyərlərinin artmasına səbəb olurlar.

Vergitutma sistemi hər bir əmtəə üçün təyin olunduğu üçün bu əmtəənin bazarında tarazlıq qiymətinin sürüşməsinə səbəb olur. Çünki, qiymətlərin hesablanmasında həm xərc, həm də mənfəət göstəriciləri iştirak edirlər.

Beləliklə, vergi ödəmələri və digər tutulmalar malların qiymətlərini bilvasitə artırmaqla təklifin və həmçinin, tələbatın azalmasına səbəb olurlar.

Dos.Mustafayev A.M., dos.Vəliyev M.V.,dos.

Bayramov İ.M.

BDU, psixologiya kafedrası

Təsərrüfat təfəkkürünün psixologiyası : vergi aspektləri

Psixologiya XXI-ci əsrin aralıq elmi olaraq müasir varlığın bir sıra fəaliyyət sahələrinə, o cümlədən vergi siyasətinə və vergiyığma sferasına dərinlən nüfuz etmişdir.

Başqa sahələrdə olduğu kimi, vergi sistemində də psixoloji xidmətin təşkilinə ciddi ehtiyac vardır.

Bizim məruzənin mövzusu psixoloji elmin iqtisadi psixologiya və yaxud əvvəllər deyildiyi kimi təsərrüfatçılıq psixologiyası adlandırılan bölməsinə daxildir. İqtisadi psixologiya maliyyə münasibətləri sistemində psixoloji məsələləri təhlil edir; bu kontekstdə maliyyə və insan sistemi kompleks yanaşmasında şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin bütün spektrinin, maliyyələrə münasibətin şəxsiyyət komponenti və s. formula edilməsi mühüm məsələdir.

Rus alimi V.M. Sokolinski qeyd edir ki, vergi psixologiyasında alimlər fərdin dövlət gəlirlərinin, vergi sisteminin qavranılmasının xüsusiyyətlərini əks etdirən bir necə anlayışdan istifadə edirlər. Bunlara “ vergi yükü hissi”, “ vergini əngəlləmək”, “vergi mentaliteti” və “ vergi əxlaqı” anlayışları daxildir.

Vergi yükü hissi insanın öz gəlirlərinin müəyyən hissəsini müntəzəm olaraq dövlətə ödəmək borcunu psixoloji cəhətdən hiss etməsini ifadə edir. Bəziləri bunu öz rifahının pisləşməsi, ona ziyan gəlməsi kimi qəbul edir. Əlbəttə, insan idrakının belə vəziyyəti obyektiv və subyektiv meyarlarla müşayət oluna bilər. Mümkündür ki, belə vəziyyət ictimai süurun iqtisadi təfəkkür kimi formasının təşəkkülü səviyyəsindən, habelə yaş xüsusiyyətlərindən, gender fərqlərindən, təhsil səviyyəsindən, peşə identikliyindən, vergi mentalitetindən və s. asılıdır.

Alimlər çoxdan müəyyən etmişlər ki, insanın dövlətin büdcə xərclərinə emosional münasibəti onun öz vergi situasiyasına reaksiyasından daha məqbuldur. Bu aksiomatik cəhətdir, çünki insana öz real maddi itkilərini görmək, əməliyyatlarda hiss etmək daha çox xas olan xüsusiyyətdir.

Bəzən insanlar fikirləşirlər ki, onlar dövlətin vergi yığımı ilə hədsiz dərəcədə boğulurlar, halbuki dövlət vətəndaşlara daha çox xeyir verir, onların rifahını yaxşılaşdırır bilərdi.

Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, dövlətin maliyyə əməliyyatlarının miqyasları barəsində vətəndaşlarda təhrif olunmuş təsəvvürlər mövcuddur. Bu bir tərəfdən dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərin qiymətləndirilməsinin obyektiv surətdə mürəkkəb olması ilə, digər tərəfdən isə müəyyən maraqları olan insanın reallıqları qavramasındakı labüd təhriflərlə əlaqədərdir. Əgər maliyyə siyasəti əsasən iqtisadi nəzəriyyənin ehkamları üzərində qurulursa, o zaman ictimai nemətlərin bölüşdürülməsi müxtəlif sosial qrupların tələbatlarına zəruri və sürətli reaksiya nəzərə alınmadan həyata keçirilir. Bu şəraitdə insanlara iqtisadi psixologiyanın tədqiqatları kömək edə bilər. Belə tədqiqatlar əhalinin diqqətini maliyyədə bölüşdürmə prosesinin məhdud xarakterinə, onun labüd hududlarına və imkanlarına yönəldir. Odur ki, vergi siyasətinin elmi təhlilinin aparılması, vətəndaşların subyektiv özgələşmənin zəif görünən rüseyimlərinə dövlət iqtisadi idarəciliyi tərəfindən həssaslıqla yanaşılmalı və tənzim olunmalı, eyni zamanda vətəndaşların mövqeyi, ictimai rəyin nəzərə alınması çox vacibdir.

Qeyd edə bilərik ki, bizim dərin inamımıza görə vergi siyasətinin və vergi yığımının psixoloji məsələləri yetərincə təhsil görməmiş adi insan tərəfindən müəyyən dərəcədə paradoksal qəbul edilə bilər. Bu şəraitdə başlıca cəhətlər iqtisadi, vergi maarifləndirilməsi məsələlərini vətəndaşla dövlət maliyyə siyasətinin qırılmaz əlaqəsinin başa düşülməsidir, müasir iqtisadi təfəkkürün formalılaşdırılmasıdır, vergi fenomenologiyasının müasir təhlilidir.

Qeyd olunan problemlə əlaqədar olaraq aparılan tədqiqatlara nəzər yetirdikdə məlum olur ki, alimlər insanın maliyyəyə münasibəti öyrənmiş və şəxsiyyətin “pul” tiplərini müəyyən etmişlər. Həmin tipləri aşağıdakı kimi səciyyələndirmək olar:

- xəsislik tipi (Hacı Qara tipi);
- tranjir (pullarına nəzarət edə bilməyən) tip;
- “pul kisəsi” (yalnız pul yığmaqla məşğul olan) tip;
- “oyunçu” (pul dövriyyəsinə oyun kimi baxır, həm uda, həm da uduza bilər) tipi və s.

Psixoloji tədqiqatlar sübut etmişdir ki, şəxsiyyətə məxsus belə tiplər xarakter aksentuasiyası ilə əlaqədardır.

Yuxarıdakı göstərilənlər bir daha sübut edir ki, vergi sistemi üçün psixoloji xidmətin təşkili və keçirilməsi aktuallıq kəsb edir. Vergi sistemində psixoloji xidmətin və psixoloji biliklərin tətbiqi ilə yanaşı, müvafiq psixoloji treninqlərin keçirilməsi də zəruridir.

Fikrimizcə, treninqlərin keçirilməsi zamanı aşağıdakı mövzular təklif oluna bilər :

- Ünsiyyət, kommunikasiya vərdisləri;
- Ünsiyyət çətinlikləri;
- Psixoloji konfliktlər;
- Psixoloji təsir məsələləri;
- İnandırma qabiliyyətinin formalaşdırılması və s.

Dos. Cavadov Rövşən Əli oğlu

Bakı Dövlət Universiteti

Davamlı inkişafın bəzi məsələləri

Davamlı inkişaf termini semantik baxımdan müxtəlif dillərdə özündə bir çox məna kəsb edir. Bundan başqa, bəzi müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, davamlılıq tarazlığı nəzərdə tutur, inkişaf isə sistemin yalnız tarazlıq vəziyyətindən kənara çıxmaları şəraitində mümkündür. Tarazlığın, balansın pozulması olmadığı situasiyalarda başqa hallardan fərqli olaraq, tarazlığın bərpası istiqamətində axtarış fəaliyyəti yoxdur.

Təsadüfi deyildir ki, daxili inkişaf konsepsiyası da cəmiyyət və ətraf mühit arasında qarşılıqlı təsirdə tarazlığın, balansın gözlənilməməsi, pozulması narahatçılığından irəli gəlmişdir.

İnsanın, bəşəriyyətin fəaliyyətini şərtləndirən ağıl, zəka birmənalı olaraq ətraf aləmə qarşı qoyula bilməz. Subyekt-obyekt psixoloji sistemində əlaqənin subyektin obyektə birtərəfli təsiri kimi deyil, onların qarşılıqlı təsiri kimi görmək imkanı insanın bu aləmdə yeri və rolu haqqında məsələni daha da aktuallaşdırır.

İnsanın təbii mühitdə öz yerini və rolunu müəyyən etməyə başlaması onun mənlik şüurunun təşəkkülündən başlayır. Mənlik şüurunun mərkəzində isə insanın özünü ətraf mühitdən ayırması, yəni öz “Mən”ini dərk etməsi dayanır. Filogenetik inkişaf prosesində insanın özünü yalnız fiziki “Mən” kimi deyil, həm də psixoloji “Mən” kimi ayırması uzun bir dövrü əhatə etmişdir.

Şüurun inkişaf mərhələlərinə müvafiq olaraq subyekt-obyekt sistemində elementlərdən hansısa biri dominantlıq kəsb edibdir. İkinci elementin dominantlığı xeyli sayda dini baxışların formalaşması üçün əsas olmuş və animist təsəvvürlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Subyektin dominantlıq kəsb etməsi subyekt-obyekt sistemində fərqli baxışların yaranmasını şərtlənmişdir. Xüsusən də antroposentrist baxışlarda bu məqam daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verir. Bu baxışların təkamülü təbiətə istehlakçı münasibətin formalaşmasına gətirib çıxarır. “Biz təbiətdən mərhəmət gözləyə bilmərik. Bunları ondan əldə etmək bizim vəzifəmizdir” (Y.V.Miçurin) məşhur ifadəsi təbiətə istehlakçı münasibətin parlaq nümunəsidir. Belə münasibət bəşəriyyəti, insanlığı ağır ekoloji və mənəvi böhranlara gətirib çıxarmışdır.

Mövcud vəziyyətin dərk edilməsi cəmiyyətdə ekoloji hərəkətlərin genişlənməsinə səbəb olmaqla bir sıra mənəvi prinsiplərə yenidən baxılmasını zəruri etmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, davamlı inkişafın təmin edilməsi də qlobal problem olmaqla bəşəriyyətin qarşısında mənəvi məsələ kimi qoyulur. Yəni bu problem artıq sadəcə fərdi eqosentrizm və içtimai fayda əldə etmək hüdudlarını aşmaqla gələcək nəsillər və ətraf təbii mühit haqqında dərinlən düşünməyi, insanın təbii mühitdə öz yerini və rolunu daha düzgün dərk etməsini, eləcə də təbii ekosistemlərdə təbii tarazlığın pozulmaması istiqamətində müvafiq addımlar atılmasını tələb edir.

Bu yanaşma çərçivəsində artıq insana təbiətin ağası kimi baxılması, bəşəriyyətin təbiətdən mümkün qədər çox fayda əldə etməsi, təbiətə öz iradəsini diktə etməsi və s. kimi yanaşmalar öz əvvəlki cəlbəciliyini itirir və ciddi təhlükə mənbəyinə çevrilir.

Cəmiyyət- təbiət sistemi bərabərhüquqlu üzvlərin simbioz cütünü kimi çıxış edir. İnsan yalnız kainatın təbii komponenti kimi çıxış etməli olduğunu dərk etməlidir.

Cəmiyyət- təbiət sistemində insanın öz yeri və rolunu dərk etməsi zərurəti və dünyanın yeni formalaşan modelinə uyğun olaraq sosial- psixoloji elmlərin və praktikanın qarşısında bəzi məsələlərin həll edilməsi vəzifəsi durur. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün həmin elmlər bir tərəfdən mövcud mənəvi dəyərlərə yenidən baxılması zəminində insanlarda özünü məhdudlaşdırmanın iradi vərdişlərini, digər tərəfdən isə onlarda ekoloji təfəkkürü formalaşdırmağın yol və vasitələrini müəyyən etməlidir.

Davamlı inkişaf kontekstində bütün iqtisadi, siyasi və hüquqi sənədlərə yenidən baxılması və vergi ilə bağlı məsələlərdə də müvafiq islahatların aparılması və onların təbii ekosistemlərdə təbii tarazlığın pozulmasının qarşısını alınmasına istiqamətlənməsi zəruridir.

Mahir Həmzə oğlu Zeynalov

AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, böyük elmi işçi,

iqtidad üzrə fəlsəfə doktoru

Sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılmasında vergi siyasətinin rolu

Azərbaycanda həyata keçirilən səmərəli və uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ölkədə dayanıqlı və sabit iqtisadi sistemi formalaşmış, iqtisadiyyatın bütün sahələrində yüksək nailiyyətlər əldə edilmiş, iqtisadiyyatda özəl sektorun xüsusi çəkisi, sahibkarlığın rolu əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Sahibkarlığın inkişafı Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri olmaqla, ölkədə iqtisadi və sosial problemlərin həllinin mühüm amili hesab olunur. Dövlət müxtəlif vasitələrlə sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır, təşviq edir. Bu məqsədlə qanunvericilik bazası yaradılıb, müxtəlif proqramlar qəbul edilib, vergi və kömrük sistemində islahatlar həyata keçirilib və s.

Müstəqillik illərində ölkəmizdə bütövlükdə liberal və rəqabətqabiliyyətli bir vergi sistemi formalaşdırılmış, Azərbaycanda sərmayəçilər üçün cəlbedici, sadə və eyni zamanda, şəffaf və sabit bir vergi sisteminin qurulması istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Vergi sistemində aparılan islahatlar gündən-günə böyüyən və artan Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafına cavab verir. Vergi sistemində aparılan islahatların əsas xətti xidmətin texnoloji baxımdan inkişafına nail olmaq, vergi prosedurlarını sadələşdirməklə biznesin inkişafına dəstək vermək, vergi ödəyicilərinin könüllü əmələmə səviyyəsini yüksəltməkdir.

Bütövlükdə biznesin uğurlu inkişafı onun dövlət qurumları ilə iş prosesində rastlaşdığı bütün problemlərin maksimal tez və rahat şəkildə aradan qaldırılmasına imkan verən işlək mexanizmlərin yaradılmasından asılıdır. Azərbaycanda sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyən hər kəs asanlıqla dövlət qeydiyyatından keçə bilir, vergi orqanlarına gəlmədən bəyannaməsini göndərir, vergilərini ödəyir, onu narahat edən məsələlərlə bağlı 195 sayılı telefon xidməti vasitəsilə məlumat alır. 2008-ci ilin yanvarından Vergilər Nazirliyində yaradılmış «bir pəncərə» qeydiyyat sisteminin tətbiqi də sahibkarlar üçün xeyli rahatlıqlar yaradıb.

Bunlarla yanaşı, vergi dərəcələrini bir qədər də aşağı salmaq olar. Vergi dərəcələrini təyin edərkən elə bir optimal variant tapmaq lazımdır ki, həm sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını, investisiyaların milli iqtisadiyyata cəlb edilməsini stimullaşdırsın, həm də büdcəyə daxilolmaları artırmış olsun.

Sahibkarlığın inkişafının zəruri şərtlərindən biri də səmərəli tənzimləmədir. Bazar münasibətləri şəraitində tənzimləmə yalnız inzibati xarakter daşımamalı, həm də müəyyən stimullaşdırıcı əlamətlərə malik olmalıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsində daha çox dolayı medodlara – güzəştli kreditləşdirmə, proqnozlaşdırma, informasiya dəstəyi, dövlət sifarişləri, vergi güzəştləri və s. kimi iqtisadi təsir vasitələrinə üstünlük verilməlidir. Dövlət sahibkarlığın inkişafı üçün hər şeydən əvvəl daha əlverişli investisiya mühiti formalaşdırmalıdır.

Müasir mərhələdə respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının başlıca məqsədlərindən biri iqtisadi artımı stimullaşdıran vergi sisteminin yaradılmasından ibarət olmalıdır. Vergi xidmətinin əsas hədəfləri - vergi sisteminin sabitliyi, vergi inzibatçılığının sahibkarlar üçün maksimum rahat və əlverişli olması, iqtisadiyyatın strukturunun formalaşdırılmasında və innovasiyaların dəstəklənməsi sayəsində vergilərin stimullaşdırıcı rolunun artırılması olmalıdır. Regionlarda İKT, turizm, təhsil və səhiyyə xidmətləri göstərən sahibkarlara müəyyən bir dövr üçün vergi güzəştlərinin verilməsi məqsədəuyğun olardı.

Müsbət haldır ki, artıq Azərbaycanda bazar iqtisadi sistemi formalaşmışdır. Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər öz müsbət nəticələrini vermişdir. Ölkədə aparılan islahatlar daha geniş vüsət almış və sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində keyfiyyətə yeni - davamlı inkişaf mərhələsinə qədəm qoyulmuşdur. Yeni mərhələnin əsas hədəfi iqtisadi səmərəlilik, sosial ədalətlik prinsiplərini rəhbər tutmaqla qeyri-neft sektorunun, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdir. Vergi siyasəti də bu inkişafa birbaşa təsir göstərməklə yanaşı əsas stimullaşdırıcı iqtisadi alətlərdən biri rolunda çıxış etməlidir.

BDU-nun Sosiologiya kafedrasının

dosenti Hörmət Cavadova,

Sosiologiya kafedrasının dissertantı

Natəvan Nəcəfova

Davamlı inkişaf şəraitində vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi

Qloballaşma şəraitində yaşayan müasir dünyada qarşıda duran vacib problemlərdən biri də davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsidir. Bu səbəbdən də əksər iqtisadi ədəbiyyatlarda "davamlı inkişaf", "davamlı iqtisadi inkişaf" anlayışlarından geniş istifadə olunur. Davamlı inkişaf termininə müxtəlif yanaşmalar mövcud olsa da, bütün yanaşmalarda bir ortaq fikir mövcuddur ki, ayrı-ayrı ölkələrdə ehtimal edilən iqtisadi, sosial, ekoloji böhranların qarşısının vaxtında alınması iqtisadi artımın davamlılığından çox asılıdır. Eyni zamanda, davamlı inkişaf anlayışının mahiyyəti haqqında irəli sürülən fikirlərin bir ümumi cəhəti də ondan ibarətdir ki, bütün yanaşmalarda davamlı inkişaf konsepsiyasının əsas məqsədinin yoxsulluqla mübarizə olduğu vurğulanır. Məsələn, ümumdünya Ətraf Mühitin Mühafizəsi və İnkişafı komissiyasının fikrincə, davamlı inkişaf dedikdə, gələcək nəsillərin tələbatlarının ödənilməsi imkanlarını azaltmadan, indiki nəslin tələbatının normal ödənilməsi başa düşülür. Bu fikir demək olar ki, əksər tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilmişdir.

Davamlı inkişafın təmin edilməsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması istiqamətində 1992-ci il Rio-de-Janeyro şəhərində start götürən Davamlı İnkişaf üzrə "XXI əsrin gündəliyi" adlanan sənəd XXI əsr üçün dünya ölkələrinin iqtisadi, sosial və ekoloji aspektləri əhatə edən Davamlı İnkişaf konsepsiyasını hazırlamaq üçün ümumi fəaliyyət proqramı oldu.

Rio-dan sonra 1995-ci ildə BMT-nin sosial-iqtisadi inkişafa həsr olunmuş Kopenhagen Zirvə toplantısında yoxsulluq, işsizlik və s. bu kimi sosial bəlalərin aradan qaldırılması problemləri geniş müzakirə edilmişdir. İlk dəfə olaraq, Kopenhagen konfransı yoxsulluqla mübarizəni dünya dövlətləri qarşısında duran mühüm problemlərdən biri olduğunu elan etmiş və davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün yoxsulluqla mübarizənin yeni yollarını təklif etmişdir. Eyni zamanda, yoxsulluqla mübarizə, tədricən, bütün dünyanı narahat edən qlobal problemə çevrildi. Artıq 2000-si ilin sentyabrında BMT -nin təşəbbüsü ilə keçirilən və 147 ölkənin iştirak etdiyi "Minilliyin Forumu"nda yoxsulluğun azaldılması probleminə ciddi diqqət yetirilmiş və bu davamlı iqtisadi inkişafa nail olmağın əsas şərti kimi qəbul edilmişdir.

Müasir dünyaya sürətli inteqrasiya edən, daimi beynəlxalq sənədlərin tələblərinə hörmətlə yanaşan və mütəmadi olaraq beynəlxalq təcrübədən yararlanan Azərbaycan Respublikasında da

yoxsulluqla mübarizə iqtisadi islahatların əsas məqsədinə çevrilmişdir. Yoxsulluğun azaldılması istiqamətində görülən tədbirlər öz müsbət nəticələrini verməkdədir. İqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı nəzərdə tutulmuş tədbirlərin sistemli və ardıcıl reallaşdırılması üçün dövlət başçısının müvafiq fərman və sərəncamları ilə "Azərbaycan Respublikası iqtisadi rayonlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı", "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı" və bir sıra sahəvi inkişaf proqramları təsdiq edilmiş və uğurla icra olunur. Ölkənin iqtisadi rayonlarında mövcud olan iqtisadi potensialdan tam və səmərəli istifadə olunmasını, sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasını və iqtisadiyyatın tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə uğurla icra olunan dövlət proqramları ölkə başçısının iqtisadi rayonların inkişafına göstərdiyi diqqətin bariz nümunəsidir. Bütün beynəlxalq sənədlərdə yoxsulluğun azaldılması irəli sürülərkən davamlı inkişafın sosial-iqtisadi təlimatı nəzərdə tutulur. Belə ki, cəmiyyətin layiqli və davamlı həyat səviyyəsinin təmin edilməsi ölkədə yoxsulluğun azaldılması və tamamilə ləğv edilməsi ilə əlaqədardır. Beləliklə, yoxsulluğun aradan qaldırılması geniş mənə kəsb edir və çoxcəhətli sosial problemlərin həll edilməsindən asılıdır. Bu baxımdan da, yoxsulluğun azaldılması dedikdə, əhalinin istehsal ehtiyatlarından o cümlədən, torpaq və su ehtiyatlarından normal səviyyədə istifadə etməsi, məşğulluğun səmərəli təmini, maddi rifaha nail olunması, müasir səviyyədə təhsil alması, səhiyyə xidmətindən normal istifadə etməsi, kommunal və məişət xidmətlərinə olan ehtiyacın ödənilməsi, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun təmin edilməsi və s. problemlərin həlli nəzərdə tutulur.

Ölkədə davamlı, sürətli inkişafının reallaşması təkcə iqtisadi deyil, həm də mənəvi məsələdir. Belə ki, davamlı inkişafa insan amili öz həlledici təsirini göstərir, insanların sosial-iqtisadi fəallığı və təşəbbüskarlığı mühüm rol oynayır. Davamlı inkişaf şəraitində iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi üçün həmçinin vergi ödəyicilərində vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması zəruridir. Bütün dünya ölkələrində dövlət mülkiyyət hüququnu qorumaqla bazar iqtisadiyyatının inkişafını təmin edir və bu işin yerinə yetirilməsi üçün vergilər yığılır. Hər bir şəxs ödəməli olduğu verginin məbləğini, ödənilmə müddətini dəqiq bilməlidir. Bazar iqtisadiyyatı yüksək səviyyəyə çatmış ölkələrdə belə vergi təbliğatına xüsusi diqqət yetirilir, vergilər barədə kitablar, məcmuələr, dərsliklər buraxılır, kütləvi informasiya vasitələrində bu barədə geniş məlumat verilir.

Azərbaycanda da vergi maarifləndirməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Gənc nəslin, o cümlədən də orta məktəb şagirdlərinin vergilər barədə biliklərini artırmaq, gələcəyin vergi ödəyicilərinə vergi mədəniyyətini aşılamaq məqsədi ilə bir sıra dərs vəsaitləri nəşr olunmuşdur. İnsanlarda vergi mədəniyyətini aşılamaq məqsədilə "Vergi sistemi" adlı dərs vəsaitini, "Vergitutmanın

nəzəri və metodoloji əsasları” dərslərini və “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr” monoqrafiyasını və b. misal göstərmək olar.

Vergi ödəyicilərinin əksəriyyəti vergilər barəsində məlumatlılıqdan, bəzən də təcrübəsizlikdən müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar. Vergi ödəmələrinin nə zaman və hansı formada həyata keçirilməsi, vergi güzəştlərindən istifadə və s. barədə ödəyicilərə məsləhət vermək vergi mədəniyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Respublikamızda vergi ödəyicilərinin müntəzəm şəkildə məlumatlandırılması üçün informasiya bülletenləri və bukletlər də hazırlanmışdır. Vergilər nazirliyinin internet saytı yaradılmışdır ki, bu da vergilərlə bağlı məlumatlar əldə etmək, vergi qanunvericiliyinə aid suallar vermək imkanı yaradır. Bunun nəticəsində vergi ödəyiciləri öz sorğularına dəqiq cavab alırlar.

Vergi qanunvericiliyi sahəsində vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi, vacib xəbərlərin yayılması, vergi təbliğatının təşkili və digər məsələlərdə, kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə etmək çox böyük töhfə verir.

Vergilər Nazirliyinin 2000-ci ildən nəşrə başlamış həftəlik “Vergilər” qəzeti də insanlarda vergi mədəniyyətinin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə “Azərbaycanın vergi xəbərləri” jurnalı da vergi təbliğatı və maarifləndirmə işini gücləndirmək, vergi ödəmə mədəniyyətinin formalaşdırılmasına yardım göstərməkdədir.

Lalə Rəhimli

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,

İqtisad Universitetinin Hüquq Kafedrasının müəlliməsi,

Azərbaycan Respublikasının Vəkillər Kollegiyasının üzvü

**Vergi hüquq münasibətlərinin konstitusion tənzimlənməsi baxımından vergi siyasətinin
inkişafı**

Müasir dövlət idarəçilik sisteminin uğurlu fəaliyyətinin təmin edilməsində vacib alətlərdən biri kimi vergi institutu çıxış edir. Şəxsiyyətin hüquqi statuslarının əsaslarını tənzim edən konstitusion hüquq normaları daxilində vətəndaşın əsas hüquq və vəzifələri ilə bərabər vergi ödəmək vəzifəsi də dövlətin normal fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən müstəsna əhəmiyyətə malik məsələlərdən biridir.

Konstitusiyada təsbit olunmuş normalar dövlət və insan arasında olan qarşılıqlı münasibətləri nizamlamaqla yanaşı xüsusi əhəmiyyət kəsb edən ictimai münasibətlərin bünövrəsini təşkil edərək əsas ictimai-iqtisadi prosesləri tənzim edən mexanizm rolunu oynayır.

Qanunla müəyyən edilmiş vergilərin və başqa dövlət ödənişlərinin tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur və heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz (1,m.73). Göründüyü kimi, bu maddədə öz əksini tapmış vətəndaşın vergi ödəmək vəzifəsi dövlətin şərtsiz tələbi kimi hər bir vergi ödəyicisinə şamil olunur və hər bir vergi ödəyicisi bərabərlik prinsipi əsasında qanun qarşısında eyni hüquqa malikdir. Qanunvericiliyə uyğun nəzərdə tutulan vaxtda və həcmdə vergiləri ödəmək hər bir şəxsin əsas konstitusion vəzifələrindən biridir. Hər bir vergi ödəyicisi qanunun müvafiq maddələrində göstərilən qaydada müəyyən məbləğin mütəmadi olaraq dövlət büdcəsinə keçirməyə borcludur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, öz növbəsində dövlət büdcəsi müxtəlif növ yığımlardan, rüsumlardan, vergilərdən və digər məcburi ödəmələrdən formalaşaraq, dövlətin siyasi, sosial, iqtisadi və digər proqramlarının yerinə yetirilməsinin maliyyələşdirilməsində əsaslı rol oynayır. Dövlət büdcəsi mərkəzləşmiş pul vəsaitləri fondu olaraq, insanların mənəvi və maddi tələbatlarını, eləcə də dövlətin zəruri ehtiyaclarını ödəyir. Yuxarıda göstərilən tələblərə riayət olunmadığı halda dövlətin, eləcə də digər şəxslərin qanunla qorunan maraqları və hüquqları pozulmuş olar.

Vergi ödəyən şəxslərin bu vəzifəsində cəmiyyətin hər bir üzvünün ictimai maraqları öz əksini tapmış olur və məhz elə bu səbəbdən də dövlət təkcə vergi ödəyicilərinin yox, eyni zamanda cəmiyyətin digər üzvlərinin də maraqlarının və hüquqlarının qorunması üçün vergi hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirmək hüququna malikdir.

Bununla yanaşı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi maliyyə fəaliyyətinin əsaslarına, vergilərə, rüsumlara və ödənişlərə dair ümumi qaydaları müəyyən edir (1,m. 94 I hissə b.15; m.138). Yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsinə dair məsələlər isə bələdiyyələrin iclaslarında həll edilir (1, m.144) və bu vergilər, eləcə də ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir (1, m.145). Lakin eyni zamanda qanun dövlət tərəfindən müəyyən edilən vergilərin dəyişdirilməsinə, habelə bu məsələyə dair referendumun keçirilməsinə qadağa qoyur (1, m.3, b.III).

Onu da qeyd edək ki, hər bir ölkənin uzunmüddətli strateji inkişaf proqramının uğurla həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biri də sabit və proqnozlaşdırıla bilən vergi sistemidir. Təkmilləşdirilmiş qanunvericiliyin və hüquqi-normativ bazanın mövcudluğu hər bir vergi sisteminin davamlığına, ilk növbədə, onun uğurlu fəaliyyəti üçün əsaslı zəmin yaradır. Belə ki, 18 mart 2009-cu il

tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına ümumxalq referendum yolu ilə digər dəyişikliklər ilə yanaşı 15-ci maddəsinə edilən dəyişikliklər də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Həmin maddənin 2-ci bəndinə edilən dəyişikliklərə uyğun olaraq “Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir” (2). Konstitusiyada təsbit edilən bu müddəalar bütövlükdə insan kapitalının inkişafına, respublikamızda əhalinin həyat səviyyəsinin davamlı olaraq yüksəldilməsinə, yoxsulluğun azaldılmasına və işsizlik səviyyəsinin minimuma endirilməsinə, dövlət büdcəsindən sosialyönümlü proqramlara maliyyə vəsaitlərinin daha da artırılmasına yönəldilməsinə açıq şəkildə dəlalət edir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, 1999-2000-ci illərdə respublikamızda vergi sahəsində təkmil qanunvericilik bazası yaradılmış, Vergi Məcəlləsinin ilk layihəsi hazırlanaraq geniş ictimai müzakirələrə çıxarılmış və qəbul edilmişdir. Sonrakı illərdə də Məcəllənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirildi. Vergi Məcəlləsi vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanır və burada hər kəsin konstitusion hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir. Burada qanun mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsini qadağan edir (3,m.3).

Ölkə prezidentinin 2 sentyabr 2005-ci il tarixli 992 N-li Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı da ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında vergilərin mühüm rolunu nəzərə alaraq, onların vaxtında və tam ödənilməsinə təmin edilməsində, vergi bazasını genişləndirilməsində, vergi ödəyicilərinə xidmət işinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasında və vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin daha da təkmilləşdirilməsində əsaslı rol oynamışdır (4,m.812). Bundan sonra dövlət başçısının 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası iqtisadiyyatın artan həcminə uyğun olaraq milli vergi sisteminin gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsinə möhkəm zəmin yaratmışdır (5).

Vergi qanunvericiliyində edilən dəyişikliklər nəticəsində respublikada iş adamlarının fəaliyyəti və sahibkarlıq üçün cəlbəedici və əlverişli vergi mühitinin yaradılması, habelə vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin inkişafında və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ciddi irəliləyiş əldə etmək mümkün olmuşdur. Bununla yanaşı son illər ərzində vergi sistemində yeni texnologiyaların tətbiqi və müasirləşdirilmə ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilmiş, vergi ödəyicilərinə xidmət səviyyəsi daha yaxşılaşdırılmışdır.

Bu gün respublikamızın vergi qanunvericiliyi fiskal məqsədlərlə yanaşı ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrinin inkişafının həvəsləndirilməsi, sərmayələrin və müasir texnologiyaların tətbiqi, eləcə də bir sıra məqamlarda sosial sahələrin təşviq edilməsi kimi məqsədlərə də xidmət edir. Qeyd edək ki, tənzimləyici, sosial və büdcə-vergi funksiyalara əsaslanan məqsədyönlü vergi siyasəti ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən iqtisadi siyasətin əsas tənzimləmə mexanizmlərindən biridir.

Bundan əlavə hazırda Azərbaycanın Avropa istiqamətində inteqrasiyasının sürətləndirilməsində vergi sahəsində əsas vəzifələrdən biri də vergi qanunvericiliyinin Avropa İttifaqının (Aİ) qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasıdır. Milli qanunvericiliyin uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar ilkin mərhələdə Aİ-nin dolaylı vergitutma sahəsində direktivləri üzrə əsas tələbləri təhlil edilərək müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, cari ilin əvvəlində Vergi Məcəlləsinə edilən son dəyişikliklər (aksizlərlə bağlı) də məhz beynəlxalq standartlara müvafiqliyin təmin edilməsi prosesinin tərkib hissəsidir (6). Eyni zamanda Azərbaycan vergi sahəsində bir çox beynəlxalq təşəbbüslərə imza atmış, məsələn, 2003-cü ildə “Vergi məsələləri üzrə qarşılıqlı inzibati yardım haqqında” OECD-nin və Avropa Şurasının birgə konvensiyasına qoşulmuş, 2014-cü ilin may ayında isə həmin konvensiyaya düzəlişlər edilməsi haqqında protokol imzalamışdır (7). Bununla yanaşı Vergilər nazirliyi Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatı (IOTA), Beynəlxalq Anti-Korrupsiya Akademiyası (IACA), MDB vergi orqanları rəhbərlərinin Koordinasiya Şurası, Amerikadaxili Vergi Administrasiyaları Mərkəzi (CIAT), İslam Dövlətlərinin Vergi Administrasiyaları Assosiasiyası (ATAIC), Dünya Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (IFC) və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir (8). Onu da qeyd edək ki, ölkəmizin vergitutma sahəsində mövqeyi beynəlxalq reytinglərdə ildən-ilə irəliləyir və Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə görə, Azərbaycan vergi ödəyicilərinin elektron qeydiyyatı sisteminin uğurlu tətbiqi nəticəsində dünyanın 12 aparıcı dövləti sırasında yer almışdır (9).

Beləliklə, son 15 il ərzində ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar tam əminliklə deməyə əsas verir ki, cari vergi qanunvericiliyi sahibkarlıq fəaliyyəti üçün cəlbedicidir və tətbiq olunan vergi yükü rəqabətə davamlıdır. Bu illər ərzində həmçinin vergilərin məcburi ödənilməsi sistemi təkmilləşdirilmiş, vergidən yayınma halları ilə mübarizə gücləndirilmiş, vergi sisteminin geniş imkanlara malik texniki baxımdan müasir tələblərə uyğun texnoloji bazası yaradılmışdır. Eyni zamanda olduqca vacib amil olan əhəlinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında əməkdaşlığın keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəlməsi, eləcə də vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin inkişaf etdirilməsinə nail olunmuşdur.

İSTİFADƏ OLUNAN MƏNBƏLƏR:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Hüquq ədəbiyyatı”, B.,2010, 94 s.
2. www.trend.az/azerbaijan/politics/1442873.html
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, “Qanun”, B.,2012, 415 s.
4. ”Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu”, 30.09.05-ci il, № 9
5. www.president.az/files/future_az.pdf
6. “Azərbaycan” qəzeti”, 10 fevral 2015-ci il, 31 (6885)
7. www.anl.az/down/meqale/respublika/2013/dekabr/342678.htm
8. <http://vergiler.az/art-view/2186/>
9. <http://bizimyol.info/news/46111.html>

Zamin Hüseynov, i.e.f.d.

Elşad Hacıyev, i.e.f.d.

Elçin Səmədli

Crowe Horwath MAK Azərbaycan Ltd şirkətinin partnyorları

Regional klasterlərin inkişafında vergi siyasətinin rolu

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası İqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafını nəzərdə tutur. “İqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafı çərçivəsində neft, qaz emalı və neft-kimya zavodlarından ibarət kompleksin inşası planlaşdırılır. Kompleksin təşkili zəruri investisiyaların cəlb edilməsinə, ekoloji normativlərə riayət olunmasına, son məhsulun istehsalına qədər olan texnoloji zəncirin qurulmasına, hazır məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, bu sahədə ixracın həcmnin və çeşidinin genişlənməsinə imkan yaradacaqdır.” (“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası, səh.16). Regional inkişafın əsasını infrastrukturun inkişafı, turizm və rekreasiya zonalarının, iqtisadiyyatın prioritet sahələri üzrə ərazi-istehsal klasterlərinin və yeni regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması təşkil edəcəkdir.

Eyni zamanda, qeyri-neft sənayesinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə ölkənin malik olduğu təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilməsi genişləndiriləcək və onlardan istifadənin səmərəliliyi yüksəldiləcəkdir. Ölkənin bölgələrində infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması,

informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, turizm və rekreasiya zonalarının, iqtisadiyyatın prioritet sahələri üzrə ərazi-istehsal klasterlərinin, hər bir bölgənin rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla, yeni regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirəcəkdir. (“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası, səh.21)

Klaster əsaslı yanaşma müzakirə və tədbirlərin daha strateji və əməli xarakterli olmasına imkan verir. İqtisadiyyat çərçivəsində klasterlərin vəziyyətinin təhlili:

- iqtisadi itkilərə diaqnoz qoymağı,
- rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini və inkişafa maneələri müəyyənləşdirərək prioritetlərin sıralanmasını asanlaşdırır.

O, diqqəti sektora aid spesifik risklərə yönəldə, institusional və koordinasiya problemlərinin həllindən irəli gələn əlavə pozitiv effektlərin bərabər paylanmasını təmin edə bilər.

Klasterlər spesifik sahədə şirkətləri, tədarükçüləri, təchizatçıları və assosiasiya olunmuş təşkilatları əlaqələndirir. Müvafiq maliyyə təchizatçıları, tədris müəssisələri və müxtəlif səviyyəli hökumət təşkilatları da adətən bura aid edilir. Bu təşkilatlar və qurumlar müxtəlif tipli eksternallıq (istehsalçı və istehlakçının fəaliyyətinin digər əlaqədar vahidə müsbət və ya mənfi təsiri) və tamamlayıcı əlaqələrə malik olur və bir qayda olaraq yaxın ərazilərdə yerləşirlər.

Klaster təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi aşağıdakı mərhələ və alətləri əhatə edir:

- A.** Təyin:
 - 1.** Layihələndirmə
- B.** Klaster təhlili
 - 2.** Məhsul və bazarların seqmentasiyası; 3. SWOT təhlil; 4. GAP təhlili (rəqiblərlə müqayisədə fərqlər və onların aradan qaldırılması yolları); 5. Porterin 5 amil təhlili (məqsəd, mümkün nəticələr, risklər, iştirakçılar, potensial göstəricilər); 6. Dəyər Zənciri təhlili; 7. Bazar meyillərinin təhlili; 8. Rəqabət mövqeyinin müəyyən edilməsi.
- C.** Institusional Dəstək
 - 9. Köhnə və yeni qurumların əməkdaşlıq çərçivəsinin layihələndirilməsi
- D.** Prosesə nəzarət
 - 10. Monitoring və qiymətləndirmə

Beynəlxalq təcrübənin və nəzəri-praktiki araşdırmaların nəticələrinin təhlili bələ bir qənaətə gəlməyə imkan vermişdir ki, Lənkəran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarının perspektiv inkişafının klasterlər əsasında həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Ona görə də, iqtisadi rayonların sosial-

İqtisadi infrastrukturunun klasterlər əsasında yenidən təşkili metodologiyası tətbiq edilməklə 2030-cu ilə qədər olan dövr üçün inkişaf layihələri hazırlanaraq Nazirlər Kabinetinə təqdim edilmişdir.

Bu layihələrin uğurla həyata keçirilməsi üçün stimullaşdırıcı mexanizmlərin işlənməsi və tətbiqi zəruridir. Layihələrdə yaradılması nəzərdə tutulmuş texnoparklar bu mənada daha əlverişli mövqeyə malikdirlər və orada fəaliyyət göstərəcək ayrı-ayrı şirkətlər vergi güzəştləri əldə edirlər. Bununla bərabər, texnoark ərazilərində və oradan kənarda formalaşacaq klasterlərin vergiyə cəlb edilməsində beynəlxalq təcrübənin tətbiqinə ehtiyac vardır. Avropa Birliyində və xüsusən də İtaliyada bu sahəyə fərdi yanaşma mövcuddur. Klasterlərin inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunan vergilər bütün dəyər və məhsul zəncirinə aid edilir. Klaster daxilində isə vergi yükünün paylanması klasterə daxil olan müəssisələrin qərarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Regional Klasterlərin inkişafının ikinci mühüm amili kiçik və orta müəssisələr (KOM) üçün stimullaşdırıcı vergi sisteminin tətbiqidir. Belə ki, inkişaf etmiş dövlətlərdə iş yerlərinin və ÜDM-in əsas hissəsi KOM-ların payına düşür. Ona görə də, belə müəssisələrin tanınması meyarları və vergiyə cəlb edilməsi xüsusiyyətləri davamlı inkişaf və rəqabətqabiliyyətli istehsalın tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Zeynalov Zakir Hacı oğlu
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
i.e.n. dos.

Bank əməliyyatlarından vergitutma sahəsində beynəlxalq təcrübə

Bank əməliyyatları üzrə gəlir və mənfəət vergisinin xarici təcrübələrində diqqəti çəkən birinci cəhət - ötən əsrin 80-cı illərindən başlanan və inkişaf etmiş ölkələri əhatə edən köklü vergi islahatlarının bu gün də davam etdirilməsidir. Fiskal sistemlərin neytrallaşması ilə xarakterizə olunan bu islahatların əsas xəttini vergi dərəcələrinin aşağı salınması təşkil edir. Bəzi inkişaf etmiş ölkələr üzrə son illərdə gəlir vergisi dərəcələrinin aşağı salınması ilə bağlı göstəricilər də fiskal neytrallıq meylinin gücləndiyini təsdiq edir.

Həmin ölkələrdə gəlir və mənfəət vergisi üzrə həyata keçirilən bu dəyişikliklər bank əməliyyatları üzrə vergitutmadan da yan keçməyib. Çünki əsas bank əməliyyatları - passiv və aktiv əməliyyatlar müxtəlif fiziki və hüquqi şəxslər üçün gəlir, kredit təşkilatları üçün son nəticədə mənfəət yaranması ilə nəticələnir. Yəni müştərilər gəlir və ya mənfəət, kredit təşkilatı isə mənfəət vergisi ödəyicisinə çevrilir. Ancaq bu ümumi əsaslarla birgə bank əməliyyatlarından vergi tutulması yenə də spesifik xüsusiyyətlərə malik olur və bu spesifik cəhətlər faiz gəlirlərinin vergiyə cəlb

olunmasında xüsusilə aşkar görünür.

Bank əməliyyatlarından vergitutmanın xarici təcrübələrinin bir istiqaməti mənfəət vergisi ilə bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə, məsələn, Almaniyada sahibkarlığın təşkilati-hüquqi formasından asılı olaraq gəlir vergisini bu subyektlər də ödəyirlər. Almaniyada vergi islahatlarına qədər fərdi sahibkar həm müəssisənin sahibkarı kimi gəlir, həm də mənfəət vergisini ödəməli olurdu. İslahatlar sahibkarlara seçim imkanı – gəlir və ya mənfəət vergisi ödəməyi seçmək imkanı verir. Eyni zamanda vətəndaşlar da vergitutmanın müxtəlif formalarında – korporativ vergi ilə yanaşı gəlir vergisi ödəmək imkanlarına malikdirlər.

Vergitutmadakı bu məqamlar və faiz xərclərinə qanunvericiliklə verilən güzəştlər başqa bir növ bank əməliyyatlarını - kreditlər alınmasını stimullaşdıran əsaslı amillərdəndir. İnkişaf etmiş ölkələrdə fərqli məqsədlər üzrə alınan borclara görə faizlərin vergi bazasından tam və ya qismən çıxılması kreditlərin maliyyələşdirmə mənbəyi kimi cəlbediciliyini kifayət gədər yüksəldir.

Bank əməliyyatlarına ƏDV tətbiqinin spesifik cəhəti ondan ibarətdir ki, əksər maliyyə xidmətlərindən ƏDV tutulmur. Avropa Birliyi (AB) zonasında kreditlərin verilməsi, bank qarantiyaları, ödənişlər, pul baratları, çeklər, və s. ƏDV ödəmələrinə cəlb olunmur. Bununla yanaşı ƏDV-nin kredit təşkilatlarına tam aid olmadığını iddia etmək olmaz. Bir tərəfdən, kredit təşkilatları da başqa hüquqi və fiziki şəxslər kimi fəaliyyətləri üçün gerek olan məhsul və xidmətləri əldə edərkən, malın qiyməti daxilində ƏDV ödəyirlər. İkinci tərəfdən, maliyyə xidmətlərinin ƏDV-dən tam azad edilməsi bütün ölkələri əhatə etmir. Bir sıra ölkələrdə ƏDV güzəştlərinə cəlb olunmayan maliyyə xidmətlərinin çeşidi artırılıb. Kanada, Sinqapur, Avstraliya və s. ölkələrdə belə bir təcrübədən istifadə olunur. ƏDV güzəştləri əvəzində xüsusi vergilər tətbiqi praktikası da mövcuddur və məsələn, Fransada bu məqsədlə maliyyə vasitəçiliyi ilə məşğul olan təşkilatların əməkdaşlarının əmək haqqına belə xüsusi vergilər tətbiq edilir.

Bu praktik nümunələrdə başqa bir çox bank əməliyyatlarının, daha dəqiqi, banklar tərəfindən göstərilən xidmətlərin ƏDV-yə cəlb edilməsi texniki tərəfdən çətinlik yaratmır və bu tip xidmətlər xarici ölkələrdə ƏDV-yə cəlb olunur. Məsələn, Ukraynada qiymətlilərin saxlanması, yubiley sikkələrinin satışı, operativ lizinq və s. əməliyyatlardan ƏDV tutulur. Latın Amerikasının bəzi ölkələrində bir sıra bank əməliyyatlarından – bank hesabından vəsaitlərin silinməsindən, nağd vəsaitlərin götürülməsindən və s.-dən ƏDV tutulur. Ötən əsrin 90-cı illərindən belə bir tədbirlər Argentina, Braziliya, Kolumbiya, Venesuela və s. ölkələrdə tətbiq olunub. Bank transaksiyalarına ƏDV-nin dərəcəsi 0,2-2% həddində müəyyən edilib və müxtəlif ölkələrdə fərqli bank əməliyyatlarını əhatə edib. Məsələn, Kolumbiyada əmanət faizləri üzrə müştərinin hesabına köçürülən vəsaitlər də ƏDV-yə cəlb edilir, Ekvadorda isə hətta hesaba daxil olan vəsaitlərdən də ƏDV tutulur. Argentinada da həm debet, həm də kredit transaksiyalarına ƏDV tətbiq olunur. 2001-ci ildə Argentinada bu vergi 0,6%, Braziliyada 0,36%, Venesuelada 0,75%-li dərəcələrlə tutulur. Bu verginin müsbət fiskal

nəticələri (ÜDM-in 1%-nə yaxın vergi daxilolmalarının əldə edilməsi), bəzi hallarda neqativ nəticələrdən (iqtisadi artıma mane olması) aşağı olub. Venesuelada bir dollar vergi ödəyən kredit təşkilatı bu əlavə vergiyə görə 28 sent gəlir itkisi ilə üzləşib, Kolumbiyada isə bu göstərici 41 sent olub.

Xarici təcrübənin təhlilindən aydın olur ki, bank əməliyyatlarının ƏDV-yə cəlb edilməsi məsələsi kifayət qədər mürəkkəb bir problemdir və təkcə cari fiskal məqsədlər naminə bu əməliyyatları ƏDV-yə cəlb etmək effektiv deyil.

Ağayev Səyyad İsaq oğlu

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA-nın İdarəetmə

Sistemləri İnstitutunun “Sosial-iqtisadi proseslərin

modelləşdirilməsi” laboratoriyasının böyük elmi işçisi

Əlavə Dəyər Vergisi ödəyicilərinin borc göstəricisinin paylanması analizi

Dövlət büdcəsinə vergilərin ödənilməsində Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ödəyiciləri tərəfindən ödənilən vergilər mütləq üstünlük təşkil edir. ƏDV ödəyicilərinin iqtisadi fəaliyyətində, o cümlədən onlar tərəfindən vergilərin ödənilməsi potensialını qiymətləndirmək üçün vergilərin borc göstəricisi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan Respublikasında hazırda 18 mindən çox əlavə dəyər vergisi ödəyicisi fəaliyyət göstərir. 2014-cü il ərzində Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsinə 7 mld. 113 mln. 622,4 min manat vəsait ödənilmişdir ki, bunun da xeyli hissəsi-2 mld. 048 mln. 656,7 min manatı (təxminən 29%-i) ƏDV ödəyicilərinin payına düşmüşdür. ƏDV ödəyicilərinin fəaliyyətini xarakterizə edən vergi bəyannaməsi göstəricilərinin (dövriyyələri, ödəmələri, hesablamaları, vergi borcları, artıqödəmələri və s.) paylanmalarının müəyyən edilməsi onların fəaliyyətinin təhlilinə, o cümlədən vergi nəzarətinin gücləndirilməsinə və vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsinə xeyli dərəcədə kömək etmiş olur. Lakin ƏDV ödəyicilərinin vergidən yayınma riski bir qayda olaraq statistik üsullarla fəal, o cümlədən statistik paylanma üsulları ilə təhlil edilir. Bu zaman əgər təhlil edilən göstərici normal və ya asimptotik normal paylanma qanunlarına tabe olmadıqda təhlilin nəticələri qeyri-effektiv olur. Ona görə də təhlildən əvvəl göstəricilərin paylanma qanunlarının qiymətləndirilməsi zərurəti yaranır.

Qeyd edək ki, sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 150000 manatdan artıq olan hüquqi və 90000 manatdan artıq olan fiziki şəxslər ƏDV ödəyiciləri kimi qeydiyyatdan keçirlər. ƏDV ödəyiciləri ƏDV ödəməklə bərabər (ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizi) digər dövlət

vergilərini də ödəyirlər (şəxsi gəlir vergisi, mənfəət vergisi, əmlak vergisi, torpaq vergisi və s.). Nəzərə alsaq ki, ƏDV ödəyicilərinin dövriyyələri sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinə nəzərən xeyli böyük olur və həmçinin ödədiyi vergi növləri də çoxdur. Onda belə qənatə gələ bilərik ki, ƏDV ödəyicilərinin fəaliyyətlərinin təhlili, o cümlədən vergilərdən yayınma risklərinin müəyyən edilməsi daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Deməli, ƏDV ödəyicilərinin fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin paylanma qanunlarının müəyyən edilməsi xeyli aktualıq kəsb edir. Statistik təhlil və modelləşdirmədə bir qayda olaraq iqtisadi göstəricilərin, o cümlədən vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin normal və asimptotik normal paylanmaya malik olduğu qəbul edilir. Lakin elə hallar ola bilər ki, bu fərziyyə ödənilməsin. Bu zaman statistik üsullarla, xüsusi ilə vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsinin nəticələri reallıqdan kənarlaşa bilər. Ona görə də vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin statistik təhlili ilk növbədə göstəricilərin paylanma qanununun müəyyən edilməsi ilə başlanmalıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əsas məqsəd ƏDV ödəyicilərinin fəaliyyətlərini xarakterizə edən göstəricilərin paylanmalarının statistik qiymətləndirilməsindən ibarətdir. Daha doğrusu, ƏDV ödəyicilərinin dövriyyə, hesablama, ödəmə, artıq ödəmə və borc kimi göstəricilərinin seçmə müşahidə əsasında empirik paylanmalarının parametrlərinin qiymətləndirilməsi və χ^2 razılıq meyarı ilə seçilmiş paylanmanın əhəmiyyətliliyinin müəyyən edilməsindən ibarətdir. Əgər ƏDV ödəyicilərinin fəaliyyətlərini xarakterizə edən göstəricilər normal və ya asimptotik normal paylanmaya tabe olarlarsa, onda onların fəaliyyətində vergidən yayınma risklərinin qiymətləndirilməsində normal paylanma əsasında qiymətləndirmək mümkündür.

Araşdırma üçün təsadüfi seçmə ilə 3810 ƏDV ödəyicisinin fəaliyyətini əks etdirən əsas göstəricilər (dövriyyə, hesablama, ödəmə, artıq ödəmə və borc) götürülmüşdür. Bu ödəyicilərdən 940-nın illik vergi borcu var və tədqiqat işində həmin göstəricinin paylanması qiymətləndirilmişdir.

Seçməyə cəlb olunmuş vergi ödəyicilərinin illik vergi borcu 0 manatdan 277 286 manata qədər dəyişir. İllik vergi borcuna görə vergi ödəyicilərini qruplara bölürük. İrəli sürdüyümüz hipotez, yəni ƏDV ödəyicilərinin borc göstəricisinin eksponensial qanunla paylanması (asimptotik normal paylanma) haqqında hipotez rədd edilir. Bu bir daha ƏDV ödəyicilərinin borc göstəricisinin normal və ya asimptotik normal paylanmaya malik olmadığını göstərmişdir. Qeyd edək ki, ƏDV ödəyicilərinin borc göstəricisinin digər asimptotik normal paylanma qanunlarına malik olub-olmadığı Puasson paylanma qanunu ilə yoxlanılmış və müəyyən edilmişdir ki, borc göstəricisi normal və ya asimptotik normal paylanma qanunlarına tabe deyil. Ona görə də həmin göstərici əsasında risklərin qiymətləndirilməsi ənənəvi statistik üsullarla deyil, digər üsullarla tədqiq edilməlidir.

Beləliklə, müvafiq metodologiya əsasında müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən ƏDV ödəyicilərinin illik vergi borcu üzrə aparılmış analoji hesablamalardan aşkar olunmuşdur ki, bu göstərici eksponensial (üstlü) paylanmaya malik deyil. Bunun səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi üçün əlavə tədqiqatlar aparılmalıdır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, bu göstərici üzrə vergidən yayınma risklərinin paylanma qanunları ilə (normal paylanma, t -paylanması, χ^2 xi-kvadratı paylanması, eksponensial paylanma, Puasson paylanması və s.) qiymətləndirilməsi müəyyən yanlışlıqlar yarada bilər. Ona görə də burada təklif edilən üsul göstəricilərin normal paylanması zərurətini tələb etmir. Bu yanaşma Birləşmiş Millətlər Təşkilatının inkişaf proqramının ölkələrin inkişaf reytinginin hesablanmasında tətbiq edilən metodikaya əsaslanır. Bu metodologiya əsasında İnsan İnkişafı İndeksi 1990-cı ildən başlayaraq dünya ölkələri üçün hesablanaraq inkişaf reytingi çıxarılır və BMT-nin inkişaf proqramının qlobal hesabatında dərc edilir. Bu indeks inkişafın müxtəlif tərəflərini əks etdirən ən ümumi göstəricidir. Azərbaycan Respublikası üzrə insan inkişafı haqqında hesabat 1995-ci ildən başlayaraq hazırlanıb dərc edilir.

Təhminə Əliyeva Tahir qızı

AZDİU-nun Bank işi kafedrası

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

**Maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və məzmununa elmi-
nəzəri yanaşmaların tədqiqi**

Bəzi iqtisadçıların fikrincə, maliyyə nəzarəti dedikdə, cəmiyyətdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün effektiv maliyyə siyasəti həyata keçirmək məqsədilə dövlətin və bələdiyyə qurumlarının pul fondlarının yığılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində fəaliyyət qanunçuluğu üzərində müvəkkil dövlət orqanları və təşkilatları tərəfindən həyata keçirilən nəzarətdir.

Göründüyü kimi, bu tərifdə maliyyə nəzarəti sadəcə olaraq nəzarət orqanlarının fəaliyyəti ilə eyniləşdirilir. Hesab edirik ki, bu tərif nəinki dövlət maliyyə nəzarətinin, hətta maliyyə nəzarətinin də mahiyyətini əks etdirmir.

Bir qrup iqtisadçılar isə hesab edirlər ki, geniş mənada dövlət maliyyə nəzarəti bütün səviyyələrdə dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, eləcə də dövlət təşkilatlarının daxili nəzarət bölmələrinin iqtisadi subyektlər üzrə dövlət maliyyə axınlarının və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin idarə edilməsi prosedurlarında aşağıdakı pozuntuların aşkara çıxarılması, xəbərdarlıq edilməsi və aradan qaldırılması üzrə müvafiq normativ aktlarla müəyyən edilmiş fəaliyyətidir(2):

1) Bütçə prosesinin gedişində təşkilatın maliyyə –təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı, eləcə də dövlət maliyyə axınlarının idarəedilməsinin istənilən bu və ya digər prosedurların yerinə yetirilməsi zamanı (o cümlədən də mühasibat uçotunun aparılması və mühasibat hesabatının tərtib olunması zamanı) qanunvericiliyə əməl olunmaması;

2) Dövlət təşkilatlarının və onların birliklərinin, dövlət iştirak etdiyi və ya xüsusilə dövlət fəaliyyəti ilə bağlı təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində nöqsanlar (bu baxımdan əmlak və öhdəliklərin, daha doğrusu dövlət maliyyə axınlarının dəyişməsi səbəb olan maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivlik və məqsədəuyğun predmetinə nəzarət həyata keçirilir);

3) Dövlət pul və material resurslarının (kapitalların), eləcə də təsərrüfat fəaliyyətində istifadə olunan və özgəninkiləşdirilən dövlət mülkiyyətinin qeyri-maddi obyektlərinin idarə edilməsindəki cəhd və sui-istifadələr;

4) Dövlətin maliyyə təhlükəsizsiyi təhdidlərinin meydana çıxmasını şərtləndirən fəaliyyət.

Digər ölkələrdə də buna nəzarət orqanları vardır. Məsələn, Fransada bütçə-maliyyə sahəsindəki əyintilərin aşkara çıxarılması və mübarizəsi ilə hesablama palatası məşğul olur, dövlət maliyyəsi üzərində ümumi nəzarəti həyata keçirir. Bundan başqa Fransada baş maliyyə müfəttişliyi və baş inzibatçılıq müfəttişliyi fəaliyyət göstərir və İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyinə tabe olur. İngiltərədə bütçə-maliyyə nəzarətini parlamentin milli nəzarət-təftiş idarəsi həyata keçirir. Bir çox ölkələrdə maliyyə nəzarəti dövlət nəzarəti ilə müstəqil auditor nəzarətinin əlaqələndirilməsi formasını həyata keçirilir.

Hesab edirik ki, bütçə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarətin artırılması üçün «Maliyyə nəzarəti haqqında» qanun layihəsi işlənib hazırlanmalıdır. Artıq ölkə prezidenti «Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında» fərman imzalamış və həmin sənədlə maliyyə intizamının qorunması məsələləri nazirlik qarşısında əsas vəzifə kimi qoyulmuşdur. Fikrimizcə maliyyə intizamının gücləndirilməsi üçün təkəcə Maliyyə Nazirliyi səlahiyyətlərinin artırılması yetərli deyildir. Bundan başqa, parlament orqanı kimi Hesablama Palatasının da fəaliyyətinin genişləndirilməsinə zərurət yaranmışdır. Bununla yanaşı, ölkə prezidenti qlobal maliyyə böhranı başladıqdan sonra həm maliyyə intizamının gücləndirilməsi, həm də çirkli pulların yuyulmasına qarşı mübarizənin aparılması üçün daha 3 sənəd də imzalamışdır. Hesab edirik ki, Maliyyə Nazirliyinin, eləcə də Mərkəzi Bankın maliyyə intizamının gücləndirilməsi ilə bağlı fəaliyyəti genişləndirilməlidir. Maliyyə Nazirliyinin apardığı yoxlamalar göstərir ki, bir sıra qurumlarda bütçə vəsaitlərinin təyinatında yayındırma faktları mövcuddur. Maliyyə intizamının gücləndirilməsi qlobal böhran dövrlərində vəsaitlərdən effektiv istifadənin əsas elementlərindən biri sayılır. Dövlət bütçəsindən vəsait ayrılan bütün layihələrdə əsaslandırılmış «Xərc – Gəlir Təhlilinin» aparılması vacibdir. Hesab edirik ki, dövlət bütçəsindən vəsait ayrılacaq bütün layihələr üzrə beynəlxalq metodologiya əsasında bu yeniliyin tətbiq edilməsi maliyyə resurslarının daha səmərəli xərclənməsinə

imkan yaradacaq və həmçinin bu vəsaitlərin effektivliyini yüksəldəcəkdir. Bununla yanaşı, büdcə xərclərindən istifadə zamanı qənaət prinsipinin tətbiqini məqsəduyğun sayırıq.

Büdcə vəsaitlərinin daxil olması və istifadə edilməsi üzərində səmərəli nəzarətin təşkili və dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsi daha da təkmilləşdirilməlidir. Bununla yanaşı, əhaliyə əmək haqqı, pensiya, təqaüd və digər sosial müavinətlərin müasir ödəniş mexanizmləri vasitəsilə paylanmasına zəmin yaratmaq məqsədilə vergi, gömrük və s. hökumət orqanlarının ödəniş sistemləri infrastrukturuna texnoloji inteqrasiyası həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan müstəqil dövlət elan edildikdən və iqtisadiyyatını köklü surətdə dəyişdirib bazar iqtisadiyyatı formalaşdırdıqdan sonra regional siyasətin məzmunu da kəskin dərəcədə dəyişib. Bu onunla bağlıdır ki, müstəqil ölkənin dövlət idarəçiliyində yeni sistemin formalaşdırılması regionların səlahiyyətlərini xeyli artırmışdır ki, bu da regionların sosial-iqtisadi inkişafı, həmçinin də regional siyasət zəminində dövlət və region (ərazi) arasında idarəçiliyin səlahiyyət funksialarının bölünməsi zamanı regionların maraqlarını nəzərə almağı vacibləşdirir. Bu şəraitdə regionların sosial-iqtisadi inkişafının həllini yalnız hökumət, yerli hakimiyyət və yerli özünüidarəetmə orqanları söylərinin əlaqələndirilməsi nəticəsində həyata keçirmək mümkündür. Ona görə də ayrı-ayrı region və ərazilərdə özünüidarəetmə və öz-özünü inkişaf etdirmənin əhəmiyyəti yüksəlir, bu da regionların iqtisadi və sosial inkişafında bələdiyyələrin iştirakının rolu, forma və mexanizminin işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

**Bakı Dövlət Universitetinin
Sociologiya kafedrasının dosenti**

Şəfiyev Uzeyir Atamalı o.

Vergilər və Dövlətin Sosial Siyasəti

“Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik”

Heydər Əliyev

Dövlət iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, dünya iqtisadiyyatının vəziyyətindən, prioritet məqsədlərin qoyulmasından asılı olaraq ölkənin iqtisadi, sosial və investisiya sahələrini vergi siyasətinin instrumentləri vasitəsilə nizamlayır. Vergi sistemi – vergilərin, onların toplanmasının, dövlət ərazisi

daxilində milli qanunvericilyə tabe olan, prinsip, forma və metodların və onların tətbiqi, dəyişilməsi və ləğvinin, norma və qaydaların, səlahiyyətliyə və vergi münasibətlərində məsuliyyət daşıyan iştirakçıların cəmidir.

Vergi təyinetmənin əsas prinsiplərini XVIII əsrdə görkəmli şotland iqtisadçısı A.Smit tərtib etmişdir. Bu gün onlar vergi siteminin klassik prinsipləri kimi məşhurdular. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirək:

- 1) ədalət prinsipi;
- 2) ayırd etmə prinsipi. Prinsipə görə hər vergi ödəyən verginin miqdarı və ödəmə müddətini dəqiq ayırd etməlidir;
- 3) hesablama və ödəmənin rahatlığı prinsipi;
- 4) qənaət prinsipi. Vergi sitemində minimal zərər olmalıdır.

Ümumiyyətlə, vergi sisteminin əhəmiyyəti dövlətin funksional vəzifələrinə əsaslanır.

Sosial siyasət müasir iqtisadi siyasətin prioritet idarəedicisi sayılır. O, aşağıdakı istiqamətlərin həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir:

- 1) sakinlərin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- 2) işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınması;
- 3) inflyasiyanın nəzarətdə saxlanması, vətəndaşların gəlir səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;
- 4) təhsil, sağlamlığın təşkili və digər sosial sahələrin inkişaf etdirilməsi.

Sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biri işləyən əhali kütləsi ilə işləməyə yararlı olmayan vətəndaşların əlaqələrinin vergi sistemi vasitəsilə dəstəklənməsidir.

Sosial siyasətin tendensiyası, mexanizmlərinin ölkəmizdə həyata keçirilməsi zamanı əsas prinsip vergi sitemində sosial ədalətliyin təmin olunması prinsipi, vergi qoyulmasının differensasiyası və vergi sistemi mexanizmləri ilə həyata keçirilir.

Vergi ödəyicilərinə xidmətin genişləndirilməsi və xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində görülən tədbirlərdən biri də 2011-ci ildə qəbul edilmiş “2011-2015-ci illərdə vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin inkişafı konsepsiyası”dır. Konsepsiyanın qəbul edilməsində məqsəd vergi ödəyiciləri ilə əlaqələri partnyorluq və qarşılıqlı əməkdaşlıq prinsipləri əsasında, daha müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə qurmaq və vergi qanunvericiliyinə könüllü əmələmə prosesini inkişaf etdirməkdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadi sistemin rəqabət qabiliyyətinin daha da artırılması məqsədi ilə tədricən passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçid təmin ediləcək, vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühit yaradılmasına kömək edəcəkdir. Bununla yanaşı, vergi dərəcələrinin və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının strukturunun (işəgötürənlər və sığortaolunanlar tərəfindən ödənilən hissələr), həmçinin gömrük rüsumlarının optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər sahibkarlıq fəaliyyəti üçün daha əlverişli mühitin yaradılmasına kömək edəcəkdir.

Ölkə əhalisinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün 2010-cu il sentyabr ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev silsilə sərəncamlarla vəzifə maaşları Vahid Tarif Cədvəli ilə tənzimlənən elm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə işləyənlərin, hərbi qulluqçuların, xüsusi rütbəsi olan əməkdaşların və dövlət qulluqçuları olmayan mülki işçilərin aylıq vəzifə maaşlarının, habelə, yaşa görə əmək pensiyalarının baza hissəsinin şəhid ailəsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdünün, məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün verilən aylıq müavinətin, doktorantlar, ali, orta ixtisas və peşə təhsili tələbə və şagirdlərə verilən təqaüdlərin və ölkə üzrə digər sosial ödənişlərin artımı təmin edilmişdir.

Dövlətin əsas funksiyalarından biri əhalinin sosial müdafiəsini təşkil etmək, maddi nemətlərin ədalətli bölgüsünü təmin etmək, daxili siyasətin sosial yönümlülüyünü ön planda saxlamaq, vətəndaşların sosial rifah halını daim yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev "Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları"nın icrasına həsr olunmuş 5 fevral 2014-cü il tarixli konfransda demişdir: "Xalqın birinci xidmətçisi mənəm və bütün dövlət məmurları belə işləməlidir". Prinsipcə bu mövqe sosial dövlət modelinin əsas hədəf seçilməsinin baş göstəricisidir.

Azərbaycan dövlətinin məqsədlərindən biri əhalinin sosial rifah halını ən yüksək səviyyəyə çatdırmaq, dünyanın inkişaf etmiş dövlətinə çevrilmək, sosial rifah dövləti mərtəbəsinə yüksəlməkdir. Sosial dövlət dedikdə inkişaf etmiş, sosial ədalət təmin olunmuş, maddi sərvətlər, nemətlər, istehsal resursları qanun daxilində hamıya əlçatan olan və hər bir vətəndaşın layiqli həyat şəraiti əldə etməsinə təminat verən hüquqi, demokratik, müasir ictimai-siyasi sistem başa düşülür. Sosial dövlət anlayışı ilk dəfə 1850-ci ildə alman alimi Lorenc fon Şteyn tərəfindən işlədilmişdir. Lorensə görə sosial dövlət bütün siniflərə, eləcə də hər bir vətəndaşa bərabər hüquq və imkanlar yaradan dövlətdir. Belə dövlətdə hökumət bütün vətəndaşların iqtisadi və ictimai inkişafına siyasi, hüquqi, iqtisadi dəstək verməlidir. Alman alimi H.Heller "Sosial - hüquqi dövlət" anlayışını siyasi lekskonda daxil etmişdir. Sosial dövlətin əsas əlamətlərini isə aşağıdakı kimi təsvir etmişdir:

- Sosial sahədə mükəmməl qanunvericiliyin olması;
- Dövlət tərəfindən müxtəlif sosial yönümlü proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Vətəndaş cəmiyyətinin qurulması;
- Dövlətin vətəndaşlar qarşısında sosial məsuliyyəti;
- Dövlət tərəfindən hər bir vətəndaşın sosial müdafiəsinin təmin olunması və layiqli həyat şəraitinin yaradılması;
- Layiqli sosial, iqtisadi, mədəni həyat təminatları əldə etmək üçün hər kəsə bərabər imkanlar yaradılması;
- Ölkənin iqtisadi inkişafının yüksək səviyyədə olması.

Sosial dövlət quruculuğu ötən əsrin ortalarından, II Dünya müharibəsindən sonra başlamışdır. Dünyada ilk dəfə 1949-cu ildə Almaniya Federativ Respublikası özünü sosial dövlət elan etmişdir. Sosial dövlət qurulmasının başlıca şərti o dövlətdə sosial ədalətin, demokratiyanın və hüququn aliliyinin təmin olunmasıdır.

Azərbaycan dövlətinin əsas məqsədlərindən birinin sosial dövlət olması barədə Konstitusiyaya 2002-ci ildə edilən əlavə və dəyişikliklərdə sosial rifah dövlətinin qurulması ilə bağlı müddəa öz əksini tapmışdır. Konstitusiyanın 16-cı maddəsi "Sosial inkişaf və dövlət" adlanır. Bu maddənin 1-ci bəndində göstərilir ki, Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır. Azərbaycan Dünya Bankının adambaşına düşən ümumi milli gəlir təsnifatına görə "yuxarı orta gəlirli" ölkələr qrupuna daxil olmuş, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının insan inkişafı ilə bağlı 2010-cu il üzrə hesabatına əsasən "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupuna keçmişdir. Adambaşına düşən ümumi milli gəlir 1005 ABŞ dollarından az olan ölkələr aşağı gəlirli, 1006-3975 ABŞ dolları olan ölkələr aşağı orta gəlirli, 3976-12275 ABŞ dolları olan ölkələr yuxarı orta gəlirli, 12276-dan yuxarı olan ölkələr yüksək gəlirli ölkələr sırasına daxildir. Bu baxımdan ölkəmizin yaxın 5-6 ildə ÜMG-ni 13 min ABŞ dollarına çatdıracağı və dünyanın inkişaf etmiş dövlətləri sırasına çıxması çağırışı siyasi iradə faktıdır.

Sosial dövlətin qurulmasının əsas şərtlərindən biri həmin dövlətdə sosial ədalətin səviyyəsi sayılır.

Sosial dövlətin əsas funksiyaları bunlardır:

- Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin (əlillər, qocalar, işsizlər və s.) qayğısını öz üzərinə götürmək;
- Əməyin mühafizəsini və insanların sağlamlığını təmin etmək;
- Ailəyə, ana və uşaqlara dəstək vermək;
- Gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə sosial qeyri-bərabərliyi yumşaltmaq;
- Xeyriyyəçilik fəaliyyəti üçün geniş imkanlar yaratmaq;
- Təhsil və mədəniyyət proqramlarına maliyyə yardımı göstərmək;

- İşsizliklə mübarizə;

Ümid edirik ki, sosial rifah dövləti istiqamətində atılan kardinal addımlar sosial dövlətin funksionallığına öz töhvəsini verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış ” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
2. Müstəqil Azərbaycanın vergi sistemi. 20 il (1991-2011), vergilər Nazirliyi (2011)
3. <http://www.maliyye.gov.az/>
4. <http://www.azxeber.com/>

Abbasov Sərvər Alıcan oğlu,

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Maliyyə menecmenti kontekstində muhasibat uçotunun təşkili

Maliyyənin neoklassik nəzəriyyəsi kapital bazarlarının inkişaf qanunauyğunluqlarını və onların iştirakçılarının davranış məntiqi və prinsiplərini nəzəri cəhətdən əsaslandırır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu istiqamətin əsas sistemyaradıcı elementi olan müəssisə kapital bazarı ilə bilavasitə münasibətdə fəaliyyət göstərir. Lakin firmanın maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi təkcə maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlardan ibarət deyil. Çünki maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlar pul axınları, investisiya, borc-istiqraz əməliyyatlarının idarə edilməsi üzrə aparılan müxtəlif növ əməliyyatların yalnız bir hissəsidir. Məhz bu vəziyyət maliyyə menecmentinin nəzəri əsaslarının işlənib hazırlanması üçün əsas olmuş üç elmin: maliyyənin neoklassik (müasir) nəzəriyyəsi, muhasibat uçotu və idarəetmənin ümumi nəzəriyyəsinin birləşməsindən müstəqil elmi və praktiki istiqamət kimi formalaşmışdır.

Maliyyə menecmenti bəzi təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi barədə elm kimi həmin subyektin ətraf mühit kontekstində müəyyən xüsusiləşməsini, onun fəaliyyət prosesində baş verən əlaqə və münasibətlərin eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Makroiqtisadi səviyyədə maliyyə axınları müəyyən məntiqə tabe olurlar, onların savadlı idarə edilməsi isə həmin məntiqi başa düşməyə imkan verən bəzi obyektiv, mövcud konseptual prinsipləri bilməyi tələb edir. Məhz müasir maliyyə

nəzəriyyəsi çərçivəsində maliyyə menecmentinin təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi metodologiyası ilə izah olunan, maliyyənin idarə edilməsi elminin əsas kateqoriyaları ilə səciyyələnən, idarəetmə məqsədi üçün istifadə olunan ayrı-ayrı üsulları, metodları və alətləri işləyib hazırlayan, onların nəzəri əsaslandırılmasına imkan verən çoxlu baza konsepsiyaları formalaşmışdır.

Maliyyə menecmenti maliyyə, idarəetmə, uçot və təhlil sahəsindəki nəzəri işləmələri və onun çərçivəsində hazırlanmış yanaşmaların praktiki tərəflərini müvəffəqiyyətlə əlaqələndirən iqtisad elminin ən perspektiv istiqamətlərindən biridir. Maliyyə menecmenti maliyyə nəzəriyyəsi ilə mühasibat uçotu arasında əlaqələndirici həlqədir.

Maliyyə menecmentinin məzmununa bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqəli məsələlər: ümumi maliyyə təhlili və planlaşdırma; pul vəsaitlərinin cari idarə edilməsi; istehsalın rentabellik səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsi; investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi; maliyyə resursları mənbələrinin idarə edilməsi aid edilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb edilməsi, müştərək və xarici müəssisələrin, holdinq şirkətlərinin yaradılması, dünya təsərrüfat sistemində sıx inteqrasiya xarici tərəfdaşlar və potensial investorlar üçün beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən qəbul edilən formada mühasibat uçotu və hesabatlarının qurulmasını zəruri edir.

Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və nəzarət funksiyasının möhkəmləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq əmlakın qorunub saxlanması vəzifəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mühasibat uçotu müəssisədə əmlakın hərəkəti və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında lazımı sintetik və analitik informasiyaları cəmləşdirir ki, bunun da əsasında müvafiq idarəetmə qərarları qəbul olunur.

Dünya ölkələrində mühasibat uçotunun prinsipləri xeyli fərqlənir. Bu fərqlər həm təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilinin mövcud formalarının müxtəlifliyi, həm də uçot praktikasına xarici amillərin (iqtisadi, siyasi, coğrafi, sosial və s.) təsiri ilə şərtlənir. Lakin bununla belə mühasibat uçotunun başlıca funksiyası dünyanın bütün ölkələri üçün vahid maliyyə informasiyalarını ümumimləşdirməkdən ibarətdir. Məsələn, ABŞ-da mühasibat uçotunun məlumatları, hər şeydən əvvəl, investor və kreditorların tələbatının ödənilməsinə yönəldilib. Digər ölkələrdə mühasibat uçotunun prioritet istiqaməti başqa cürdür, yəni vergi qanunvericiliyinə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanlarına düzgün informasiya təqdim etməkdir.

Maliyyə uçotu – müəssisənin maliyyə hesabatının tam hazırlanmasının başa çatdırılması prosesidir, hansıki ondan həm daxili və həm də xarici istifadəçilər istifadə edirlər. Maliyyə hesabatının əsas məqsədi və vəzifəsi investisiya qoyuluşu və kreditlərin verilməsi haqqında qərarların qəbulu,

istifadəçilərin pul vəsaitinin gələcək hərəkətini qiymətləndirməyə kömək, iqtisadi resurslardakı dəyişiklikləri əks etdirmək üçün yarıyan informasiyalar təqdim etməkdən ibarətdir.

Son illər dünya praktikasında geniş inkişaf etmiş maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı özünü-özlüyündə mühasibat uçotunun rolunun təsvirini nəzərdə tutur. Tarixi mühasibat uçotu müəssisənin əmlakının qorunub saxlanması və onun fəaliyyətinin rentabelliyyətinə mülkiyyətçi tərəfindən nəzarət vasitəsi kimi, həmçinin dövlət büdcəsinə vergilərin ödənilməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq aləti kimi qurulmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2015
2. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004
3. Abbasov S.A. Holding şirkətlərində mühasibat uçotu və nəzarətin təşkili (monoqrafiya). Bakı, «Nurlan», 2007
4. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı: formalaşma və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı, «Elm», 2003

Həmid Həmidov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dosent

Fuad Əliyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Baş müəllim

Vergi tutulan gəlirin (mənfəətin) əks etdirilməsi üçün tətbiq edilən metodlar

Bütün dünyada bankların rolu iqtisadiyyatın inkişafında çox böyük rol oynayır. Banklar həmçinin iqtisadi fəaliyyətdə də stimullaşdırıcı təsirə malikdir. Digər tərəfdən bank fəaliyyətinin vergiyə cəlb olunması amili vergi daxilolmalarında böyük əhəmiyyət kəsb etdiyindən, büdcənin formalaşmasında bankların rolu danılmazdır. Banklar ölkənin iqtisadi inkişafında təkanverici rol oynayır. Son illərdə ölkəmizdə büdcə daxilolmalarında bankların rolu artmaqdadır. Qeyd edək ki, vergi orqanları ilə qarşılıqlı münasibətdə banklar üç mövqedən çıxış edirlər: birinci, müstəqil vergi ödəyicisi kimi; ikinci, dövlət və vergi ödəyicisi arasında vasitəçi kimi. Burada vergi ödəyiciləri

tərəfindən vergilərin dövlət büdcəsinə banklar vasitəsilə ödənilməsi və ya banklar tərəfindən vergi ödəyicisi haqda vergi orqanının tələb etdiyi məlumatların verilməsi prosesi nəzərdə tutulur. Nəhayət, sonuncu vergi agenti kimi (ödəmə mənbəyində vergilərin hesablanıb dövlət büdcəsinə köçürülməsi və s.).

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 130-cu maddəsinə görə «vergi ödəyicisi vergi tutulan gəlirin (mənfəətin) dəqiq əks etdirilməsi üçün ... tətbiq edilən uçot metodundan asılı olaraq gəlirlərini və xərclərini onların əldə edildiyi və ya çəkildiyi müvafiq hesabat dövrlərinə aid etməyə borcludur». Məcəllənin 130.4-cü maddəsində isə bildirilir ki, «vergi ödəyicisi ... vergilərin uçotunu kassa metodu və ya hesablaşmalar metodu ilə apara bilər».

131-ci maddədə göstərilir ki, kassa metodu ilə uçot zamanı gəlir sərəncama verilən, xərclər çəkilən zaman nəzərə alınmalıdır. 132-133-cü maddələrdə məsələlər bir qədər də dəqiqləşdirilir və göstərilir ki, pul vəsaitinin nağd alındığı və ya ödəyicinin bank hesabına daxil olduğu vaxt gəlirin əldə edilməsi vaxtı sayılır. Xərclərin çəkilməsi vaxtı isə xərcin faktik çəkildiyi vaxt hesab olunur.

Məcəllənin 134-cü maddəsinə görə hesablama metodunun tətbiqində gəlir əldə edilməsinin və xərclər çəkilməsinin faktik vaxtından asılı olmayaraq, gəliri əldə etmək hüququ və xərclərin çəkilməsi öhdəliyi yarandığı vaxt nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, Vergi Məcəlləsi bütün müəssisələrə o cümlədən, kredit təşkilatlarına vergi məqsədləri üçün alternativ uçot variantlarından istifadə üçün imkan yaradır. Əlbəttə, belə həlli, bir tərəfdən, effektiv hesab etmək olar. Lakin kassa metodu – gəlirlərin faktik alındığı, xərclərin faktik çəkildiyi vaxtda uçotun aparılmasını nəzərdə tutan metod digər müəssisələr kimi kredit təşkilatının cari maliyyə vəziyyətini daha düzgün əks etdirir. Ancaq cari maliyyə vəziyyətinin düzgün təsviri bütövlükdə maliyyə vəziyyətinin düzgün təsvir olunmasını şərtləndirmir. Məsələn, hər hansı kredit təşkilatı il ərzində 1 milyon manat depozit qəbul edib və 10% dərəcələrlə ilin sonunda depozitlər üzrə faktik 100 min manat ödəyə bilər. Bu təşkilat eyni zamanda 1 milyon manat kredit verə bilər və kredit müqaviləsinə görə əsas borc da, faizlər də vergi hesabatı ilindən daha gec müddətdə qaytarıla bilər. Aydındır ki, kassa metodu prizmasından məsələyə yanaşsaq, kredit təşkilatı tam zərərlə işləyir. Ancaq hesablama metoduna görə təşkilat mənfəət əldə edə bilər.

Şübhəsiz ki, bu halda kredit təşkilatına kassa metodundan istifadə sərfəlidir. Faiz gəlirləri faktik daxil olanda, depozit faizləri ödənilməyəndə isə hesablama metoduna keçid sərfəli olur. Bu baxımdan qanunverici bazanı yetərincə effektiv hesab etmək olar, ancaq vergitutma işinə yalnız korporativ maraqlar çəvrəsində yanaşmaq olmaz.

Bankların və kredit təşkilatlarının mənfəət vergisi bazasının müəyyənlişməsinin spesifik

xüsusiyyətlərindən və ümumiyyətlə, bank əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsində əhəmiyyətli məqamlardan biri də faiz məbləğlərinin gəlirdən çıxılması ilə bağlıdır. Qanunvericilik bu məqamda da əsasən düzgün hüquqi həllər tapır. Vergi Məcəlləsinin 110-cu maddəsi, ümumiyyətlə, kreditlər üzrə faizləri mənfəət vergisi bazasından çıxmağa hüquqi əsas yaradır.

Gülsüm Məmmədova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

“Vergi və vergiqoyma” kafedrasının baş müəllimi, i.e.n

Azərbaycanda vergi yükünün dinamikasının təhlili

Respublikamızda mövcud olan vergi yükünü bir çox ölkələrlə müqayisə etdikdə Azərbaycanda bu göstəricinin ən aşağı həddə olduğuna şahid olarıq. Bura həm keçmiş SSRİ məkanından olan ölkələr, Şərqi Avropa ölkələri, həm də bir çox inkişaf etmiş ölkələr daxildir. Məsuliyyətlə söyləmək olar ki, artıq Azərbaycanda vergi yükünün azaldılması istiqamətində kardinal, radikal addımın atılmasına ehtiyac yoxdur.

Vergi həm də dövlətin çox güclü təsir vasitəsidir. Respublikamızda bu cür vergilərin artırılması istiqamətində heç bir addım nəzərdə tutulmur. Vergi Məcəlləsində də yalnız vergilərin sayı və dərəcələrinin maksimal hədi göstərilib. Hər il büdcə paketi Milli Məclisə təqdim olunanda onun azaldılması istiqamətində işlərin görülməsi nəzərdə tutulub.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Azərbaycanda vergi ödəyiciləri üçün vergi yükünün səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Bəs onda Azərbaycandakı bəzi vergi ödəyiciləri nədən şikayət edirlər? Deməli bir çox vergi ödəyiciləri vergini normadan çox, digər vergi ödəyiciləri isə normadan aşağı ödəyirlər. Əgər vergi yükü ÜDM-ə nisbətən hesablanarsa vergi yükü aşağı olur. Nəzərə alsaq ki, kənd təsərrüfatında və digər sahələrdə kifayət qədər güzəşt var.

2014-cü ildə ayrı-ayrı vergi növləri üzrə vergi daxilolmaları aşağıdakı kimi olmuşdur:

ƏDV - 28,7 %

Aksizlər - 10,4 %

Mənfəət vergisi - 32,3 %

Mədən vergisi - 1,6 %

Torpaq vergisi	- 0,4 %
Əmlak vergisi	- 1,9 %
Fiziki şəxslərdən gəlir vergisi	- 13,7 %
Sadələşdirilmiş vergi	- 2,1%
Yol vergisi	- 0,3%
Dövlət rüsumu	- 1,5 %
Sair vergilər	- 6,4 %

Belə bir vəziyyət Azərbaycan Respublikasında büdcə daxilolmalarında ayrı-ayrı vergilərin xüsusi çəkisinin inkişaf etmiş ölkələrdəkindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqli olmasına gətirib çıxarmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasında ayrı-ayrı vergilərin xüsusi çəkisi təqribən aşağıdakı kimi olmur:

-əlavə dəyər vergisi	10,8%
-mənfəət vergisi	26,6%
-aksizlər	3,6%
-torpaq vergisi	0,3%
-əmlak verisi	1%
-mədən vergisi	1,3%
-fiziki şəxslərin gəlir vergisi	5,9%
- yol vergisi	0,2%
-qeyri-vergi daxilolmaları	48,2%
-sair gəlirlər	2,1%
Cəmi:	100,0%

Bu rəqəmlərin müqayisəsi göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının vergi sistemini fərqləndirən əsas xüsusiyyət fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin xüsusi çəkisinin aşağı, müəssisələrin mənfəət vergisinin xüsusi çəkisinin isə yüksək olmasıdır. Fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisinin büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisinin inkişaf etmiş ölkələrə nəzərən aşağı olması iki əsas amilin hesabıdır. Bunlardan birincisi respublikada əmək haqqı səviyyəsinin inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən xeyli aşağı olmasıdır. İkinci səbəb isə onunla bağlıdır ki, əksər xüsusi müəssisələr rəsmi sənədlərdə və işçilərinə ödədikləri faktiki əmək haqqından bir neçə dəfə aşağı olan məbləği göstərir.

İndi isə 2002-ci ildən sonrakı dövrlər üzrə başda vergi yükünün dinamikası olmaqla təlil aparaq. İlk növbədə vergi orqanlarında qeydiyyatdan keçmiş ödəyicilərin sayı haqda. Həmin ildə 83783 nəfər vergi ödəyicisi var idi ki, onlardan 33417 nəfəri hüquqi şəxslərin, 50366 nəfər isə fiziki şəxslərin payına düşürdü.

Həmin ildə vergi daxilolmalarının büdcə daxilolmalarında ümumi məbləği 73,1 % təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə, həmin ildə vergi daxilolmaları 1701,9 milyard manat olmuşdur ki, bunun da 1025,8 milyard manatı dövlət sektorunun, yerdə qalan məbləğ isə, yəni 676,1 milyard manat qeyri-dövlət sektorunun payına düşmüşdür. 2008-ci ildə ölkədə istehsal olunan ÜDM-un həcmi 31665,5mln.manat olmuşdur. Qeyd olunan rəqəmlərdən aydın olur ki, 2008-ci ildə ölkədə vergi yükü 18,1 % olmuşdur.

2005-ci ildə vergi ödəyicilərinin sayı 2004-cü ilə nisbətən xeyli artmış və bu rəqəm 123984 nəfər olmuşdur. Həmin ildə vergi daxilolmalarının da artımında fərq hiss olunmuşdur.

2000-ci ildə vergi ödəyicilərinin sayı bir az da artaraq 153355 nəfərə çatmışdır. Vergi daxilolmalarına gəldikdə həmin il 2552 milyarda qədər artmışdır. Bu canlanma ÜDM-un həcmində də hiss olunur. Belə ki, həmin il ÜDM-un həcmi 2008-ci ildə vergi yükü 10,8 % olmuşdur.

Ökədə aparılan maliyyə siyasəti öz bəhrəsini vermişdir. Belə ki, ölkədə sahibkarlığın inkişafına hər bir şəraitin yaradılması üçün mühüm addımlar atılırdı. Prezident özü iri sənaye mərkəzlərinin açılışında iştirak edir, onların qarantı olduğunu bildirməklə sahibkarları daha iri həcmli işlər görməyə səs-ləyirdi. Və o, öz istəyinə çatırdı. Belə ki, 2005-ci ildə vergi ödəyicilərinin sayı artıq 179734 nəfərə çatmışdı. Həmin ildə vergi daxilolmalarında da irəliləyiş var idi və bu məbləğ artaraq 2898 milyard manata çatmışdı. 2008-ci ildə ÜDM-un həcmi də artaraq 50,0 milyard manata qədər yüksəlmişdir. Vergi yükü isə demək olar stabil qalmışdır, 17,5%.

2009-cu ildə vergi ödəyicilərinin sayı 200000-i keçərək 206853-ə çatmışdı. 2009-cü ildə vergi daxilolmaları 2005-ci illə nisbətdə 117,3 % təşkil edirdi. 2008-cü ildə də hər il olduğu kimi vergi ödəyicilərinin sayının artımında fərq hiss olunurdu. Həmin il bu rəqəm 223885 nəfərə çatmışdı və bu ödəyicilərdən büdcəyə 5746,7 mln. manat daxil olmuşdur. Bu da əvvəlki illə nisbətdə 121 % təşkil edir. ÜDM-un həcmi həmin il 35053,4 milyard manata çatmışdır və müəyyənləşdirmək olar ki, həmin il vergi yükü 11,7 % olmuşdur. 2013-cü ildə vergi daxilolmaları 6663,6 mln. manat olmur ki, bu da həmin ildə vergi yükünün 11,4 % olduğunu göstərir. Eyni zamanda vergi ödəyicilərinin sayı 609742-yə çatmışdır.

Cədvəl 2.1 : ÜDM-un və büdcə daxilolmalarının 2007-2013-cü illər üzrə dinamikası (mln manat)

	Göstəricilər	İllər						2013
		2007	2008	2009	2010	2011	2012	
.	ÜDM (mln.manat)	28 306,5	4 0137,2	35 601,5	4 2465	5 2082	5 4743,7	58 182
.	Büdcə daxilolmaları o cümlədən, vergi daxilolmaları	60 06,6	1 0762,7	10 325,9	1 1403	1 5700,7	1 7281,5	19 496,3
.	Vergi daxilolmalarının ÜDM-da olan xüsusi çəkisi, %-lə	45 59,3	5 747,5	41 13,4	4 292,8	5 471,9	6 025,4	66 63,6
.	Vergi daxilolmalarının büdcə daxilolmalarının ümumi məbləğində olan xüsusi çəkisi	16, 1	1 4,3	11, 5	1 0,1	1 0,5	1 1,0	11, 4
.	Vergi daxilolmalarının büdcə daxilolmalarının ümumi məbləğində olan xüsusi çəkisi	75, 9	5 3,4	39, 8	3 7,6	3 4,8	3 4,8	34, 1

Göründüyü kimi, ölkəmizdə aparılan iqtisadi siyasətin bütün sahələri öz nəticəsini göstərir.

2013-cü ildə isə bu rəqəmlər daha da yüksəlmişdir. Buna əyani sübut kimi göstərilən ildə ÜDM 57708,2 mln.manat vergi daxilolmaları 6663,6 mln. manat vergi yükü 11,4% olmuşdur.

Mehriban Əliyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

“Mühasibat uçotu” kafedrasının dosenti, i.e.n

**Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması məqsədləri üçün
uçot siyasətinin alternativ üsullarından istifadə edilməsi.**

Əsaslandırılmış uçot siyasəti vergi ödənişlərini qanuni yollarla optimallaşdırmağa imkan verir. Uçot siyasətinin müxtəlif elementlərindən istifadə edilməsinin əsas alternativ variantları aşağıdakı cədvəldə əks etdirilmişdir.

Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması məqsədləri üçün cədvəl 2.1-də göstərilən hər bir bənd üzrə ayrı-ayrı vergiləridə edilən qənaəti əsaslandırان xüsusi hesablamaların aparılması məqsədəuyğundur.

Uçot siyasətinin vergitutmaya təsir göstərən əsas müddəaları aşağıdakılardır:

- məhsul satışından gələn gəlirin müəyyənləşdirilməsi üsulu;
- istehsal ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi üsulu;
- əsas vəsaitlərə amortizasiyanın hesablanması üsulu.

Məhsul satışından gələn gəlirin müəyyənləşdirilməsi üsulu. Gəlir və xərclərin uçotu qaydasından asılı olaraq satışdan gələn gəlir dəyəri ödənilmiş məhsullara və yüklənmiş məhsullara görə müəyyən edilə bilər.

Satışdan gələn gəlir dəyəri ödənilmiş məhsullara görə müəyyən edildikdə hesabat dövründə vergi ödəyicisinin aldığı nağd pul vəsaiti, nağdsız ödəmədə isə onun hesabına və ya sərəncamçısı ola biləcəyi hesaba, yaxud göstərilən vəsaiti almaq hüququna malik olacağı hesaba daxil olan pul vəsaitlərinin məbləği toplanır.

Satışdan gələn gəlir yüklənmiş məhsullara görə müəyyən edildikdə isə hesabat dövrünün əvvəlinə yüklənmiş mal qalığının üzərinə hesabat dövrü ərzində yüklənmiş malların dəyərini əlavə edib hesabat dövrünün sonuna yüklənmiş malların dəyərini çıxmaq lazımdır.

İstehsal ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi üsulu. Mühasibat uçotu haqqında Qanuna əsasən istehsala silinən material ehtiyatlarının faktiki maya:

Uçot siyasətinin müxtəlif elementlərindən istifadə
edilməsinin əsas alternativ variantları.

	Uçot siyasətinin elementləri	Alternativ variantlar
	Material ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi və material ehtiyatlarının faktiki maya dəyərini istehsal silinməsi üsulları	Vaxta görə birinci alınan maya dəyəri üzrə (FİFO); Vaxta görə sonuncu alınan maya dəyəri üzrə (LİFO); Orta maya dəyəri üzrə.
	Malların qiymətləndirilməsi	Pərakəndə satış qiyməti üzrə (pərakəndə satış üçün); Alış maya dəyəri üzrə (pərakəndə və topdan satış üçün); Mümkün satış qiyməti üzrə.
	Gələcək xərclərin və ödənişlərin ehtiyatı	Məzuniyyətlərin ödənilməsi üçün; İllik işin yekunu üzrə; Xidmət illərinə görə; Digər.
	Satışdan gələn gəlirin müəyyən edilməsi	Yüklənib yola salınmış məhsullara görə; Alıcıdan pul vəsaitinin daxil olmasına və ya əvəzində mal alınmasına görə.
	Uçotun təşkili texnikası	Qanunla müəyyən edilən hesablar planı əsasında; Müstəqil surətdə işlənilib hazırlanmış hesablar planı əsasında.
	Mühasibat uçotunun	Müəssisənin müstəqil struktur bölməsi və ya

.	təşkili	mühasibatlığı tərəfində həyata keçirilir; Müqavilə əsasında ixtisaslaşmış təşkilat və ya vergi agentı tərəfindən həyata keçirilir.
---	---------	---

dəyərinin müəyyənləşdirilməsini ehtiyatların qiymətləndirilməsinin aşağıdakı üsullarından biri ilə həyata keçirilməsinə icazə verilir:

- vaxta görə birinci alınan maya dəyəri üzrə (FİFO);
- vaxta görə sonuncu alınan maya dəyəri üzrə (LİFO);
- orta maya dəyəri üzrə.

Birinci üsulun (FİFO) mahiyyəti ondan ibarətdir ki, material ehtiyatları istehsala alınma ardıcılığı ilə silinir. İkinci (LİFO) üsul üzrə materiallar birincinin əksinə olaraq istehsala sonuncu daxil olan materialların dəyəri ilə silinir.

Vergi ödəyicisi ixtiyarında olan malların fərdi uçotunu aparmırsa, o əmtəə-material ehtiyatlarının uçotunu orta maya dəyəri ilə qiymətləndirmə metodundan istifadə etməklə apara bilər. Orta maya dəyərindən istifadə etdikdə isə materialların ümumi məbləği onun miqdarına bölünərək orta qiymət tapılmaqla silinir.

Əsas vəsaitlərə amortizasiyanın hesablanması üsulu. Amortizasiya məbləğinin artması məhsulun maya dəyərinin artmasına, deməli mənfəət vergisinin məbləğinin azalmasına səbəb olur. Həmçinin amortizasiya ayırmaları gəlirdən çıxılır və müəssisənin xərclərinin tərkibinə daxil edilir. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində amortizasiya ayırmalarının maksimal illik normaları əks etdirilmişdir. Bu isə o deməkdir ki, müəssisə amortizasiya ayırmalarının həcmi müəyyənləşdirərkən Vergi Məcəlləsində göstərilən maksimal normalardan aşağı normalar da tətbiq edə bilər. Beləliklə, müəssisə amortizasiya ayırmalarının məbləğini tənzimləməklə məhsulun maya dəyərində təsir göstərə bilər.

Vergitutma məqsədləri üçün optimal uçot siyasətinin formalaşması vergi optimallaşdırmasının əsas elementidir və müəssisənin maliyyə vəziyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2015
2. Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə Tədbirlər Planı (2008

- 2012-ci illər)

3. «Vergilər» qəzeti, 2002-2015-ci illər
4. T.Ə.Sadiqov, İ.M.Rzayev, Vergi uçotu və auditori, dərslük Bakı 2014

Kamil Səlimov

BDU-nun Məhkəmə ekspertizası və Kriminalistika kafedrasının müdiri.

Azərbaycanın vergi sisteminin sosial-iqtisadi aspektlərinin yaxşılaşdırılmasının bəzi məsələləri.

Bazar münasibətləri şəraitində vergi sistemi iqtisadiyyatın tənzimlənməsində ən vacib amillərdən biridir. Vergi sisteminin necə qurulmasından bütün iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət birbaşa asılıdır. Bizə vergilərin üç əsas maliyyə, tənzimləyici və sosial funksiyası məlumdur,

Vergilərin 1-ci fiskal funksiyası dövlətin pul fondunu formalaşdırmağa xidmət edir.

Vergilərin 2-ci tənzimləyici funksiyası iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasına xidmət edir.

Vergilərin 3-cü sosial funksiyası hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirlərinin sosial və ədalətli bölüşdürülməsini təmin edir.

Bu funksiyaların qarşılıqlı nisbəti bu gün iqtisadi ədəbiyyatında müzakirə mövzudur.

Vergi dövlət siyasətinin mühüm elementidir.

Azərbaycanın vergi sisteminin sosial-iqtisadi inkişafının əsas prinsipləri haqqında nə demək olar:

1. Bu yüksək səmərəli vergi sisteminin qurulması vergilərin səmərəli yığılmasında özünü göstərir.

2. Diqqəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iyunun 2-də Bakı Sərgi Mərkəzində XXII Beynəlxalq “Xəzər Neft və Qaz 2015” sərgisinin açılış mərasimində etdiyi nitqinə yönəltmək istəyirəm. Prezident cənab İlham Əliyev həmin nitqində vurğulayır ki, *“Son 10 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı dünya miqyasında ən yüksək templərlə inkişaf etmiş, 300 faiz artmışdır. Eyni zamanda, ölkə qarşısında duran infrastruktur layihələri icra edilmiş, sosial məsələlər öz həllini*

tapmışdır. Biz düşünölmüş iqtisadi siyasət apararaq neftdən asılılığı böyük dərəcədə azalda bilmişik. Bu gün ümumi daxili məhsulumuzda neft amili təxminən cəmi 30 faiz təşkil edir. Beləliklə, biz ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi işində böyük nailiyyətlərə imza atmışıq”.

Cənab prezidentin nitqində vurğuladığı məsələlərə diqqət yetirdikdə, görürük ki, bu qeyd olunan uğurlarda düzgün qurulmuş vergi sisteminin mühüm əhəmiyyəti vardır. Belə ki, sənaye parklarına və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına tətbiq edilən vergi güzəştləri Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığının azaldılması istiqamətində mühüm rol oynamışdır.

Vergi orqanlarının qarşısında duran Əsas vəzifələr:

Bu sahədəki problemləri müəyyən etmək və vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə vergi ödəyicilərinin müxtəlif qrupların arasında sorğu şəklində sosioloji tədqiqat aparılması.

Azərbaycanın vergi sistemi və vergi toplanması prosesinin təkmilləşdirilməsi əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- ✓ yeni vergilərin müəyyən edilməsi;
- ✓ Cari vergi qüsurları aradan qaldırılması;
- ✓ Vergi toplanması prosesinin təkmilləşdirilməsi.
- ✓ kiçik və orta sahibkarlıq inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması.

Babayev Zahir Agasəf oğlu

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Vergilər Nazirliyinin

Tədris Mərkəzi Az 5600. Şamaxı rayonu

e-mail: zahirbabayev.rcisi@gmail.com

Davamlı inkişafa kölgə iqtisadiyyatının mənfəi təsiri və onun qarşısının alınmasının beynəlxalq-hüquqi və nəzəri aspektləri.

Müasir qloballaşan dünyada davamlı iqtisadiyyatı şərtləndirən əsas amillərdən biri vergidən yayınma hallarının aradan qaldırılması və bu məqsədlə beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində dünya dövlətləri arasında ikitərəfli və çoxtərəfli formatda əməkdaşlığın qurulmasından ibarətdir.

Hal-hazırda dünya iqtisadiyyatı vergidən yayınma hallarını aradan qaldıraraq davamlı inkişafa tam şəkildə nail olmaq iqtidarında deyildir. Çünki, multi-milli şirkətlər, beynəlxalq koorparasiyalar

müxtəlif vergi sisteminə malik olan ölkələrdə və ya ofşor zonalarda fəaliyyət göstərirlər. Bu isə öz növbəsində vergi firıldağçığına və ya qeyri-qanuni yolla vergidən yayınmağa yol açır.

Təbii ki, yaşadığımız XXI əsrdə məqsəd cəmiyyət həyatının daha yüksək inkişaf mərhələsinə qədəm qoymasına hesablıansa da, mütəxəssislərin proqnozlarına görə bununla paralel olaraq təhlükə və təhdidlər də artır. Bütün bunların fonunda bəşəriyyət üçün təhlükəsizlik problemlərinin həlli dövlətlərin kompleks şəkildə həyata keçirəcəkləri tədbirlərin miqyas və effektivindən asılıdır. Təsadüfi deyil ki, ətraf mühit və inkişaf üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ikinci konfrasında qəbul edilən sənəddə belə bir məqama xüsusilə diqqət yetirilir ki, bəşəriyyət üçün daha təhlükəsiz və çiçəklənən gələcəyin təminatı üçün problemlərin kompleks və razılaşıdırılmış şəkildə həll edilməsi istiqamətində səmərəli əməkdaşlıq gücləndirilməlidir. Çünki, heç bir ölkə buna təkliddə nail ola bilməz, bu tip problemlərin həlli yalnız əməkdaşlıqdan keçir.

Məlum məsələdir ki, beynəlxalq təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi dünya iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin qorunmasında vacib sayılmalıdır. Kölgə iqtisadiyyatının himayədarları ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq hüquq normalarının tələblərini, həmçinin sivil bazar münasibətlərinin mənəvi-əxlaqi normalarını pozmaqla hərəkət edirlər. Bu da öz növbəsində istənilən dövlətin davamlı inkişafına mənfi təsir göstərir. Qeyd etməliyik ki, iqtisadiyyatın bu sahəsi üçün biznes mühiti ilə transmilli cinayətkarlığın könüllü və ya məcburi şəkildə əlaqəsi, haqsız rəqabət, korrupsiya, kriminal reket, terrorçuluq, sənaye cəsusluğu və sairə hüquqa zidd əməllər xarakterikdir.

Qeyd etməliyik ki, Dünya iqtisadiyyatının qeyri şəffaf hissəsi kimi “kölgə iqtisadiyyatı”nın genişlənməsi vergidən yayınma hallarının artmasına və dünya üzrə vergi gəlirlərinin azalmasına səbəb olur.

“Kölgə iqtisadiyyatı”, qeyri-rəsmi iqtisadiyyatla mübarizə sahəsində dövlət qurumları arasında koordinasiya gücləndirilməlidir. Bu problemi şərtləndirən digər amillər daha çox qazanmaq və təqsirkarlıq hissənin yoxluğuudur. Yaxın perspektivi düşünən sahibkarın fəaliyyətinin hamısını bəyan etmədən, gizlətməklə daha çox pul qazanmasında özünü göstərir və dövlət-vətəndaş bağlılığının çatışmazlığından və yetərsiz iqtisadi şüurdan irəli gəlir.

Tədqiqat nəticəsində bəlli olmuşdur ki, davamlı inkişafa mənfi təsir göstərən kölgə iqtisadiyyatının qarşısının alınması üçün dövlətlər beynəlxalq səviyyədə bir-biri ilə əməkdaşlığı gücləndirməlidirlər.

Bunun üçün ilk növbədə bu tip problemlərlə qaqrşılaşan dövlətlər aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar:

1. “Kölgə iqtisadiyyatı” nəticəsində qeyri-qanuni gəlir əldə etmiş şəxslərin və ya təşkilatların öz gizlətdikləri gəlirlərin leqallaşdırılması üçün şəraitin yaradılması;

2. Bu məqsəd üçün maliyyə amnistiyasının elan olunması;
3. Bu sahədə səmərəliliyin əldə olunması üçün leqallaşdırılan maliyyə vəsaitlərinin aşağı faizlə, təxminən 2-5%-lə vergiyə cəlb edilməsini planlaşdırmaq;
4. Qeyri-qanuni gəlirlərini könüllü şəkildə bəyan etmiş şəxslərin və ya təşkilatların təhlükəsizliklərinə dövlət təminatının verilməsi;
5. Maliyyə amnistiyası nəticəsində bəyan edilmiş maliyyə vəsaitləri üzərində nəzarəti gücləndirərək bu tip vəsaitlərin şəffaf iqtisadiyyatın inkişafına yönəltmək;

Azər Mustafayev

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin “Vergi metodologiyası”

kafedrasının müəllimi

Vergi ödənişlərindən yayınma hallarına qarşı mübarizənin aktual problemləri

Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında multimilli korporasiyaların, beynəlxalq şirkətlərin fəaliyyətinin genişlənməsi vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi sahəsində mahiyyətə yeni aktual problemlərin araşdırılması zərurətini yaradır. Vergidən yayınma hallarının mövcud olması bir tərəfdən dövlət büdcəsi üçün vacib olan vergi daxilolmalarının aşağı düşməsinə, digər tərəfdən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi əleyhinə olan cinayətlərin sayının artmasına səbəb olur. Müasir dünya iqtisadiyyatında vergidən yayınma halları vergitutma bazasının köçürülməsi, vergi planlaşdırılması, vergi qanunvericiliyində mövcud olan boşluqlar və digər səbəblər nəticəsində baş verir.

Dünya səviyyəsində qeyri-qanuni üsullarla yayındırılmış vergilərin həcmi ümumi vergi yığımlarının 18%-nə bərabərdir. Dövlət büdcəsindən yayındırılmış vergilərin həcminə görə dünyada 1-ci yerdə qərarlaşan ABŞ-da kölgə iqtisadiyyatı nəticəsində vergi itkilərinin məbləği 337 milyard dollar müəyyən edilmişdir [5, 6].

Vergi ödənişlərindən yayınma sosial-iqtisadi proqramların maliyyələşdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır, sosial ədalətlik prinsipini pozur və s. Vergi ödənişlərindən yayınma nəticəsində pul vəsaitlərinin büdcəyə axını azalır, bunun da nəticəsində dövlət əlavə vergi yükü müəyyən edir və bu vergi yükünün də ağırlığı intizamlı vergi ödəyicilərinin üzərinə düşür. Vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsi təkcə sosial gərginliyə deyil, həm də ölkədə siyasi qeyri-sabitliyə səbəb olur. Vergi

ödənişlərindən yayınma gizli iqtisadiyyatın miqyasını genişləndirir və korrupsiya üçün əlverişli zəmin yaradır.

Vergiləri minimallaşdırmağın bütün üsullarını aşağıdakılar üzrə qruplaşdırmaq olar:

- ❖ qanuni (*vergi optimallaşdırılması, planlaşdırma və s.*);
- ❖ qeyri-qanuni (*vergiləri ödəməkdən cinayət və qeyri cinayət tərkibli yayınma*).

Vergi ödənişlərinin azaldılmasının qanuni üsulları. Vergi optimallaşdırılması - bu, vergi ödəyicisinin özündə qanunvericiliklə verilmiş bütün vergi güzəştləri, azadolmalar və digər hüquqi üsul və metodlardan tam istifadəni birləşdirən ünvanlı hüquqi hərəkətləri ilə vergi öhdəliklərinin həcmnin azaldılmasıdır [1].

Vergi qanunvericiliyi vergi ödəyicisinə vergi ödənişlərinin həcmi azaltmaq üçün kifayət qədər böyük imkanlar verir. Bununla əlaqədar olaraq, vergilərin qanuni şəkildə azaldılmasının ümumi və xüsusi üsullarını göstərmək olar [4]:

Ümumi üsullara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ↪ qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə olunması;
- ↪ qanunla verilən imkanlardan maksimum istifadəyə imkan verən uçot siyasətinin qəbul edilməsi;
- ↪ müxtəlif vergi güzəşt və azadolmalarından istifadə;
- ↪ vergi risklərinin minimuma endirilməsi.

Vergilərin azaldılmasının xüsusi metodlarını bütün müəssisələrdə istifadə etmək olar, amma onların yeganə fərqi ondadır ki, tətbiq sahələri çox məhduddur.

Xüsusi üsullara aşağıdakılar aiddir [2]:

- ↪ Münasibətlərin dəyişdirilməsi metodu.
- ↪ Münasibətlərin bölünməsi metodu.
- ↪ Vergi ödənişlərinin təxirə salınması metodu.
- ↪ Vergitutma obyektinin birbaşa azaldılması metodu.

Vergi ödənişlərinin azaldılmasının qeyri-qanuni üsulları. Bu zaman vergi ödənişlərindən yayınma vergi ödəyicisinin qeyri qanuni üsullarla, bir qayda olaraq, vergi öhdəliklərinin gizlədilməsi, vergi orqanlarına düzgün olmayan məlumatların təqdim edilməsi və ya vergi bəyannamələri və sənədlərin təqdim edilməməsi yolu ilə büdcə qarşısındakı öhdəliklərinin minimallaşdırılması ilə müəyyən olunur. Eyni zamanda vergi ödənişlərinin azaldılması (*və ya ümumiyyətlə ödənilməməsi*)

ödəyicilər tərəfindən vergi qanunvericiliyini pozmaqla qəsdən törədilir.

Vergi ödənişlərini azaltmağın qeyri-qanuni üsullarını 2 yerə bölmək olar:

- ❖ qeyri-cinayət tərkibli
- ❖ cinayət tərkibli

1. Qeyri-cinayət tərkibli yayınma. Vergi ödənişlərindən qeyri-cinayət tərkibli yayınma Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin V fəslində (“Vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət”) və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 222, 229, 246, 247, 249, 325 və digər maddələrində göstərilmişdir. Bu zaman vergi ödəyicisi cərimə və ya maliyyə sanksiyası şəklində məsuliyyət daşıyır ki, onun da miqdarı yuxarıda göstərilən maddələrlə müəyyən olunur.

2. Cinayət tərkibli yayınma. Vergi ödənişlərindən cinayət tərkibli yayınma cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Bu məsuliyyət Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 192, 192-1, 193, 193-1, 205-1, 213 və 213-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinə uyğun olaraq vergitutma sahəsində cinayət törətmiş şəxs cərimə, müəyyən müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilmə, islah işləri və ya azadlıqdan məhrumetmə şəklində məsuliyyət daşıyır.

Vergi ödənişlərindən yayınmanın səbəbləri. Vergi ödənişlərindən yayınmanın səbəbləri müxtəlifdir. Müəssisələri vergiləri ödəməkdən yayınmağa təhrik edən aşağıdakı səbəbləri qeyd etmək olar [3]:

- mənəvi;
- siyasi;
- iqtisadi;
- hüquqi.

Vergi ödənişlərindən yayınmanın forma və metodları. Vergi ödənişlərindən yayınma və ya onların həcmi azaltma formaları kifayət qədər müxtəlif və çoxsaylıdır. Hazırda iki yüzdən çox forma məlumdur. Bütün vergi hüquqpozmaları və onların törədilməsi formalarını aşağıdakı qruplarda ümumiləşdirmək olar:

1. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının nəticələrini mühasibat uçotu sənədlərində tamamilə və ya qismən əks etdirməmə;

2. Əsassız azadolma və güzəştlərdən istifadə;

4. İqtisadi göstəricilərin təhrif edilməsi yolu ilə vergitutma bazasının həcmi azaldılması;

5. Vergitutma obyektinin təhrif edilməsi:

6. Vergitutma obyektinin gizlədilməsi:

7. İqtisadi göstəricilərin uçotu qaydasının pozulması:

8. Xüsusi olaraq yaradılmış, o cümlədən ofşor zonalarda qeydiyyatdan keçmiş vasitəçi törəmə firmalar tərəfindən xüsusi əlaqələrdən istifadə olunması.

Vergidən yayınma həm iqtisadiyyat, həm də bütövlükdə dövlət üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Dövlət büdcəsi ona çatan vəsaiti tam ala bilmir, buna görə də bir-sıra dövlət proqramlarının reallaşdırılmasına məhdudiyətlər qoyulmalı olur, büdcə sferası işçilərinin əmək haqları ödənilmir və s. Bundan başqa vergilərin ödənilməməsi rəqabət prinsiplərinin pozulması şəklində ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə də hazırki dövrdə vergilərdən yayınmaq cəhdlərinin qarşısının alınması dövlətin vergi siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdır.

Təcrübə göstərir ki, vergidən yayınma hallarına qarşı aşağıdakı vasitələrlə daha effektiv mübarizə aparmaq mümkündür:

- ↪ Vergi qanunvericiliyindəki boşluqların doldurulması
- ↪ Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi
- ↪ Vergi nəzarətinin gücləndirilməsi
- ↪ Vergi yükünün azaldılması
- ↪ Nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması
- ↪ “Mahiyyətin forma üzərində üstünlüyü” doktrinası
- ↪ Vergi təbliğatı və s.

Əhmədov Rəşad Kazım oğlu

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi,

İqtisadiyyat və menecment kafedrasının müəllimi

Aqrar sektorun maliyyə təminatının yüksəldilməsində vergi güzəştlərinin rolu

Son illər dünya bazarında neftin qiymətinin stabil olmaması və azalan xətt üzrə inkişafı fonunda istər büdcə daxilolmalarının yerinə yetirilməsi, istərsə də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafına daha çox önəm verilir. Bu sektorda diqqət mərkəzində olan sahələrdən biri də aqrar sahədir.

Hazırkı iqtisadi şəraitdə isə kənd təsərrüfatında, bütövlükdə aqrar regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf tempi maliyyə təminatından çox asılıdır. Ona görə ki, digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sektorda da mövcud imkanların reallaşdırılması və qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması aqrar müəssisələrin maliyyələşdirilməsi və stimullaşdırılması ilə həllini tapır. Bu baxımdan da, aqrar sahədə maliyyələşdirmə və stimullaşdırmanın mütərəqqi metodlarının tətbiqi və davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi çox vacibdir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrar sektorun inkişafında, xüsusilə bu sahənin maliyyə problemlərinin aradan qaldırılmasında vergi güzəştləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət aqrar sektorda vergi tənzimlənməsini keyfiyyətcə yaxşılaşdırmaqla həm insanların iş təminatı yaxşılaşır, həm onların fəaliyyəti hesabına aqrar məhsulların istehsalı artır, həm vergi ödəyicilərinin sərəncamında qalan vəsaitin məbləği artır, həm də sahibkarlıq inkişaf etdirilir. Ona görə də, dövlət kənd təsərrüfatı sahəsində vergi güzəştlərinin səmərəliliyini yüksəltməklə sadalanan məsələlərin həllinə qismən də olsa kömək etmiş olur.

Belə ki, bu sahədə sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək məqsədilə 27 noyabr 2001-ci il tarixli “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin Qanuna əsasən qüvvədə olma müddətinin uzadılması ilə bağlı Qanunlara əsasən, 01 yanvar 2001-ci il tarixdən 01 yanvar 2014-cü il tarixədək olan müddətdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hüquqi şəxslərin mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən, fiziki şəxslər isə əlavə dəyər vergisini və həmin fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azad edilmişdir.

16 may 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə məlum Qanun ləğv edilmiş və “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” 16 may 2014-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməklə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları üçün tətbiq edilən güzəştlər Vergi Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Aparılan tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişiklik aqrar sahədə səmərəliliyin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli vergi güzəştlərinin tətbiqi 2001-ci ildən başlayıb və 13 il davam edən bu siyasət indiyədək 1,4 milyard manat vəsaitin fermerlərdə

qalmasına və həmin vəsaitin təkrar istehsalın inkişafına yönəldilməsinə imkan verib. Nəticədə istehsalın həcmi 4,4 dəfə artıb, kənd təsərrüfatında xərclər 10%-dək azalıb.

Qeyd olunanlarla yanaşı bir məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi məəcəlləsində bu güzəştlər müddətli xarakter daşıyır. Fikrimizcə bu güzəştlərin müddətinin artırılması məsələsində müsbət amillər nəzərə alınmalıdır.

Bu güzəştlərin müsbət amillərindən bəzilərini qeyd etmək məqsədmüvafiqdir.

1. Əgər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına vergi güzəştləri dayandırılarsa, bu kənd yerlərində çalışanların onsuz da az olan gəlirlərinin daha da azalmasına səbəb olacaq, nəticədə kənd əhalisinin şəhərlərə axını sürətlənəcək, kəndlər boşalacaq.

2. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına vergi tətbiq olunarsa, bu kənd təsərrüfatında çalışanların xərclərini kifayət qədər artıracaq, bu fəaliyyətlə məşğul olanlar daha əlverişli olan digər fəaliyyət növlərinə keçəcək və nəticədə istehsalın həcmi aşağı düşəcək, bu da, ölkədə ərzaq qıtlığının yaranmasına səbəb olacaq.

3. Azərbaycanada ərzaq təhlükəsizliyi barədə xüsusi Dövlət Proqramının qəbul olunduğunu xatırladaraq bildiririk ki, həmin sənəddə Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması ilə bağlı konkret tələblər qoyulub. Dövlət Proqramında qarşıya qoyulan tələblərə əsasən, kənd təsərrüfatı sektoru inkişaf etdirilməklə ölkəmizin idxaldan asılılığı aradan qaldırılmalıdır: "Lakin bu gün fakt odur ki, Azərbaycan idxala meyilli ölkədir. Ona görə də kənd təsərrüfatı sektorunda stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilməli və vergi güzəştlərinin müddəti uzadılmalı idi".

4. Bu güzəştlərin müddətinin dayandırılması yerli məhsulların qiymətlərinin xarici məhsulların qiymətləri ilə müqayisədə artmasına səbəb olacaq. Nəticə olaraq rəqabət qabiliyyəti zəyifləyəcək, bu da keyfiyyətsiz, genləri dəyişdirilmiş xarici məhsulların ölkə bazarlarına dolmasına səbəb olacaq.

Fikrimizcə, dövlət yuxarıda sadalanan müsbət və mənfi təsirləri nəzərə almaqla ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafının dayanıqlığını təmin etmək üçün, iqtisadi mexanizmlərdən istifadə etməklə lazım olan normal şəraiti yaratmalı, bu mexanizmlərdən biri və əsas olan vergilərin köməyi ilə həmin prosesi tənzimləməlidir.

Gülnaz Rəsulova
Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin
Elmi-tədqiqat bölməsinin elmi işçisi

Davamlı inkişaf strategiyasının sosial aspektləri

Davamlı inkişaf strategiyasının sosial aspektləri cəmiyyətin müxtəlif qrup və təbəqələri arasında material və mənəvi iqtisadi bərabərsizliklərin minimallaşdırılmasından ibarətdir. Bu bərabərsizliklər təbiətin və cəmiyyətin inkişaf prosesində mütəmadi olaraq yaranırlar. Dövlət tərəfindən sosial-iqtisadi sahələrdə aktiv siyasət davamlı inkişaf strategiyasının imperativ (məcburi) şərtidir. Sosial siyasətin əsas məqsədlərindən biri vətəndaş cəmiyyətinin yaranması və fəaliyyət göstərməsidir. Belə cəmiyyətdə vətəndaşların əksəriyyətinin həyati maraqları və hüquqları üst-üstə düşür və ya bir-biri ilə uzlaşdırılır. Beləliklə, cəmiyyətin sosial-siyasi birliyinin fundamenti yaranır. Belə siyasətin aparılmasının əsas aləti cəmiyyətdə əmək üçün müsbət motivasiyanın yaranmasıdır.

Sosial sahələrin, demoqrafik situasiyanın, iqtisadiyyatın, ekoloji situasiyanın, siyasi münasibətlərin və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin inkişaf göstəriciləri dövlətin inkişaf mərhələsini müəyyənləşdirir. Tarixi təcrübə göstərir ki, əgər cəmiyyətdə əksəriyyət təşkil edən kasıb təbəqə ilə azlıq təşkil edən varlı vətəndaşlar arasında fundamental ziddiyyətlər yaranarsa, bu zəmində əhəlinin özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatı istiqamətində aparılan islahatlarının nəticələrinə qarşı kütləvi inamsızlıq və bədbinlik yaranır.

Davamlı inkişafın məntiqi və böhranın dinamikası elə bir strategiyanın qəbul olunmasını zəruri edir ki, sosial problemlərin həllində nəinki qısamüddətli perspektiv üçün, həm də ölkənin gələcək sosial inkişafının etibarlı əsasını yaratsın.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, davamlı inkişaf strategiyasında dövlətin sosial və humanitar siyasətinin aşağıdakı prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirmək olar:

- Demoqrafik siyasət və ailə;
- Təhsil və insan haqları;
- Cinayətkarlıqla mübarizə;
- Yaşayış səviyyəsi və sosial ədalət;
- Gənclərin, qadınların, ailənin, təqaüdcülərin və əlillərin maraqlarının gözlənilməsi;
- Əmək bazarı və əmək münasibətləri;
- Sosial sığorta və pensiya təminatı;
- Sağlamlığın qorunması və sağlam həyat tərzi;

- Mədəniyyət.

Demoqrafik siyasət ölkənin sabit demoqrafik inkişafını təmin etməlidir. Dövlətin əhalinin strukturunun və sayının dinamikası proseslərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş praktik fəaliyyəti demoqrafik siyasət kimi elmi baxımdan əsaslandırılmış təşkilati, hüquqi, iqtisadi və sosial xarakterli məqsədlər və tədbirlər əsasında qurulur. Aşağıdakı hallar demoqrafik vəziyyətdə neqativ meyillər hesab olunurlar:

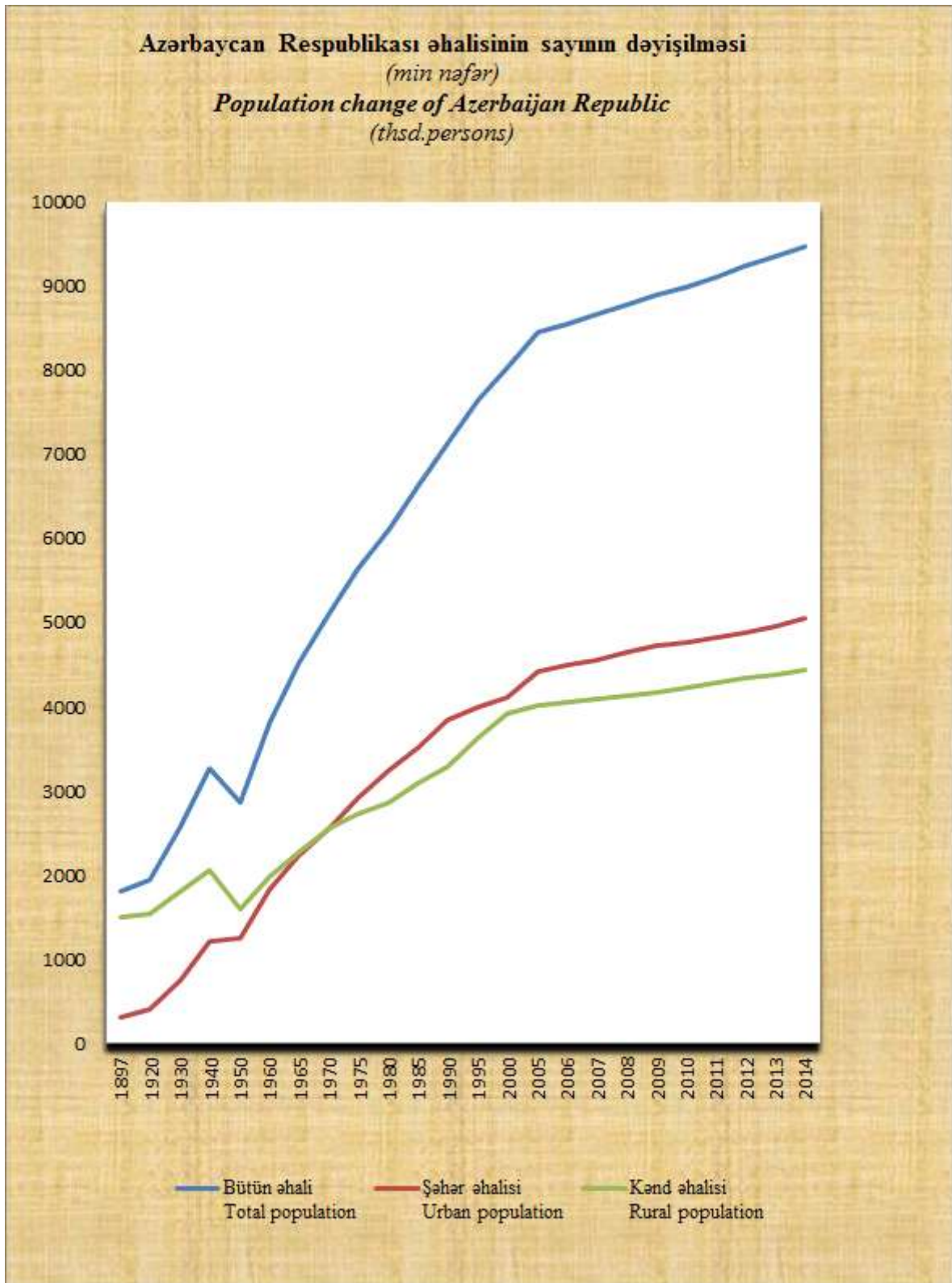
- Əhalinin qocalması və depopulyasiyası (sayının azalması);
- Doğumun aşağı səviyyədə olması;
- Əmək qabiliyyətli əhalinin və uşaq ölümünün yüksək səviyyədə olması, əhalinin sağlamlığının və gözlənilən orta ömrün arzuolunmaz meyilləri;
- İqtisadi və dövlətlərarası miqrasiya proseslərinin güclənməsi nəticəsində miqrasiya situasiyasının mürəkkəbləşməsi;
- Əhalinin sayının əhəmiyyətli dərəcədə azalması;
- Əmək qabiliyyətli əhalinin strukturunda əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı əhalinin əhəmiyyətli dərəcədə artması.

Əhalinin təbii artımı, doğulanlar və ölənlər

İllər	Təbii artım	Doğulanların sayı	Ölənlərin sayı
1991	14569 4	190353	44659
1992	13010 6	181364	51258
1993	12180 9	174618	52809
1994	10484 0	159761	54921
1995	92487	143315	50828
1996	81005	129247	48242
1997	85090	132052	46962

1998	77697	123996	46299
1999	71244	117539	46295
2000	70293	116994	46701
2001	65072	110356	45284
2002	64193	110715	46522
2003	64466	113467	49001
2004	82041	131609	49568
2005	89939	141901	51962
2006	96698	148946	52248
2007	98308	151963	53655
2008	99376	152086	52710
2009	99625	152139	52514
2010	11206 3	165643	53580
2011	12231 0	176072	53762
2012	11945 2	174469	55017
2013	11828 8	172671	54383

Mənbə: stat.gov.az

Mənbə: *stat.gov.az*

Cədvəldən və qrafikdən görüldüyü kimi Azərbaycanda demoqrafik vəziyyət tədricən yaxşılaşmaqdadır.

Davamlı inkişafa uğurlu keçidin əsas şərtlərindən biri ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla, korrupsiya ilə, ekstremizmə və terrorizmə qarşı mübarizənin aparılmasıdır. Cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda olan böhran halları, normativ hüquqi bazanın qeyri-mükəmməl olması ictimai təhlükəsizliyin sabilliyinin pozulmasına və cinayətkarlığın artmasına səbəb olur.

Uzunmüddətli perspektivdə davamlı inkişaf probleminin həlli sosial ədalət probleminin həllini nəzərdə tutmalıdır. Bu zaman cəmiyyətin indiki nəslin və gələcək nəslin maddi-rifah halının və həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə xidmət edən fəaliyyətində müəyyən balans gözlənilməlidir. Belə ki, cavan nəslin və gələcək nəslin rifahı naminə yaşlı nəslin maraqlarının və tələbatının məhdudlaşdırılması sosial ədalətsizlikdir. Digər tərəfdən, cəmiyyət tərəfindən bərpa olunmayan resursların hazırkı nəslin yüksək həyat səviyyəsi üçün sərf olunması və deməli, perspektivdə resurslar probleminin, böhranın yaranmasına yönəlmiş fəaliyyəti məqbul edilməzdir.

Bu baxımdan Azərbaycanda dövlət neft fondunun və digər fondların yaranması ölkəmizin zəngin karbohidrat ehtiyatlarının təkə indiki nəsil üçün deyil, həm də gələcək nəslin mənafeyinə sərf olunması üçün əsas mexanizmdir.

• Ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatlar əmək bazarının keyfiyyətinin artmasına, əhalinin məşğulluğunun artmasına səbəb olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatının yaranması birinci, prinsipial yeni fəaliyyət növlərinin yaranmasına, yeni gəlir mənbələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Əsas yenilik, əlbəttə, xüsusi mülkiyyətin təsbit olunması nəticəsində iki yeni hal yaranmışdır:

• İqtisadiyyatda xüsusi sektorun yaranması və inkişaf etməsi və nəticədə muzzdlu əməklə məşğul olan şəxslər üçün yeni iş yerlərinin və qazanc mənbələrinin yaranması;

• Yeni gəlir mənbələrinin formalaşması, yəni sahibkarlıq fəaliyyətindən əmələ gələn gəlir və mülkiyyətin ən müxtəlif formalarının gətirdiyi gəlirlər.

Vergi sistemi

Davamlı iqtisadiyyatın sosial problemlərin həllində vergi sistemi müstəsna rol oynayır. Mövcud vergi sisteminin əsasında əmək haqqı fondunun və gəlirlərin üzərinə birbaşa və ya dolaylı vergilərin qoyulması prinsipi durur. Bu prinsiplə bütün qiymətlər sistemi, hesablaşmalar, balans mənfəətinin və vergitutma bazasının hesablanması durur.

Əmək haqqı fondunun üzərinə qoyulan vergi istehsal xərclərinin artmasına, məhsulun bahalaşmasına və deməli, rəqabətqabiliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Belə vergitutma sistemi sahibkar üçün istehsalda işçi qüvvəsindən istifadə etməni sərfəli etmir, əksinə iş yerlərinin ixtisarına səbəb olur. Bunun nəticəsində işsizliyin artması, əhalinin “sinifsizləşmiş” hissəsinin çoxalması, kasıblığın yayılması və əhalinin gəlirlərinin səviyyəsinə görə polayrlaşmasının güclənməsi baş

verəcək. Bunun ardınca isə əhaliyə düşən sosial-psixoloji gərginliyin artması və ölüm səviyyəsinin yüksəlməsi kimi hallar mümkündür. Digər təhlükəli cəhət vergi sisteminin biznesə qarşı, xüsusilə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına mane ola bilməsidir. Doğrudur, vergilər iri biznes üçün də tormozlayıcı təsir göstərə bilər, lakin eksporta işləməklə onlar müəyyən kompensasiya əldə edə bilirlər.

Ona görə də vergitutma sisteminin baza prinsipləri müəyyən edilərkən onların təkə iqtisadi amilləri deyil, törədə biləcəkləri sosial amillər də nəzərə alınmalıdır.

Rəvan Axundov Sərraf oğlu

Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin

Tədris və Metodika şöbəsinin mütəxəssisi

Elektron kommertiya subyektlərində vergitutmanın tətbiqi xüsusiyyətləri

Elektron kommertiya dedikdə internet şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilən istənilən kommertiya sövdələşməsi, elektron ticarətin həyata keçirildiyi virtual iqtisadi mühit nəzərdə tutulur. Elektron kommertiya subyektlərində vergitutma hal-hazırda vergi ödənişlərinin hesablanması və yığılmasının ümumi prinsipləri əsasında həyata keçirilir və bu tip fəaliyyətin bəzi fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almır. Belə yanaşma böyük maliyyə resurslarının itkisinə və vergitutma bazasının əsas göstəricilərinin bir neçə dəfə azalmasına şərait yaradır. Bununla belə, müasir vergi qanunvericiliyində elektron kommertiya subyektlərində vergi nəzarətinin vergi orqanlarında uçotdan yayınma və faktiki gəlirlərini azaltma ilə bağlı istifadə oluna biləcək effektiv metodlar yoxdur. Bu faktlar elektron kommertiya subyektlərində vergitutmanın effektiv mexanizminin formalaşdırılmasının vacibliyini göstərir. Elektron ticarətin inkişafı prosesinin internetin inkişafına paralel olduğu müşahidə edilməkdədir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr dünya bazarında daha çox paya sahib ola bilmək üçün elektron ticarətə yönəlməli və bunun üçün lazımi infrastruktur yaratmalıdırlar.

İnternet qlobal şəbəkəsində vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi üçün elektron kommertiyanın spesifik xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq vacibdir. Bu xüsusiyyətlərə kommertiya sazişinin ərazi prinsipi, qeyri-maddi nümayəndəlik, kommertiya müqaviləsinin anonimliyi, müştərinin anonimliyi aiddir. Vergi nəzarətinin mövcud ən mühüm problemlərini 4 qrupa bölə bilərik:

➤ kompyuter şəbəkələri vasitəsi ilə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətində qeydiyyat və təşkilatların vergi uçotuna alınmasının təşkil mexanizminin natamamlığı;

- elektron kommersiya subyektlərində vergi uçotuna durmaqdan yayınan vergi ödəyicilərinin aşkarlanması üçün effektiv metodikanın mövcud olmaması;
- elektron kommersiya fəaliyyəti həyata keçirən subyektlərin vergitutma bazasının formalaşmasının düzgünlüyünə tam nəzarətin mümkünsüzlüyü;
- elektron kommersiya sferasında vergi nəzarəti tədbirləri ilə bağlı başqa ölkələrin vergi orqanları ilə əməkdaşlığın kifayət qədər yüksək olmaması.

Elektron kommersiya subyekti öz saytının surətini internetdə başqa bir ünvanda yerləşdirə bilər və bu məqsədlə başqa müstəqil rəqistratorların xidmətlərindən istifadə edə bilər. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, domen zonasında saytların qeydiyyatı prosedurunun natamamlığı səbəbindən hazırda şəxsiyyət vəsiqəsi və ya vətəndaşlığı olmayan istənilən şəxs də saytda qeydiyyatdan keçə bilər. Hesab olunur ki, saytda qeydiyyatdan keçmək üçün fiziki şəxslərdən şəxsiyyət vəsiqəsinin notariusda təsdiq edilmiş surəti, vergi uçotuna durma haqqında şəhadətnamə, hüquqi şəxslərdən isə dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin notarial qaydada təsdiq olunmuş surəti, vergi uçotuna durma haqqında şəhadətnamə və müəssisənin direktorunun şəxsiyyət vəsiqəsi tələb olunmalıdır. Bundan başqa qeydiyyatçılar tərəfindən təqdim olunmuş məlumatların doğruluğunun yoxlanması proseduru da qeydiyyat mexanizminə əlavə olunmalıdır. Əgər təqdim olunmuş məlumatlar təhrif olunmuşdursa və həqiqəti əks etdirmirsə, bu halda qeydiyyatçılar şirkətin və ya fiziki şəxsin saytının qeydiyyatından imtina etməlidir.

Kommersiya saytlarının qeydiyyatının təkmilləşdirilməsi mexanizmi büdcəyə vergi daxilolmalarının artmasına səbəb olacaq, internet mağazaların istehlakçılara əlavə zəmanət verəcək və internetdə qanuni sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli mühit yaradacaq. Bununla da vergi xidməti hüquqi və fiziki şəxslərin vahid reyestrinin yaranması imkanı əldə edir.

Elektron kommersiya subyektinin saytının əsas və ya ayrıca bir səhifəsində açıq şəkildə özü haqqında aşağıdakı məlumatları yerləşdirməsi daha məqsədəuyğundur:

- müəssisənin hüquqi adı;
- dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin elektron surəti;
- vergi uçotuna durma haqqında şəhadətnamənin elektron surəti;
- məlumatları (*VÖEN* və s.);
- saytın domeninin sahibi (icarəçinin), saytın inzibatçısı və qeydiyyatçı haqqında məlumatlar;
- fiziki şəxsin təşkilatın faktiki yerləşdiyi yeri təyin edə bilməsi üçün ölkə adı da daxil olmaqla ünvanı (ünvanı, telefon nömrəsi, baş ofisin faks nömrəsi);
- birbaşa internet əlaqə vasitəsi, məsələn elektron poçt.

Nəzarət metodikasının işlənməsi üçün ilk addımlardan biri də vergi uçotuna durmadan elektron sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən şirkətləri aşkarlamaq məqsədilə xüsusi qrafik işarənin yaradılmasıdır. Şirkətin saytının əsas səhifəsində təsdiq edilmiş qrafik işarənin olması müştəriyə bu elektron kommertiya subyektinin etibarlı təşkilatlardan biri olması fikrini aşılayır. Amma ayrı-ayrı elektron kommertiya subyektləri təyin olunmuş səlahiyyətli təşkilatlardan icazə almadan saytda qrafik işarəni yerləşdirə bilərlər, ona görə də qrafik işarələrin qanuniliyinə nəzarət etmək üçün aparıcı elektron şirkətlərdə müntəzəm monitorinqlər aparılmalıdır. İstehlakçılar istənilən vaxt bu şirkətlərin istifadə etdiyi qrafik işarənin qanuniliyini yoxlamaq üçün Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytından və bu məqsədlə yaradılmış ayrıca saytda yerləşdirilmiş etibarlı internet şirkətlərin reyestrinə baxmaq imkanına malik olmalıdırlar. Elektron kommertiya sferasında nəzarət mexanizminin təmin olunması üçün vergi orqanlarında qeydiyyatdan keçmiş saytlarda etibarlılığı təsdiq edən işarənin istifadəsi üçün qaydalar hazırlanmalıdır. Rəqəmsal məhsullardan əldə edilən gəliri dolaylı yolla müəyyən etmək imkanı verən göstəriciləri aşağıdakı kimi təyin etmək olar:

- rəqəmsal məhsul və göstərilən xidmətlərin çeşidi;
- çıxış trafikinin həcmi (kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkət saytından internet şəbəkəsinin istifadəçilərinin kompyuterlərinə ötürülmüş informasiyanın həcmi);
- hər bir rəqəmsal məhsul qrupunda olan informasiyanın orta həcmi;
- elektron kommertiya subyektinin müəssisə saytına yönləndirilmiş saytların sayı;
- vergi hesabatı dövründə kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olan kommertiya saytının populyarlığı, yəni reklam qrafik obyektlərinin sayı;
- şirkət saytının bir səhifəsində yerləşdirilmiş qrafik obyektlərin sahəsi və sayı.

Elektron kommertiya subyektlərində əsas problemlərdən biri vergi ödəyicilərinin vergi yuristiksiyasının müəyyən edilməsidir. Hal-hazırda vergi yuristiksiyasını təyin edən meyar (daimi nümayəndəlik) müəssisənin saytı yerləşən serverin fiziki yerləşdiyi yer qəbul edilə bilməz. Problem ondadır ki, müəssisənin saytı yerləşən serverin onun elektron ünvanını dəyişmədən bir ölkədən başqa ölkədəki serverə daşınması yarım saata da mümkündür. Bu o deməkdir ki, elektron kommertiya subyektləri öz saytlarını daha aşağı vergi öhdəliyi olan serverlərdə (ofşor zonalarda) razılaşdırılmış hosting mexanizmini (serverin bir hissəsinin müvəqqəti icarəsi) istifadə edərək yerləşdirə bilərlər. Buna görə də daimi nümayəndəliklə bağlı başqa meyarları təyin etmək lazımdır:

Qeydiyyat meyarı - elektron kommertiya subyekti yalnız müəssisənin saytı Azərbaycan Respublikasının domen zonasında ("az") və ya səlahiyyətli registratorların (azərbaycan şirkətlərinin) köməyi ilə ümumi domen zonalarda ("com", "org", "net" və s.) qeydiyyatda olduğu hallarda Azərbaycanda vergi ödəyicisi hesab olunmalıdır.

Dil meyarı - Azərbaycan dilində fəaliyyət göstərən elektron saytı olan elektron kommərsiya subyekti Azərbaycan dilində olan səhifələrin ziyarətçilərinin üstünlük təşkil etdiyi halda vergiləri hesablayıb, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə köçürməlidir.

İstehlakçı meyarı - elektron kommərsiya sferasında kommərsiya fəaliyyəti göstərən elektron firma və fiziki şəxslər o halda Azərbaycanda vergi ödəyicisi hesab olunmalıdır ki, firmanın əsas gəlirinin həcmi Azərbaycan istehlakçılarının ödənişləri hesabına təmin olunsun. Elektron kommərsiya subyektlərində istifadəçilərin statusunun təyini vergi xidməti tərəfindən internetdə məşhur axtarış sistemlərinin statistikasına əsasən əldə edilmiş ziyarətçilərin unikal ip-ünvanlarının analizi vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir.

Zaman keçdikcə vergitutmanın ayrı-ayrı elementlərinə düzəlişlər etmək vacib olacaq. Buna səbəb şirkətlərin gəlirinin zaman keçdikcə artmasıdır. Xarici ölkələrin vergi orqanları və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqə istiqamətində xarici ölkələrin vergi orqanları ilə elektron kommərsiya subyektində vergitutma ilə bağlı məsələləri razılaşıdırma, Azərbaycan Respublikasında qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və xarici ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş kommərsiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkət saytlarının bu ölkələrin vergi orqanlarına sorğu göndərməklə bağlanması prosedurunun təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında vergi uçotuna durmadan sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirən və ofşor ölkələrdə qeydiyyatdan keçmiş şirkət saytları ilə bağlı ICANN ilə operativ qarşılıqlı əlaqə kimi tədbirlərin görülməsi nəzərdən keçirilməlidir.

Elektron kommərsiya subyektlərində vergitutma mexanizminin hazırlanmasında istifadə oluna biləcək ümumi prinsiplərə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- elektron kommərsiya subyektlərində vergitutma üçün əlavə vergilərin tətbiq olunmasına ehtiyac yoxdur, artıq mövcud olan vergilərin uyğunlaşdırılması kifayətdir;
- elektron kommərsiya seqmentlərində vergi nəzarətinə xüsusi metodlar tətbiq olunmalıdır, çünki ənənəvi vergi nəzarəti bu şəraitdə effektiv deyildir;
- elektron kommərsiya gələcəkdə ümumi əsaslarla inkişaf etməlidir, yəni vergi güzəştlərinin tətbiqi minimuma endirilməlidir;
- daimi nümayəndəlik anlayışı elektron kommərsiya mühitində özünün ilkin mənasını itirir və yenidən baxılmalıdır;
- bir çox hallarda elektron məhsul mal kimi deyil, xidmət kimi vergiyə cəlb olunmalıdır;
- elektron məhsul və xidmətlə bağlı olan sahibkarlıq fəaliyyəti üçün vergitutmanın xüsusi ardıcılığı təyin olunmalıdır;
- elektron kommərsiya subyektlərində vergitutma mexanizmi indiki zamanda tam formalaşmamışdır və daim təkmilləşməyə ehtiyac vardır.

Elektron kommersiya kompyuter şəbəkələri vasitəsilə elektron formada həyata keçirilən istənilən sahibkarlıq fəaliyyəti hesab olunmalıdır. Xarici ölkələrin vergi praktikasının tədqiqi elektron kommersiya subyektlərində vergitutmaya vahid yanaşmanın mövcud olmaması fikrini deməyə əsas verir. Elektron kommersiya subyektlərində vergitutma zamanı yeni vergilərin daxil edilməsindənə mövcud vergilərin təkmilləşdirilməsi daha məqsədəuyğundur. “Hesablanmış gəlirə vahid vergi” konsepsiyasının istifadəsi vergitutma bazasının mümkün təhrifini ləğv edir, həmçinin vergi nəzarəti keçirilməsi xərclərini minimallaşdırır. Günümüzdə ilk növbədə elektron kommersiya sferasında hüquqi normalarla bağlı praktika toplanmalıdır. Elektron kommersiya subyektlərinin vergi öhdəliyinə cəlb etmək tədbirləri vergi qanunvericiliyi ilə möhkəmləndirilməlidir. Elektron kommersiya prosesində pozulan hüquqi və qanuni maraqların qorunmasının prosesual aspektləri ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsinin alternativ üsullarından biri kimi mübahisənin biznes-cəmiyyət tərəfindən yaradılmış xüsusi məhkəmələrə ötürülməsi effektivliyini göstərməlidir. İlk dövrlərdə virtual ticarətlə məşğul olan şirkətlər ya nisbətən az həcmdə vergi ödəməlidir, ya da vergidən azad edilməlidirlər.

Dəmirov Yaşar Sədi oğlu

Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin

Vergi metodologiyası kafedrasının baş müəllimi,

vergi xidməti müşaviri

Vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin nəzəri məsələləri

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış vergitutma konsepsiyasının və konkret vergi mexanizminin yaradılması olduqca mürəkkəb məsələdir. Bu zaman hər norma hərtərəfli təhlil olunmalı və yalnız bundan sonra konkret qərarlar qəbul edilməlidir.

Vergi münasibətləri hüquqi iqtisadi hadisə olduğu üçün, onun hüquqi-iqtisadi əsaslarının formalaşdırılması və hüquqi baza əsasında münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi məsələsi də, onun iqtisadi tərəfindən heç də geri qalmır.

Sivilizasiyalı cəmiyyətin formalaşması gedişində dövlətlərin yaranması və inkişafını bəşəriyyətin ən mühüm nailiyyəti hesab etmək olar. Öz növbəsində dövlətlərin formalaşması və inkişafı vergi amilindən kənar qalmamışdır. Başqa sözlə vergi dövlətin yaranması ilə təşəkkül tapmış, onunla bərabər inkişaf etmişdir.

Tarixin inkişaf mərhələlərinə nəzər salsaq görürük ki, vergilərin formalaşması və tətbiqi dövlətlərin formalaşmasına birbaşa təsir göstərmişdir. Bu isə vergilərin hüquqi və iqtisadi cəhətdən düzgün tətbiqindən asılıdır. Buna görə də, istər antik dövrdə istərsə də inkişafın müasir mərhələsində hər bir ölkə vergi mexanizminin düzgün formalaşdırılmasını və tənzimini diqqət mərkəzində saxlamaqla, onun iqtisadi və hüquqi cəhətdən əsaslandırılmış effektiv sisteminin yaradılmasına səy göstərir. Belə ki, dövlətlərin fəaliyyətinin maliyyə təminatının əsas hissəsini özündə əks etdirən vergi cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının məhsulu kimi qiymətləndirilməlidir.

Vergi sosial-iqtisadi hadisə və kateqoriya olduğu üçün, bu münasibətlərin hüquqi cəhətdən də əsaslandırılması və tənzimlənməsi siyasi və sosial prizmadan vacib bir məsələ kimi ortaya çıxır. Nəzəri baxımdan vergi münasibətlərinin tənzimlənməsinə ikili yanaşılması daha effektiv olar.

Bir tərəfdən vergilər iqtisadi kateqoriya olub əhalinin və müəssisələrin gəlirlərinin bir hissəsinin dövlət mülkiyyətinə alınması üsulu kimi, onun sosial təbəqələr arasında yenidən bölgüsünün, habelə iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasının tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Digər tərəfdən vergilər hüquqi kateqoriya olub, ümumi, məcburi, fərdi, əvəzsiz pul ödənişləri olaraq öz prinsipləri vasitəsilə sosial ədalət məsələsini həll edir.

Verginin iqtisadi və hüquqi aspektləri bir-biri ilə çulğalaşmış şəkildə dövlətin iqtisadi münasibətlərini tənzimləmək üçün istifadə etdiyi xüsusi hüquqi-iqtisadi mexanizmdir.

Vergi hüquq münasibətləri öz spesifikliyi ilə başqa növ münasibətlərdən fərqlənir. Vergi hüquq münasibətləri maliyyə hüquq münasibətləri sistemində təbiətinə görə, ən mürəkkəb və eyni zamanda mühüm münasibətdir. Bunu münasibətlərin strukturu baxımdan da söyləmək olar. Vergi hüquq münasibətlərinin strukturu subyekt, obyekt və məzmun elementlərini özündə birləşdirir.

Sosial ədalət prinsipi iqtisadi mənafeələr anlayışı ilə bilavasitə bağlı olduğundan vergi münasibətlərinin idarə olunması işinə öz mühüm təsirini göstərir. Bu baxımdan, vergi qanunvericiliyi formalaşdırılarkən mənafeələr anlayışı da nəzərə alınmalıdır. İqtisadi mənafeələr isə öz növbəsində olduqca mürəkkəb struktura malikdir. Belə ki, vergi ödəyicisi eyni zamanda həm ayrıca bir fərd kimi, həm də bu və ya başqa sinfin nümayəndəsi kimi çıxış edirlər. Buna müvafiq olaraq onlar olduqca müxtəlif mənafeələrin daşıyıcıları kimi çıxış edirlər ki, bu da vergi siyasətində təzahür edir.

Vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində prinsiplərin düzgün formalaşdırılması ilə bərabər, hüquqi tərkib elementlərinin də müəyyənləşdirilməsi vacib məsələlərdən biri kimi ortaya çıxır. Çünki vergilər haqqında qanunvericilikdə müəyyən edilən verginin hüquqi tərkib elementləri

olmadan vergi münasibətləri mövcud ola bilməz. Vergi öhdəliklərinin müəyyən olunmuş elementləri bir qayda olaraq vergi münasibətlərini əmələ gətirir.

Vergi hüquq nəzəriyyəsində vergitutmanın elementlərini iki qrupda təsnifləşdirmək olar. Birinci qrupda əsas, ikinci qrupda isə fakultativ elementlər birləşir. Vergini müəyyən etmək ona yalnız ad vermək demək deyildir. Vergini müəyyən etmək vergi öhdəliyinin icra olunması üsulunu və əsaslarını qəbul etmək deməkdir.

Beləliklə, vergilər dəqiq müəyyən edilməli, qanunda hər bir vergi haqqında kifayət qədər informasiya olmalıdır ki, vergi öhdəliyi daşıyan şəxs bu öhdəliyin icra olunması həddini və qaydasını özü üçün müəyyən edə bilsin. Qanunun natamamlığı və vergilər haqqında qeyri-dəqiq və ikimənalı məlumat, vergidən qanun əsasında yayınma hallarına, vergi orqanları tərəfindən qanun normalarının qeyri düzgün şərhə əsasında sui-istifadə hallarına gətirib çıxarır.

Vergi mexanizmi ictimai iqtisadi formasiyanın bütün mərhələlərində dövlətçilik fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi cəmiyyətdə baş verən sosial iqtisadi münasibətlərə təsir edən başlıca amil olmuşdur. Dolayısı ilə vergilər dövlətin fəaliyyətinin və mövcudluğunun əsasını təşkil etmişdir. Vergi mexanizminin formalaşması özünəməxsus prinsiplər əsasında reallaşır və ictimai əhəmiyyətini öz funksiyalarında tapır. Vergitutmanın prinsipləri cəmiyyətin vergilərə olan münasibətini müəyyən etdiyindən, vergi münasibətlərinin effektiv tənzimlənməsi, bu prinsiplərin «mənafeələr nəzəriyyəsini» nəzərə almaqla daha demokratik bir şəkildə müəyyən edilməsini tələb edir.

Maqsudov Elvin Mirəli oğlu

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin

Vergi qanunvericiliyi və təsərrüfat hüququ

kafedrasının müəllimi

**Vergi hüquq pozuntusu zamanı vergi məsuliyyətinin qanunvericilik aktları baxımından
təsbiti və tətbiqi növbəliliyinin gözlənilməsi**

Vergi hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçılarna vergi qanunvericiliyinin tələblərini yerinə yetirmədikləri halda müxtəlif məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi dövlətin fəaliyyəti və ümumiyyətlə cəmiyyətin yaşaması üçün həmin qanunvericiliyə dəqiq əməl olunması zəruriliyindən irəli gəlir.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericilik sistemində vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət tədbirləri Vergi Məcəlləsi, İnzibati Xətalər Məcəlləsi və Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Vergi hüquq pozuntusunun subyektləri öz statusuna görə və müvafiq olaraq onlara tətbiq edilən məsuliyyət növləri üzrə fərqləndirilir.

Konstitusiya ilə müəyyən edilmiş vergi ödəmək vəzifəsi şəxsi-hüquqi deyil, ümumi-hüquqi xarakter daşıyır. Bu ümumi vəzifənin icra olunmaması nəticəsində büdcəyə dəymiş ziyanın yerinin doldurulması məqsədilə, qanunverici dövlətin qanuni tələblərinə riayət edərək məsuliyyət tədbirləri müəyyən etmək hüququna malikdir.

Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vergilərin ödənilməsi ilə bağlı vəzifənin yerinə yetirilməməsi və ya lazımcı yerinə yetirilməməsi bir neçə növ hüquqi məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Vergiləri ödəməkdən yayınma əsas və ən təhlükəli vergi hüquq pozuntusu sayılır. Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş miqdarda (xeyli və ya külli miqdarda) vergi ödəməkdən yayınma hətta cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Vergiləri ödəməkdən yayınmanın ictimai təhlükəsi büdcə mədaxilinin azalması və müvafiq olaraq büdcə kəsirinin artması, bundan başqa bazar iqtisadiyyatı əsaslarından biri olan azad rəqabətin pozulmasından ibarətdir. Vergi Məcəlləsi vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə qanunlarda müəyyən edilmiş müxtəlif məsuliyyət növləri tətbiq etmənin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Belə məsuliyyət növlərinə maddi, intizam, mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti aiddir.

Vergi Məcəlləsinin müddəalarında vergi qanunvericiliyinin pozulması aşkar edildikdə vergi ödəyicisinə müxtəlif növ məsuliyyət tədbirlərinin hansı hallarda və hansı qaydada tətbiqi məsələlərinə toxunulmamışdır.

Hər bir konkret vergi qanunvericiliyinin pozuntusunun özünəməxsus əlamətlərinə görə digər vergi qanunvericiliyinin pozuntusundan fərqləndirilməsi aydın şəkildə mümkün olduğu halda bu qaydanın tətbiqi heç bir problem yaratmır. Konkret əməli nəzərdə tutan Vergi Məcəlləsinə və ya yalnız İnzibati Xətalər Məcəlləsinə görə müvafiq növ məsuliyyət tədbiri təkrar olunmadan tətbiq oluna bilər.

Qanunvericiliyin real vəziyyətini nəzərə alaraq həmin suala cavab vermək üçün Vergi Məcəlləsinin qəbulundan sonra Azərbaycan Respublikasında hüquqi məsuliyyət növləri ilə bağlı nəzəriyyədə deyil, faktiki olaraq yaranmış vəziyyət bir qədər təhlil olunmalıdır.

Qeyd olunmalıdır ki, hüquq nəzəriyyəsində hüquqi məsuliyyət növləri sistemində vergi qanunvericiliyi pozuntularının (vergi xətalərinin) törədilməsinə görə xüsusi növ məsuliyyətin – vergi məsuliyyətinin yeri müəyyənləşdirilməyib. Adətən hesab olunur ki, mülki, intizam, maddi, inzibati və

cinayət məsuliyyəti ilə yanaşı, vergi məsuliyyətinin hüquqi məsuliyyətin müstəqil növü kimi ayrıca qeyd olunması üçün əsas yoxdur və o, bir qayda olaraq inzibati məsuliyyət ilə əhatə olunur.

Lakin Vergi Məcəlləsinin və İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müddələrinin təhlili qanunvericiliyin bu məsələ üzrə mövqeyinin fərqli olması və vergi məsuliyyətini hüquqi məsuliyyətin müstəqil növü kimi görməsi barədə nəticə çıxarmaq üçün əsas verir.

Hal-hazırda mövcud qanunvericilikdə vergi məsuliyyətini inzibati məsuliyyətdən fərqləndirən prinsipial məqamlar mövcuddur.

Buna müvafiq olaraq, vergi ödəyicilərinin vergi və digər məsuliyyətlərini fərqləndirmək məsələsi həll edilərkən belə bir prinsipdən çıxış etmək lazımdır ki, bir hüquq münasibəti eyni zamanda həm vergi, həm də qeyri-vergi münasibəti kimi tövsif oluna bilməz, həmçinin vergi ödəyicisi törətdiyi əmələ görə eyni zamanda vergi məsuliyyətinə və digər məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Buna görə də vergi orqanının üzə çıxardığı əməl vergi ödəyicisi tərəfindən Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrində müəyyən olunmuş vergi xətaləri çərçivəsində törədildikdə bu əməlin vergi qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı olan vergi hüquq pozuntusu kimi (baxmayaraq ki, onun inzibati xəta ilə oxşarlığı vardır) tövsif olunması Vergi Məcəlləsinin müddələrinə müvafiq olaraq, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş vergi qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı inzibati xətalər törədildikdə isə həmin Məcəllənin müddələrinə müvafiq olaraq həll olunmalıdır.

Ədalətlik tələblərini ifadə edən tarazlıq prinsipi yalnız təqsirli əməl və onun ağırlığından, vurulan ziyanın həcm və xarakterindən, hüquq pozucusunun təqsirlik dərəcəsindən və tənbehin tətbiqində fərdiləşdirilməni şərtləndirən digər vacib hallara görə onun differensiasiyasından asılı olaraq hüquq məsuliyyətini müəyyən etməyi ehtiva edir. Məsuliyyətə cəlb etmənin göstərilən prinsipi eyni dərəcədə həm fiziki, həm də hüquqi şəxslərə aiddir.

Vergi qanunvericiliyi ilə qanunvericinin hüquq pozuntusu kimi qəbul etdiyi əməllərin xarakteri, cəzalandırılan və cəzalandırılmayan əməllərin arasındakı sərhəd dəqiq müəyyən edilməlidir ki, bu məsələ hər hansı hüquq tətbiqedicinin subyektiv mülahizəsinə, o cümlədən vergi orqanının vəzifəli şəxsinin mülahizəsinə buraxılmasın. Vergi pozuntuları tərkiblərinin qeyri-müəyyənliyi hüquq məsuliyyətinin əsas prinsipi olan qanunçuluq prinsipinə ziddir.

Hüquq normasının müəyyənliyi, aydınlığı, ikimənalı olmamasının ümumi hüquqi şərtləri kimi hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyinə dair Konstitusiya prinsipindən irəli gəlir. Belə bərabərlik hüquq tətbiqedicilər tərəfindən yalnız normanın eyni cür şərh və anlaşılması şərtlə təmin edilə bilər. Hüquq normasının məzmununun qeyri-müəyyənliyi isə əksinə, hüquq-tətbiqi prosesində

onun qeyri-məhdud anlaşılmasına imkan yaradır və qaçılmaz olaraq özbaşınalığa, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, eləcə də qanunun aliliyi prinsiplərinin pozulmasına gətirib çıxarır.

Yadigarov Fariz Məhəmməd oğlu

Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin

Vergi qanunvericiliyi və təsərrüfat hüququ

kafedrasının baş müəllimi

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi çərçivəsində bir qayda olaraq istehsala və elmi-texniki tədqiqatlara investisiyaları stimullaşdıran vergi güzəştləri və digər iqtisadi alətlər sistemi də formalaşır.

Vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi ilə yanaşı həmin güzəştlərin məqsədəuyğunluğu və nəticə etibarilə səmərəliliyi məsələləri də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki hər hansı bir güzəştin tətbiqi bir tərəfdən təsərrüfat subyektləri baxımından müəyyən məbləğdə vəsaitə qənaət olunmasıdırsa, digər tərəfdən ümumi olaraq büdcə daxilolmaları baxımından kifayət qədər vəsait itkisidir. Bu səbəbdən konkret dövrdə və konkret iqtisadi şəraitdə vergi güzəştlərinin optimal həcmnin müəyyənəşdirilməsi həm vergilərin fiskal və tənzimləyici funksiyaları arasında nisbi balansın qorunması, həm də həmin güzəştlərin effektivliyi baxımından vacib məsələdir.

Ümumiyyətlə, vergi güzəştlərinin optimal həcmnin müəyyən edilməsi və səmərəliliyin düzgün qiymətləndirilməsi baxımından ilk növbədə “vergi güzəşti” anlayışının anatomiyasına nəzər salmaq, onu aydınlaşdırmaq lazımdır.

Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda, ayrı-ayrı ölkə qanunvericiliklərində vergi güzəşti anlayışı müxtəlif cür ifadə olunsada hamısının əhatə etdiyi ümumi bir mənası, mahiyyəti vardır.

Vergi güzəşti, yürüdülməyən vergi-büdcə siyasətinin hədəflərinə uyğun olaraq qanunvericiliklə təsbit edilmiş vergi öhdəliyinin həmin və ya digər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tam və ya qismən məhdudlaşdırılmasıdır.

Vergi siyasətinin hədəflərinə uyğun olaraq vergi güzəştlərinin xarakteri də müxtəlif ola bilər. Xarakterinə görə sosial və iqtisadi güzəştlər ayrılabilir. Tətbiq sahəsinə görə vergitutma obyektinə və vergi ödəyicisinə münasibətdə güzəştləri fərqləndirə bilərik. Bəzi ədəbiyyatlarda vergitutma obyektinə görə güzəştləri *vergi istisnası* da adlandırırlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, güzəştlərin müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirilməsi əsasən nəzəri məsələ olsa da, bu sahədə qərarların qəbul edilməsi (məsələn, vergi güzəştinin optimal həddinin seçilməsi və s.), təhlillərin aparılması baxımından mühüm praktiki əhəmiyyəti vardır.

Vergi güzəştlərinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi mövcud vergi güzəştlərinin sayının optimallaşdırılması, onların ictimai maraqlara uyğunluğu, təqdim olunan vergi güzəştlərinin nəticələri üzrə proqnozların dəqiqliyinin artırılması, vergi güzəşti formasında maliyyə dəstəyi təqdim olunacaq obyektlərin optimal seçiminin təmin olunması, habelə büdcənin potensial vergi itkisinin qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilir.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi isə özlüyündə müxtəlif kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə hesablamaları əhatə edən mərhələli və kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Bu zaman ilk olaraq vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilmə obyektinin seçilməsi zəruridir. Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı meyarlardan istifadə olunur:

- Fiskal səmərəlilik,
- Sosial səmərəlilik,
- İqtisadi səmərəlilik.

Fiskal səmərəlilik dedikdə, tətbiq olunan vergi güzəştlərinin ölkənin büdcəsinin formalaşmasına təsiri başa düşülür.

Sosial səmərəlilik dedikdə, cəmiyyət üçün vergi güzəştlərinin vergi ödəyicilərinin fəaliyyətlərinin sosial əhəmiyyətində ifadə olunan nəticələri başa düşülür.

İqtisadi səmərəlilik dedikdə isə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin hüquqi və fiziki şəxs olan vergi ödəyicilərinin təsərrüfat fəaliyyətinə müsbət təsiri başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində də dövlətin qarşıya qoyduğu sosial-iqtisadi məqsədlərə müvafiq olaraq bir çox vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur və şəraitdən asılı olaraq vergi qanunvericiliyinə yenidən baxıldığı zaman onların tərkibində də mütəmadi dəyişikliklər aparılır.

Təbii ki, bu dəyişikliklər sadəcə dəyişiklik xatirinə, kortəbii şəkildə deyil, elmi-iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmaqla, növbəti dəyişiklik aparılanadək güzəştin tətbiqində qarşıya qoyulan məqsədə nə dərəcədə nail olunduğunu qiymətləndirməklə aparılmalıdır. Bunun üçün hər bir vergi güzəşti üzrə yuxarıda qeyd olunan meyarlar əsasında səmərəliliyin hesablanması çox zəruri məsələdir. Çünki məhz əvvəlki dövrlər üzrə vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi növbəti dövrlər üçün həmin güzəştlərin optimal həddlərinin müəyyən edilməsində, habelə qeyri-effektiv güzəştlərin tamamilə

aradan qaldırılmasında mühüm amil kimi çıxış edir. Optimal müəyyən edilmiş vergi güzəştləri isə öz mahiyyəti üzrə qarşıya qoyulmuş məqsədlərə daha effektiv nail olunması ilə bərabər, ümumilikdə büdcədən lazımsız vəsait itkisinin və eyni zamanda konkret region, sahə və ya vergi subyektləri üzrə vergi potensialının səviyyəsində mənfi dəyişikliklərin qarşısını alır.

Hümbətov Mustafa Tofiq oğlu

Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzinin

Tədris və Metodika şöbəsinin mütəxəssisi

Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasının metodoloji əsasları

Büdcəyə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasının prinsipləri, metodları və göstəriciləri onun metodoloji əsaslarını təşkil edir. Hər hansı prosesin, o cümlədən də iqtisadi prosesin riyazi modeli onun inkişaf təmayüllərinin təyin edilməsinə imkan verir və daha çox praktiki əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman modelin daxili (endogen) kəmiyyətləri (parametrləri) ölçülür və xarici (ekzogen) kəmiyyətlər elə seçilir ki, digər parametrlər eksperimentin nəticələrinə mümkün qədər yaxın olsun. Nəzəri proqnoz praktiki olaraq, eksperimental proqnozdan fərqlənmirsə, onda model prosesin öyrənilməsi üçün adekvat hesab oluna bilər. Alınan nəticələr müəyyən şərtləri ödəmirsə, modeldə dəqiqləşdirmə aparılmalıdır.

Bütün başqa iqtisadi proseslərdə olduğu kimi büdcəyə vergi daxilolmalarının zamandan asılı dəyişməsində də proqnozlaşdırmanın əsas prinsipləri sistemlilik, uzlaşma, variantlılıq, kəsilməzlik, adekvatlıq və effektivlik hesab oluna bilər.

Dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının tədqiqində müxtəlif riyazi modellərdən istifadə olunur. Məsələn, vergi sisteminin stabilliyinin iqtisadi artım dinamikasına təsirinin qiymətləndirilməsi üçün ümumi daxili məhsulla vergi sisteminin stabilliyi göstəricisi arasında asılılıq riyazi model kimi qəbul edilə bilər. Bu modeli qurmaq məqsədilə ümumi daxili məhsulun əsas istehsal amilləri olan kapital, əmək və vergi yükündən asılılığı tapılır.

Modelin xarici kəmiyyətlərinin müəyyən edilməsi prosesi, yəni onun identifikasiyası, verifikasiya ilə, yəni adekvatlığın təmin edilməsi ilə əlaqədardır.

İqtisadi proseslərin tədqiqində müxtəlif parametrlərin, o cümlədən də büdcəyə vergi daxilolmalarının dəyişməsinin funksional asılılığa tabe olub olmamasının aşkara çıxarılması, onlara təsadüfi amillərin təsirinin qiymətləndirilməsi proqnozlaşdırma üçün xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Çünki dinamik proseslərin təsadüfilik göstəricisi məlum olduqda onun sonrakı zaman intervalına davamının necə olacağını təyin etmək asanlaşır.

Trend asılılığı, bir qayda olaraq, təqribi xətti və ya kvadratik funksiya şəklində axtarılır. Lakin bu zaman zərurilik və təsadüfilik amillərinin təsiri araşdırılmalıdır.

Respublikamızın dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının zamandan asılı dəyişməsinin Herst göstəricisi kifayət qədər böyük olduğuna görə, trend təmayülü, məsələn, valyuta məzənnələrinin dinamik sırası ilə müqayisədə daha güclüdür və ona görə effektiv proqnozlaşdırma aparmaq asanlaşır.

Lakin proqnoz qiymətlərinin doğruluğu trend asılılığının bütün baxılan intervalda real qiymətlərlə üst-üstə düşməsi və ya ona yaxın olması ilə əsaslandırıla bilməz. Əslində $(0, T)$ intervalında bütün nöqtələrdən keçən interpolyasiya çoxhədlisini sonrakı dövrə ekstrapolyasiya etmək çox təhlükəlidir, çünki yeni nöqtələr həmin çoxhədlinin həm tərtibini, həm də əmsallarını dəyişdirir. Proqnozun müəyyən edilməsi isə əslində istiqamətin tapılması ilə əlaqədardır. Yəni sonuncu nöqtədən sonra trend asılılığının necə davam edəcəyi aydınlaşdırılmalıdır.

Məlumdur ki, modelləşdirmə, o cümlədən də riyazi modelləşdirmə iqtisadi prosesin (və ya istənilən prosesin) riyazi düstur, tənlik, bərabərsizlik və digər riyazi yazılışlardan ibarət təsviridir. Riyazi aparat, yaxşı olar ki, proqnoz mühitini mümkün qədər daha dəqiq xarakterizə etsin. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, modelləşdirmə əslində proqnozlaşdırma üsulu deyil, analogi hadisələri model vasitəsilə öyrənməkdir. Model əsasında obyektin mümkün vəziyyətləri və parametrləri barədə informasiya proqnoz qiymətlərini də hesablamağa imkan verir.

İqtisadi sistemlərin modelləşdirilməsi nəticəsində verilən idarəedici təsirin köməyi ilə inkişafın proqnoz qiymətlərini almaq mümkün olsa da, bəzi hallarda, xüsusilə də real sistemin müəyyən zaman intervalında vəziyyətini xarakterizə edən dinamik sıra məlumdursa, bunun əsasında proqnoz qiymətləri hesablanır. Bu üsul problemi sadələşdirir, lakin riyazi modelləşdirmənin imkanlarına malik deyil və ona görə alınan proqnoz o qədər də dəqiq hesab edilmir. Ekstrapolyasiyaya əsaslanan bu üsul dəyişən kəmiyyətin analitik asılılığının qurulması və onun sonrakı dövr üçün eyni qayda ilə davam etdirilməsi ilə fərqlənir.

Proqnozlaşdırma aparmaq üçün metodun, üsulun və qaydanın seçilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Proqnozlaşdırma metodu proqnozun işlənilməsinə hazırlanmasına yönəlmiş tədqiqat üsuludur. Metod, qayda və üsulların hamısı birlikdə proqnozlaşdırma metodikasını təşkil edir.

Proqnozlaşdırmanın ən geniş yayılmış metodları- modelləşdirmə, analogiya, ekspert qiymətləndirməsi, normativ hesablamalar, ekstrapolyasiya hesab olunur.

Yuxarıda göstəriləyi kimi, modelləşdirmə prosesi hərtərəfli öyrənmək üçün istifadə edilir və müəyyən təhlil nəticəsində proqnoz qiymətləri də təyin edilir.

İqtisadi modellərin köməyiylə müxtəlif iqtisadi göstəricilər, məsələn, ümumi daxili məhsul ilə vergi daxilolmaları arasında asılılıq, göstəricilər üzərinə qoyulan müxtəlif növ məhdudluq şərtləri və prosesi optimallaşdırmaq üçün meyarlar alınır.

Analogiya metodu oxşar prosesin nəticələrinin başqa proses üçün istifadə edilməsidir. Analogiya tarixi və riyazi ola bilər .

Ekspert qiymətləndirməsi metodu əsasən uzunmüddətli proqnozlar üçün tətbiq olunur. Əslində mütəxəssis fikri müəyyən obyekt, məsələn, vergi sistemi barədə, onun keçmişi, indiki vəziyyəti və gələcək inkişafı barədə təhlil və ümumiləşdirmələrə əsaslanır.

Proqnozlaşdırmanın normativ hesablamalar metodu məqsədə çatmaq üçün mümkün vəziyyətlərin bir-birini əvəz etməsinin və bu halların davam etmə müddətinin araşdırılması metodudur. Əvvəlcədən məlum olan normalar, stimullar və məqsədlər əsasında arzu olunan vəziyyətə hansı yolla və hansı zaman ərzində çatmaq problemi bu metodla həll edilir. Bunun üçün dinamik sıranın real elementləri əvəzinə müvafiq göstəricinin hesablanmış normativ qiymətləri götürülür.

Proqnoz qiymətinin tapılmasının əsas metodu isə ekstrapolyasiya metodudur. Proqnozlaşdırılan göstəricilər məlum dinamik sıranın elementləri kimi nəzərdən keçirilir və aşkar edilən qanunauyğunluqla davam etdirilir. Nəticədə zamanın sonrakı qiymətlərində müvafiq ədədlər alınır və bunlar da proqnoz qiymətləri hesab olunur. Ekstrapolyasiya qısa müddətli proqnozlar üçün daha etibarlıdır.

Rəşad İbrahimov

**“PricewaterhouseCoopers Central Asia and Caucasus B.V.” şirkətinin Azərbaycan
Respublikasındakı Filialı, Baş Məsləhətçi**

Vergitutmada könüllülük prinsipi və partnyorluq

Getdikcə genişlənən biznes mühiti, artan əməliyyatların çoxşahəliliyi və mürəkkəbliyi fonunda minlərlə vergi ödəyicilərinə inzibati nəzarəti sərtləşdirmək getdikcə daha çox vaxt və inzibati resurs tələb edir. Bütün bunlar vergi inzibatçılığı sistemində yeniliklərin tətbiqinə ehtiyac olduğuna dəlalət edir. Belə yeniliklərdən biri də vergitutmada könüllülük prinsipinin və vergi partnyorluğunun tətbiqi və vergi partnyorluğu sazişlərinin bağlanmasıdır.

Dünya praktikası

Dünya praktikasında bu məqsədlə vergi nəzarəti sistemində yeni yanaşma tətbiq edilməyə başlanmışdır: bu yanaşma vergi ödəyicilərinə şübhə ilə yanaşmaqdan onlarla partnyorluq münasibətlərinin qurulmasına və informasiya texnologiyalarına əsaslanan intellektual nəzarət texnologiyalarından (risklərin qiymətləndirilməsi və e-audit) istifadə etməklə müasir tələblərə cavab verən vergi nəzarəti sisteminə keçiddən ibarət olmuşdur.

Hələ 2005-ci ildə Niderland Krallığı hökumətinin «Qanunlara əsaslanan cəmiyyətin gələcəyi» («The future of Law-Based Society») konsepsiyasına uyğun olaraq Niderland Krallığının Vergi və Gömrük Administrasiyası horizontal monitoring konsepsiyasının tətbiqinə başlamışdır. Bu konsepsiyanın tətbiqi ilkin olaraq vergi ödəyicisinin daxili nəzarət sisteminin və vergi risklərinin qiymətləndirməsini tələb edir və bu vergi orqanı ilə vergi ödəyicisi arasında qarşılıqlı etibar və əməkdaşlıq platformasına əsaslanır.

Niderland Krallığının vergi administrasiyasının təcrübəsi digər ölkələrdə də tətbiq edilir (Koreya, Avstraliya, İsveç, İngiltərə və s.) və Niderlanddakı horizontal monitoringin geniş miqyasda tətbiqini OECD və Dünya Bankı da tövsiyə ediblər.

Azərbaycanda vergi partnyorluğunun tətbiqi

Azərbaycan Vergi Məcəlləsində 2013-cü ildən qüvvəyə minmiş dəyişikliklər və Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi «Vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması Qaydaları» horizontal monitoring konsepsiyasının ölkəmizdə də reallaşdırılmasına yol açmışdır.

Vergi partnyorluğu nədir?

Partnyorluq müqaviləsini VN-lə hüquqi və fiziki şəxslər arasında niyyət razılaşması da adlandırmaq olar. Bu müqaviləni qarşılıqlı surətdə imzaladıqdan sonra (kənüllü şəkildə) tərəflər bir sıra öhdəliklər götürmüş olurlar. Məsələn, sahibkarlar bütün maliyyə əməliyyatlarını rəsmiləşdirməli, bütün işçiləri ilə əmək qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi bağlamalı, sənədlərdə işçilərin aldığı real əmək haqqlarını göstərməlidirlər və s. Bütün bu əməliyyatlar mühasibatlıq sistemində elektron qaydada işlənməlidir. Həmin sistem isə Vergilər Nazirliyinin vahid onlayn nəzarət sisteminə qoşulur və sahibkarlıq subyektinin partnyoru olan vergi orqanları onların işinə onlayn rejimdə nəzarət edir. Beləliklə, müqavilə bağlayan vergi ödəyiciləri qanuni əməliyyatlardan istifadə edir və alqı-satqı əməliyyatlarını nağdsız qaydada gerçəkləşdirməyə üstünlük verirlər. Nəticədə inzibati xərclər və vaxt itkisinə səbəb olan, tez-tez aparılan səyyar, kameral və digər vergi yoxlamaları, audit və digər nəzarət mexanizmlərinə ehtiyac qalmır. Bununla da vergi orqanlarının inzibati yükü və vaxt xərci əhəmiyyətli dərəcədə azalmış olur.

Vergi partnyorluğunun sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər üçün (həm fiziki həm də hüquqi şəxslər üçün) bir sıra üstünlükləri vardır:

Vergi orqanı sahibkarlıq fəaliyyətinə yardımçı olur

Sahibkarlıq fəaliyyəti nəzarətdə olduğu üçün hər hansı qanun pozuntusu və ya bilməyərəkdən vergidən yayınma halları dərhal üzə çıxır. Çünki nəzarət zamanı hansısa hesablamanın düzgün aparılmadığı ortaya çıxarsa, bu barədə vergi ödəyicisinə dərhal xəbər verilir. Buna görə də səhvlərin ilkin mərhələdə üzə çıxacağına arxayın olan sahibkar gələcək cərimə və maliyyə sanksiyaları haqqında narahat olmadan öz gündəlik işləri ilə rahat məşğul ola bilər. Həmçinin vergi orqanı sazişə qoşulan sahibkarlara qanunvericilikdəki dəyişikliklər barədə məlumat verir və lazım olduğu təqdirdə yenilikləri izah edir.

Vergi partnyorluğu əlavə investisiya cəlb edir

Vergi orqanları ilə partnyorluq edən şirkətlərə biznes aləmində daha etibarlı (hesabatlıq sistemi daha dürüst olan, vergi borclarını vaxtında ödəyən və s.) tərəf müqabili kimi baxılır. Həm də Vergilər Nazirliyi öz partnyoru haqqında müsbət rəy verə bilər. Bu isə öz növbəsində şirkətlərin maliyyə bazarlarına daha rahat çıxışını təmin edir, təchizatçılar və müştərilər arasında şirkət haqqında müsbət fikir formalaşdırır və s.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı

Vergi partnyorluğu qaydalarına düzgün əməl olunarsa müəyyən sınaq müddəti keçdikdən sonra Azərbaycanda biznes aləmində maliyyə şəffaflığının və nəticə etibarlı ilə qeyri-neft sektorunda kreditlərin və investisiyaların artımına gətirib çıxaracaqdır. Deməli qeyri-neft sektorundan vergi ödənişləri artacaqdır.

Öz təcrübəmizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, vergi partnyorluğu və onun verdiyi üstünlüklər barədə cəmiyyətdə məlumat qıtlığı yaşanır. Belə ki, öz müştərilərimizə (həm fiziki həm də hüquqi şəxslərə) vergi partnyorluğunun üstünlüklərini başa salmağa çalışarkən hər hansı ictimai və rəsmi məlumat mənbələrinə istinad etməkdə çətinlik çəkirik. Bəziləri bu sazişin şəxsə qanun pozuntusuna görə məsuliyyətdən azad olması şansını verdiyini, bəziləri isə saziş bağlayarkən əlavə xərc tələb olunduğunu düşünür.

Bu anlaşılmazlıqların aradan qaldırılması üçün Vergilər Nazirliyi əhalinin və biznes sektorunun maarifləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir.

Hümbətov Tofiq Mustafa oğlu

Azərbaycan Universiteti

İnzibati idarəetmə kafedrası

Baş müəllim

Əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində vergi nəzarəti

Əmək hüququ - milli hüququn aparıcı sahələrindən biridir. O, mülkiyyətin və təsərrüfatçılığın formalarından asılı olmayaraq işçilərlə işəgötürən arasındakı maddəli əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Özünlün Konstitusiyaya hüququ olan əmək hüququnu həyata keçirən hər bir vətəndaş əmək müqaviləsini bağladığı andan əmək hüquq münasibətlərinə daxil olur.

Əmək hüququnun predmetini təşkil edən münasibətlər arasında işçilərlə işəgötürən arasındakı maddəli əmək münasibətləri əsas yer tutur. Əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq bu münasibətlər, işçilərin əməyinin təşkilinə dair müəssisələrdə əmələ gələn iradəvi sosial münasibətləri özündə əks etdirir. İşçilərin işəgirmə, başqa işə keçmə və işdən azad olunma qaydaları məhz əmək hüququ ilə müəyyən edilir. Bundan əlavə, əmək hüququ əmək haqqı, iş vaxtı, istirahət vaxtı, əmək intizamı, həvəsləndirmə tədbirləri, intizam məsuliyyəti, əmək mübahisələri və onların həlli qaydası kimi vacib zəruri məsələləri nizamlayır. Əmək münasibətlərində 2 tərəf iştirak edir: işçi və işəgötürən. Onlar arasında olan münasibətlər əvəzlidir.

Əmək münasibətləri ilə bilavasitə bağlı olan digər münasibətlər əmək münasibətlərindən asılı olub, onlardan törəyir. Əmək münasibətləri, bu münasibətlərdən törəyən digər münasibətlər əmək hüquq normaları ilə tənzimlənilir. Həmin normalar müxtəlif normativ hüquqi aktlarla nəzərdə tutulur və müəyyənləşdirilir. Bu aktlar əmək hüququnun mənbəyi adlanır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əmək hüququnun əsas mənbəyidir. Burada əmək hüququ baxımından prinsipial əhəmiyyətə malik olan bir sıra normalar(35ci maddə) nəzərdə tutulmuşdur. Konstitusiyada əməyin tənzimlənməsinin başlıca və əsas prinsipləri müəyyən edilmişdir.

Konstitusiyadan sonra əmək hüququ mənbələri sistemində Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi (ƏM) mühüm yer tutur.

Əmək münasibətlərində iştirak edən tərəflər arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsində müqavilə metodu böyük rol oynayır, üstünlük təşkil edir. Müasir dövrdə müqavilə metodunun vacib hüquqi forması kollektiv müqavilə və saziş hesab olunur.

Kollektiv müqavilə dedikdə, işəgötürənin, əmək kollektivinin və ya həmkərlər ittifaqları təşkilatlarının arasında yazılı formada bağlanan elə bir müqavilə başa düşülür ki, bu müqavilə əmək, sosial-iqtisadi, məişət və digər münasibətləri tənzimləyir.

Əmək müqaviləsi (kontraktı) dedikdə, işəgötürənlə işçi arasında fərdi qaydada bağlanılan, əmək münasibətlərinin əsas şərtlərini müəyyən edən yazılı sənəd başa düşülür. Əmək müqaviləsinin elementləri dedikdə, onun tərkib hissələri başa düşülür. Subyekt tərkibi əmək müqaviləsinin əsas elementlərindən biridir. Əmək müqaviləsinin subyekt tərkibi müqaviləni bağlayan tərəflərdən ibarətdir. Əmək müqaviləsində 2 tərəf iştirak edir: işçi və işəgötürən. İşçiləri işə qəbul etmək, işçilərə iş vermək və onlarla əmək müqaviləsi bağlamaq hüququna malik olan şəxslərə işəgötürən deyilir. Bu rolda həm təşkilatlar, həm də sahibkar statusu olan fiziki şəxslər çıxış edə bilər.

Əmək müqaviləsinin digər tərəflərindən biri isə işçidir. İşçi dedikdə, işəgötürənlə fərdi qaydada yazılı əmək müqaviləsi bağlayaraq müvafiq iş yerində haqqı ödənilməklə çalışan şəxs başa düşülür. İşçi rolunda yalnız fiziki şəxslər çıxış edə bilərlər. İşçi kimi əmək müqaviləsi bağlayan şəxsin 15 yaşına çatması tələb olunur.

Əmək müqaviləsi işçi ilə işəgötürən arasında əmək münasibətlərini rəsmiləşdirən və bu münasibətlərin bütün aspektlərini özündə əks etdirən yeganə hüquqi sənəddir. Bu sənəddə işçinin, işəgötürənin əsas hüquqları və vəzifələri tam qaydada əks olunur. Buna görə əmək müqaviləsinin bağlanmaması və ya formal bağlanması yalnız işçi üçün deyil, həmçinin işəgötürən, o cümlədən dövlət üçün çoxsaylı mənfi nəticələrə səbəb olur.

Əgər əmək müqaviləsi yoxdursa və ya düzgün bağlanılmayıbsa, müqavilədə göstərilən məlumatlar ikili mühasibat prinsiplərinə söykənirsə, bunlar işçinin ziyanına olan məsələlərdir. Bu o deməkdir ki, işçi icbari sığortaya cəlb olunmur, onun üçün fərdi yığım getmir və sosial sığorta hadisələri baş verəndə ondan bəhrələnmə bilmir.

Əmək qanunvericiliyi əmək müqaviləsi ilə çalışan işçilərə geniş hüquqlar və təminatlar verir. Qanunla işçilərə ölkə üzrə müəyyən olunmuş minimum miqdardan az olmayaraq əməkhaqqı, ölkə Konstitusiyasında müəyyən olunmuş həddən aşağı olmayaraq illik ödənişli məzuniyyət, müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirdikdə müavinət, iş vaxtından artıq işlərə görə əlavə ödəniş verilməlidir. Qanunvericilikdə, bunlardan əlavə, hüquq və təminatlar da mövcuddur. Məsələn, əmək müqaviləsi ilə işləyən işçini işəgötürənin mülahizələri ilə işdən azad etmək olmaz. Əmək müqaviləsinə işəgötürənin təşəbbüsü ilə xitam verilərkən qanunvericilikdə əks olunmuş qayda və şərtlərə əməl edilməlidir. Əks halda, işçi fərdi əmək münasibətlərini öz xeyrinə həll etmək üçün məhkəmədən istifadə etməli olur.

Əslində, əmək müqaviləsi təkcə işçi üçün deyil, həmçinin işəgötürən üçün də əlverişlidir və bu sənədin mövcudluğu işəgötürənə əlavə imkanlar verir. Belə ki, əmək müqaviləsi ilə işləyən işçi müəssisədəki mövcud nizam-intizam qaydalarına tabe olur və bu qaydaları pozduqda işəgötürənin ona inzibati tənbeh vermək, o cümlədən işdən azad etmək hüququ yaranır. İşçi əmək müqaviləsində müəyyən olunmuş müddət ərzində işdə olur və müqavilədə göstərilən işləri yerinə yetirir. Əmək münasibətləri rəsmiləşdirilmədiyindən iş prosesində işçi hər hansı avadanlığı sıradan çıxarsa, işəgötürənin ona hər hansı tələb irəli sürmək hüququ olmur. Bundan başqa, dövlət strukturları

tərəfindən aparılan yoxlamalar nəticəsində bu cür qanunsuz hallar aşkar edildikdə işəgötürən kullu miqdarda cərimə ödəməli olur. Ümumiyyətlə, əmək müqaviləsi bağlanmadan işəgötürənlər tərəfindən fiziki şəxslərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edildiyinə görə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 53.1 maddəsinə əsasən, vəzifəli şəxslər üç min manatdan beş min manatadək, hüquqi şəxslər isə iyirmi min manatdan iyirmi beş min manatadək miqdarda cərimə edirlər. Əmək müqaviləsi hüquqi qüvvəyə minmədən işəgötürən tərəfindən mizdlu işə cəlb etməklə vergidən yayınmaga görə Vergi Məcəlləsinin 58.10 maddəsində məsuliyyət nəzərdə tutulur

Digər tərəfdən, əmək münasibətlərinin rəsmiləşdirilməməsi büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi çəkiyə malik gəlir vergisi üzrə daxilolmaların həcmnin azalmasına səbəb olur. Dövlət sektorunda, büdcə təşkilatlarında və dövlətin tabeçiliyində olan təsərrüfat subyektlərində əmək müqaviləsinin bağlanmaması hallarına, demək olar ki, rast gəlinmir. Bu sahədə daha çox pozuntu halları özəl, xüsusən tikinti, təmir, ticarət sektorlarında, iaşə xidmətində müşahidə edilir. Buna görə də həmin sahələrdə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsinə ehtiyac duyulur.

Vətəndaş işə qəbul olunarkən əmək müqaviləsinin bağlanmasını tələb etməsi qanunvericiliklə ona verilən hüququdur. İşçi ilə əmək müqaviləsi bağlaması işəgötürənin hüquqi vəzifəsidir. Lakin bəzən əmək müqaviləsinin bağlanmaması işçilərin məsuliyyətsizliyi ucbatından da baş verir. Belə vətəndaşlar yalnız şifahi razılıq əldə edərək gündəlik ödənilən məbləğlə kifayətlənməli olurlar. Ona görə də bu sahədə dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi ilə bərabər, vətəndaşların düşüncə tərzinin dəyişdirilməsi məqsədilə istər dövlət strukturları, istərsə də vətəndaş cəmiyyəti qurumları, qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən maarifləndirmə tədbirlərinin, təbliğat və təşviqat kampaniyalarının keçirilməsi geniş vüsət almalıdır

Süleymanova Aynur Sabir qızı

VN-nin İTSSDQ baş idarəsinin Vergidən yayınma risklərinə nəzarət idarəsinin Kameral vergi yoxlamalarına nəzarət şöbəsinin böyük dövlət vergi müfəttişi,

AMEA-nın İdarəetmə Sistemləri İnstitutunun doktorantı

Optimal vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi vergi mexanizminin əsas vasitələrindən biri kimi

Ölkədə mövcud olan iqtisadi sistemin xarakterindən asılı olaraq aktiv və ya passiv vergi siyasəti həyata keçirilə bilər. Məsələn, liberal bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin bazar iqtisadiyyatına hər hansı müdaxiləsi, o cümlədən də vergi mexanizmləri vasitəsilə tənzimləyici və yenidən bölgü siyasəti

minimum səviyyədə olur. Tarixən bu cür iqtisadi sistemin fəaliyyətinin iqtisadi böhranlara səbəb olması barədə faktlar mövcuddur. Belə ki, dövlətin yenidən bölgü siyasətini zəif aparması və bazara heç bir müdaxilə etməməsi nəticəsində vətəndaşlar arasında sosial bərabərsizliyin yaranmasına, həddindən artıq zəngin və həddindən artıq kasıb təbəqənin formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da son nəticədə ümumi milli gəlirin əhalinin çox kiçik bir hissəsinin əlində təmərküzləşməsinə, bununla da iqtisadiyyatda ümumi tələbatın həcmnin və beləliklə də istehsalın həcmnin azalmasına səbəb olur. Bunun əksinə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə dövlət tərəfindən müxtəlif proqramların həyata keçirilməsi, gəliri az olan vətəndaş təbəqələrinə vergi güzəştləri verilməsi vasitəsilə həm vətəndaşlar arasında sosial bərabərsizlik problemi aradan qaldırılmış olur, həm də iqtisadiyyatda ümumi tələbatın həcmi bununla da istehsalın həcmi artmış olur.

Vergi mexanizmi isə vergi siyasətinin məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə olunan üsul və qaydalardır. Vergi siyasətinin daxili məzmunu vergilərin yuxarıda adı çəkilən funksiyalarından əsasən ikisinin, ümumdövlət, korporativ və şəxsi maraqların bərabərliyini nəzərdə tutan fiskal və tənzimləyici funksiyalarının qarşılıqlı vəhdətində özünü biruzə verir.

Vergi mexanizminin əsas elementləri kimi vergi planlaşdırması, vergi tənzimlənməsi və vergi nəzarətini qeyd etmək olar. Vergi planlaşdırması müəyyən bir dövr üçün ödəniləcək vergilərin həcmnin dövlət və bələdiyyələr tərəfindən iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış metodlarla əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsini özündə ehtiva edir. Vergi planlaşdırması özü də operativ, cari (taktiki), uzunmüddətli və strateji vergi planlaşdırılması olmaqla dörd növə bölünür. Vergi planlaşdırmasının əsas məqsədi ölkədə qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Vergi mexanizminin digər elementi olan vergi tənzimlənməsi dövlət tərəfindən qəbul olunmuş iqtisadi artım konsepsiyasına uyğun olaraq müxtəlif metod və alətlər vasitəsilə toplanan vergi həcmnin tənzimlənməsi və lazımi istiqamətlərə yönəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyəti nəticəsində dövlətin məqsədyönlü şəkildə bazar iqtisadiyyatına müdaxiləsində özünü biruzə verir. Dövlətin vergi tənzimlənməsinin əsas məqsədi vergi dərəcələrinin aşağı salınması, müxtəlif vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və digər üsullarla iqtisadi artımı stimullaşdırmaqdan bununla da dolayı yolla ümumi vergi yığımlarının həcmnin artırılmasından ibarətdir.

Vergi mexanizminin daha bir aləti isə vergi nəzarətidir. Vergi nəzarəti tədbirləri ölkədə qüvvədə olan qanunvericilikdən asılı olaraq fərqlənir. Respublikamızda qüvvədə olan vergi qanunvericiliyi çərçivəsində aparılan vergi nəzarəti tədbirləri səyyar vergi yoxlaması, kameral vergi yoxlaması və operativ vergi nəzarəti tədbirlərindən ibarətdir ki, bunların aparılmasının hüquqi əsası Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrində öz əksini tapmışdır.

Vergi siyasəti və vergi mexanizmi alətləri barədə ümumi məlumatları qeyd etdikdən sonra vergi mexanizminin elementlərindən biri olan vergi tənzimlənməsi vasitələri üzərində bəzi mülahizələrimi irəli sürmək istərdim.

Belə ki, yuxarıda qeyd edildiyi kimi vergi tənzimlənməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi artım siyasətinə uyğun olaraq məcmu vergi gəlirlərinin artırılmasına istiqamətlənmiş məqsədyönlü fəaliyyətdir. Məcmu vergi gəlirlərinin artırılmasına yönəldilmiş aşağıdakı tədbirləri qeyd etmək olar:

1.Vergi ödəyicilərinin aşağı gəlirli təbəqələrinə müxtəlif vergi güzəştlərinin verilməsi. Belə ki, gəlirləri az olan vergi ödəyicilərinə hər hansı vergi güzəştlərinin verilməsi, yaxud onlara münasibətdə vergi tətillərinin tətbiq edilməsi nəticəsində həmin vergi ödəyicilərinin sərəncamında qalan vəsaitlərin həcmi müəyyən qədər artmış olur. Vergi ödəyiciləri tərəfindən bu cür güzəştlər nəticəsində qənaət olunmuş vəsaitlər isə öz növbəsində yenidən istehsal fəaliyyətinə, yaxud da istehlaka yönəldilir ki, bunun da nəticəsində ya həmin vergi ödəyicisi tərəfindən istehsalın artmasına bununla da vergitutma bazasının genişlənməsinə, ya da digər vergi ödəyicilərinin dövryyələrinin artması yolu ilə vergitutma bazasının genişlənməsinə gətirib çıxarır.

2.Vergi dərəcələrinin aşağı salınması və ekonometrik modellərin tətbiqi ilə optimal vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi. Burada iqtisadiyyatda meydana çıxan Laffer effektinin nəzərə alınması vacibdir. Məlum olduğu kimi, Laffer effektinə görə vergi dərəcələrinin müəyyən səviyyəyə qədər aşağı salınması vergi daxilolmalarının artırılmasına səbəb olur. Belə ki, vergi dərəcələrinin aşağı salınması nəticəsində vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınmaya meyllilik aşağı düşür ki, bunun da nəticəsində vergitutma bazası genişlənərək ümumi vergi daxilolmalarının həcmi artmış olur. Digər tərəfdən vergi dərəcələrinin aşağı salınması nəticəsində vergi ödəyiciləri tərəfindən qənaət olunmuş pul vəsaiti yenidən istehsala cəlb olunmaqla iqtisadi artıma səbəb olur ki, bununla da əlavə vergitutma bazası yaranır.

3.Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyicilərinə münasibətdə progressiv vergitutmanın tətbiq edilməsi. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətindən daha çox gəlir və ya mənfəət əldə edən vergi ödəyiciləri tərəfindən digərlərinə nisbətən daha çox vergi ödənilməsi vergitutmanın ədalətlik prinsipinə uyğundur. Məlum olduğu kimi əsasən dörd istehsal faktoru müəyyən edilmişdir: torpaq, əmək, kapital və sahibkarlıq qabiliyyəti. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hər bir vergi ödəyicisi bu dörd faktorun hamısından istifadə edirlər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, daha çox gəlir əldə edən vergi ödəyiciləri az gəlir əldə edənlərə nisbətən istehsal faktorlarından da daha çox istifadə edirlər. Beləliklə də istifadə edilmiş istehsal faktorlarının əvəzini kompensasiya etmək məqsədilə daha çox gəlir əldə edən vergi ödəyicilərinin digərlərinə nisbətən daha çox vergi ödəməsi yuxarıda qeyd edildiyi kimi vergitumanın ədalətlik prinsipinə uyğundur.

Rəşadət Yaqublu Qüdrət oğlu

Naxçıvan Dövlət Universitetinin doktorantı

Cəmiyyətin davamlı inkişafında vergilərin sosial əhəmiyyəti

Müasir dövrdə davamlı inkişaf cəmiyyətin və iqtisadiyyatın başlıca tələbatına çevrilmişdir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir dövlətin qarşısında duran əsas vəzifə mövcud potensial imkanlardan maksimum səmərəli istifadə etməklə milli təsərrüfatın və cəmiyyətin davamlı inkişafına nail olmaqdır. Təbii ki, istər milli təsərrüfatların, istərsə də cəmiyyətin davamlı inkişafı biri-birini tamamlayan, biri digərinə dəstək verən məsələlərdir. Eyni zamanda, hər bir inkişafın bir sosial-iqtisadi dayağı olmalıdır. Cəmiyyətin davamlı inkişafı dedikdə isə burada sosial-iqtisadi amillərin rolu daha da artır.

Aydındır ki, davamlı inkişaf indiki nəslin tələbatının gələcək nəsillərin tələbatına toxunmadan daha dolğun şəkildə ödənilməsinə tələb edir. Başqa sözlə desək, davamlı inkişafın başlıca tələbi resurslardan qənaətlə və səmərəli istifadəyə nail olmaq, yəni ədalətli bölgünü təmin etməkdir. Davamlı inkişaf konsepsiyasından irəli gələn tələblər də, ilk növbədə, istər resurslardan istifadə zamanı, istərsə də sosial təminat baxımından cəmiyyətdə bərabərliyin, ədalətliyin təmin olunmasını zəruri edir və bütün insanlara layiqli həyat şəraiti yaradılmasını tövsiyə edir.

Nəzərə alsaq ki, bazar münasibətləri şəraitində dövlətin əsas dayağı vergidir və gəlirlərin yenidən bölgüsü də, məhz vergi tənzimlənməsi ilə həyata keçirilir, onda cəmiyyətdə sosial bərabərliyin formalaşmasında vergilərin əhəmiyyəti aydın olar. Bazar iqtisadiyyatında vergilər həm dövlətin əsas tənzimləyici açarıdır, həm də gəlirlərin yenidən bölgüsünə şərait yaratmaqla cəmiyyətdə sosial bərabərliyin təminatçısı kimi çıxış edir. Özəl sektorun inkişafına əsaslanan bazar münasibətləri şəraitində dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbəyi ayrı-ayrı sahibkarlıq subyektlərindən daxil olan vergilərdir. Büdcə vəsaitləri isə, əsas etibarilə, dövlətin sosial siyasətinin reallaşmasına, əhəlinin aztəminatlı təbəqəsinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilir. Beləliklə də, vergilər büdcə vəsaitlərini formalaşdırır, büdcə vəsaitləri cəmiyyətin sosial inkişafını, bərabərliyini təmin edir. Göründüyü kimi, sahibkarlığın inkişafı, vergi daxil olmaları, büdcənin formalaşması, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin təmin olunması və s. bütün bu məsələlər arasında müəyyən bir dairəvi asılılıq, bağlılıq mövcuddur. Qeyd olunanlar vergilərin sosial əhəmiyyətini, sosial tənzimləyici funksiyasını ifadə edir.

Bütün bunlar isə, davamlı inkişaf konsepsiyasından irəli gələn başlıca tələblərdir. Cəmiyyətin davamlı inkişafında vergilərin digər mühüm əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, vergi siyasəti, vergi qanunvericiliyi tənzimləyici funksiya ilə paralel olaraq, həm də müəyyən bir stimullaşdırıcı rola

malikdir. Bununla da vergilər həm iqtisadiyyatın tənzimlənməsini təmin edir, həm də iqtisadi inkişafa dəstək verir. Başqa sözlə desək, vergilər cəmiyyətin tərəqqisində mühüm sosial-iqtisadi məzmunu malikdir.

Məlumdur ki, 1992-ci il tarixli Rio-de-Janeyro konfransında qəbul edilmiş “XXI əsrin gündəliyi”ndə, eləcə də 2002-ci il Yohannesburq konfransının yekun sənədlərində davamlı inkişaf sosial, iqtisadi və ekoloji dayaqlar üzərində qurulmuş inkişaf kimi tövsif olunur. O cümlədən, bütün bu konfransların nəticəsi olaraq, BMT-nin tövsiyəsi əsasında ayrı-ayrı dövlətlərdə qəbul edilən “Milli dövlətlərin davamlı inkişafa dair fəaliyyət planında”da sosial, iqtisadi və ekoloji məsələlərə kompleks yanaşmanın zəruriliyi qeyd olunur. Davamlı inkişafın əsas dayağı olan sosial-iqtisadi məsələlər isə, bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş bütün ölkələrdə, o cümlədən qlobal məkana sürətlə inteqrasiya olunan Azərbaycan Respublikasında vergi siyasəti, vergi qanunvericiliyi ilə sıx bağlıdır. Ümummilli lider H.Əliyevin sözləri ilə desək “Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik” ifadəsində də, məhz vergilərin sosial əhəmiyyəti bir daha özünü göstərir. Vergilər həm iqtisadiyyatın zəruri sahələrində inkişafı sürətləndirir, eyni zamanda gəlirlərin yenidən bölgüsünü təmin etməklə sosial bərabərlik yaradır. Vergilər əhalinin əksər hissəsinin, xüsusilə aztəminatlı təbəqənin normal həyatının təminatçısı kimi mühüm sosial əhəmiyyətə malikdir. Təbii ki, insanların tələbatı daimi dəyişir, artır və təkmilləşdir. Ona görə də, vergi siyasəti və qanunvericiliyinin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi, cəmiyyətin davamlı inkişafında, sosial ədalətliliyin gücləndirilməsində daxil olan vergilərdən daha səmərəli istifadə olunması istiqamətində ardıcıl addımlar atılması zəruridir. Təqdim olunan məruzədə də, məhz bu məsələlərə baxılmışdır.

Салаев Рауф Ариф оглы

к.э.н., доцент кафедры «Налоги и налогообложение»

Азербайджанского Государственного

Экономического Университета

Налоговые риски и управление ими

Финансовый менеджмент связан с управлением финансовыми рисками. Государственный налоговый менеджмент не является исключением. В процессе управления налогами также

необходимо учитывать фактор риска, всегда присутствующий при исполнении бюджетов, включая налоговые бюджеты.

Налоговый риск государства представляет собой возможность недоимок фактических налоговых поступлений по сравнению с планом (прогнозом) как в целом по налоговым доходам бюджета, так и по отдельным видам и группам налогов.

Наибольшая степень риска в современных условиях присуща налоговым формам, непосредственно связанным с обложением прибыли и доходов организаций и физических лиц. Поэтому степень риска недоимок должна быть заложена в плановых налоговых поступлениях, что обеспечит более точное исполнение бюджета.

Целью определения налогового риска является повышение эффективности управления налогами в масштабе страны или ее отдельной территории. Налоговый риск связан с событием, которое может произойти или не произойти.

В случае совершения такого события возможны три экономических результата:

- нулевой (совпадение запланированных и полученных значений);
- положительный (получение налоговых доходов выше запланированных значений);
- отрицательный (недополучение налоговых доходов).

Налоговые риски можно классифицировать по следующим содержательным признакам:

1) по времени действия:

- временные риски – действующие в течение одного бюджетного периода (года) (например, риск недоучета налоговых льгот, предоставленных на один налоговый год);
- постоянные – многолетние, циклические (например, риск уклонений от уплаты налогов).

2) по важности результата:

- основные риски (влекущие за собой значительные финансовые диспропорции, например, риск недоимок по косвенным налогам, особенно НДС);
- второстепенные – оказывающие меньшее воздействие (например, риск просрочки платежей по налогу на имущество физических лиц).

3) по уровню бюджетной системы:

- риски государственного бюджета;
- риски бюджета субъекта;
- риски местного бюджета.

В зависимости от причин, вызвавших тот или иной налоговый риск, можно также выделить следующие их группы:

1. Налоговый риск экономического кризиса. Возникает в ситуации резкого и трудно предсказуемого изменения экономической ситуации в стране в течение бюджетного года. Такой риск может привести к значительному изменению не только отдельных показателей бюджета, но и к полной переделке всего бюджетного плана.

2. Налоговый риск инфляции. Наиболее разработанный в современной хозяйственной практике вид риска, но традиционно применяемый только в коммерческой сфере деятельности. Оценка риска инфляции при налоговом менеджменте позволит обеспечить реальное наполнение объемов ассигнований в течение всего бюджетного года.

3. Налоговый риск снижения платежеспособности налогоплательщиков в течение бюджетного периода. Представляет собой следствие сокращения объема свободных денежных средств у предприятий и организаций. Падение платежеспособности налогоплательщиков, как правило, носит постепенный характер. Выражается такой риск в постепенном росте задолженности платежей в бюджет.

4. Налоговый риск изменения правовой базы возникает при внесении соответствующих поправок в налоговое законодательство.

5. Налоговый риск задержки налоговых и иных перечислений. Возникает при увеличении сроков прохождения платежных документов в банковской системе. В данном случае создается сложная ситуация, когда налогоплательщик считается исполнившим свои обязательства перед бюджетом, а бюджет денег не получает.

6. Налоговый риск ошибки планирования. Ошибкой планирования может стать не только техническая ошибка, но и некорректный учет любого обстоятельства, в том числе предположения о значимости и величине любого из рассматриваемых рисков.

Управлять налоговыми рисками – значит прогнозировать наступление положительного или отрицательного результата и заранее принимать меры к снижению степени риска. В связи с тем, что налоговый риск определяется вероятностными показателями, характеризующими возможные финансовые потери (возможный дополнительный доход), возникает необходимость разработки специальных процедур и методик оценки и прогнозирования развития различных ситуаций, поведения субъектов управления в условиях таких рисков.

Управление налоговыми рисками предполагает следующие действия:

- формирование политики управления налоговыми рисками;
- формирование подходов к управлению налоговыми рисками;

- характеристика налогового риска;
- идентификация отдельных видов налоговых рисков;
- оценка информации, необходимой для определения уровня налоговых рисков;
- определение факторов, влияющих на налоговые риски;
- установление предельно допустимого уровня налоговых рисков;
- определение размера возможных финансовых потерь по отдельным видам налоговых рисков;
- выбор и использование внутренних механизмов нейтрализации негативных последствий отдельных видов налоговых рисков;
- оценка результативности нейтрализации налоговых рисков;
- организация мониторинга налоговых рисков;
- оценка результативности мониторинга налоговых рисков.

В рамках государственного налогового менеджмента его субъекты должны выбирать такую стратегию налогового управления, которая позволит уменьшить налоговые риски. Располагая информацией о возможном налоговом риске органы налогового управления должны принимать меры по более эффективному управлению налоговыми потоками.

Для оценки величины налогового риска бюджета используют статистические показатели: математическое ожидаемое исполнение налогового бюджета, стандартное отклонение исполнения налогового бюджета.

Ожидаемое исполнение налогового бюджета определяется по формуле:

$$EB = \sum_{i=1}^n Bi \times Pi \times 100\% ,$$

Где EB – ожидаемое исполнение налогового бюджета;

B_i – i -е исполнение налогового бюджета,

P_i – вероятное отклонение i -го исполнения налогового бюджета,

n – общее число возможных вариантов исполнения налогового бюджета.

Ожидаемое исполнение налогового бюджета – это средневзвешенная величина возможных значений исполнения налогового бюджета, где весовыми коэффициентами являются вероятности их наступления.

Стандартное отклонение исполнения налогового бюджета измеряет разброс величин. Чем больше стандартное отклонение исполнения налогового бюджета, тем больше его изменчивость, и выше налоговый риск.

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (B_i - B_f)^2 \times P_i},$$

где δ – стандартное отклонение исполнения налогового бюджета;

B_i – i -е исполнение налогового бюджета,

B_f – наиболее вероятное отклонение,

n – общее число возможных вариантов исполнения налогового бюджета.

Квадрат стандартного отклонения исполнения налогового бюджета (δ^2) называют дисперсией распределения исполнения бюджета по налогам.

Общей мерой риска служит размах вариации показателя исполнения бюджета по налогам:

$$R = B_0 - B_p,$$

где B_0 – налоговый бюджет по оптимистической оценке,

B_p – налоговый бюджет по пессимистической оценке.

Значение стандартного отклонения может быть недостаточным при сравнении рисков или неопределенностей, поскольку не учитывает величину риска, приходящегося на единицу ожидаемого исполнения бюджета по налогам. С целью определения относительного риска бюджета рассматривается коэффициент вариации (CV – coefficient of variation). Коэффициент вариации является мерой относительной дисперсии (риска), приходящегося на единицу ожидаемого исполнения налогового бюджета. Он определяется как частное стандартного отклонения и ожидаемого показателя исполнения бюджета:

$$CV = \left(\frac{\sigma}{B_f} \right) \times 100,$$

где δ – стандартное отклонение исполнения налогового бюджета,

B_f – вероятностное исполнение налогового бюджета.

Чем больше CV, тем больше относительный риск исполнения бюджета по налогам.

Список использованной литературы

1. С.В.Барулин, Е.А.Ермакова, В.В.Степаненко «Налоговый менеджмент». Учебное пособие. Издательство: «Омега-Л», 2007
2. А.Ф.Мусаев, М.М.Садыгов, Р.Б.Магеррамов, Р.А.Салаев «Налоги и налогообложение в Азербайджане». Учебник. Баку, 2005

Мамедова Севда Керим кызы

доктор философии по экономическим наукам

АГЭУ

Налогообложение как один из основных источников финансирования здравоохранения

Различные системы финансирования здравоохранения различаются по источнику формирования средств. Согласно этому в мире исторически сложились три основные модели финансирования здравоохранения:

- ✓ государственная, бюджетная модель или модель Бевериджа, которая основана на государственном финансировании и базируется на общих налоговых поступлениях;
- ✓ страховая модель или модель Бисмарка, базирующаяся на целевом взносе на обязательное медицинское страхование или на едином взносе на социальное страхование (единый социальный налог), которые кумулируются в отдельном учреждении;
- ✓ частная модель финансирования, основным источником оплаты медицинской помощи которой являются личные средства населения.

Однако следует отметить, что ни одна из этих моделей не существует в чистом виде, более того, в рамках этих моделей сложились функциональные национальные модификации, и с этой точки зрения их было бы правильнее назвать преимущественно государственной, страховой и частной.

Налогообложение является одним из основных источников финансирования здравоохранения. Налоги различаются по источникам (прямые и косвенные налоги), уровню (общегосударственные и местные налоги), типу (общие и адресные налоги).

Преимущественно за счет налогов финансируется здравоохранение в Великобритании. Общегосударственные налоги — основной источник доходов здравоохранения в Албании, Великобритании, Греции, Испании, Польше, Португалии. Адресные подоходные налоги на здравоохранение играют первоочередную роль во Франции и в Италии. На здравоохранение откладывается, по меньшей мере, часть налогов от продажи сигарет в Бельгии и Великобритании. Региональные или местные налоги — главный источник доходов здравоохранения в Болгарии, Дании, Норвегии, Финляндии, Швеции, а с 2000 г. также в Италии.

Финансирование из общего налогообложения имеет ряд преимуществ, к которым можно отнести: возможность лавирования в финансировании сферы за счет других вливаний в бюджет; более широкую и устойчивую базу; меньшие административные расходы; облегченный контроль, т.к. бюджет фиксирован и получен из одного источника.

К недостаткам общего налогообложения можно отнести возможное отсутствие визуальной зависимости между выплатой налогов и состоянием системы здравоохранения, в частности, выплачиваемыми пособиями, и в результате этого избегание оплаты налогов и нежелание соглашаться на повышение налогов в необходимых случаях. Кроме того, финансирование отрасли проводится в соответствии с мнением правительства, а также не исключается возможность политического влияния.

Преимуществами целевого налога по сравнению с общим налогообложением является гарантированность использования этих средств на сектор здравоохранения, большая прозрачность, снижение противодействия налогообложению и повышение степени его соответствия подлинным потребностям населения.

Наряду с этим, целевые налоги имеют и слабые стороны: формируют более узкую финансовую базу, определяются экономическим состоянием общества (занятость), создают дополнительную налоговую нагрузку. «Адресность» налога может также снизить степень гибкости бюджетного процесса и срезание бюджетных отчислений.

Если говорить о местных налогах, то можно отметить их гибкость под местные нужды, большую прозрачность и контролируемость, и возможность отделения здравоохранения от других конкурирующих сфер.

Вместе с тем, различные типы налогов имеют неодинаковое значение с точки зрения социальной справедливости. Так, прямые налоги обычно взимаются по прогрессивному принципу, что приводит к большей социальной справедливости. Вместе с тем, в некоторых случаях (например, когда ставки налога меняются по регионам или некоторые типы расходов исключаются из суммы, подлежащей обложению подоходным налогом) возникает горизонтальное неравенство (люди, имеющие одинаковые доходы, платят неодинаковые налоги).

Косвенные налоги могут быть регрессивными, так как:

- косвенными налогами не облагаются сбережения;
- люди с относительно низкими доходами тратят пропорционально больше средств на товары, облагаемые высокими налогами;
- многие косвенные налоги представляют собой единовременные выплаты (таковы, например, водительские права).

Местные налоги также могут быть разными по регионам. Более того, одни и те же ставки могут привести к снижению уровня доходов для бедных регионов. Таким образом, местное налогообложение, подобно общегосударственному, может быть как прогрессивным, так и регрессивным, однако его масштабы более ограничены, поскольку оно перераспределяет прибыли только внутри данного региона.

Целевые налоги учитывают только один вид дохода, и вследствие этого, являются менее справедливыми.

Нужно отметить, что в последние десятилетия четко наблюдается тенденция к росту расходов на здравоохранение. В структуре общих расходов растет также доля государственного финансирования. Это не обходится без пересмотра налоговых политик стран: повышение налоговых ставок, введение новых налогов. Исследования позволили установить, что в силу ряда причин из трех моделей финансирования здравоохранения именно государственная, базирующаяся на налогах, является наиболее экономной. Наряду с этим, функционирование государственно-бюджетной системы обеспечивает наибольший охват населения медицинскими услугами, облегченный доступ граждан к системе здравоохранения, а также широкие возможности и высокую эффективность профилактических мероприятий.

Konfransın yekunu: Beynəlxalq münasibətlər, vergi ödəyicilərinə xidmət və tədris sahələri üzrə nazirin müşaviri Ələkbər Məmmədovun çıxışı

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində əldə edilmiş uğurlar ölkəmizin davamlı inkişafının təmin edilməsinə və onun keyfiyyətə yeni - innovativ inkişaf mərhələsinə keçməsinə zəmin yaradır. İqtisadi inkişafın təmin edilməsində və onun davamlı xarakter daşmasında vergi siyasəti xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Vergi siyasəti fiskal funksiyaları yerinə yetirməklə yanaşı, iqtisadiyyatın stimullaşdırılmasında, onun saxələnməsində, sosial-iqtisadi bərabərsizliklərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında iqtisadi inkişafın gücləndirilməsi üçün səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və müasir bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşması prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Vergilər Nazirliyinin bu Konsepsiyanın tələbləri üzərində qurulmuş “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası”nın əsas missiyası kimi –

- passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçidin həyata keçirilməsi;
- mütərəqqi, mükəmməl və beynəlxalq standartlara cavab verən vergi sisteminin formalaşması;
- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq münasibətlərinin yaradılması;
- əhalinin vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi, vergi ödəmə vərdişlərinin cəmiyyətin normasına çevrilməsinə nail olunması əsas prioritet istiqamətlər kimi müəyyən edilmişdir.

Hesab edirik ki, keçirdiyimiz elmi-praktik konfrans istər nəzəri, istərsə də praktiki baxımdan aktual və əhəmiyyətli mövzuların müzakirəsinə, geniş əhatəyə malik problemlərin təhlilinə həsr edildi.

Sessiyada müzakirələrin əsas istiqamətləri.

Konfransdakı müzakirələr 2 əsas sessiya üzrə aparıldı:

1. İqtisadi inkişaf və vergi siyasəti.
2. Sosial inkişaf və vergitutma.

Sessiyalarda mövzu ətrafında çıxışlar dinlənilədi, maraqlı müzakirələr aparıldı, mövcud problemlər təhlil olundu və onların həlli istiqamətlərində müxtəlif xarakterli təkliflər verildi.

Sessiyalarda çıxışlar aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə aparıldı:

1. Aktiv vergi siyasəti və davamlı iqtisadi inkişaf;
2. Vergi mədəniyyəti və ona əmələtmə aspektləri;
3. Vergilərə əmələtmədə təhsil, maarifləndirmə, məlumatlandırma və təbliğatın rolu;
4. Vergi siyasətinin hüquqi aspektləri.
5. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
6. Sosial-əmək münasibətlərinin tənzimlənməsində vergi nəzarəti.

Bu çıxışlar Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrinin, elmi-tədqiqat institutlarının, özəl strukturlarının nümayəndələri tərəfindən təqdim edildi. Qarşıya çıxan problemlərin müxtəlif

aspektlərdən təhlil edilməsi yeni biliklərin əldə edilməsinə imkan yaratmaqla yanaşı onların həlli yollarını müəyyən edir.

Sessiyalardakı çıxışlarda vergi siyasətinin iqtisadi aktivliyinin sosial inkişafın təmin edilməsindəki rolu, əhalinin vergi davranışlarının formalaşmasında vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsinin əhəmiyyəti xüsusilə qeyd edildi.

İqtisadi inkişaf və vergi siyasəti adlanan 1-ci sessiyada vergi auditinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, fiskal tənzimlənmənin iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Azərbaycanda sənaye müəssisələrinin vergidən yayınması problemləri, davamlı inkişafda vergi siyasətinin xüsusiyyətləri və digər aktual elmi mövzular üzrə çıxışlar edildi.

Sosial inkişaf və vergitutma adlanan 2-ci sessiyada Azərbaycanda vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsinə kulturoloji baxış, davamlı inkişaf konsepsiyasının sosial xüsusiyyətləri, qədim dövrlərdə vergilər, islamda vergitutma prinsipləri, vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi və digər aktual mövzular üzrə müzakirələr aparıldı və təqdimatlar edildi.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi ilə ali təhsil müəssisələri arasında bağlanmış müqavilələr təhsilin təşkili sisteminin təkmilləşdirilməsinə, təcrübə mübadiləsinin genişlənməsinə öz töhfəsini verəcəkdir. Bu sahədə qarşılıqlı təcrübə mübadiləsinin aparılması təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edəcəkdir.

Hesab edirik ki, elmi-praktik konfransda aparılan müzakirələr vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsində, iqtisadi inkişafın təmin edilməsinin nəzəri və praktiki problemlərinin təhlil edilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Təkliflər:

Hörmətli konfrans iştirakçıları.

Konfransda edilən çıxışlar, aparılan müzakirələr və təhlillər bir daha sübut edir ki, vergi siyasəti elmi cəhətdən əsaslandırılmalı və fundamental prinsiplər əsasında müəyyənləşməlidir. Bu məqsədə çatmaq üçün mövcud problemlər aşkar edilməli, təhlillər aparılmalı və onun əsasında vergi siyasəti formalaşmalıdır. Güman edirik ki, konfransda aparılan müzakirələr bu problemlərin həll edilməsində və onun elmi cəhətdən əsaslandırılmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Konfrans bir daha sübut etdi ki, meydana çıxan problemlərin həlli qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsi, onların müxtəlif elmi prizmalar çərçivəsində, fərqli elmi dairələr tərəfindən öyrənilməsi zərurətini yaradır. Hesab edirik ki, Vergilər Nazirliyində aparılan elmi-tədqiqat işlərinin intensivliyi gücləndirilməli, bu sahəyə olan maraq artırılmalı, beynəlxalq təcrübə öyrənilməli, digər elmi-tədqiqat müəssisələri ilə təcrübə mübadiləsi genişləndirilməlidir. Vacib məqamlardan biri də, elmi-tədqiqat institutları ilə birgə layihələrin həyata keçirilməsidir. Bu baxımdan, gələcəkdə Vergilər Nazirliyində

aparılan elmi-tədqiqatlar genişləndiriləcək, respublikamızın aparıcı elmi-tədqiqat institutları ilə yeni müqavilələr imzalanacaqdır.

Yekun

Aparılan müzakirələr bir daha göstərdi ki, elmi tədqiqatların aparılması, nəzəri və praktiki biliklərin yüksəldilməsi vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılmasının ən effektiv üsullarından biridir. Çıxışımın sonunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sözləri ilə bitirmək istəyirəm. “ ... təhsil, bilik, elm, iqtisadiyyatımızın elmi əsaslarla inkişafı üçün ən vacib olan məsələdir və uğurumuzun səbəblərindən biridir.”

Konfrans materiallarının məcmuusu 19 noyabr 2015-ci il tarixdən Tədris Mərkəzinin rəsmi internet sahifəsində yerləşdirilmişdir.